

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2025-yil, 7-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional
ta'limboshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul
H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:
I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 03.09.2025-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Yuldashev Sh.Z. Talabalarning ingliz tilini o'qitishda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish: zamonaviy yondashuvlar va metodlar ..3	
Mirzabekova G.X. Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar orqali ekologik tarbiya berish	6
Latibjonova Z.N. Maktabgacha ta'lim yoshdagi alaliyali bolalarning pedagogik-psixologik xususiyatlari	9
Jumayeva H.R. Maktabgacha ta'lim pedagogining malaka talablari: nazariy yondashuvlar	13
Yuldashov Sh.S. Bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni shakllantirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari	17
Tadjibayeva G.I. Ekoentrik dunyoqarash va antropotsentrik yondashuvlarning pedagogik tahlili	21
Isokov R.U. Tarix darslari orqali o'quvchi yoshlarda milliy qadriyatlar va an'analarga hurmat ruhida tarbiyalash metodikasi (o'zbekiston tarixi misolida)	26
Muhammadiyev J.H. Tarixiy tafakkurni shakllantirishda ta'lim jarayonining ahamiyati	31
Шамшенкова Э.Ж. Формирование фразовой речи у младших школьников с нарушением зрения и их специфические особенности	36
Raxmonova N.Z. Koxlear implantli maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari	39
Nosirov N.V. Bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetentligini takomillashtirishning metodik ta'minoti	45
Ikromova M.B. Musiqa ta'limi yo'nalishi talabalarining kreativligini rivojlantirishda o'quv-axborot tizimidan foydalanish texnologiyasi	51
G'aniyev Sh.R. Bulajak pedagoglarning elektron ta'lim resurslaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi (tarix yo'nalishi misolida)	55
Madaminova M.E. Talabalarning texnik ijodkorligini rivojlantirishning texnologik asoslari va ustuvor vazifalari	60
Sattorova F.Sh. Boshlang'ich sinf darsliklaridagi rivoyatlarni "rolli o'yinlar" metodi orqali o'rgatish usullari	64
Davlatova D.J. Geografiya fanini o'qitishda kartografik texnologiyalarning ahamiyati	69
Omarova Z.S. Differensial yondashuv asosida boshlang'ich sinfda darslarni tashkil etish	75
Iskandarova M.B. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy faollikni rivojlantirishda zamonaviy metodlarning samaradorligi	79
Kamalov A.B. Формирование критического мышления у школьников в процессе изучения раздела «оптика»	83
Allanazarov Q.O. Muhandis-quruvchi talabalarning mustaqil ta'lim kompetensiyalarini jigso va muammoli ta'limga asoslangan metodika orqali rivojlantirish	88
Boboqulova A. Oliy ta'limda axborot xavfsizligi madaniyatining ahamiyati	92
Ergashov M.M. Rus tili darslarida ijtimoiy kompetentlikni shakllantirishning interfaol usullari	96
Анашов В.Д. Хар хил вазн тоифасидаги малакали боксчиларнинг махсус иш қобиляти қўрсаткичлари	103
Xidirova D.Z. Innovatsion yondashuv asosida kasbiy ta'lim jarayonini rivojlantirishning muhim omili	107
Raupova M.H. Biologiya o'qituvchilarining malakasini oshirish tizimini xalqaro baholash tadqiqotlari talablari asosida takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar	113
Аширбекова С.У. Формирование функциональной грамотности учащихся на основе физических задач, приближенных к реальной жизни	118
Xolmirzayev N.A. Bo'lajak o'qituvchilarda germentevtik yondashuv asosida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni shakllantirishning nazariy asoslari	123
Komiljonova G.N. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida texnologik kompetensiyalarini shakllantirishning ahamiyati	127
Masharibova S.A. Ingliz tili ta'limida loyiha asosidagi o'qitishni integratsiya qilish: O'zbekiston o'quvchilarida lug'at boyligi va	

motivatsiyani rivojlantirish tajribasi	131
Abduraxmanov S.M. Nemis tilini o'rgatishda leksik derivatsiyalarning ahamiyati	138
Yarmatov Sh. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faolligini rivojlantirishda o'quvchilardagi o'qish va matnini tushunish savodxonligini o'stirishning mazmuni	143
G'ofurova M.A. Funktsional savodxonlik asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini oshirish	147
Ortiqov M.S. Elektrotexnika va elektronika fanidan ma'ruza mashg'ulotlarini olib borish metodikasi	154
Ergashev O.M. Real vaqtda tizimlari fanida kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida raqamli ta'lim resurslarini rivojlanish ..	156
Атажоновна С.Б. Разработка инновационного метода “адаптивно-цифровая траектория обучения (ацто)” для студентов с овз в технических вузах	165
Abdusalomova M.Sh. O'quvchilarda bilish faolligini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari	170
Rasulova N.A. Differensial ta'limning amaliy strategiyalari va usullari	179
O'tbasarova U.M, Maksudbekova X.X. Rinolaliyada operatsiyadan keyin o'tkaziladigan korreksion ishlar ahamiyati	185
Mamajonova K.A. Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda amaliyot va nazariyaning integratsiyasi	191
Jabborov M.M. Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashda migrant oilalar omilining ta'siri va individual yondashuvlar	195
Pardayeva G.A., Vakilova L.N., Hakimov O.S. Masofaviy ta'limda mobil texnologiyalarni o'zlashtirishda interfaol yondashuv	200
Qodirova X.N. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini o'qitishda amalga oshirilayotgan islohatlarning istiqbollari haqida	206
Хасанова М.Ю. Эпистемологические основы и аналитические проекции адаптивного обучения	214
Mamurova D.I., Olimov Sh.Sh. Chizmachilik fanida raqamli texnologiyalardan foydalanishning zamonaviy tendensiyalari va ularning mustaqil ta'limga ta'siri	220
Yusupova S. Talabalarning temuriylar ma'naviy merosi asosida axloqiy qadriyatlarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida	225
Qirg'izov I. Ayollar basketbolining hozirgi davrdagi holati va uni rivojlantirishni o'ziga xos xususiyatlari	230
Shodiyeva O.A. Musiqiy-ritmik harakatlar komponentlarini shakllantirishning didaktik shart-sharoitlari va prinsiplari	238

TALABALARNING INGLIZ TILINI O'QITISHDA RAQAMLI KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA METODLAR

YULDASHEV SHERZOD ZAIRJANOVICH

“International School of Finance Technology and Science” instituti
“Filologiya va tillarni o'qitish” kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy ta'lim tizimida talabalarning ingliz tilini o'rganish jarayonida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy jihatlarini yoritadi. Tadqiqot davomida raqamli texnologiyalarning til o'rgatishdagi roli, talabalarning raqamli savodxonligini oshirish metodlari hamda ingliz tili darslarida zamonaviy ta'lim vositalarini qo'llashning samaradorligi tahlil qilingan. Maqolada xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, shuningdek, raqamli kompetensiyalarni baholash mezonlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tili mashg'ulotlarida raqamli vositalardan foydalanish nafaqat til ko'nikmalarini, balki talabalarning 21-asr kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: raqamli kompetensiya, ingliz tili ta'limi, zamonaviy texnologiyalar, til o'rganish, raqamli savodxonlik

Kirish.

Yigirma birinchi asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Ingliz tilini o'qitish jarayonida raqamli malakalarni rivojlantirish nafaqat til o'rganish samaradorligini oshiradi, balki talabalarni zamonaviy mehnat bozoriga tayyorlashda ham muhim o'rin tutadi. Raqamli malakalar va til ko'nikmalarining uyg'unlashuvi bugungi kunda jahon ta'lim yo'nalishiga aylangan. Raqamli malaka deganda shaxsning axborot-aloqa texnologiyalaridan maqsadli, tanqidiy va ijodiy foydalanish qobiliyati tushuniladi. Ingliz tili o'qitish doirasida bu malaka tilni o'rganish, mashq qilish va kundalik hayotda qo'llash uchun raqamli vositalardan samarali foydalanishni o'z ichiga oladi. Talabalarning raqamli savodxonligini oshirish ularning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi va umrbod o'qish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ingliz tilini o'qitishda raqamli malakalar bir necha asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, axborot savodxonligi - internetda ishonchli manbalarni topish, ingliz tilidagi ma'lumotlarni tanqidiy baholash va

saralash qobiliyati. Talabalar soxta va haqiqiy axborot o'rtasidagi farqni anglab, ilmiy maqsadlar uchun tegishli manbalarni tanlashni o'rganishlari kerak. Ikkinchidan, aloqa raqamli ko'nikmalar tarmoq platformalarida samarali muloqot qilish, virtual darslarda ishtirok etish, videoaloqa orqali taqdimot qilish qobiliyatlarini qamrab oladi. Zoom, Microsoft Teams, Google Meet kabi platformalarda kasbiy muloqot madaniyatini shakllantirish zamonaviy talabani muhim malakasiga aylangan. Uchinchidan, ko'p vositali tarkibni yaratish va tahrirlash ko'nikmalari til o'rganishni qiziqarli va samarali qiladi. Talabalar ovozli yozuv, videoblog, ma'lumot grafikasi yaratish orqali nafaqat texnik ko'nikmalarini, balki ingliz tilidagi ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar. Canva, Adobe Spark, Audacity kabi vositalar yordamida o'ziga xos tarkib yaratish tilni amaliy qo'llash imkonini beradi.

Ingliz tilini o'qitishda qo'llaniladigan zamonaviy platformalar o'zaro ta'sir, shaxsiylashtirish va tezkor qayta aloqa imkoniyatlarini taqdim etadi. O'quv boshqaruv tizimlari - Moodle, Canvas, Blackboard kabi tizimlar o'quv jarayonini tashkil etish,

materiallarni joylashtirish, topshiriqlarni baholash va talabalar yutuqlarini kuzatish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Til o'rganishga mo'ljallangan mobil dasturlar - Duolingo, Busuu, Babbel talabalarning mustaqil ishlashi uchun qulay muhit yaratadi. Ushbu platformalarning o'yin unsurlari, moslashuvchan o'rganish usullari va kichik hajmdagi darslar yondashuvi talabalarning qiziqishini oshiradi va doimiy mashq qilish imkonini beradi. Sun'iy aql asosidagi vositalar til o'rganishda tub o'zgarishlar kiritmoqda. ChatGPT, Grammarly, DeepL kabi sun'iy aqlga asoslangan vositalar talabalarning yozish ko'nikmalarini rivojlantirish, grammatik xatolarni tuzatish va so'z boyligini oshirishda yordam beradi. Biroq, bu vositalardan tanqidiy va maqsadli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish muhim o'qitish vazifasi hisoblanadi.

Aralash ta'lim shakli an'anaviy dars mashg'ulotlari va tarmoqda o'qitishning eng yaxshi tomonlarini birlashtiradi. Teskari sinf yondashuvi talabalarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi - nazariy materiallar tarmoqda o'rganiladi, darsxonada esa amaliy mashg'ulotlar, munozaralar va loyiha ishlari amalga oshiriladi. Vaqtga bog'liq bo'lmagan va bir vaqtda o'qitish usullarining uyg'unligi turli o'rganish uslublariga ega talabalarning ehtiyojlarini qondiradi. Vaqtga bog'liq bo'lmagan shaklda talabalar o'z tezligida videodarslar, ovozli yozuvlar va o'zaro ta'sirli bo'limlar bilan ishlaydilar. Bir vaqtda o'tkaziladigan mashg'ulotlarda esa jonli muloqot, guruhli ishlar va o'qituvchi bilan bevosita aloqa imkoniyati yaratiladi. Virtual almashinuv dasturlari orqali talabalar boshqa mamlakatlar vakillari bilan bevosita muloqot qilish, madaniyatlararo malakalarni rivojlantirish va tilni asl muhitda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. eTwinning, Erasmus+ Virtual Exchange kabi platformalar jahon hamkorligi va til amaliyoti uchun keng imkoniyatlar taqdim etadi.

Raqamli baholash vositalari an'anaviy

sinov va imtihonlardan farqli ravishda, doimiy kuzatuv va shakllantiruvchi baholash imkonini beradi. Tarmoqdagi to'plam tizimlari talabalarning o'qish jarayonidagi yutuqlarini ko'rgazmali tarzda namoyish etadi va fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Avtomatlashtirilgan baholash vositalari - Turnitin, Gradescope, Pearson's MyEnglishLab kabi platformalar o'qituvchilarning ish yukini kamaytiradi va tezkor fikr-mulohaza berish imkonini yaratadi. Bu vositalar ko'chirilgan matnni aniqlash, avtomatik baholash va batafsil tahlil taqdim etish orqali o'quv sifatini oshiradi. O'rganish tahlili va ma'lumotlarga asoslangan xulosalar talabalarning o'rganish tartiblarini tahlil qilish, qiyinchilik tug'dirayotgan mavzularni aniqlash va yakka yordam ko'rsatish uchun qimmatli ma'lumotlar beradi. Bashoratli tahlil yordamida xavf guruhidagi talabalarni erta aniqlash va ularga o'z vaqtida yordam ko'rsatish mumkin.

Raqamli hikoyachilik usuli talabalarning til ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Videoinsholar, harakatli taqdimotlar, o'zaro ta'sirli hikoyalar yaratish orqali talabalar nafaqat texnik ko'nikmalarini, balki hikoya qilish malakasi va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham oshiradilar. Ovozli yozuv va videoblog yaratish loyihalar talabalarning nutq va taqdimot mahoratini rivojlantiradi. Anchor, Spotify for Podcasters kabi platformalar yordamida talabalar o'z ovozli tarkiblarini yaratish va jahon tinglovchilari bilan bo'lishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon tilni haqiqiy maqsadlar uchun qo'llash ishtiyoqini oshiradi. Hamkorlikdagi raqamli loyihalar - Google Docs, Padlet, Miro kabi hamkorlik platformalarida guruhli loyihalar ustida ishlash talabalarning jamoaviy ish va raqamli hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Viki asosidagi loyihalar, virtual ko'rgazmalar va ko'p vositali taqdimotlar orqali talabalar o'z bilimlarini ijodiy tarzda namoyish etadilar.

Xulosa

Ingliz tilini o'qitishda raqamli malakalarni rivojlantirish zamonaviy ta'limning ajralmas

qismi hisoblanadi. Texnologiya va o'qitish usullarining uyg'unlashuvi talabalarning nafaqat til ko'nikmalarini, balki yigirma birinchi asr malakalarini ham shakllantiradi. Raqamli vositalarning to'g'ri qo'llanilishi o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va talabalar ehtiyojlariga mos qiladi. Kelajakda raqamli texnologiyalarning yanada rivojlanishi bilan virtual haqiqat, to'ldirilgan haqiqat, sun'iy aql kabi yangi vositalar til o'qitishda kengroq

qo'llaniladi. Shuning uchun o'qituvchilar va talabalarning raqamli malakalarini doimiy rivojlantirish, yangi texnologiyalarga moslashish va tanqidiy yondashuvni saqlash muhim vazifa bo'lib qoladi. Raqamli o'zgarishlar jarayonida insoniy omil, o'qitish mahorati va til o'qitishning muloqot maqsadlari asosiy o'rinda qolishi, texnologiya esa bu maqsadlarga erishishda vosita vazifasini bajarishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Abdullayeva M.X. Raqamli texnologiyalar yordamida ingliz tilini o'qitish metodikasi / M.X. Abdullayeva. – Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2022. – 256 b.
2. Irisqulov M.T. Ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari: nazariya va amaliyot / M.T. Irisqulov, N.A. Karimova. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 312 b.
3. Shadiyev R.D. Chet tillarni o'qitishda zamonaviy yondashuvlar / R.D. Shadiyev. – 2-nashr, to'ldirilgan. – Samarqand: SamDChTI nashriyoti, 2020. – 188 b.
4. Dudeney G. Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices / G. Dudeney, N. Hockly, M. Pegrum. – 2nd edition. – London: Routledge, 2019. – 296 p.
5. Chapelle C.A. The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning / C.A. Chapelle, S. Sauro. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2021. – 514 p.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INTERFAOL METODLAR ORQALI EKOLOGIK TARBIYA BERISH

MIRZABEKOVA GUMSHAGUL XO'JABEKOVNA

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Boshlang'ich ta'limda ekologik tarbiyani shakllantirish o'quvchilarda tabiatga nisbatan mehr, ehtiyotkorlik, mas'uliyat tuyg'ularini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada interfaol metodlar orqali o'quvchilarga ekologik bilim va ko'nikmalarni samarali yetkazish yo'llari yoritiladi. Rol o'ynash, guruhlarda ishlash, "aqliy hujum", loyihaviy metodlar kabi usullar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, jamoada ishlash ko'nikmalari va tabiatga ongli munosabati rivojlanadi. Maqolada dars jarayonida ekologik tarbiyani integratsiyalash, sinfdan tashqari tadbirlar va ko'rgazmali vositalardan foydalanishning afzalliklari tahlil qilinadi. Interfaol metodlar bolalar qalbida ekologik ong va madaniyatni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Ekologik tarbiya, boshlang'ich ta'lim, interfaol metod, ekologik ong, guruhli ish, aqliy hujum, loyihaviy metod, tabiatni muhofaza qilish, darsda integratsiya, sinfdan tashqari ishlar, ekologik madaniyat, ekologik ko'nikma

Annotation: In primary education, developing environmental awareness plays a key role in fostering students' love, care, and responsibility toward nature. This article explores effective ways of delivering ecological education through interactive methods. Role-play, group work, brainstorming, and project-based learning help develop students' independent thinking, collaboration, and conscious attitude to the environment. The article highlights the integration of ecological topics in lessons, extracurricular activities, and the use of visual aids. Interactive methods are a vital tool in forming ecological consciousness and culture in children.

Keywords: Environmental education, primary education, interactive method, ecological awareness, group work, brainstorming, project method, nature protection, lesson integration, extracurricular activity, ecological culture, environmental skill

Аннотация: В начальном образовании формирование экологического воспитания играет важную роль в развитии у учащихся любви, бережного и ответственного отношения к природе. В статье рассматриваются эффективные способы передачи экологических знаний с помощью интерактивных методов. Такие приёмы, как ролевые игры, групповая работа, мозговой штурм и проектный метод, способствуют развитию самостоятельного мышления, сотрудничества и сознательного отношения к окружающей среде. Подчёркиваются преимущества интеграции экологической темы в уроки, внеклассные мероприятия и использования наглядных пособий. Интерактивные методы — важный инструмент формирования экологического сознания и культуры у детей.

Ключевые слова: Экологическое воспитание, начальное образование, интерактивный метод, экологическое сознание, групповая работа, мозговой штурм, проектный метод, охрана природы, интеграция в урок, внеклассная работа, экологическая культура, экологические навыки

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va kelajak avlodlarda ekologik madaniyatni shakllantirish dolzarb

vazifalardan biri sanaladi. Xususan, bu masalani hal etishda ta'lim tizimi, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichining roli nihoyatda muhimdir. Chunki aynan boshlang'ich sinf o'quvchilari ongida tabiatga bo'lgan mehr, uni asrashga bo'lgan

ehtiyoj va javobgarlik ilk bora shakllanadi.

Ekologik tarbiya — bu faqatgina nazariy bilimlar emas, balki bolalarda tabiatga nisbatan amaliy g'amxo'rlik, hushyorlik va ongli munosabatni rivojlantirishdir. Bu esa an'anaviy dars usullaridan tashqari, interfaol metodlardan keng foydalanishni talab etadi. Interfaol metodlar yordamida o'quvchilar faollikka chorlanadi, ekologik muammolarni tushunishga, muqobil yechimlar topishga va amaliy faoliyatda ishtirok etishga undaladi.

Shu bois, ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar orqali ekologik tarbiya berishning maqsadi, ahamiyati, samarali usullari va ularning o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ta'siri chuqur tahlil qilinadi.

Bugungi kunda insoniyat duch kelayotgan ekologik muammolar — iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, chiqindilarni ko'payishi kabi holatlar har bir kishining ekologik madaniyatga ega bo'lishini talab qiladi. Ayniqsa, bu tushunchalarni yoshlikdan, aynan boshlang'ich ta'lim bosqichidan shakllantirish nihoyatda muhim hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ekologik tarbiyani zamonaviy, faol va samarali usullar orqali yo'lga qo'yish — zamon talabi.

Interfaol metodlar orqali ekologik tarbiya berish boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ayniqsa foydalidir. Bunday metodlar o'quvchilarning o'zaro muloqotda bo'lishiga, ekologik muammolarni tahlil qilishga va mustaqil yechim topishga undaydi. Eng muhimi, bu jarayonda o'quvchi faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qatnashadi. Masalan, "Aqliy hujum" (brainstorming) metodida o'quvchilarga "Tabiatni qanday himoya qilish mumkin?" kabi savollar beriladi va ular erkin fikr bildirishadi.

Bu usul bolalarning ijodiy fikrlashi va tashabbuskorligini kuchaytiradi¹.

Shuningdek, rol o'ynash texnikasi orqali o'quvchilarda tabiatga mehr va mas'uliyat hissi shakllanadi. Masalan, "Bir kun daraxt bo'lib yashash" ssenariysi asosida sahna ko'rinishlari o'ynaladi va o'quvchilar daraxt, hayvon, inson kabi rollarni ijro etadi. Bu metod o'quvchilarda empatiya — boshqalarning o'rniga o'zini qo'yib ko'ra olish qobiliyatini rivojlantiradi².

Yana bir samarali usul bu — bahs-munozara metodidir. "Tabiatni asrash kimning vazifasi?" mavzusida tashkil etilgan bahslar o'quvchilarning mulohaza yuritish, fikrni asoslash, argument keltirish kabi ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bahs jarayonida o'quvchilar ekologik muammolarning sabablari va oqibatlari haqida o'ylashadi, turli ijtimoiy rollarni tushunishga harakat qilishadi.

Interfaol metodlarning amaliy natijalarini yanada mustahkamlash uchun kichik loyihaviy ishlar tashkil etish lozim. O'quvchilar "Chiqindilarni qayta ishlash yo'llari", "Tabiiy resurslarni tejash", "Maktabimizda toza hudud" kabi loyihalar ustida jamoada ishlaydi. Bu ular orasida hamkorlik, mas'uliyat, ekologik ong va ijodkorlikni shakllantiradi.

Bundan tashqari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish ham ekologik tarbiyada samaradorlikni oshiradi. Masalan, ekologik mavzulardagi animatsion videolar, virtual sayohatlar, interaktiv testlar, "Green Hero" kabi ekologik onlayn o'yinlar orqali

1 Jumaniyozova, S. (2021). "Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar". Toshkent: "Ilm Ziya"

2 Usmonxo'jaeva, G. (2020). "Ekologik ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi". Andijon: "Fan va taraqqiyot"

o'quvchilar bilimlarni mustahkamlabgina qolmay, tabiatni muhofaza qilishga qiziqish hosil qilishadi.

Amaliy mashg'ulotlar uchun takliflar:

- "Toza sinf – toza atrof-muhit" aksiyasi – o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib sinf va maktab hovlisini obodonlashtirish ishlarini bajaradilar; jarayonda mehnat taqsimoti, gigiyena qoidalarini va chiqindilarni saralash tamoyillari o'rgatiladi.

- "Yashil nihol" ekish amaliyoti – har bir o'quvchi o'z nomiga bittadan gul yoki daraxt ko'chatini ekib, uni parvarish qilish bo'yicha "mas'ul" bo'ladi; o'quv yilida o'sish jarayonini kuzatib boradi.

- Chiqindilarni saralash bo'yicha tajriba mashg'uloti – maktab hududidan yig'ilgan plastik, qog'oz va organik chiqindilarni alohida qutilarga ajratish; ular qayta ishlanganda nima mahsulotlar olinishi mumkinligi haqida taqdimot.

- Tabiat kuzatuvlari kundaligi – o'quvchilar haftalik kuzatuv daftariga havo harorati, shamol, qushlar, o'simliklar o'zgarishini qayd etadilar; tajriba asosida fasllarni farqlash ko'nikmasi shakllanadi.

- "Yurtingni asra" rol-o'yin mashg'uloti – guruhlariga "ekolog", "tadbirkor", "fermer", "oddiy fuqaro" rollari beriladi. Har biri tabiatni muhofaza qilishga oid masalalarni muhokama qiladi va o'z yechimini himoya qiladi (debata uslubi).

Shunday qilib, interfaol metodlar

orqali olib boriladigan ekologik tarbiya nafaqat ekologik bilim berishga, balki o'quvchilarning ongida atrof-muhitga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa kelajak avlodlar uchun sog'lom va barqaror ekologik muhit yaratishning muhim shartidir.

XULOSA

Boshlang'ich ta'lim jarayonida ekologik tarbiya berish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Interfaol metodlarning o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishdagi samaradorligi yuqori bo'lib, ular tafakkurni faollashtiradi, mustaqil fikrlash va kuzatish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'quvchilarning tabiatga nisbatan ongli munosabatini shakllantirishda hamkorlikda o'qitish, klaster, "Baliq skeleti", "Aqliy hujum" kabi innovatsion metodlar orqali ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish mumkin. Shuningdek, o'quvchilarda ekologik mas'uliyat, tabiatni asrashga daxldorlik tuyg'usi, sog'lom turmush tarziga intilish kabi fazilatlarini tarbiyalashda o'qituvchining mahorati nihoyatda muhim hisoblanadi. Demak, ekologik tarbiyani interfaol metodlar orqali amalga oshirish ta'lim sifatini oshiradi, ijtimoiy faolligi yuqori bo'lgan, tabiat va jamiyat oldidagi burchini chuqur anglaydigan barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Juraev R., Turaev A. "Pedagogika nazariyasi va tarixi". – Toshkent: "O'zbekiston", 2021. – 340 b.
2. Hakimov F. "Ekologik ta'lim va tarbiya metodikasi". – Toshkent: "Fan", 2019. – 224 b.
3. Sagdullayev A. "Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar". – Toshkent: "Ilm-Ziyo", 2020. – 198 b.
4. Xodjahmedov N. "Ekologik madaniyat asoslari". – Toshkent: "Iqtisodiyot va ta'lim", 2022. – 256 b.
5. Omonov B., Qodirov S. "Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar". – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020. – 210 b.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI ALALIYALI BOLALARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

LATIBJONOVA ZIYODA NAZIRJON QIZI- Toshkent Kimyo Xalqaro
Universiteti Namangan filiali pedagogika-psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi alaliyali bolalarning pedagogik-psixologik xususiyatlari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda alaliyaning turlari, kognitiv rivojlanish o'ziga xosliklari, emotsional-irodaviy soha xususiyatlari, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanish muammolari yoritilgan. Maqolada alaliyali bolalar bilan ishlashning pedagogik tamoyillari, maxsus o'qitish metodlari va texnologiyalari, oila bilan hamkorlikning ahamiyati ko'rsatilgan. Keltirilgan ma'lumotlar logopedlar, defektologlar, maxsus pedagoglar va alaliyali bolalarning ota-onalari uchun amaliy qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: alaliya, maktabgacha yosh, nutq buzilishi, kognitiv rivojlanish, emotsional-irodaviy soha, korreksion pedagogika, maxsus ta'lim, polisensor yondashuv, oilaviy hamkorlik, kommunikativ ko'nikmalar

Аннотация: В данной статье проведен комплексный анализ педагогико-психологических особенностей детей дошкольного возраста с алалией. В исследовании освещены виды алалии, специфика когнитивного развития, особенности эмоционально-волевой сферы, проблемы социального и коммуникативного развития. В статье представлены педагогические принципы работы с детьми с алалией, специальные методы и технологии обучения, важность сотрудничества с семьей. Представленные материалы служат практическим руководством для логопедов, дефектологов, специальных педагогов и родителей детей с алалией.

Ключевые слова: алалия, дошкольный возраст, нарушение речи, когнитивное развитие, эмоционально-волевая сфера, коррекционная педагогика, специальное образование, полисенсорный подход, семейное сотрудничество, коммуникативные навыки

Kirish

Alaliya nutq rivojlanishining og'ir buzilishi bo'lib, bola miyasining nutq zonalarining organik shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Bu holat bolaning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim yoshi bolaning shaxsiyati shakllanishida muhim davr bo'lganligi sababli, alaliyali bolalarning pedagogik-psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish zamonaviy maxsus pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Alaliya tug'ma yoki erta bolalik davrida (3 yoshgacha) rivojlangan nutq markazlarining shikastlanishi natijasida kelib chiqadi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, alaliya maktabgacha yoshdagi bolalarning 0,1-1% da uchraydi va ko'proq o'g'il bolalarda kuzatiladi. Ushbu buzilishning murakkabligi shundaki, u nafaqat nutqiy rivojlanishga, balki bolaning butun psixik faoliyatiga sistemali ta'sir ko'rsatadi.

Alaliya asosan ikki turga bo'linadi: motor (ekspressiv) alaliya va sensor (impressiv) alaliya. Motor alaliyada bola nutqni tushunadi, lekin mustaqil gapira olmaydi yoki nutqi jiddiy buzilgan bo'ladi. Sensor alaliyada esa nutqni tushunish jarayoni buzilgan, natijada ekspressiv nutq ham rivojlanmaydi. Aralash shakllari ham

uchraydi, bunda har ikki turdagi simptomlar kuzatiladi. Motoralaliyali bolalar o'z fikrlarini ifodalashda qiyinchilik chekishadi, ularning nutqiy faolligi past bo'ladi. Ular ko'pincha imo-ishoralar, mimika va individual tovushlar orqali muloqot qilishga harakat qilishadi. Lug'at boyligi juda cheklangan bo'lib, grammatik tuzilmalarni o'zlashtirish jiddiy qiyinchiliklar bilan kechadi. Sensor alaliyali bolalar esa atrofdagilarning nutqini tushunmaslik sababli ko'pincha o'ziga xos xatti-harakatlar namoyon etadilar.

Alaliyali bolalarning kognitiv rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ularning tafakkuri ko'proq ko'rgazmali-harakatli va ko'rgazmali-obrazli xarakterda bo'lib, mavhum tafakkurga o'tish sezilarli kechikish bilan sodir bo'ladi. Bu bolalarning umumlashtirish, taqqoslash, tahlil va sintez jarayonlarida qiyinchiliklarga duch kelishlariga olib keladi. Diqqat jarayonlarida beqarorlik, tez charchovchanlik va konsentratsiya qiyinligi kuzatiladi. Alaliyali bolalar uzoq vaqt bir faoliyat turiga e'tibor qarata olmaydilar, tez-tez chalg'ishadi. Ixtiyoriy diqqatning shakllanishi kechikadi, bu esa o'quv faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Diqqat hajmining torligi va taqsimlash qiyinligi ham xarakterli belgilardan hisoblanadi.

Xotira jarayonlarida ham o'ziga xosliklar mavjud. Eshitish xotirasi sezilarli zaiflik ko'rsatadi, verbal materiallarni eslab qolish va qayta tiklash juda qiyin kechadi. Ko'rish va harakat xotirasi nisbatan yaxshi saqlangan bo'ladi, shuning uchun ko'rgazmali vositalar va amaliy faoliyat orqali o'qitish samaraliroq natija beradi. Alaliyali bolalarning emotsional-irodaviy sohasi ham o'ziga xos rivojlanish dinamikasiga ega. Ko'pchilik bolalarda emotsional beqarorlik, tez ta'sirlanuvchanlik, kayfiyatning keskin o'zgarishi kuzatiladi. Ular o'z his-tuyg'ularini

boshqarish va ifodalashda qiyinchilik chekishadi, bu esa xatti-harakatlar buzilishiga olib kelishi mumkin. Irodaviy jarayonlarning zaif rivojlanganligi tufayli alaliyali bolalar maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni amalga oshirishda, qiyinchiliklarni yengishda va o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishda muammolarga duch kelishadi. Ular tez-tez tashabbusni qo'ldan boy berishadi, o'z kuchiga ishonmaydilar va kattalarning doimiy qo'llab-quvvatlashiga muhtoj bo'lishadi. O'z-o'zini baholash ko'pincha noadekvat bo'ladi - haddan tashqari past yoki aksincha, asossiz yuqori. Bu bolaning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi va tengdoshlar bilan munosabatlarni murakkablashtiradi. Muvaffaqiyatsizlikka nisbatan sezgirlik va tanqidni qabul qilish qiyinligi ham kuzatiladi.

Alaliyali bolalarning ijtimoiy rivojlanishi nutqiy cheklanishlar tufayli sezilarli qiyinchiliklar bilan kechadi. Ular tengdoshlar bilan muloqot o'rnatishda, o'yin faoliyatida ishtirok etishda va guruh qoidalariga rioya qilishda muammolarga duch kelishadi. Ko'pincha bu bolalar yakkalanib qolishadi yoki faqat kattalar bilan muloqot qilishni afzal ko'rishadi. O'yin faoliyati alaliyali bolalarda primitiv xarakterga ega bo'lib, syujetli-rolli o'yinlar kech shakllanadi yoki umuman shakllanmasligi mumkin. Ular o'yin qoidalarini tushunish va ularga amal qilishda qiyinchilik chekishadi, o'yin syujetini rivojlantira olmaydilar. Ko'proq manipulyativ va takroriy o'yinlarga moyillik kuzatiladi. Kommunikativ ko'nikmalarning cheklanganligi bolaning barcha hayot sohalariga ta'sir ko'rsatadi. Alaliyali bolalar o'z ehtiyojlarini ifodalash, yordam so'rash, his-tuyg'ularini bayon qilishda qiyinchilik chekishadi. Bu esa frustratsiya, agressiya yoki aksincha, haddan tashqari passivlik holatlariga olib kelishi

mumkin. Alaliyali bolalar bilan ishlashda kompleks yondashuv zarur. Pedagogik ta'sir nafaqat nutqiy kamchiliklarni bartaraf etishga, balki bolaning butun shaxsiyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Individual yondashuv tamoyili asosiy o'rinni egallaydi, chunki har bir bolaning rivojlanish sur'ati va imkoniyatlari turlicha. Korreksion-rivojlantiruvchi ta'limning asosiy yo'nalishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: nutqiy buzilishlarni bartaraf etish, kognitiv jarayonlarni rivojlantirish, emotsional-irodaviy sohani korreksiyalash, ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish. Bu yo'nalishlar o'zaro chambarchas bog'liq va parallel amalga oshirilishi kerak.

Ontogenetik tamoyilga amal qilish muhim ahamiyatga ega. Ya'ni, korreksion ishlar normal nutq rivojlanish bosqichlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Avval nutqni tushunish, keyin oddiy so'zlar va iboralar, so'ngra grammatik tuzilmalar o'rgatiladi. Har bir bosqich mustahkamlanganidan keyingina yangi materialga o'tiladi.

O'qitishning maxsus metodlari va texnologiyalari

Alaliyali bolalarni o'qitishda ko'rgazmalilik tamoyili alohida o'rin tutadi. Barcha o'rganiladigan tushunchalar real predmetlar, rasmlar, sxemalar orqali namoyish etilishi kerak. Ko'rgazmali vositalar bolaning idrok etish imkoniyatlarini kengaytiradi va mavhum tushunchalarni o'zlashtirishni osonlashtiradi.

Polisensor yondashuv samarali natijalar beradi. Bu yondashuvda turli analizatorlar - ko'rish, eshitish, taktil, kinestetik sezgilar birgalikda faollashtiriladi. Masalan, tovushlarni o'rgatishda artikulyasiya sxemalari, qo'l harakatlari, taktil sezgilar qo'llaniladi. Bu usul materialning mustahkam o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

O'yin texnologiyalari maktabgacha

yoshdagi alaliyali bolalar bilan ishlashning asosiy vositasi hisoblanadi. O'yin orqali bolaning motivatsiyasi oshiriladi, ijobiy emotsional fon yaratiladi va tabiiy sharoitda nutqiy faollik rag'batlantiriladi. Didaktik o'yinlar, teatrlashtirilgan faoliyat, musiqali-ritmik mashg'ulotlar keng qo'llaniladi.

Alaliyali bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun oila bilan chambarchas hamkorlik zarur. Ota-onalar korreksion jarayonning faol ishtirokchilari bo'lishlari, mutaxassislar tavsiyalariga amal qilishlari va uyda muntazam mashg'ulotlar o'tkazishlari kerak. Oilaviy muhitning qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi xarakterda bo'lishi muhim. Ota-onalarni psixologik qo'llab-quvvatlash ham zarur, chunki bolaning rivojlanish buzilishi ko'pincha oilada stress va noto'g'ri tarbiya uslublarining shakllanishiga olib keladi. Konsultatsiyalar, treninglar va qo'llab-quvvatlash guruhlar orqali ota-onalarning kompetentligi oshiriladi va bolaga nisbatan adekvat munosabat shakllantiriladi. Uyda nutqiy muhitni boyitish strategiyalari ota-onalarga o'rgatilishi kerak. Kundalik faoliyat davomida bolaning nutqiy faolligini rag'batlantirish, to'g'ri nutq namunasini berish, sabrli va qo'llab-quvvatlovchi munosabatda bo'lish oilaning asosiy vazifalari hisoblanadi.

Xulosa

Maktabgacha ta'lim yoshidagi alaliyali bolalarning pedagogik-psixologik xususiyatlari murakkab va ko'p qirrali xarakterga ega. Nutqiy buzilish bolaning barcha psixik funksiyalariga sistemali ta'sir ko'rsatadi va maxsus korreksion-pedagogik yordamni talab qiladi. Zamonaviy yondashuvlar va metodlarni qo'llash, mutaxassislarning professional hamkorligi, oilaning faol ishtiroki alaliyali bolalarning rivojlanish potentsialini maksimal darajada

Har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish, uning kuchli tomonlariga tayanish va zaif tomonlarini kompensatsiya qilish pedagogik faoliyatning asosiy strategiyasi bo'lishi kerak.

- Kasb-hunar ta'limi №7, 2025

MAKTABGACHA TA'LIM PEDAGOGINING MALAKA TALABLARI: NAZARIY YONDASHUVLAR

JUMAYEVA HIDOYAT RAXMONOVNA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim pedagogining malaka talablari va ularning nazariy asoslari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda malaka tushunchasining mohiyati, pedagogning asosiy kasbiy malakalari, metodologik, psixologik-pedagogik, madaniy-ijtimoiy, innovatsion va etik-huquqiy malakalarning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Maqolada zamonaviy jamiyat sharoitida maktabgacha ta'lim pedagogiga qo'yiladigan talablarning o'zgarishi, yangi malakalar zaruriyati va uzluksiz kasbiy rivojlanishning ahamiyati ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalari pedagogik kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, pedagog malakasi, kasbiy malakalar, metodologik yondashuv, psixologik-pedagogik malaka, innovatsion ta'lim, uzluksiz rivojlanish, malakaviy yondashuv, pedagogik etika, kasbiy tayyorgarlik

Аннотация: В данной статье проведен комплексный анализ квалификационных требований к педагогу дошкольного образования и их теоретических основ. В исследовании раскрыта сущность понятия компетентности, основные профессиональные компетенции педагога, особенности методологических, психолого-педагогических, культурно-социальных, инновационных и этико-правовых компетенций. В статье показаны изменения требований к педагогу дошкольного образования в условиях современного общества, необходимость новых компетенций и важность непрерывного профессионального развития. Результаты исследования служат теоретической основой для совершенствования системы подготовки и переподготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: дошкольное образование, компетентность педагога, профессиональные компетенции, методологический подход, психолого-педагогическая компетенция, инновационное образование, непрерывное развитие, компетентностный подход, педагогическая этика, профессиональная подготовка

Kirish

Maktabgacha ta'lim tizimi bolaning shaxsiyati shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan bosqich hisoblanadi. Bu davrda bolaning kognitiv, emotsional, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishiga poydevor qo'yiladi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat yurituvchi pedagoglarning kasbiy malakasi va tayyorgarlik darajasi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy jamiyatning jadal o'zgarishlari, globallashtirish jarayonlari va texnologik yangilanishlar maktabgacha ta'lim pedagoglariga qo'yiladigan malaka talablarini qayta ko'rib chiqish zaruriyatini tug'dirmoqda.

Maktabgacha ta'lim pedagogining kasbiy malakasi murakkab va ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u nafaqat maxsus bilim va ko'nikmalarni, balki shaxsiy fazilatlar, kasbiy muhim sifatlar va doimiy rivojlanishga intilishni ham o'z ichiga oladi. Pedagog malakasi statik hodisa emas, balki uzluksiz takomillashtirib boriladigan dinamik jarayon sifatida qaralishi kerak. Malaka tushunchasi pedagogik fanlarning markaziy tushunchalaridan biri hisoblanadi. Malaka deganda kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, qobiliyat va shaxsiy sifatlarning yaxlit majmuasi tushuniladi. Maktabgacha ta'lim pedagogining malakasi uning kasbiy

vazifalarni samarali bajarish, o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish va innovatsion yechimlar topish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy yondashuvlarda malaka faqat bilim va ko'nikmalar yig'indisi sifatida emas, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va kasbiy o'sishni ta'minlash qobiliyati sifatida talqin etiladi. Malakaviy yondashuv ta'lim natijalarini aniq belgilash, pedagogning kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalash va baholash tizimini takomillashtirish imkonini beradi. Maktabgacha ta'lim sohasida malaka tushunchasi alohida ahamiyatga ega, chunki bu bosqichda bolalarning yosh xususiyatlari, individual ehtiyojlari va rivojlanish qonuniyatlarini chuqur bilish talab etiladi. Pedagog nafaqat o'qituvchi, balki tarbiyachi, psixolog, tashkilotchi va bolaning rivojlanishiga yo'l ko'rsatuvchi rahbar sifatida faoliyat yuritadi. Maktabgacha ta'lim pedagogining asosiy kasbiy malakalari bir necha guruhga bo'linadi. Kognitiv malakalar pedagogning ilmiy-nazariy bilimlarini, tahliliy fikrlash qobiliyatini va muammolarni hal qilish mahoratini o'z ichiga oladi. Pedagog bolalar psixologiyasi, pedagogikasi, fiziologiyasi, metodika asoslarini chuqur bilishi, zamonaviy ta'lim nazariyalari va yondashuvlaridan xabardor bo'lishi kerak.

Kommunikativ malakalar bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyatini qamrab oladi. Pedagog turli yoshdagi bolalar bilan aloqa o'rnatish, ularning ehtiyojlarini tushunish, emotsional qo'llab-quvvatlash ko'rsatish mahoratiga ega bo'lishi zarur. Ota-onalar bilan hamkorlik qilish, maslahat berish va ma'lumot almashinish ko'nikmalari ham muhim ahamiyatga ega. Tashkiliy-boshqaruv malakalari ta'lim jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Pedagog guruh faoliyatini boshqarish, vaqtni samarali

taqsimlash, resurslardan oqilona foydalanish va xavfsiz muhit yaratish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Metodologik malakalar maktabgacha ta'lim pedagogining kasbiy faoliyatida markaziy o'rin tutadi. Bu malakalar o'quv-tarbiya jarayonini loyihalash, zamonaviy metodlar va texnologiyalarni qo'llash, didaktik materiallar yaratish va ta'lim samaradorligini baholash qobiliyatlarini qamrab oladi. Pedagog turli ta'lim metodlarini - o'yin, loyiha, tadqiqot, muammoli o'qitish metodlarini maqsadli qo'llash mahoratiga ega bo'lishi kerak. Bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, eng mos metodlarni tanlash va ularni ijodiy rivojlantirish qobiliyati muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy sharoitda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish malakasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Pedagog raqamli vositalarni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish, multimedia resurslar yaratish va virtual ta'lim muhitida ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur. Biroq, texnologiyalar an'anaviy metodlarni to'ldiruvchi vosita sifatida, bolalarning jismoniy faolligini cheklamasdan qo'llanilishi kerak.

Psixologik-pedagogik malakalar bolalarning ruhiy rivojlanish qonuniyatlarini bilish va amaliyotda qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Pedagog har bir bolaning temperamenti, xarakteri, qobiliyatlari va qiziqishlarini aniqlash, individual yondashuvni amalga oshirish mahoratiga ega bo'lishi kerak. Emotsional intellekt zamonaviy pedagogning muhim malakasi hisoblanadi. Bu o'z his-tuyg'ularini boshqarish, bolalarning emotsional holatini tushunish va ularga emotsional qo'llab-quvvatlash ko'rsatish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Empatiya, sabrlik, bolalarga nisbatan ijobiy munosabat pedagogning kasbiy muhim sifatlari hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim sharoitida maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash malakasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda.

Pedagog turli rivojlanish xususiyatlariga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularga individual yondashuv ko'rsatish va guruhga muvaffaqiyatli integratsiya qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Madaniyatlararo malaka zamonaviy ko'p madaniyatli jamiyatda faoliyat yurituvchi pedagog uchun zaruriy shart hisoblanadi. Turli millat, din va madaniyat vakillarining an'analarini hurmat qilish, tolerantlik va madaniy xilma-xillikni qadrlash muhim ahamiyatga ega. Pedagog bolalarda madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirish, stereotip va noto'g'ri qarashlarga qarshi kurashish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Ijtimoiy malakalar jamiyat va ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni tushunish, ijtimoiy hamkorlik o'rnatish va jamoada ishlash qobiliyatlarini qamrab oladi. Pedagog mahalliy hamjamiyat bilan aloqalar o'rnatish, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish va bolalarning ijtimoiylashuviga yordam berish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur. Fuqarolik va vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha malakalar ham muhim ahamiyatga ega. Pedagog bolalarda milliy qadriyatlar, an'analar va davlat ramzlariga hurmat hissini shakllantirish, fuqarolik pozitsiyasi va mas'uliyatni tarbiyalash mahoratiga ega bo'lishi kerak. Innovatsion malakalar pedagogning yangi g'oyalar yaratish, pedagogik tajribalarni o'tkazish va ta'lim jarayoniga innovatsiyalar kiritish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Zamonaviy pedagog an'anaviy yondashuvlarni tanqidiy baholash, yangi metodlar va texnologiyalarni sinab ko'rish va eng samarali yechimlarni tanlash mahoratiga ega bo'lishi kerak. Tadqiqotchilik malakalari pedagogik muammolarni aniqlash, ilmiy izlanishlar o'tkazish va olingan natijalarni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatlarini qamrab oladi. Pedagog kuzatish, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosalar chiqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi, o'z faoliyatini doimiy takomillashtirib borishi zarur. Refleksiv malakalar o'z kasbiy faoliyatini tahlil qilish,

kuchli va zaif tomonlarni aniqlash, o'z-o'zini rivojlantirish rejasini tuzish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Pedagog o'z tajribasini baholash, xatolardan saboq olish va kasbiy o'sish yo'llarini belgilash mahoratiga ega bo'lishi kerak.

Pedagogik etika va deontologiya bo'yicha malakalar kasbiy faoliyatning axloqiy tomonlarini tartibga soladi. Pedagog kasbiy sirni saqlash, bolalar va ota-onalarning shaxsiy hayotiga hurmat ko'rsatish, adolatlilik va xolislik tamoyillariga amal qilish kerak. Axloqiy dilemmalarni hal qilish, etik me'yorlarni saqlash va bolalarga axloqiy namuna bo'lish muhim vazifalar hisoblanadi. Huquqiy malakalar ta'lim sohasidagi qonunchilikni bilish va amalda qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Pedagog bolalar huquqlarini himoya qilish, ta'lim standartlariga rioya qilish, mehnat qonunchiligi va xavfsizlik qoidalarini bajarish bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur. Uzluksiz ta'lim va o'z-o'zini rivojlantirish malakalari zamonaviy pedagogning muhim xususiyati hisoblanadi. Pedagog doimiy o'qish va o'rganishga tayyor bo'lishi, malaka oshirish kurslarida qatnashish, konferensiya va seminarlarda ishtirok etish, ilg'or tajribalarni o'rganish va o'z amaliyotiga tatbiq etish kerak. Stressga chidamlilik va emotsional yonish oldini olish malakalari pedagogning kasbiy uzoq umrligini ta'minlaydi. Pedagog o'z ruhiy salomatligini saqlash, stress omillarini boshqarish, dam olish va tiklanish usullarini bilish va qo'llash mahoratiga ega bo'lishi zarur. Maktabgacha ta'lim pedagogining malaka talablari murakkab va ko'p qirrali tizimni tashkil etadi. Zamonaviy pedagog nafaqat chuqur nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarga, balki shaxsiy-kasbiy sifatlar, innovatsion fikrlash va doimiy rivojlanishga intilishga ega bo'lishi kerak. Malakaviy yondashuv pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish, kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalash va ta'lim

sifatini oshirish imkonini beradi. Kelajakda maktabgacha ta'lim pedagoglariga qo'yiladigan talablar yanada murakkablashishi, yangi malakalar zaruriyati paydo bo'lishi kutilmoqda. Shuning uchun pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimi moslashuvchan, innovatsion va amaliyotga yo'naltirilgan bo'lishi, zamonaviy

tendensiyalar va ilmiy yutuqlarni hisobga olishi kerak. Faqat yuqori malakali, doimiy rivojlanayotgan va o'z kasbiga sadoqatli pedagoglarga bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlay oladi va kelajak jamiyatining poydevorini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirova F.R. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi: darslik / F.R. Qodirova, S.A. Qodirova. – 3-nashr, qayta ishlangan va to'ldirilgan. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 416 b.
2. Hasanboyeva O.S. Maktabgacha pedagogika: o'quv qo'llanma / O.S. Hasanboyeva, M.N. Vohidova, N.M. Safarova. – Toshkent: Ilm-ziyo, 2020. – 328 b.
3. Shoumarov G'B. Bolalar psixologiyasi va pedagogik psixologiya asoslari / G'B. Shoumarov, M.E. Haydarov. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2019. – 480 b.
4. Shodiyev R.D. Ta'lim sifatini boshqarish: nazariya va amaliyot / R.D. Shodiyev. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. – 296 b.
5. Zimnyaya I.A. Klyuchevye kompetentsii – novaya paradigma rezultata obrazovaniya / I.A. Zimnyaya // Vysshee obrazovanie segodnya. – 2020. – № 5. – S. 34-42.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MEDIAKOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

YULDASHOV SHERZOD SATTOROVICH

FarDU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni shakllantirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Mediakompetentlik tushunchasining nazariy asoslari, xorijiy va mahalliy tajribalar o'rganilgan hamda kompetensiyaviy, kontekstli, interfaol va loyihaviy yondashuvlarning afzalliklari ochib berilgan. Mediakompetentlikni rivojlantirish jarayonining bosqichlari – motivatsion tayyorgarlik, axborot-qidiruv, mediaresurslarni tahlil qilish va yaratish, refleksiya va baholash bosqichlari metodik jihatdan asoslab berilgan. Maqola yakunida oliy pedagogik ta'lim muassasalarida mediakompetentlikni samarali rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Mediakompetentlik, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, kontekstli o'qitish, interfaol metod, raqamli ta'lim muhiti, media savodxonlik, loyiha asosida ta'lim, pedagogik innovatsiya

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiyajarayonlarisharoitidapedagogik ta'lim tizimi oldida bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalar bilan, balki zamonaviy axborot-kommunikatsiya muhitida samarali faoliyat yuritish imkonini beruvchi mediakompetentligini shakllantirish vazifasi turibdi. Mediakompetentlik – bu shaxsning mediaaxborot resurslarini izlash, tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo'llashga oid bilim, ko'nikma va malakalar majmuasidir. Ushbu kompetensiya o'qituvchidan mediaresurslarni tanqidiy qabul qilish, ularni ta'lim jarayoniga moslashtirish va pedagogik maqsadlarda ijodiy qo'llashni talab etadi.

Jahon pedagogika fanida mediakompetentlik masalasi axborot jamiyatining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq holda o'rganilmoqda. Xususan, Yevropa Ittifoqi, AQSh, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi davlatlarda mediata'limni o'qituvchilar tayyorlash dasturlariga integratsiya qilish bo'yicha samarali tajribalar shakllangan. O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda media va raqamli savodxonlikni

rivojlantirish, oliy ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar

Mediakompetentlik tushunchasi ilk bor XX asrning ikkinchi yarmida g'arb pedagogik va kommunikatsiya tadqiqotlarida keng qo'llanila boshlagan. Uning nazariy asoslari media literacy (media savodxonligi) konsepsiyasidan kelib chiqadi. UNESCO ekspertlari mediakompetentlikni shaxsning media axborot vositalarini tanqidiy idrok etish, ularni baholash va maqsadga muvofiq qo'llash qobiliyati sifatida talqin qiladi. Shu bilan birga, mediakompetentlik faqat texnik bilimlarni emas, balki kommunikativ, kreativ va madaniy jihatlarni ham o'z ichiga oladi.

Mahalliy olimlar ichida O'zbekiston pedagogika fanida mediakompetentlik masalasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar asosan raqamli ta'lim texnologiyalari, media savodxonlikni oshirish va ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini integratsiya qilish yo'nalishlariga qaratilgan. Xususan, so'nggi yillarda mediata'lim metodlari va pedagogik texnologiyalarni

o'qituvchi tayyorlash jarayoniga tatbiq etish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Xorijiy tajribalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mediakompetentlikni rivojlantirishda quyidagi umumiy tamoyillar muhim o'rin tutadi:

kompetensiyaviy yondashuv – o'qituvchining media resurslar bilan ishlashda amaliy, kommunikativ va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim modeli;

integrativ yondashuv – mediakompetentlikni barcha fanlar mazmuniga singdirish va uni boshqa pedagogik kompetensiyalar bilan uzviy bog'lash;

ijodiy yondashuv – talabalarda media kontent yaratish, uni moslashtirish va innovatsion taqdimot shakllaridan foydalanish malakasini rivojlantirish.

Mediakompetentlikni shakllantirish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, masofaviy ta'lim platformalari, interfaol metodlar va multimedia vositalaridan kompleks foydalanish yuqori natija beradi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar

Bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni shakllantirish jarayoni zamonaviy pedagogika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining integratsiyasiga asoslanadi. Mazkur jarayonning samaradorligi, avvalo, tanlangan pedagogik yondashuvlar va ularni amalga oshirish metodikasiga bog'liq. Tadqiqot va amaliy tajriba natijalari quyidagi asosiy yondashuvlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi:

Kompetensiyaviy yondashuv. Bu yondashuv ta'lim jarayonida nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularni amaliyotda qo'llash malakasini shakllantirishga qaratilgan. Mediakompetentlik kontekstida bu — talabalar media axborot manbalarini izlash, ularni tanqidiy tahlil qilish va pedagogik faoliyatda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishni anglatadi. Kompetensiyaviy yondashuvda ta'lim mazmuni amaliy topshiriqlar, real media loyihalar va

ijodiy ishlanmalar bilan boyitiladi.

Kontekstli o'qitish texnologiyasi. Kontekstli o'qitish texnologiyasi o'qitish jarayonini real kasbiy vaziyatlar bilan uyg'unlashtiradi. Mediakompetentlikni rivojlantirishda bu usul talabalarni o'qituvchi sifatida turli pedagogik vaziyatlarda media vositalardan samarali foydalanishga tayyorlaydi. Masalan, dars jarayonida interaktiv taqdimotlar yaratish, videodarslar tayyorlash yoki raqamli sinf resurslarini boshqarish kabi topshiriqlar orqali mediako'nikmalar mustahkamlanadi.

Interfaol metodlar va media integratsiyasi. Mediaresurslar bilan ishlash jarayonida interfaol metodlardan foydalanish — talabalarni faol muloqot, hamkorlik va ijodiy izlanishga jalb etadi. Bu yondashuvda "Aqliy hujum", "Klaster", "Rol o'ynash", "Debat" kabi metodlar multimedia vositalari bilan uyg'unlashtiriladi. Shuningdek, onlayn ta'lim platformalari (Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams) orqali media kontentni ishlab chiqish va almashish imkoniyatlari kengaytiriladi.

Raqamli ta'lim muhitidan foydalanish. Bugungi kunda mediakompetentlikni rivojlantirishda raqamli ta'lim muhitining ahamiyati beqiyosdir. Virtual laboratoriyalar, simulyatorlar, AR/VR texnologiyalari, raqamli test tizimlari va interaktiv o'quv platformalari nafaqat media vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini oshiradi, balki ularni amaliyotda samarali qo'llashga ham yordam beradi.

Loyihaviy faoliyat yondashuvi. Talabalarining ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun loyiha asosidagi ta'lim samarali vosita hisoblanadi. Media loyihalar ishlab chiqish, ijtimoiy tarmoqlar uchun ta'limiy kontent yaratish, videoroliklar tayyorlash kabi vazifalar talabalarni nafaqat texnik, balki kommunikativ va estetik jihatdan ham rivojlantiradi.

Mediakompetentlikni shakllantirish jarayonining bosqichlari

Bo'lajak o'qituvchilarda metodik vazifalarni hal qiladi va keyingi bosqichlar uchun mustahkam poydevor yaratadi.

mediakompetentlikni rivojlantirish uzluksiz va tizimli jarayon bo'lib, u bir nechta bosqichlarda amalga oshiriladi. Har bir bosqich o'ziga xos

Mediakompetentlikni shakllantirish jarayonining bosqichlari	Tasnif	Amalga oshiriladigan ishlar
Motivatsion tayyorgarlik bosqichi	Bu bosqichda talabalar mediakompetentlikning mohiyati va ahamiyati bilan tanishtiriladi. Maqsad — talabalarda media vositalardan foydalanishga bo'lgan ichki ehtiyoj va qiziqishni shakllantirish.	• Mediata'limning ijtimoiy va pedagogik ahamiyati bo'yicha ma'ruzalar • Ilg'or tajribalar bilan tanishtirish (video, intervyu, onlayn seminarlar) • Media vositalari bilan ishlashga oid motivatsion treninglar
Axborot-qidiruv faoliyati bosqichi	Bu bosqichda talabalar turli media manbalarni izlash, saralash va ularni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini egallaydi.	• Media manbalarni (internet, elektron kutubxona, ijtimoiy tarmoqlar) tahlil qilish • Isbotli va ishonchsiz axborotni farqlash • Media materiallarni pedagogik maqsadga moslashtirish
Mediaresurslarni tahlil qilish va yaratish bosqichi	Bu bosqichda talabalar mavjud media materiallarni tahlil qiladi va mustaqil ravishda yangi media kontent ishlab chiqadi.	• Foto, video va audio materiallar bilan ishlash • Multimedia taqdimotlari yaratish (PowerPoint, Canva, Prezi va b.) • Ta'limiy videoroliklar, podkastlar va interaktiv dars ishlanmalarini tayyorlash
Refleksiya va baholash bosqichi	Bu bosqich yakuniy natijalarni tahlil qilish, talabalarning o'z faoliyatini baholash va kelgusida rivojlanish yo'llarini aniqlashni o'z ichiga oladi.	• Portfolio tahlili (talabani media ishlar to'plami) • O'zaro baholash va jamoaviy fikr-mulohaza • Mediakompetentlik darajasini aniqlash bo'yicha test va diagnostika ishlari

Shunday qilib, mediakompetentlikni shakllantirish jarayoni faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki axborotni tanqidiy idrok etish, uni pedagogik maqsadlarga moslashtirish va ijodiy qo'llash malakasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni shakllantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Mediakompetentlik o'qituvchidan

mediaaxborot vositalarini tanqidiy baholash, ularni pedagogik jarayonga moslashtirish va ijodiy tarzda qo'llash qobiliyatini talab qiladi. Ushbu kompetensiyani samarali rivojlantirish uchun quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Kompetensiyaviy yondashuv — mediakompetentlikni rivojlantirishda asosiy metodik poydevor bo'lib, u nazariy bilimlarni amaliy vazifalar bilan uyg'unlashtiradi.

2. Kontekstli o'qitish — bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida media vositalardan real vaziyatlarda foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. Interfaol metodlar va media integratsiyasi — ta'lim jarayonida talabalarni faollashtirish, ijodiy izlanishga undash va muloqot ko'nikmalarini kuchaytirishda samarali vosita hisoblanadi.

4. Loyihaviy yondashuv — media

kontent yaratish orqali nafaqat texnik, balki kommunikativ, estetik va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Tavsiyalar:

- Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida mediakompetentlikni rivojlantirish bo'yicha maxsus o'quv modullari va metodik qo'llanmalar yaratish.

- Pedagogik amaliyot jarayonida talabalarning media vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini muntazam ravishda baholab borish.

- O'qituvchilar malakasini oshirish kurslarida mediakompetentlik bo'yicha maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish.

- Media savodxonlik, raqamli madaniyat va axborot xavfsizligi masalalarini integratsiyalashgan holda o'qitish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Buckingham, D. (2015). Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge: Polity Press.
2. Potter, W. J. (2019). Media Literacy. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
3. Янушкевич, И. В. (2021). Медиаобразование и медиакомпетентность в системе педагогической подготовки. Педагогика и психология образования, №1, 45–54.
4. Хайдаров, М. (2020). Raqamli ta'lim muhiti: afzalliklari va rivojlanish istiqbollari. Oliy ta'lim muammolari, №3, 62–67.
5. Абдуллаева, М. (2022). Mediakompetentlikni shakllantirishning innovatsion metodlari. Ta'lim va innovatsiya, №2, 37–43.
6. Karimova, N. (2021). Mediaresurslardan foydalanish orqali o'quv jarayonini samaralashtirish. Pedagogik mahorat, №4, 25–31.

EKOENTRIK DUNYOQARASH VA ANTROPOTSENTRIK YONDASHUVLARNING PEDAGOGIK TAHLILI

TADJIBAYEVA GAVXAROY ISMAILOVNA
Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Anotatsiya: Maqolada ekologik muammolarga munosabat bildiruvchi ikki asosiy nazariy konsepsiya — ekoentrik dunyoqarash va antropotsentrik yondashuvning mohiyati, ularning falsafiy hamda pedagogik asoslari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda ta'kidlanishicha, ekoentrik dunyoqarash tabiatni mustaqil qadriyat sifatida anglashni nazarda tutsa, antropotsentrik yondashuv inson manfaatlarini ustuvor qo'yadi. Pedagogik nuqtayi nazardan, mazkur ikki paradigmaning tahlili ekologik ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirish, shuningdek, ularning ijtimoiy va shaxsiy mas'uliyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada nazariy asoslar, ilg'or pedagogik texnologiyalar, xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari hamda metodologik yondashuvlar ilmiy jihatdan umumlashtirilib, uzviy tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Ekoentrizm, antropotsentrizm, ekologik ta'lim, ekologik madaniyat, falsafiy yondashuv, pedagogik texnologiya, ekologik ong, qadriyat, inson va tabiat munosabati.

Аннотация: В статье глубоко проанализированы сущность двух основных теоретических концепций, определяющих отношение к экологическим проблемам, — эгоцентрического мировоззрения и антропоцентрического подхода, а также их философские и педагогические основы. В исследовании отмечается, что эгоцентрическое мировоззрение предполагает восприятие природы как самостоятельной ценности, тогда как антропоцентрический подход ставит в приоритет интересы человека. С педагогической точки зрения, анализ данных двух парадигм имеет важное значение в процессе экологического воспитания и образования студентов, способствует формированию у них экологической культуры, а также повышает уровень социальной и личной ответственности. В статье научно обобщены теоретические основы, передовые педагогические технологии, научные взгляды зарубежных ученых и методологические подходы, проведен их целостный анализ.

Ключевые слова: эгоцентризм, антропоцентризм, экологическое образование, экологическая культура, философский подход, педагогическая технология, экологическое сознание, ценность, взаимоотношение человека и природы.

Kirish: Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi ekologik muammolarning keskinlashuvi, tabiiy resurslarning chegaralanganligi va global ekologik xavf-xatarlarning kuchayishi bilan tavsiflanadi. XXI asr sivilizatsiyasida texnologik yutuqlar, sanoat va urbanizatsiya jarayonlari mislsiz darajada rivojlangan bo'lsa-da, ularning ortidan insoniyat oldida ekologik izolyatsiya, biosferaning buzilishi, iqlim o'zgarishi va tabiiy muhitning degradatsiyasi kabi jiddiy muammolar yuzaga kelmoqda. Bunday sharoitda jamiyatning barcha qatlamlarini, ayniqsa yosh avlodni ekologik ong va

ekologik madaniyat ruhida tarbiyalash pedagogika fanining eng dolzarb vazifalaridan biriga aylanmoqda. Shu ma'noda, ekologik ong shakllanishiga ta'sir etuvchi ikki yirik falsafiy-axloqiy konsepsiya — ekoentrizm va antropotsentrizmning pedagogik tahlili alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ekoentrik dunyoqarash tabiatni mustaqil qadriyat sifatida anglaydi va uni inson manfaatlariga tobe emas, balki o'zining ichki qonuniyatlari asosida mavjud bo'lgan yagona tizim sifatida tushuntiradi. Bu yondashuvda inson tabiatning ajralmas qismi sifatida qaraladi va inson faoliyati tabiiy muvozanatni buzmasligi

kerakligi ta'kidlanadi. Antropotsentrik yondashuv esa asosan inson manfaatlariga asoslanib, tabiatni inson hayotiy ehtiyojlarini qondirish vositasi sifatida talqin etadi[1]. Bu qarash ko'p asrlar davomida madaniyat va fan taraqqiyotida hukmronlik qilgan bo'lib, insonning tabiat ustidan hukmronligi g'oyasini legitimlashtirgan. Pedagogik nuqtayi nazardan qaraganda, ushbu ikki paradigma o'quv-tarbiyaviy jarayonda o'ziga xos metodologik asoslarni shakllantiradi. Agar antropotsentrik ta'lim tizimi inson manfaatlarini ustuvor qo'ygan holda ekologik bilimlarni ko'proq utilitar maqsadlarda shakllantirsa, ekoentrik yondashuv yoshlarni tabiatni alohida qadriyat sifatida anglashga, ekologik mas'uliyatni ichki ehtiyoj sifatida shakllantirishga yo'naltiradi. Shu bois ekologik madaniyatni rivojlantirish jarayonida mazkur ikki konsepsiyaning pedagogik imkoniyatlari va cheklovlarini chuqur tahlil etish zarur[2]. Ekologik ong va ekologik madaniyat tushunchalari zamonaviy ilm-fanda ko'plab talqinlarga ega. Ekologik ong insonning tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni idrok etish qobiliyatini, ekologik madaniyat esa ushbu ong asosida shakllangan qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, amaliy ko'nikmalar va ijtimoiy mas'uliyatni o'z ichiga oladi. Talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida ularning ekologik qarashlari, dunyoqarashi va qadriyatlari ma'lum pedagogik texnologiyalar orqali rivojlantiriladi. Shu jarayonda ekoentrizm va antropotsentrizm konsepsiyalari nazariy-metodologik tayanch sifatida xizmat qiladi. Bugungi global iqlim o'zgarishi, atmosferaning ifloslanishi, yer resurslarining tanqisligi va biologik xilmaxillikning kamayishi kabi holatlar insoniyatni ekologik mas'uliyatga chaqirmoqda[3]. Shu sababli, ekologik tarbiya va ta'limni samarali tashkil etishda ekoentrik qarashlarga tayangan pedagogik yondashuv muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi lozim. Biroq antropotsentrik yondashuvning ham inkor etib bo'lmaydigan jihatlari mavjud: u insonning

intellektual va amaliy faoliyatini rivojlantiradi, ekologik muammolarni texnologik yechimlar orqali hal etishga imkon yaratadi. Demak, zamonaviy pedagogik jarayon ekoentrik va antropotsentrik paradigmalarining dialektik sintezi asosida shakllantirilishi maqsadga muvofiqdir. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, u ekologik ta'lim jarayonida falsafiy yondashuvlarning pedagogik imkoniyatlarini ochib beradi. Bu esa nafaqat ekologik bilimlarni talabalarga yetkazish, balki ularning ekologik ongini, mas'uliyatini va ekologik qadriyatlarini shakllantirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotda pedagogika, falsafa, ekologiya va psixologiya fanlarining integratsiyalashgan yondashuvlari qo'llanilib, ekoentrizm va antropotsentrizm o'rtasidagi konseptual farqlar hamda ularning ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil etiladi.

Adabiyotlar tahlili: Ekoentrizm va antropotsentrizm konsepsiyalarining ilmiy-nazariy asoslari turli davrlar va falsafiy maktablar tomonidan keng yoritilgan bo'lib, ular inson va tabiat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tushuntirishda muhim nazariy manba hisoblanadi. Antropotsentrik yondashuvningildizlariqadimgifalsafagaborib taqaladi. Aristotel va Stoa maktabi vakillari insonni tabiatning eng oliy mavjudoti sifatida talqin qilib, unga boshqa mavjudotlardan ustunlik bergan[4]. Keyinchalik Uyg'onish davri mutafakkirlari, jumladan, Frensis Bekon, R. Dekart kabi faylasuflar tabiatni inson ehtiyojlari uchun xizmat qiluvchi resurs sifatida tasavvur qilib, uni ilmiy bilish va texnik imkoniyatlar yordamida o'zlashtirish g'oyasini ilgari surganlar[5]. Aynan shu davrdan boshlab antropotsentrizm insoniyat taraqqiyotining markaziy falsafiy yo'nalishiga aylandi. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib ekologik inqirozning kuchayishi antropotsentrizmning chegaralarini ko'rsatib berdi va bu esa ekoentrizmning shakllanishiga zamin yaratdi. Norvegiyalik olim Arne Ness "chuqur ekologiya" konsepsiyasini ishlab chiqib, tabiatni mustaqil qadriyat sifatida tan

olish zarurligini ta’kidladi[6]. Unga ko’ra, inson tabiatning bir bo’lagi bo’lib, boshqa mavjudotlardan ustun emas, balki ular bilan teng huquqli mavjudot sifatida yashashi kerak. Shuningdek, Aldo Leopoldning “Yer etikasi” konsepsiyasi ham ekoentrizmning nazariy poydevorini mustahkamlab, biosfera doirasidagi barcha elementlarning uzviy bog’liqligini e’tirof etdi[7]. Bu qarashlar ekologik falsafaning shakllanishiga va ekologik ongning rivojlantirish zaruratini ilgari surishga katta hissa qo’shdi. Mahalliy tadqiqotlarda ham antropotsentrizm va ekoentrizm konsepsiyalari keng muhokama qilingan. Jumladan, o’zbek faylasuflari va pedagog olimlari ekologik ta’limni takomillashtirishda ekoentrik dunyoqarashning alohida ahamiyat kasb etishini qayd etadilar. Tadqiqotlarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida faqat inson manfaatlariga yo’naltirilgan yondashuv yetarli emasligi, balki tabiatning mustaqil qadriyat sifatidagi o’rnini anglash zarurligi ta’kidlanadi. Pedagogik adabiyotlarda esa ekoentrizm konsepsiyasi yoshlarni tabiatga mas’uliyat bilan qarashga, ekologik qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashga qaratilgan metodologik asos sifatida talqin etiladi[8]. Shuningdek, UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlarning ta’lim sohasidagi hujjatlarida ekologik ta’lim va tarbiya jarayonida antropotsentrik qarashlarning chegaralanishi, ekoentrik yondashuvning esa ustuvorligi ta’kidlangan. Chunki insoniyatning barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun tabiatni faqat resurs sifatida ko’rish emas, balki uni ma’naviy, estetik va etik qadriyat sifatida anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, antropotsentrizm va ekoentrizm g’oyalari bir-biridan tubdan farq qilsa-da, ular o’zaro uzviy bog’liq bo’lib, pedagogik jarayonda har ikkala yondashuvdan oqilona foydalanish zarur. Antropotsentrizm insonning ijodkorlik va texnologik salohiyatini rivojlantirishga xizmat qilsa, ekoentrizm tabiatni asrash, ekologik muvozanatni tiklash

va ekologik madaniyatni yuksaltirishning metodologik manbai sifatida ahamiyatlidir. Shu bois, ilmiy adabiyotlar tahlili ekoentrik va antropotsentrik yondashuvlarning pedagogik tahlilini chuqur o’rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhimligini tasdiqlaydi.

Metodologik qism: Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari ekologik-pedagogik paradigmalarni qiyosiy va tizimli tahlil qilishga, shuningdek, ekoentrik hamda antropotsentrik qarashlarning ta’lim jarayoniga ta’sirini ilmiy asosda aniqlashga yo’naltirilgan. Avvalo, metodologik yondashuvda qiyosiy-analitik metod markaziy o’rin tutdi, chunki u ekologik va antropologik paradigmalarning nazariy konsepsiyalarini bir-biriga solishtirish, ularning o’xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, tadqiqotda dialektik metod qo’llanilib, inson va tabiat o’rtasidagi munosabatlarning o’zaro ziddiyatli va dinamik xarakteri, shuningdek, ekologik ong va ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonidagi ichki qarama-qarshiliklar ochib berildi. Bundan tashqari, tizimli yondashuv asosida ekologik ta’lim va tarbiya jarayonining murakkab strukturalari o’rganildi, ekoentrik va antropotsentrik qarashlarning pedagogik kontekstdagi o’zaro bog’liqligi, shuningdek, ularning jamiyat taraqqiyotiga ta’sir ko’rsatish mexanizmlari mantiqiy yaxlitlikda tahlil qilindi. Metodologik asos sifatida ilmiy-abstraktiv modellash usuli ham qo’llanildi, bu orqali ekologik qadriyatlarni pedagogik faoliyatda qo’llashning nazariy modeli ishlab chiqildi. Bundan tashqari, mazkur maqolada kontent-analiz metodi qo’llanib, ekologik ong va antropotsentrik dunyoqarash masalalariga bag’ishlangan xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar, jumladan, Google Scholar bazasida mavjud bo’lgan zamonaviy ilmiy maqolalar tizimli tahlil qilindi. Bu metod yordamida ekologik paradigmalarning nazariy asoslari va ularning ta’lim jarayonidagi o’rni haqida turli olimlarning qarashlari sintez qilindi. Shuningdek, maqolada pedagogik-eksperimental yondashuv ham metodologik

asos sifatida e'tirof etildi, chunki o'quvchi va talabalarda ekologik ongni shakllantirish jarayonida ekoentrik hamda antropotsentrik qarashlarning ta'sirini aniqlash uchun ilmiy kuzatuv, suhbat va anketa kabi empirik vositalar qo'llanilishi nazarda tutilgan. Shu tarzda, tadqiqotning metodologik asoslari ekologik-pedagogik muammolarni nazariy, amaliy va empirik jihatdan keng qamrovli yoritishga imkon berdi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ekologik va antropotsentrik paradigmalarining pedagogik talqinida o'ziga xos nazariy va amaliy tafovutlar mavjud bo'lib, ular ta'lim jarayonida o'quvchi va talabalar dunyoqarashiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ekoentrik yondashuv insonni tabiatning ajralmas qismi sifatida talqin qilib, pedagogik faoliyatda ekologik ong va ekologik madaniyatni shakllantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi; antropotsentrik qarash esa insonni mavjudotlar ierarxiyasida markaziy nuqtaga qo'yib, tabiatdan foydalanishning foydali, amaliy va utilitar jihatlariga urg'u beradi. Tizimli tahlil shuni ko'rsatdiki, ekoentrik dunyoqarash asosidagi ta'limiy faoliyat o'quvchilarni ekologik mas'uliyat, barqaror rivojlanish qadriyatlari va biosfera bilan uyg'un hayot tarziga tayyorlasa, antropotsentrik yondashuvning kuchli jihatini texnologik taraqqiyot va inson ehtiyojlarini ta'minlashga xizmat qiluvchi pedagogik konsepsiyalarni shakllantirishdan iboratdir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, mazkur ikki paradigma bir-birini inkor etmay, balki muayyan sharoitlarda bir-birini to'ldiruvchi funksiyaga ega bo'lib, pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois natijalardan kelib chiqib aytish mumkinki, ekologik-pedagogik jarayonlarda ekoentrik va antropotsentrik yondashuvlarning integratsiyasi zamonaviy ta'lim konsepsiyasini yanada mukammallashtirishga xizmat qiladi.

Muxokama: Ekoentrik va antropotsentrik paradigmalarining pedagogik

talqini masalasida ilmiy hamjamiyatda keng qamrovli bahs-munozaralar davom etmoqda. Xususan, nemis olimi Hans Jonas va amerikalik ekologik pedagogika tadqiqotchisi David Orr o'rtasidagi qarashlar bu borada alohida e'tiborga loyiqdir. Jonas o'zining "Mas'uliyat printsiplari" nazariyasida insoniyatni tabiat ustidan mutlaq hukmronlik qilishga intilish oqibatida ekologik inqirozga yuz tutayotgan subyekt sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, antropotsentrik dunyoqarash pedagogik jarayonlarda insonni markazga qo'yishi bilan atrof-muhitga nisbatan ekspluatatsion qarashlarni mustahkamlaydi, natijada ta'lim jarayonida texnotsentrik qadriyatlar ustuvor bo'lib qoladi. Shu sababdan u pedagogikada ekoentrik yondashuvni asosiy metodologik mezon sifatida qo'llashni taklif etadi, chunki ekologik ongni shakllantirmasdan turib, kelajak avlodning xavfsizligini ta'minlash mumkin emas. Jonasga ko'ra, ekologik mas'uliyatni ta'lim jarayonining markaziga qo'yish orqali inson o'z mavjudligini biosfera bilan uyg'unlashtiradi va ta'lim tizimi barqaror taraqqiyotning epistemologik poydevoriga aylanadi. Biroq Orrning pozitsiyasi ma'lum darajada differensial yondashuvga ega[9]. U ekologik pedagogika tarafdori bo'lsa-da, antropotsentrik paradigmanni to'liq rad etmaydi. Orrning fikricha, insonning o'z ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan antropotsentrik qarashlar ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda muhim rol o'ynagan va hali ham o'ynashda davom etmoqda. Unga ko'ra, pedagogik jarayonlarda antropotsentrizmni mutlaq inkor qilish emas, balki uni ekoentrik qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish zarur. Orr ta'lim tizimini inson va tabiat o'rtasidagi murakkab dialektik munosabatlarni tushuntiruvchi maydon sifatida ko'radi va ta'lim jarayonida ekologik ong bilan bir qatorda texnologik ongni ham shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi[10]. Shu nuqtayi nazardan, Orr Jonasning keskin ekoentrik pozitsiyasini tanqid qilib, uni biryoqlama deb baholaydi va ekologik tarbiyada inson

manfaatlarini butunlay chetga surib qo'yish amaliy jihatdan barqaror natija bermasligini ta'kidlaydi. Ushbu ikki olim o'rtasidagi bahs-munozara pedagogik paradigmalar dialektikasining murakkabligini ochib beradi. Jonasning pozitsiyasi ekologik xavfsizlikni mutlaq ustuvorlik sifatida ko'rib, o'quvchilar ongida tabiatni himoya qilish hissiyatini kuchaytirishga xizmat qilsa, Orrning yondashuvi ekologik va antropotsentrik qarashlar o'rtasida muvozanatni ta'minlashga qaratilgan. Natijada ushbu polemika pedagogika nazariyasiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi: bir tomondan, ekologik mas'uliyatning zarurligi ilmiy asoslangan bo'lsa, boshqa tomondan, inson manfaatlarini hisobga olish pedagogik jarayonning ijtimoiy-hayotiy ahamiyatini mustahkamlaydi. Shu bois

ekoentrik va antropotsentrik paradigmalarining uzviy integratsiyasi ta'lim jarayonining metodologik mukammalligi uchun eng maqbul yechim sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa: Mazkur tadqiqotda ekoentrik va antropotsentrik paradigmalarining pedagogik talqini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi hamda ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va metodologik asoslari keng qamrovda yoritildi. Ekoentrik paradigma insonni tabiatning ajralmas qismi sifatida talqin qilib, ta'lim jarayonida ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Antropotsentrik paradigma esa inson manfaatlarini va ehtiyojlarini markazga qo'ygan holda, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda muhim rol o'ynashini davom ettirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shukurullo E. Ekologik madaniyatning yoshlar hayotidagi o'rni // "yurt faxri". – 2025. – T. 1. – №. 1.
2. Atxamjonovna B. D., Shohbozbek E. RESPUBLIKAMIZDA MAKTABGACHA TA'LIMDA YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 221-228.
3. Almatova Z. X., Norqo'ziyeva S. B., Janzoqova Ch S. O'quvchilarda ekologik tarbiyani shakllantirish //O'zbekiston respublikasi veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo'mitasi samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti "biologik resurslardan samarali foydalanish, saqlash. – C. 255.
4. Abdusattarovna O. X., Shohbozbek E. IJTIMOYIY FALSAFADA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 175-182.
5. Xodjayeva S. N. EKOLOGIK TARBIYA VA KONSTITUTSIYA //XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYALAR. – 2025. – T. 1. – №. 2. – C. 319-321.
6. Diloram M., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYO QARASHINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 207-215.
7. Xusanovich K. S. GLOBALLASHUV JARAYORIDA YOSHLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNI DOLZARB MUAMMOLARI //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – T. 44. – №. 5. – C. 63-74.
8. Maxliyo S., Shohbozbek E. YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYO QARASHINI SHAKILLANTIRISDA MAKTABGACHA TA'LIMNING O'RNI //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 4. – C. 83-89.
9. To'raqulova V. MILLIY-MA'NAVIY QADRIYATLAR ASOSIDA O 'QUVCHILARDA EKOLOGIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH //PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH. – 2025. – T. 2. – №. 5. – C. 98-102.
10. Nozima A., Shohbozbek E. TA'LIM MUASSASALARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHNING BOSHQARUV STRATEGIYALARI //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 2. – C. 23-32.

TARIX DARSLARI ORQALI O'QUVCHI YOSHLARDA MILLIY QADRIYATLAR VA AN'ANALARGA HURMAT RUHIDA TARBIYALASH METODIKASI (O'ZBEKISTON TARIXI MISOLIDA)

ISOKOV RAVSHANBEK ULUG'BEK O'G'LI
Namanagan davlat universiteti tadqiqotchisi

Anotatsiya: Maqola O'zbekiston tarixi darslari orqali o'quvchi yoshlarni milliy qadriyatlar va an'analarga hurmat ruhida tarbiyalashning metodik asoslarini yoritishga bag'ishlangan. Tadqiqotda tarix fani mazmuni, milliy meros va an'analarni o'quv jarayoniga integratsiyalashning samarali usullari tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarda vatanparvarlik, tarixiy xotira, madaniy merosga ehtirom va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishda tarix darslarining ahamiyati ilmiy-metodik nuqtai nazardan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston tarixi, milliy qadriyatlar, an'analar, tarixiy tarbiya, vatanparvarlik, ma'naviy tarbiya, innovatsion metodlar, interfaol texnologiyalar, tarix darslari, pedagogik metodika.

Аннотация: Статья посвящена раскрытию методических основ воспитания у учащейся молодёжи уважения к национальным ценностям и традициям через уроки истории Узбекистана. В исследовании проанализированы содержание исторической науки, эффективные способы интеграции национального наследия и традиций в учебный процесс. Также с научно-методической точки зрения обоснована значимость уроков истории в формировании у учащихся патриотизма, исторической памяти, уважения к культурному наследию и гражданской ответственности.

Ключевые слова: история Узбекистана, национальные ценности, традиции, историческое воспитание, патриотизм, духовное воспитание, инновационные методы, интерактивные технологии, уроки истории, педагогическая методика.

Abstract: The article is devoted to highlighting the methodological foundations of educating students in the spirit of respect for national values and traditions through the teaching of the History of Uzbekistan. The study analyzes the content of history as a subject, as well as effective ways of integrating national heritage and traditions into the educational process. Furthermore, the article substantiates, from a scientific and methodological perspective, the significance of history lessons in fostering patriotism, historical memory, respect for cultural heritage, and a sense of civic responsibility among students.

Keywords: History of Uzbekistan, national values, traditions, historical education, patriotism, moral upbringing, innovative methods, interactive technologies, history lessons, pedagogical methodology.

Kirish: Mustaqillik yillaridan boshlab O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilgan tub islohotlar mamlakatning ijtimoiy-madaniy rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biriga aylandi. Bu jarayonning markazida milliy qadriyatlar va an'analarni saqlab qolish, ularni yosh avlod ongiga singdirish, shu orqali vatanparvar, ma'naviy yetuk, ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash masalasi turibdi. Globalashuv jarayonlari kuchayib borayotgan

hozirgi davrda, milliy madaniy merosni, tarixiy xotirani, xalqning o'ziga xos turmush tarzini asrash va kelajak avlodga yetkazish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Chunki xalqning tarixiy-madaniy merosi, qadriyatlari va an'analari – bu uning milliy o'zligini belgilovchi asosiy tayanch ustunlar bo'lib, ularni yo'qotish xalqning madaniy, ma'naviy va ruhiy birligiga putur yetkazadi. Shu boisdan ham O'zbekiston tarixini o'qitish jarayonida

nafaqat faktologik ma'lumotlarni yetkazish, balki ular orqali milliy qadriyatlarga hurmat, tarixiy o'zlikni anglash, madaniy an'analarga sadoqat ruhini shakllantirish ustuvor vazifaga aylangan. Pedagogik adabiyotlarda milliy qadriyatlar – bu xalqning asrlar davomida shakllangan, ijtimoiy amaliyotda sinovdan o'tgan, jamiyat a'zolarining ma'naviy, axloqiy va estetik qarashlarini, ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarini belgilovchi, avlodlar davomida o'tib kelayotgan ma'naviy boyliklar majmui sifatida izohlanadi. Ular xalqning tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakllanib, ijtimoiy munosabatlar tizimida mustahkam o'rin egallaydi. An'analar esa, ijtimoiy hayotning turli sohalarida – mehnat, marosim, san'at, urf-odat, oila va jamiyat munosabatlarida o'z ifodasini topadigan, avlodlar davomida takrorlanib, yangi sharoitlarga moslashib boradigan ijtimoiy hodisalardir. Milliy qadriyatlar va an'analar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, bir-birini boyitadi va mustahkamlaydi. Ularni o'quvchilarga singdirishda tarix fanining imkoniyatlari beqiyosdir, chunki tarix – bu xalqning o'zligini anglash maktabi, madaniyatlararo dialog va ma'naviy merosni anglash vositasidir. O'zbekiston tarixi o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra, milliy qadriyatlar tizimini o'zida mujassam etadi. Qadimgi davlatchilik an'analari, Temuriylar davrida yuksak ilm-fan va madaniyat taraqqiyoti, jadidchilik harakatining ma'rifatparvarlik g'oyalari, mustaqillik davrida milliy davlatchilik asoslarining tiklanishi – bularning barchasi yosh avlod uchun ibrat maktabidir[1]. Tarix darslarida ushbu davrlarni yoritish orqali o'quvchilarni milliy iftixor, tarixiy xotira, madaniy merosga hurmat tuyg'usini shakllantiradilar. Shu bilan birga, tarixiy voqealarni faqat sanalar va faktlar sifatida emas, balki ularning zahirida yotgan g'oyaviy-ma'naviy mazmun, ijtimoiy-siyosiy saboqlarni anglash metodik yondashuvning markazida turishi lozim. Globalashuv sharoitida yoshlar ongiga tashqi madaniy ta'sirlar kuchayib borayotgani, axborot oqimining cheksizligi ularning dunyoqarashi,

qadriyatlar tizimi va turmush tarziga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli maktab ta'limi, xususan, tarix fani nafaqat bilim berish, balki milliy o'zlikni saqlash, mustahkamlash va yosh avlodni ma'naviy immunitetga ega shaxslar sifatida tarbiyalash vazifasini bajaradi. Bunda tarix darslarini milliy qadriyatlar va an'analarga hurmat ruhida tashkil etish metodikasini ishlab chiqish dolzarb masalaga aylanadi. Ushbu metodika o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash, madaniy merosga hurmat, vatanparvarlik, ijtimoiy birdamlik va tarixiy xotira tuyg'ularini shakllantirishga qaratilishi kerak. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar – interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish – milliy qadriyatlarni singdirishda katta imkoniyat yaratadi. Masalan, "rol o'ynash" metodidan foydalangan holda tarixiy shaxslar obrazini jonlantirish, "debate" texnikasi orqali tarixiy voqealar bo'yicha fikr almashish, "case-study" asosida tarixiy vaziyatlarni tahlil qilish kabi usullar o'quvchilarni faol fikrlashga, tarixiy voqealarga shaxsiy munosabat bildirishga undaydi[2]. Shuningdek, dars jarayonida milliy marosimlar, xalq og'zaki ijodi namunalari, muzey eksponatlari, tarixiy hujjatlar va xaritalardan foydalanish o'quvchilarda tarixiy voqealarni chuqur anglash, ularni real hayotiy kontekstda idrok etish imkonini beradi. O'zbekiston tarixini o'qitishda milliy qadriyatlar va an'analarni integratsiyalash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ma'ruzaviy usulda o'qitish natijasida o'quvchilarning faolligi past bo'ladi, ularning mustaqil fikrlash, voqealarga tanqidiy yondashish, tarixiy saboqlarni zamonaviy hayotga tatbiq etish ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmaydi[3]. Aksincha, interfaol va amaliy metodlarni qo'llash o'quvchilarda o'z fikrini asoslash, tarixiy dalillarni tahlil qilish, milliy qadriyatlarni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish qobiliyatini kuchaytiradi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan

2023-yilda o'tkazilgan sotsiologik so'rov natijalarida respondentlarning 78 foizi tarix darslari orqali milliy qadriyatlarni singdirish o'quvchilarning ma'naviy rivojida muhim ahamiyatga ega ekanini tasdiqlagan. Xuddi shu so'rovda 65 foiz o'qituvchilar tarix darslarida milliy qadriyatlarni yoritish uchun metodik qo'llanmalar yetarli emasligini bildirgan[4]. Bu esa ushbu yo'nalishda maxsus ilmiy-metodik izlanishlar olib borish zarurligini ko'rsatadi. O'zbekiston tarixining ta'lim jarayonida o'rganilishi nafaqat milliy o'zlikni shakllantirishga, balki yoshlarni dunyoqarashini kengaytirishga ham xizmat qiladi. Chunki milliy tarixga hurmat – bu boshqa xalqlar tarixi va madaniyatiga ham hurmat bilan qarashning asosi. Milliy qadriyatlarni o'rgangan o'quvchi yoshlar global jarayonlarda o'z milliy manfaatlarini anglagan holda ishtirok etadi, madaniyatlararo muloqotda o'z xalqining tarixi va an'analari bilan faxrlanadi. Bu esa mustaqil O'zbekistonning kelajakdagi intellektual salohiyatini mustahkamlaydi[5]. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, tarix darslari orqali milliy qadriyat va an'analarga hurmatni shakllantirish bo'yicha metodik yondashuvlar ilmiy jihatdan yetarlicha ishlab chiqilmagan, mavjud metodikalar esa ko'pincha umumiy tavsiyalar darajasida qolmoqda. Shu sababli ushbu tadqiqotning maqsadi – O'zbekiston tarixi misolida tarix darslari orqali o'quvchi yoshlarni milliy qadriyatlar va an'analarga hurmat ruhida tarbiyalashning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish, ularning samaradorligini amaliyotda sinab ko'rish va ta'lim jarayoniga joriy etishdan iboratdir. Tadqiqot vazifalari esa quyidagilarni qamrab oladi: milliy qadriyat va an'analarni tushunchasining ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish; O'zbekiston tarixidagi milliy qadriyatlar tizimini aniqlash va tasniflash; tarix darslarida milliy qadriyatlarni integratsiyalashning samarali metodlarini ishlab chiqish; tajriba-sinov ishlari orqali ularning samaradorligini baholash[6]. Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimida tarix fanini o'qitish jarayonini milliy qadriyat va an'analarga hurmat ruhida

tashkil etish – bu nafaqat pedagogik vazifa, balki milliy-ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash, yosh avlodning ma'naviy immunitetini mustahkamlash, jamiyatning ijtimoiy birlik va birdamlik tamoyillarini mustahkamlashning strategik yo'nalishidir. Ushbu ilmiy-metodik izlanish natijalari o'quvchilarning tarixiy bilimlarini boyitish bilan birga, ularning milliy o'zligini chuqur anglashiga, madaniy merosni qadrlashiga va kelajakda milliy manfaatlarni himoya qilishga tayyor shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili: Maqolada milliy qadriyatlar va tarix ta'limi o'rtasidagi uzviy bog'liqlik nazariy asoslar orqali asoslangan bo'lib, akademik pedagogika hamda milliy identitet shakllanishiga bag'ishlangan. Anthony D. Smithning etnosymbolizm nazariyasi milliy identitetni faqat zamonaviy siyosiy jarayon yoki davlat shakli sifatida emas, balki tarixiy ramzlar, madaniy ritual va kollektiv xotira orqali shakllangan etnik-nazariy tuzilma sifatida talqin etadi[7]. Unga ko'ra, milliy shuhrat, qadriyat va tarixiy meros – u xalqqa xos simvolik resurslar inson ongiga milliy birlik va o'zlikni anglash vositasidir. Bu nazariyada tarix darsi milliy xotirani anglash va merosiy hikoyalarga hurmatni shakllantirish uchun asosiy pedagogik maydon bo'ladi. Boshqa tomondan, Walker Klyule o'zaro hurmatni anglatgan holda, milliy fikrlashni "sentient" (sezuvchan, hissiy) xulq-atvor orqali ko'rsatadi. U millat tuyg'usining irratsional, emotsional tabiatini urg'ulaydi va tarixiy materialni o'rgatishda faqat faktlarni uzatish yetarli emas, tarixiy hissiyot va ramziy olamni tushuntirish lozimligini ta'kidlaydi[8]. Uningcha, milliy qadriyat va identitet chuqur hissiyotlar orqali shakllanadi; buni tarbiyaviy maqsadda pedagogik modelga aylantirish tarixiy ta'limning integrativ vazifasidir. Bu ikki nazariy yondashuv pedagogik metodika nuqtai nazaridan bir-birini mustahkamlaydi. Smithning etnosymbolizm falsafasida tarixiy ramzlar – davlat belgilar, madaniy marosimlar, og'zaki tarixlarning pedagogik tahlili asosiy o'quv materiali bo'lib, Klyule nazariyasida esa

bu ramzlar orqali hosil bo'lgan hissiy fikrlar – milliy o'zlikni anglashda nazariy emotsional komponent sifatida qo'llaniladi.

Metotologik qism: Maqolaning metodologik asosini tarixiy-pedagogik tahlil, sotsiologik kuzatuv, qiyosiy ta'lim metodlari hamda kontent-tahlil yondashuvlari tashkil etib, unda avvalo milliy qadriyatlar va an'analarni o'quvchi yoshlar ongiga singdirishning nazariy asoslari tarixiy davrlar kesimida izchil o'rganildi, O'zbekiston tarixidagi muayyan davr voqealari, shaxslar va madaniy meros namunalarining tarbiyaviy salohiyati tizimli tahlil qilindi, shuningdek, o'quvchilarning tarix darslariga bo'lgan munosabati, milliy qadriyatlarni idrok etish darajasi hamda an'analarga hurmat ruhida tarbiyaviy o'zgarishlar sotsiologik so'rov va kuzatuv metodlari orqali aniqlanib, olingan ma'lumotlar qiyosiy pedagogik tahlil yordamida turli o'quv muassasalari kesimida solishtirildi, interfaol o'qitish usullarining (rol o'ynash, debat, loyiha asosida o'qitish, tarixiy rekonstruksiya) samaradorligi amaliy sinov orqali baholanib, natijalar kontent-tahlil yondashuvi asosida metodik jihatdan umumlashtirildi va shu tarzda tadqiqotning barcha bosqichlari yagona nazariy-metodik tizimga birlashtirildi.

Natijalar: Tadqiqot natijalarida O'zbekiston tarixi darslarini milliy qadriyatlar va an'analarga hurmat ruhida tashkil etish bo'yicha ishlab chiqilgan ilmiy-metodik yondashuvlar o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotira va madaniy merosga ehtirom tuyg'ularini sezilarli darajada kuchaytirgani, interfaol o'qitish usullaridan foydalanish ularning dars jarayonidagi faolligi, mustaqil fikrlash va tarixiy voqealarni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirgani, sotsiologik so'rovlar esa tajriba-sinov guruhi o'quvchilarida an'analarga hurmat va vatanparvarlik darajasi nazorat guruhiga nisbatan yuqori bo'lganini, qiyosiy tahlil esa metodikaning ta'lim jarayoniga samarali integratsiyalanishini va milliy qadriyatlarni pedagogik jarayonda uzviy singdirish

imkoniyatlarini ilmiy jihatdan tasdiqlaganini ko'rsatdi.

Muxokama: Anthony D. Smith etnosimvolistik yondashuvi asosida milliy identitetning tarixiy ildizlari, ramzlari va kollektiv xotirasi tarixiy ta'lim jarayonining markaziy elementi ekanligini ta'kidlaydi. U "etnie" tushunchasini milliy butunlikni shakllantirishda asosiy tarkibiy qism sifatida ko'radi: umumiy nom, afsonaviy kelib chiqish, tarixi tajriba me'donlari, belagi va homelandi – bularning barchasi o'quvchilarning milliy o'zlik tuyg'usini pedagogik jihatdan mustahkamlashda muhim vositalar sifatida ishlatiladi. Shu nuqtai nazardan, tarix darslarida tarixiy ramzlar va merosiy faylasufiy kontent o'quvchilarda milliy xotira hamda qadriyatlar tizimini anglash imkonini beradi. Biroq Walker Klyule, Smithning tarafdori bo'lgan etnosymbolizm tushunchasiga qarshi ravishda, milliy fikrlashning massalar darajasida shakllanishi, hissiy-emotsional reaksiyalar orqali ifodalanganligi ustida tura-di[9]. Klyulega ko'ra, milliy identitetni ramzlar va kollektiv xotira orqali izohlash yetarli emas; balki milliy identitet – bu hissiy bog'lanish va irratsional tuyg'ular natijasidir, u faqat faktlar va strukturaviy taxminlar orqali shakllanmasligi kerakligini aytadi. Bu ikki nazariy uslub o'rtasidagi ilmiy muvozanatni topish pedagogika metodikasi uchun muhim. Tarix darslarida interfaol yondashuv orqali, masalan, milliy ramzlar orqali o'quvchi hissiy intellektual identifikatsiyani shakllantiradi: teatr elementlari, drammatizatsiya, rol o'ynash va tarixiy hikoyalarni jonlantirish Klyulening hissiy pedagogika orqali milliy fikrlashni keltirish zarurligini qo'llab quvvatlaydi, lekin ramziy kontentni konkret ramzlar, tarixiy reliktlar va merosiy tajriba bilan bog'lash orqali Smithning etnosymbolistik tamoyillarini amalga oshiradi. Ilmiy muloqotda, smitizimga tanqid qiluvchi Claude Breuilly va Umut Özkırmılı singari olimlar tomonidan, etnosymbolist yondashuvlarni retrospective legitimation (keyinchalik qayta konstruksiya

qilingan etno madaniy strukturalar) orqali milliy kimlik shakllantirilgani tanqid qilingan. Bu tanqidlarga javoban, Klyulening hissiy asosda milliy identitetni yoritish modeli strukturaviy yondashuvga hissiy bog'liqlikni qo'shadi va pedagogik metodika uchun yanada boy model yaratadi[10]. Shu bilan birga, interfaol metodologiya kontekstida — debat, loyiha-ta'lim, case-study va tarixiy rekonstruksiya orqali an'anaviy ramzlar hamda hissiy tajribani birlashtirish, olimlar mulohazalariga uyg'un holda metodik komplekslikni ta'minlaydi. Mazkur metodlar orqali o'quvchilar nafaqat tarixiy ma'lumotlarga ega bo'lishadi, balki milliy qadriyat va an'analar tizimiga hissiy bog'lanish hosil qilishadi. Smith va Klyule yondashuvlarini pedagogik metodikada integratsiya qilish orqali tarix darslarining maqsadi kengayadi: u faqat tarixiy faktlarni uzatish emas, balki milliy xotira va hissiyot, ramz va identitetni tashkil etuvchi strukturaviy

elementlar orqali o'quvchining milliy identitetini shakllantirishdir. Bu ikki olim o'rtasidagi polemika ilmiy tarafdin boy, pedagogik yondashuvga esa metodik jihatdan mustahkam nazariy asos yaratadi.

Xulosa: Maqolada O'zbekiston tarixi darslari orqali o'quvchi yoshlarni milliy qadriyatlar va an'analariga hurmat ruhida tarbiyalashning ilmiy-metodik asoslari yoritildi. Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan yondashuvlar o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotira va madaniy merosga ehtirom tuyg'ularini shakllantirishda samarali ekani aniqlandi. Interfaol metodlar, ramziy-ma'naviy kontent va hissiy identifikatsiyani uyg'unlashtirgan holda qo'llashtirish ta'limining tarbiyaviy salohiyatini oshiradi. Natijalar, mazkur metodikaning ta'lim amaliyotiga tatbiqi yosh avlodda vatanparvarlik, ijtimoiy birdamlik va ma'naviy barkamollikni rivojlantirishda muhim omil bo'lishini ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'aybullayev A. A. YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLARGA YO'NALGANLIGINING IJTIMOYPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI //Inter education & global study. – 2024. – №. 5. – C. 552-563.
2. Atxamjonovna B. D., Shohbozbek E. RESPUBLIKAMIZDA MAKTABGACHA TA'LIMDA YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 221-228.
3. Xasanov Z. et al. O 'ZBEKISTON YOSHLARI TA'LIM VA TARBIYASINI YUKSALTIRISHDA MILLIY-MA'NAVIY VA AXLOQIY MEZON HAMDA ME'YORLARNING AHAMIYATI //HARBIY PEDAGOG. – 2024. – T. 1. – №. 2. – C. 7-12.
4. Ibragimova R. MILLIY UDUMLAR–MILLIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRUVCHI MEZONDIR //Farg'ona davlat universiteti. – 2023. – №. 2. – C. 120-120.
5. Ahmedova D. YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINING SHAKLLANISHIGA TARIXIY JARAYONLARNING TA'SIRI //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2025. – T. 5. – №. 5. – C. 173-177.
6. Abdusattarovna O. X., Shohbozbek E. IJTIMOYIY FALSAFADA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 175-182.
7. Xolmatova A., Xayrullaeva X. MILLIY QADRIYATLAR YOSHLAR TARBIYASIDAGI O'RNI //Pedagogs. – 2025. – T. 81. – №. 1. – C. 41-46.
8. Mamadjonovich T. M. YOSHLARNI TARBIYALASHDA MILLIY QADRIYATLARIMIZNING ROLI //PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 724-728.
9. Abdulla o'g'li M. T. MILLIY G'OYANI SHAKLLANTIRISHNING YOSHLAR KAMOLOTIDA TUTGAN O'RNI //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2025. – T. 4. – №. 37. – C. 248-250.
10. Komiljon o'g O. U. et al. KELAJAKAVLODINI MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH //FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES. – 2024. – T. 3. – №. 31. – C. 43-46.

TARIXIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM JARAYONINING AHAMIYATI

MUHAMMADIYEV JAVLON HAYITBOYEVICH
Chirchiq davlat pedagogik universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada tarixiy tafakkurni shakllantirishda ta'lim jarayonining ahamiyati tahlil qilinib, unda o'quvchilarning tarixiy voqealarni anglash, sabab-oqibat munosabatlarini tushunish, tarixiy saboqlardan xulosa chiqarish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda maktab va oliy ta'lim bosqichlarining o'zni yoritiladi hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, fanlararo integratsiya va interfaol metodlarning bu jarayondagi samaradorligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: tarixiy tafakkur, ta'lim jarayoni, tarixiy ong, sabab-oqibat munosabatlari, tanqidiy fikrlash, milliy qadriyatlar, fanlararo integratsiya.

Аннотация: В статье анализируется значение образовательного процесса в формировании исторического мышления, освещается роль на уровнях школьного и высшего образования у учащихся навыков понимания исторических событий, понимания причинно-следственных связей, формирования выводов на уроках истории, развития навыков самостоятельного мышления, обосновывается эффективность использования современных педагогических технологий, междисциплинарной интеграции и интерактивных методов в этом процессе.

Ключевые слова: историческое мышление, образовательный процесс, историческое сознание, причинно-следственные связи, критическое мышление, национальные ценности, междисциплинарная интеграция.

Abstract: The article analyzes the significance of the educational process in the formation of historical thinking, highlights the role of school and higher education in developing students skills of understanding historical events, recognizing cause-and-effect relationships, drawing conclusions in history lessons, fostering independent thinking, and substantiates the effectiveness of using modern pedagogical technologies, interdisciplinary integration, and interactive methods in this process.

Keywords: historical thinking, educational process, historical consciousness, cause-and-effect relationships, critical thinking, national values, interdisciplinary integration.

Kirish. Har qanday jamiyatning intellektual va ma'naviy taraqqiyoti o'z tarixini chuqur bilish va anglash bilan chambarchas bog'liqdir. Insoniyat o'zini anglash jarayonida, avvalo, o'tmishda sodir bo'lgan voqealarni tahlil qiladi, ularning mazmun-mohiyatini tushunadi hamda ulardan saboq chiqaradi. Shu nuqtai nazardan, tarixiy tafakkurni shakllantirish masalasi ta'lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki ta'lim o'quvchilar va talabalarni nafaqat tarixiy bilimlar bilan tanishtiradi, balki ularni mustaqil tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini anglash, turli davr voqealari o'rtasida o'xshashlik va

farqlarni ko'ra olishga ham o'rgatadi.

Bugungi globallashuv sharoitida yoshlarning tarixiy tafakkurini shakllantirish yanada dolzarb masalaga aylanmoqda. Chunki turli g'oyaviy oqimlar, ma'lumotlarning cheksiz oqimi ichida tarixiy jarayonlarga xolisona yondashish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni to'g'ri anglash, tarixiy saboqlardan foydalanish yoshlarning intellektual va fuqarolik salohiyatini belgilab beradi. Shu bois maktabdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda ta'lim jarayonining tarixiy tafakkurni shakllantirishdagi o'zni va ahamiyatini ilmiy asosda o'rganish zarur bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Tarixiy tafakkurni shakllantirish masalasi mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, bu jarayonning nazariy va amaliy asoslarini turlicha yondashuvlar orqali tahlil qilish mumkin. Jumladan, L.S.Vigotskiy, J.Bruner, S.Wineburg, P.Seixas kabi olimlarning tadqiqotlarida tarixiy tafakkur inson tafakkurining maxsus ko'rinishi sifatida izohlanib, uni rivojlantirishda muammoli vaziyatlar yaratish, manbalar bilan ishlash va o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb etish muhimligi ta'kidlanadi. O'zbek pedagoglari va psixologlari, xususan E.G'oziyev, Q.Qodirov, B.Qosimov, N.Jo'rayevlarning ishlarida esa tarixiy tafakkurni shakllantirishda milliy qadriyatlar, tarixiy manbalar va an'anaviy tarbiyaviy yondashuvlarning ahamiyati alohida ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, tarixni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, multimedia vositalari, fanlararo integratsiya va interfaol metodlar samaradorligi haqida qator ilmiy maqolalar mavjud. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarixiy tafakkurni shakllantirish nazariy jihatdan falsafa, pedagogika va psixologiya fanlari kesishmasida o'rganilgan bo'lsa, amaliy jihatdan esa ta'lim tizimining barcha bosqichlarida uzluksiz jarayon sifatida qaraladi.

Asosiy qism. Tarixiy tafakkur tushunchasi inson tafakkurining alohida shakli sifatida qaraladi. Tafakkur – bu inson ongining eng yuqori kognitiv jarayoni bo'lib, voqelikni umumlashtirish, tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini ochib berish orqali dunyoni idrok etish imkonini beradi. Shu jihatdan qaraganda, tarixiy tafakkur umumiy tafakkurning tarixiy voqealarga, jarayonlarga, shaxslar faoliyatiga va ularning ijtimoiy hayotdagi o'rniga qaratilgan maxsus ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi. U tarixiy

ong bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insonni nafaqat tarixiy faktlarni bilishga, balki ularni chuqur tahlil etishga, tarixiy rivojlanish qonuniyatlarini tushunishga va ulardan saboq chiqarishga yo'naltiradi.

Tarixiy bilim shaxsni intellektual jihatdan boyitish bilan birga, uni ma'naviy-axloqiy tomondan ham shakllantiradi. Tarixiy jarayonlardan saboq olgan shaxs jamiyatda o'z o'rnini anglaydi, ijtimoiy mas'uliyatni his qiladi va kelajak oldidagi burchini chuqurroq idrok etadi. Bu jarayonning pedagogik asoslari ta'limning maqsadga yo'naltirilganligi, metodik jihatdan mukammalligi va tizimlilik tamoyillariga tayanadi.

Demak, nazariy jihatdan qaralganda, tarixiy tafakkur inson tafakkurining maxsus shakli bo'lib, u shaxsning ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi, tarixiy voqealarni tahlil qilishi, ular asosida xulosa chiqarishi orqali shakllanadi. Ta'lim jarayoni esa ushbu tafakkurni rivojlantirishning asosiy vositasi sifatida maydonga chiqadi. Shu sababli o'qituvchilar nafaqat tarixiy bilimlarni berish, balki tarixiy tafakkurni shakllantirish metodlarini puxta o'ylab qo'llashlari lozim.

Maktab ta'limi shaxs tafakkurini shakllantirishda birlamchi va eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda o'quvchilarda nafaqat umumiy dunyoqarash, balki tarixiy tafakkurning dastlabki elementlari paydo bo'ladi. Chunki bola ilk bor o'tmish voqealari, ajdodlar hayoti, milliy tarix va insoniyat taraqqiyoti haqida maktabda ma'lumot oladi. Bu bilimlar unga tarixiy ongning shakllanishi va rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinflarda tarixiy bilim berish oddiy tushunchalar asosida olib boriladi. Masalan, qadimiy ajdodlar hayoti, qadimiy shaharlar, tarixiy shaxslar faoliyati haqida sodda va qiziqarli hikoyalar asosida ma'lumotlar beriladi. Bu jarayonda

bolalar tasavvur dunyosiga yaqin bo'lgan metodlardan foydalanish muhimdir. Illyustratsiyalar, rasmlar, animatsiyalar, ertaklashtirilgan tarixiy voqealar orqali tarixni o'rganish ularning qiziqishini kuchaytiradi va tarixiy tafakkurning dastlabki ko'rinishlarini shakllantiradi.

O'quvchi yuqori sinflarga o'tgan sari tarixiy bilimlar chuqurlashib boradi. Bu bosqichda tarixiy faktlar, davrlar, ijtimoiy-siyosiy voqealar, iqtisodiy jarayonlar haqida tizimli va ilmiy ma'lumotlar beriladi. O'quvchilar tarixiy voqealarni ketma-ketlikda tushunish, ularning sabab va oqibatlarini tahlil qilish, turli davrlar o'rtasida qiyoslash qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, Amir Temur davridagi davlat boshqaruvi tizimi bilan boshqa davrlardagi siyosiy tuzumlarni solishtirish orqali o'quvchi voqealarning tarixiy o'ziga xosligini anglaydi.

Maktab ta'limida tarixiy tafakkurni shakllantirishning asosiy vazifasi – o'quvchilarda tarixiy ongning poydevorini yaratishdir. Bu jarayonda o'qituvchining metodikyondashuvijudakattaahamiyatgaega. Dars jarayonida faqat tayyor ma'lumotlarni berish emas, balki o'quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtirish, ularda savollar uyg'otish, mustaqil xulosalar chiqarishga yo'naltirish muhimdir. Shuning uchun ham zamonaviy didaktikada muammoli vaziyat yaratish, bahs va munozaralar tashkil etish, guruhli ishlash metodlari keng qo'llaniladi.

Maktab o'quvchilari uchun tarixiy tafakkurni shakllantirishda ko'rgazmali vositalar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixiy xaritalar, sxemalar, davrlar taqvim, shaxslar galereyasi kabi didaktik materiallar o'quvchilarda tasavvurni kengaytiradi, ularni tarixiy jarayonlarni fazoviy va vaqt nuqtai nazaridan yaxshiroq idrok etishga yordam beradi. Shu bilan birga, hujjatlar bilan ishlashning sodda shakllari – tarixiy xatlar,

maktublar, o'sha davrda yaratilgan asarlar parchalari bilan tanishish – o'quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirishda muhim qadam bo'ladi.

Maktab ta'limida o'qituvchi o'quvchilarga tarixni faqat yod olish obyekti sifatida emas, balki hayotiy saboqlar manbai sifatida tushuntirishi zarur. Masalan, o'tmishda yo'l qo'yilgan siyosiy xatolar yoki muvaffaqiyatli islohotlar tahlil qilinar ekan, o'quvchi ularning bugungi hayotga ta'siri haqida mulohaza yuritadi. Shu orqali u tarixiy voqealarni zamonaviy hayot bilan bog'lay oladi, o'z fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi.

Shuningdek, maktab ta'limida tarixiy tafakkur o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'qituvchi turli tarixiy manbalarni taqqoslab, bir voqeaning bir nechta talqini mavjudligini ko'rsatganda, o'quvchilar voqealarga biryoqlama yondashmaslik, turli qarashlarni solishtirish va o'z nuqtai nazarini shakllantirishga o'rganadi. Bu esa ularda nafaqat tarixiy tafakkurni, balki intellektual mustaqillikni ham kuchaytiradi.

Maktab ta'limida tarixiy tafakkurni shakllantirish jarayonida milliy qadriyatlarga ham alohida e'tibor qaratish kerak. O'quvchilar milliy tarix bilan birga jahon tarixini ham o'rganar ekan, ular milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligini tushunadilar. Masalan, o'zbek xalqining qadimiy madaniyati va urf-odatlarini o'rganish ular uchun milliy g'urur manbai bo'lsa, jahon xalqlari tarixini bilish esa ularda umuminsoniy qadriyatlarga hurmat hissini uyg'otadi.

Oliy ta'lim bosqichida shaxsning intellektual va ma'naviy yetukligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu davrda talabalar faqat tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki mustaqil fikrlovchi, ilmiy izlanish

olib boruvchi, tarixiy manbalarni tahlil qila oladigan faol subyekt sifatida shakllanadi. Shu bois oliy ta'lim jarayonida tarixiy tafakkurni rivojlantirishning asosiy yo'nalishi – talabalarni ilmiylik, tanqidiy yondashuv va mustaqil izlanishga jalb qilishdir.

Oliy ta'limda tarixiy tafakkur rivojlanishining eng muhim jihatlaridan biri – ilmiy metodologiyani o'zlashtirishdir. Talaba tarixiy voqealarni faqat yodlash emas, balki ularni ilmiy nuqtai nazardan tushunish, turli talqinlarni qiyoslash, manbalar asosida asosli xulosalar chiqarishni o'rganadi. Masalan, biror davr voqeasini o'rganishda nafaqat darslikdagi ma'lumotlarga, balki qo'lyozmalar, hujjatlar, arxiv materiallari, hatto zamonaviy tadqiqot maqolalariga tayanish zarur. Bu jarayon talabaga tarixiy tafakkurni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Talabalar uchun seminar va amaliy mashg'ulotlarning o'zni beqiyosdir. Ma'ruza darslarida umumiy bilimlar berilsa, seminar jarayonida talaba o'z bilimlarini namoyish etadi, bahs-munozaralarda ishtirok etadi, o'z nuqtai nazarini himoya qiladi. Bu jarayon tarixiy tafakkurni faollashtiradi va talabada mustaqil fikr yuritish, dalillarga asoslanish, manbalarni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Oliy ta'limda tarixiy tafakkurni shakllantirishning yana bir muhim jihati – ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb qilishdir. Kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlari, magistrlik dissertatsiyalari talabalarni manbalar bilan ishlashga, ilmiy adabiyotlarni chuqur o'rganishga undaydi. Bu jarayon nafaqat tarixiy bilimlarni boyitadi, balki metodologik madaniyatni ham rivojlantiradi. Talaba tarixiy faktlarga xolisona yondashishni, ularni tahlil qilishni va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishni o'rganadi.

Shuningdek, oliy ta'limda tarixiy

tafakkurni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar keng qo'llaniladi. Multimedia vositalari, virtual muzeylar, elektron arxivlar, raqamli kutubxonalar talabalarni tarixni ko'p qirrali tahlil qilishga jalb etadi. Masalan, interaktiv xaritalar yordamida talabalar bir voqeani turli hududlar kontekstida o'rganishi, tarixiy jarayonlarning fazoviy dinamikasini kuzatishi mumkin. Bu usullar o'quv jarayonini qiziqarli qiladi va tarixiy tafakkurni yanada chuqurlashtiradi.

Oliy ta'lim bosqichida talabalar fanlararo integratsiya asosida ham tarixni o'rganadilar. Tarixiy voqealarni adabiyot, falsafa, iqtisod, sotsiologiya yoki siyosatshunoslik bilan bog'lab o'rganish ularga kengroq dunyoqarash beradi. Masalan, bir tarixiy shaxs faoliyatini uning adabiy merosi, falsafiy qarashlari yoki iqtisodiy islohotlari bilan birgalikda tahlil qilish talabalarda murakkab ijtimoiy jarayonlarni yaxlit holda tushunish imkonini yaratadi.

Oliy ta'limda tarixiy tafakkur shaxsiy fazilatlarining shakllanishiga ham bevosita ta'sir qiladi. Mustaqil fikrlashni o'rgangan, tarixiy saboqlardan xulosa chiqara oladigan talaba kelajakda jamiyatning faol a'zosi sifatida maydonga chiqadi. U ijtimoiy mas'uliyatni his qiladi, tarixiy voqealarga xolisona yondashadi va jamiyat taraqqiyoti uchun foydali qarorlar qabul qilishga tayyor bo'ladi.

Xulosa. Tarixiy tafakkurni shakllantirish ta'lim jarayonining ajralmas vazifasi bo'lib, u shaxsning intellektual salohiyatini, dunyoqarashini va fuqarolik mas'uliyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. O'tmishni bilish orqali o'quvchi vatalabamilliy qadriyatlarni anglaydi, tarixiy saboqlardan xulosa chiqaradi, jamiyatning taraqqiyotida yuzaga keladigan muammolarni hal etishda tarixiy tajribadan foydalanishga o'rganadi. Maktab davridan boshlab berilgan sodda

tarixiy tushunchalardan tortib, oliy ta'lim bosqichida chuqur ilmiy izlanishlargacha bo'lgan jarayon uzluksiz va tizimli tarzda olib borilgandagina, shaxsda mustahkam tarixiy ong va tafakkur shakllanadi.

Bugungi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, fanlararo integratsiya, interfaol metodlar, amaliy mashg'ulotlar va manbalar bilan ishlash madaniyati tarixiy tafakkurni shakllantirishda eng samarali yondashuvlar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Demak, ta'lim jarayoni tarixiy tafakkurni shakllantirishda nafaqat bilim berish vositasi, balki shaxsning tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va kelajakni ongli tarzda barpo etish qobiliyatini rivojlantiruvchi omil sifatida ham beqiyos ahamiyatga ega. Shu bois, tarixiy tafakkurni shakllantirishni ta'lim tizimining barcha bosqichlarida uzviylik va tizimlilik asosida tashkil etish jamiyat taraqqiyoti uchun muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Эльконин Б.Д. Введение в психологию развития. – М.: МГУ, 1994. – С. 23–44.
2. Ғозиев Э. Психология. – Тошкент: Ўқитувчи, 2010. – 356 б.
3. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси: дорилфунун талабалари учун қўлланма. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – 184 б.
4. Bruner J. The Culture of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996. – 234 p.
5. Jo'rayev N. Tarixiy ong va tafakkur: metodologik yondashuvlar // O'zbekiston Pedagogika Jurnal. – 2018. – №3(4). – B. 45–52.
6. Qodirov Q. Tarixiy tafakkurni shakllantirishda ta'limning roli. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 220 b.
7. Qosimov B. Milliy o'zlik va tarixiy xotira. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012. – 196 b.
8. Seixas P. Benchmarks of Historical Thinking: A Framework for Assessment in Canada. – Vancouver: University of British Columbia, 2006. – 67 p.
9. Vigotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva: Pedagogika, 1982. – 314 s.
10. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. – Philadelphia: Temple University Press, 2001. – 255 p.

ФОРМИРОВАНИЕ ФРАЗОВОЙ РЕЧИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С НАРУШЕНИЕМ ЗРЕНИЯ И ИХ СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

ШАМШЕНОВА ЭЛЬМИРА ЖАКСИЛЫКОВНА

преподаватель кафедры специального и инклюзивного образования Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова

Аннотация: развитие фразовой речи у младших школьников с нарушением зрения.

Ключевые слова: фразовая речь, тифлопедагогика, тифлопсихология, вербализм, развитие речевого общения, амблиопия, диалог, монолог, дети с нарушением зрения, слабовидящие.

Дети с нарушенным зрением представляют собой достаточно обширную и весьма разнородную группу. Степень поражения у них зрительного анализатора может быть различной – от тотальной слепоты до слабой степени проявления амблиопии. С учетом от того, в какой степени снижено зрение (на лучше видящем глазу – при использовании очков) и от возможностей использования ребенком зрительного анализатора, ученые выделяют слепых, слабовидящих, а также детей с косоглазием и амблиопией [1].

У всех детей с нарушенным зрительным анализатором развитие фразовой речи осуществляется с учетом тех же закономерностей, что и в норме, но имеет свою специфику, в связи с чем требует создания и реализации специальных условий обучения. Так, в работах тифлопедагогов и тифлопсихологов было показано, что фразовая речь при нарушенном зрении развивается в ходе специфической человеческой деятельности, то есть общения.

В исследованиях Л.С. Выготского отмечается, что детям с нарушенным зрением характерен вербализм представлений, прослеживается отсутствие соответствия между словом и образом, между словом и действием [2]. В результате в структуре фраз того или иного типа отмечается неадекватное использование лексических единиц.

Фразы являются малоинформативны-

ми, в ряде случаев – искаженно передают те или иные сообщения. Крайне редко фразы сопровождаются неязыковыми средствами общения, к числу которых относятся мимика и пантомимика. Эти недостатки обусловлены тем, что нарушения зрения затрудняют восприятие выразительных движений и делают невозможным подражание действиям и выразительным средствам, используемым нормально видящими людьми. Это отрицательно сказывается на понимании воспитанниками специальных дошкольных учреждений речи окружающих. Фразовая речь дошкольников является также маловыразительной [3].

Учеными были исследованы причины, в соответствии с которыми отмечается недоразвитие фразовой речи при зрительной депривации в раннем и дошкольном возрасте. Так, в качестве одной из причин рассматривается сужение сферы активного общения в период раннего детства. У ребенка прослеживается резкое ограничение возможностей активной подражательной и познавательной деятельности. Еще одна из причин заключается в средовых условиях, не всегда благоприятных для части детей этой категории.

В тифлопедагогических и тифлопсихологических исследованиях фразовой речи младших школьников со зрительной депривацией показана неоднозначность ее зависимости от состояния зрения. В частности, об

этом свидетельствовало экспериментальное обучение, построенное с учетом особенностей восприятия детей и уровня их речевой подготовки в семье. При благоприятных условиях результаты развития фразовой речи детей с содружественным косоглазием и амблиопией становились равными результатам нормально видящих. Это прослеживалось в диалоге, в связи с возникающими в быту естественными ситуациями коммуникации. В то же время при продуцировании фраз, входящих в структуру монолога, дети испытывали многочисленные трудности. Так, дошкольники не могли сделать акцент на центральных событиях, допускали ошибки, связанные с установлением порядка слов, с использованием средств межфразовой связи. Дети употребляли простые малораспространенные фразы, не используя в них средства выразительности.

Как было показано в трудах Л.С. Выготского, речь и основанное на ней общение со зрячими являются основным средством компенсации и коррекции нарушений у ребенка с патологией зрения. Предоставленный сам себе, замкнутый в кругу собственного опыта, не включенный в социальный опыт, ребенок с нарушенным зрением, по мнению ученого, развился бы в совершенно особенное существо - неприспособленное к жизни в мире нормально видящих людей.

Современные исследования, посвященные особенностям речевого развития ребенка со зрительной депривацией, позволяют не только установить специфику, но и условия ее становления.

У детей с нарушенным зрением полтора лет лексическое значение слова становится более стойким. Отмечается наличие первых обобщений. Ребенок уже знает название ограниченного круга окружающих предметов, действия с ними и названия отдельных качеств предметов, может их оценить. Например: «Он хороший», «Ляля маленькая», «Катя упала» и т.п. Во фразах детей отмечается стойкое наличие двух –

трех лексических единиц.

Как пишет В.И. Лубовский, «развитие речевого общения слабовидящего ребенка, как и зрячего опирается на развитие фонематического слуха.

К окончанию второго года жизни речь ребенка со зрительной депривацией начинает развиваться ускоренными темпами. Дети вступают в коммуникацию со взрослым, пользуясь простыми малораспространенными фразами. Отмечается употребление вопросительных и повествовательных предложений. Согласно данным В.И. Лубовского, на этом возрастном этапе жизни у детей появляется фраза, соотносящаяся с описательным констатирующим предложением [44].

На третьем году жизни у детей наблюдается развитие и обогащение словарного запаса, однако не все эти лексические единицы используются ребенком в структуре фразы. Это свидетельствует о том, что часть лексем остается в пассивном словаре ребенка.

Коммуникация детей данной возрастной категории с нарушенным зрением в первую очередь направлена на взрослого. В результате по подражанию, аналогии, образцу ребенок получает возможность овладеть навыками построения фраз различного типа, однако они по-прежнему соотносятся с простыми и малораспространенными предложениями. В составе фраз ребенок зачастую использует лексические единицы, значение которых до конца не понимает [5].

Касательно детей младшего школьного возраста, фразовая речь ребенка со зрительной депривацией продолжает развиваться и совершенствоваться, однако в более медленном темпе, чем в норме. По-прежнему отмечается ряд специфических трудностей, указывающих на вербализм представлений и выражающихся в неадекватных заменах одного речевого материала (слова, словосочетания, фразы) другим. Так, Л.А. Дружинина пишет, что у дошкольников этой категории имеет место «...затруднение в словесном

обозначении пространственного расположения деталей одежды, когда, рассматривая брюки и показывая на пояс, дети говорили, что это воротник; путали платье и сарафан, рамки для пуговиц называли дыркой» [4].

В тифлопедагогике и тифлопсихологии доказан следующий факт: чем выше чувственный опыт детей с нарушением зрения, тем богаче их словарный запас, многообразнее соотношение слова с объектом предметного мира, а, следовательно, и уровень фразовой речи напрямую зависит от уровня чувственного познания.

Согласно Л.С. Выготскому, и зрячий, и ребенок с нарушенным зрением «... сами должны активно добывать знания из реального предметного мира, отходя от голой словесности».

В связи с овладением некоторыми группами слов у детей с нарушениями зрения возникает много проблем с употреблением лексических единиц в непривычных контекстах. Наблюдается также сужение семантических полей. Особенно это касается пространственного лексикона. Например, слова «вверху», «внизу», «справа» и др. гораздо дольше, чем у детей с нормальным зрением, связываются с собственным телом и позднее вводятся в структуру фразы.

Устная монологическая речь детей младшего школьного возраста с содружественным косоглазием и амблиопией отличается малым объемом планируемого высказывания (ограничено число фраз в структуре сложного синтаксического целого) [5].

Школьники с нарушенным зрением нуждаются в специально организованной коррекционно-педагогической работе, направленной на развитие и совершенствование их фразовой речи как в форме диалога, так и в форме монолога.

Таким образом, у детей с патологией зрительного анализатора вне зависимости от степени снижения зрения развитие фразовой речи осуществляется с учетом тех же закономерностей, что и в норме, но имеет свою специфику. Отмечается бедность и малоинформативность используемых фраз, неточное использование в их составе лексических единиц. Зачастую фразы включают только перечисление предметов, явлений, фактов. В составе фраз школьников отмечаются одни и те же лексические единицы. Школьники рассматриваемой категории нуждаются в целенаправленной коррекционно-педагогической работе, направленной на совершенствование их фразовой речи.

Использованной литературы:

1. Дружинина, Л.А., Коррекционная работа в детском саду для детей с нарушением зрения / Сост. Л.А. Дружинина. – Издательство: Экзамен, 2006. – 160 с.
2. Выготский, Л.С. Проблемы дефектологии / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1995. – 527 с.
3. Леонтьев, А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х томах. – М.: Педагогика/ А.Н. Леонтьев. – 1983. – Т. 2. – 318 с.
4. Филичева, Т.Б. Психолого-педагогические основы коррекции ОНР у детей дошкольного возраста / Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина // Дефектология. – 1985. – №6. – С. 35–39.
5. Плаксина, Л.И. Развитие зрительного восприятия у детей с нарушением зрения/ Л. И. Плаксина // М. – 1991.

KOXLEAR IMPLANTLI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

RAXMONOVA NILUFAR ZAKIRJONOVNA

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti Surdopedagogika va maxsus pedagogikaning klinik asoslari kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada koxlear implantli maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqot L.S. Vigotskiy, J. Piaje, N. Xomskiy, A.R. Luriya kabi taniqli olimlarning fundamental nazariyalariga asosanib, koxlear implantatsiyadan keyingi nutqiy rivojlanish bosqichlari, neyrofiziologik mexanizmlar, oilaviy muhitning roli va zamonaviy reabilitatsiya yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Maqolada multisensor yondashuv, individual differentsiatsiya tamoyillari, zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi va inkluziv ta'lim sharoitida integratsiya masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari koxlear implantli bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar, ota-onalar va ta'lim tizimi xodimlari uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: koxlear implant, maktabgacha yosh, kommunikativ ko'nikmalar, nutqiy rivojlanish, surdo-pedagogika, reabilitatsiya, multisensor yondashuv, inkluziv ta'lim, neyропластiklik, oilaviy muhit

Аннотация: В данной статье проведен комплексный анализ теоретических основ формирования коммуникативных навыков у детей дошкольного возраста с кохлеарными имплантами. Исследование основывается на фундаментальных теориях Л.С. Выготского, Ж. Пиаже, Н. Хомского, А.Р. Лурии и рассматривает этапы речевого развития после кохлеарной имплантации, нейрофизиологические механизмы, роль семейной среды и современные реабилитационные подходы. В статье освещены вопросы мультисенсорного подхода, принципов индивидуальной дифференциации, применения современных технологий и интеграции в условиях инклюзивного образования. Результаты исследования имеют практическую значимость для специалистов, работающих с детьми с кохлеарными имплантами, родителей и работников системы образования.

Ключевые слова: кохлеарный имплант, дошкольный возраст, коммуникативные навыки, речевое развитие, сурдопедагогика, реабилитация, мультисенсорный подход, инклюзивное образование, нейропластичность, семейная среда

Kirish

Zamonaviy surdo-pedagogika va audiologiya sohasidagi yutuqlar koxlear implantatsiya texnologiyasining rivojlanishi bilan eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilash imkonini bermoqda. Koxlear implant o'rnatilgan maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish masalasi bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etmoqda, chunki aynan shu davr bolaning nutqiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun eng muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu yoshdagi bolalarning miya plastikligi yuqori darajada bo'lishi sababli, to'g'ri tashkil

etilgan pedagogik ta'sir natijasida ular normal eshituvchi tengdoshlari darajasiga yetishi mumkin.

Koxlear implantatsiya sohasidagi so'nggi o'n yillikdagi texnologik taraqqiyot nafaqat apparatlarning texnik xususiyatlarini yaxshilash, balki reabilitatsiya metodologiyasini ham takomillashtirish imkonini berdi. Zamonaviy kohelear implantlar 22 dan 24 tagacha elektrodga ega bo'lib, ular kohelearning turli qismlarini stimulatsiya qilish orqali kengroq chastota diapazonini qamrab oladi. Bu esa bolalarning nutqiy tovushlarni yanada aniqroq idrok etishiga va tabiiy ovoz ohangiga yaqinroq eshitish tajribasini

shakllantirishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi koxlear implantli bolalarning kommunikativ rivojlanishi bir necha muhim bosqichlardan o'tadi. Dastlabki bosqichda bola atrofdagi tovushlarni idrok etishni o'rganadi va ularni ma'noli signallar sifatida ajrata boshlaydi. Bu bosqich odatda implantatsiyadan keyingi dastlabki 3-6 oy davomida kechadi va "eshitish uyg'onishi" deb ataladi. Bola avvaliga kuchli tovushlarga reaksiya ko'rsatadi, keyin esa asta-sekin nozik tovush farqlarini ajrata boshlaydi.

Ikkinchi bosqichda, ya'ni implantatsiyadan keyingi 6-12 oy oralig'ida, oddiy so'zlar va iboralarni tushunish hamda ulardan foydalanish ko'nikmalari shakllanadi. Bu davrda bola o'z ismiga javob beradi, oddiy buyruqlarni bajaradi va birinchi ma'noli so'zlarni aytishga harakat qiladi. Muhimi, bu bosqichda bolaning passiv lug'ati faol lug'atidan sezilarli darajada katta bo'ladi, bu esa normal rivojlanish jarayoniga mos keladi.

Uchinchi bosqichda, odatda implantatsiyadan keyingi ikkinchi yildan boshlab, murakkab grammatik konstruksiyalar va dialog nutqini o'zlashtirish jarayoni boshlanadi. Bola ikki-uch so'zli gaplar tuzadi, savol beradi va oddiy suhbatda ishtirok etadi. Bu bosqichda pragmatik ko'nikmalar ham rivojlana boshlaydi - bola nutqni turli maqsadlarda qo'llashni o'rganadi.

To'rtinchi bosqich maktabgacha yoshning oxiriga to'g'ri keladi va narrativ ko'nikmalarning shakllanishi bilan xarakterlanadi. Bola voqealarni ketma-ketlikda bayon qiladi, o'z fikr va his-tuyg'ularini ifodalaydi, murakkab kommunikativ vazifalarni hal qiladi. Bu bosqichda metalingvistik ong ham rivojlanadi - bola til haqida fikr yuritishni, so'z o'yinlarini tushunishni o'rganadi.

A.R. Luriyaning neyrolingvistik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, nutq faoliyati miyaning turli sohalarining muvofiqlashtirgan

ishini talab qiladi. Koxlear implantatsiyadan so'ng bu jarayonlar maxsus pedagogik yondashuvlarni qo'llash orqali faollashtirilishi kerak. Bunda eshitish analizatorining yangi sharoitlarda ishlashiga moslashish vaqti va individual xususiyatlarni hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Miyaning eshitish qobig'i yangi turdagi elektr stimulatsiyaga moslashishi uchun vaqt kerak bo'ladi va bu jarayon har bir bolada individual tezlikda kechadi. Zamonaviy neyropastiklik tadqiqotlari shuni ko'rsatmoqdaki, miya to'qimalari tashqi ta'sirlarga javoban o'z tuzilishi va funksiyalarini o'zgartirish qobiliyatiga ega. Koxlear implantli bolalarda eshitish yo'llarining qayta tashkil etilishi kuzatiladi, bunda vizual va somatosensor qobiqlar ham eshitish axborotini qayta ishlashda ishtirok eta boshlaydi. Bu kross-modal plastiklik hodisasi bolaning kompensator mexanizmlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Kritik davrlar nazariyasi til o'zlashtirish uchun optimal vaqt oralig'i mavjudligini ta'kidlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 3 yoshgacha koxlear implant o'rnatilgan bolalar 5-6 yoshda implant olgan bolalarga nisbatan sezilarli darajada yaxshi nutqiy rivojlanish natijalariga erishadilar. Bu ma'lumotlar erta tashxis va erta implantatsiyaning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida motivatsiya omili hal qiluvchi rol o'ynaydi. D.B. Elkoninning o'yin faoliyati nazariyasiga asoslanib, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin orqali kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish eng samarali usul hisoblanadi. Koxlear implantli bolalar bilan ishlashda o'yinli texnologiyalar nutqiy materialning tabiiy sharoitlarda o'zlashtirilishini ta'minlaydi. Syujetli-rolli o'yinlar bolaning ijtimoiy tajribasini boyitadi va turli kommunikativ vaziyatlarda nutqdan

foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi. M. Montessorining sensor tarbiya nazariyasi koxlear implantli bolalar uchun alohida ahamiyatga ega. Uning yondashuvida bolaning hissiy tajribasini boyitish va o'z-o'zini rivojlantirish muhimligi ta'kidlanadi. Koxlear implantli bolalar bilan ishlashda Montessori materiallaridan foydalanish eshitish, ko'rish va taktil sezgilarning integratsiyasini ta'minlaydi. Ichki motivatsiyani shakllantirish uchun bolaning muvaffaqiyat tajribasini ta'minlash zarur. Buning uchun vazifalar bolaning hozirgi imkoniyatlariga mos kelishi va asta-sekin murakkablashib borishi kerak. Ijobiy teskari aloqa va rag'batlantirish bolaning o'ziga ishonchini oshiradi va yangi kommunikativ ko'nikmalarni o'zlashtirishga undaydi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, koxlear implantatsiyadan keyingi dastlabki yillarda intensiv reabilitatsiya o'tkazish bolaning kommunikativ rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bunda oila a'zolarining faol ishtiroki va maxsus tayyorgarlikdan o'tishi muhim shart hisoblanadi. Ota-onalarning bolaning nutqiy muhitini boyitish, muntazam mashg'ulotlar o'tkazish va ijobiy emotsional fonni saqlash bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur. Oilaviy o'zaro munosabatlar uslubi bolaning kommunikativ rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Demokratik uslubda tarbiyalanadigan koxlear implantli bolalar avtoritar yoki liberal uslubda tarbiyalanayotgan bolalarga nisbatan yaxshiroq kommunikativ ko'rsatkichlarga erishadilar. Ota-onalarning bolaga nisbatan emotsional iliq munosabati, sabr-toqati va qo'llab-quvvatlashi muvaffaqiyatli reabilitatsiyaning muhim omillari hisoblanadi. Oilada nutqiy muhitni boyitish strategiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: kundalik faoliyat davomida doimiy izohlab turish, kitob o'qish, qo'shiq aytish, bolaning tashabbuslariga javob berish, kengaytirilgan

takrorlash texnikasidan foydalanish. Ota-onalar bolaning nutqiy xatolarini to'g'ridan-to'g'ri tuzatish o'rniga, to'g'ri namunani taqdim etish usulidan foydalanishlari tavsiya etiladi.

Sensomotor integratsiya nazariyasi doirasida koxlear implantli bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish uchun multisensor yondashuvni qo'llash tavsiya etiladi. Bu yondashuv eshitish, ko'rish, taktil va kinestetik sezgilarning birgalikdagi faoliyatiga asoslanadi. Masalan, nutqiy tovushlarni o'rganishda vizual va taktil qo'llab-quvvatlash vositalaridan foydalanish jarayonni sezilarli darajada tezlashtiradi. Verbo-tonal metod koxlear implantli bolalar bilan ishlashda samarali hisoblanadi. Bu metodda nutq tovushlari bilan birga tana harakatlari, ritm va intonatsiyadan foydalaniladi. Maxsus harakatlar nutq tovushlarining artikulyatsion xususiyatlarini aks ettiradi va bolaga tovushlarni yaxshiroq farqlash va takrorlashda yordam beradi. Musikoterapiya ham koxlear implantli bolalarning kommunikativ rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Musiqa va nutq bir xil akustik parametrlarga ega - ritm, temp, ohang, dinamika. Musiqiy mashg'ulotlar bolaning eshitish diqqatini rivojlantiradi, prozodik ko'nikmalarni shakllantiradi va emotsional ifodalilikni oshiradi.

Pragmatik kompetensiyani shakllantirish kommunikativ rivojlanishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu bolaning turli ijtimoiy vaziyatlarda nutqdan to'g'ri foydalanish, suhbatdoshning niyatini tushunish va o'z fikrini samarali ifodalash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Koxlear implantli bolalar uchun pragmatik ko'nikmalarni rivojlantirish maxsus tashkil etilgan kommunikativ vaziyatlar orqali amalga oshiriladi. Nutqiy aktlar nazariyasiga asoslanib, bolalarga turli kommunikativ intensiyalarni - so'rash, buyurish, va'da berish, kechirim so'rash,

minnatdorchilik bildirish kabilarni o'rgatish zarur. Har bir nutqiy akt o'ziga xos lingvistik vositalar va ijtimoiy qoidalarga ega bo'lib, koxlear implantli bolalar uchun bu jihatlarni maxsus o'rgatish talab etiladi. Konversatsion tahlil yondashuvidan foydalanib, bolalarga suhbatda navbat olish, mavzuni boshlash va tugatish, tushunmovchiliklarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish mumkin. Koxlear implantli bolalar ko'pincha suhbatning nozik ijtimoiy signallarini - pauza, intonatsiya o'zgarishi, noverbal belgilarni sezmasdan qolishlari mumkin, shuning uchun bu signallarga alohida e'tibor berish kerak.

Individual yondashuv printsipli koxlear implantli bolalar bilan ishlashning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Har bir bolaning eshitish tajribasi, kognitiv rivojlanish darajasi, temperament xususiyatlari va oilaviy muhit sharoitlari turlicha bo'ladi. Shuning uchun reabilitatsiya dasturi individual diagnostika natijalariga asoslanib tuzilishi va muntazam korreksiyalanib borilishi kerak. Bolaning individual xususiyatlarini hisobga olishda quyidagi omillar muhim: karlikning boshlanish vaqti va darajasi, implantatsiya yoshi, qo'shimcha rivojlanish buzilishlarining mavjudligi, kognitiv qobiliyatlar darajasi, o'qitish uslubiga moyillik, emotsional-irodaviy soha xususiyatlari. Bu omillarning har biri reabilitatsiya strategiyasini tanlashda hisobga olinishi kerak. Differentsiatsiyalangan yondashuv turli darajadagi qiyinchilikka ega vazifalarni tayyorlash, turli xil o'qitish vositalaridan foydalanish, individual va guruhli mashg'ulotlarni muvofiqlashtirish, har bir bola uchun optimal o'qitish tempini belgilashni o'z ichiga oladi. Koxlear implantli bolalarning geterogen guruhlarida ishlashda differentsiatsiya ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi koxlear implantli bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirishda

yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Kompyuter dasturlari, mobil ilovalar va interaktiv o'quv materiallari bolaning qiziqishini oshirish va mashg'ulotlar samaradorligini yaxshilash imkonini beradi. Biroq texnologiyalar jonli muloqotni almashtira olmaydi, balki uni boyitish vositasi sifatida xizmat qilishi kerak. Virtual reallik texnologiyalari koxlear implantli bolalar uchun xavfsiz va nazorat qilinadigan muhitda turli kommunikativ vaziyatlarni mashq qilish imkonini beradi. Bolalar virtual muhitda do'kon, bog'cha, o'yin maydonchasi kabi joylarda muloqot qilishni o'rganishlari mumkin. Bu ayniqsa ijtimoiy tashvishga moyil bolalar uchun foydali. Sun'iy intellekt asosidagi dasturlar bolaning nutqini tahlil qilish, talaffuz xatolarini aniqlash va individual teskari aloqa berish imkonini yaratmoqda. Adaptiv o'quv tizimlari bolaning rivojlanish darajasiga mos ravishda vazifalar qiyinligini avtomatik ravishda sozlaydi, bu esa optimal o'qitish zonasida ishlashni ta'minlaydi. Telereabilitatsiya xizmatlari geografik to'siqlarni bartaraf etib, uzoq hududlarda yashovchi koxlear implantli bolalarga sifatli pedagogik yordam ko'rsatish imkonini beradi. Onlayn konsultatsiyalar, vebinarlar va masofaviy monitoring oilalarga doimiy professional qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Koxlear implantli bolalarning kommunikativ rivojlanishini baholash tizimi kompleks xarakterga ega bo'lishi kerak. Eshitish qobiliyati, nutqni tushunish, ekspressiv nutq, pragmatik ko'nikmalar va ijtimoiy moslashuv darajasi muntazam ravishda monitoring qilinishi zarur. Bu ma'lumotlar reabilitatsiya jarayonining samaradorligini baholash va zarur korreksiyalarni kiritish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Eshitish qobiliyatini baholashda Ling olti tovush testi, nutqiy audiometriya, funksional eshitish ko'rsatkichlari shkalalaridan foydalaniladi.

Nutqni tushunishni baholash uchun yopiq va ochiq tanlov testlari, gap darajasidagi tushunish testlari, matnni tushunish vazifalari qo'llaniladi. Ekspressiv nutqni baholashda lug'at hajmi, grammatik rivojlanish, talaffuz aniqligi va nutqning umumiy tushunarlik darajasi aniqlanadi. Portfolio baholash usuli koxlear implantli bolalarning rivojlanish dinamikasini kuzatish uchun samarali vosita hisoblanadi. Portfolio bolaning audio yozuvlari, video materiallari, ijodiy ishlari va kuzatuv protokollarini o'z ichiga oladi. Bu usul bolaning individual progressini ko'rish va kuchli hamda zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi.

Koxlear implantli bolalarning umumta'lim muassasalariga muvaffaqiyatli integratsiyasi ularning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishning muhim maqsadi hisoblanadi. Inkluziv muhitda koxlear implantli bolalar normal eshituvchi tengdoshlari bilan o'zaro muloqotda bo'lib, tabiiy nutqiy muhitda rivojlanish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Inkluziv ta'lim sharoitida koxlear implantli bolalarni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus shart-sharoitlar yaratilishi kerak: akustik muhitni optimizatsiya qilish, FM-tizimlardan foydalanish, vizual qo'llab-quvvatlash vositalarini qo'llash, pedagoglarga konsultativ yordam ko'rsatish. Muhimi, barcha ishtirokchilar - pedagoglar, ota-onalar va bolalarning o'zlari inkluziya jarayoniga tayyorgarlikdan o'tishlari kerak. Tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarni rivojlantirish koxlear implantli bolalarning ijtimoiy kompetentsiyasini shakllantirish uchun muhim. Kooperativ o'qitish metodlari, guruhli loyihalar va birgalikdagi faoliyat turlari bolalarning bir-birlari bilan muloqot qilishlarini rag'batlantiradi va o'zaro tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Koxlear implantli bolalarning emotsional-psixologik holatiga alohida e'tibor berish zarur. Identifikatsiya muammolari,

o'zini qabul qilish, ijtimoiy stigmatizatsiya bilan kurashish - bularning barchasi bolaning kommunikativ rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Psixologik qo'llab-quvvatlash bolaning ijobiy "Men-kontseptsiyasi"ni shakllantirishga yordam berishi kerak. Resilientlik yoki psixologik chidamlilikni rivojlantirish koxlear implantli bolalar uchun muhim. Bu qobiliyat bolaga qiyinchiliklarni yengish, muvaffaqiyatsizliklardan saboq olish va yangi vaziyatlarga moslashish imkonini beradi. Resilientlikni rivojlantirish uchun bolaning kuchli tomonlariga tayanish, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish zarur. Art-terapiya va ekspressiv terapiya usullari koxlear implantli bolalarning emotsional holatini yaxshilash va o'z-o'zini ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali. Rasm chizish, modellash, drama va harakatli terapiya bolalarga verbal bo'lmagan usullar orqali o'z his-tuyg'ularini ifoda etish imkonini beradi.

Eshitish buzilishlarining erta aniqlash va koxlear implantatsiyaga o'z vaqtida yo'naltirish tizimini takomillashtirish muhim. Universal neonatal eshitish skriningi dasturlari ko'plab mamlakatlarda muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda va tug'ma karlikning dastlabki oylardayoq aniqlanishiga imkon bermoqda. Erta yordam xizmatlari oilaga bolaning eshitish buzilishi tashxisi qo'yilgan paytdan boshlab comprehensive qo'llab-quvvatlash ko'rsatishi kerak. Bu xizmatlar oilani ma'lumot bilan ta'minlash, emotsional qo'llab-quvvatlash, erta rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish va koxlear implantatsiyaga tayyorlashni o'z ichiga oladi. Risk guruhidagi bolalarni monitoring qilish tizimi progressiv eshitish yo'qotilishi yoki kechikkan karlikni o'z vaqtida aniqlash imkonini beradi. Risk omillariga oilaviy karlik tarixi, ototoksik dorilardan foydalanish, neonatal infeksiyalar va boshqalar kiradi. Muntazam audiologik

tekshiruvlar va rivojlanish ko'rsatkichlarini kuzatish erta interventsia imkonini ta'minlaydi.

Koxlear implantli bolalarning kommunikativ rivojlanishi sohasidagi zamonaviy tadqiqotlar bir necha yo'nalishda olib borilmoqda. Neyroplastiklik mexanizmlarini o'rganish, genetik omillarning ta'sirini aniqlash, yangi reabilitatsiya metodlarini ishlab chiqish va uzoq muddatli natijalarni baholash tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Bilingual koxlear implantli bolalarning til rivojlanishi alohida tadqiqot mavzusi bo'lib qolmoqda. Ikki yoki undan ortiq tilni parallel o'zlashtirish strategiyalari, tillararo transfert mexanizmlari va optimal til muhitini yaratish masalalari faol o'rganilmoqda. Tadqiqot natijalari ko'p tilli jamiyatlarda yashovchi koxlear implantli bolalar uchun samarali dasturlar ishlab chiqishga yordam beradi. Mashinali o'qitish va sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi koxlear implantli bolalarning reabilitatsiyasida yangi imkoniyatlar ochmoqda. Nutqni avtomatik tahlil qilish, individual prognozlash modellari va adaptiv o'qitish tizimlari kelajakda yanada

takomillashtiriladi va keng qo'llaniladi.

Xulosa qilib aytganda, koxlear implantli maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish ko'p omilli va murakkab jarayon bo'lib, u zamonaviy nazariy yondashuvlar va amaliy metodlarning integratsiyasini talab qiladi. Muvaffaqiyatli reabilitatsiya uchun erta boshlangan, tizimli va individual yondashuv, oila va mutaxassislarining hamkorligi, zamonaviy texnologiyalardan oqilona foydalanish muhim shartlar hisoblanadi. Kelgusidagi tadqiqotlar ushbu sohada yanada samarali metodlar va yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilgan bo'lishi kerak. Personalizatsiyalangan reabilitatsiya dasturlari, neyromodulyatsiya texnologiyalari, virtual reallik asosidagi treninglar va genomik meditsina yutuqlari koxlear implantli bolalarning kommunikativ rivojlanish imkoniyatlarini yanada kengaytirishi kutilmoqda. Muhimi, barcha sa'y-harakatlar har bir koxlear implantli bolaning o'z potentsialini to'liq ro'yobga chiqarishi va jamiyatda to'laqonli ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vigotskiy L.S. Myshleniye i rech. Psixologicheskoye issledovaniye / L.S. Vigotskiy. – Moskva: Natsionalnoye obrazovaniye, 2019. – 368 s.
2. Luriya A.R. Osnovy neyropsixologii: uchebnoye posobiye dlya studentov vysshix uchebnyx zavedeniy / A.R. Luriya. – 9-ye izd. – Moskva: Akademiya, 2018. – 384 s.
3. Koroleva I.V. Reabilitatsiya gluxix detey i vzroslyx posle koxlearnoy i stvolomozgovoy implantatsii / I.V. Koroleva. – Sankt-Peterburg: KARO, 2020. – 872 s.
4. Sataeva A.I. Sistema raboty surdopedagoga s detmi posle koxlearnoy implantatsii: metodicheskoye posobiye / A.I. Sataeva, N.D. Shmatko. – Moskva: Prosveshcheniye, 2021. – 256 s.
5. Zontova O.V. Koxlearnaya implantatsiya i sluxorechevaya reabilitatsiya gluxix detey i vzroslyx: uchebno-metodicheskoye posobiye / O.V. Zontova. – Sankt-Peterburg: Institut spetsialnoy pedagogiki i psixologii, 2019. – 196 s.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING METODIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING METODIK TA‘MINOTI

NOSIROV NODIRBEK VALIJONOVICH
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti assistenti.

Annotatsiya. Ushbu maqola bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik kompetentligini takomillashtirishning metodik ta‘minoti, o‘qitishning innovatsion va interfaol usullari, zamonaviy texnologiyalarni amalda qo‘llash bo‘yicha yetarli bilim, ko‘nikma, malakalarga ega bo‘lishliklari hamda bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik kompetensiyalarini rivojlantirishni amalga oshirishda o‘qitishning innovatsion usullari va metodlarini amaliyotida qo‘llash tajribasi bilan bog‘liq jarayonlarni takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari va dars mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish yo‘llari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta‘lim, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash, ta‘lim, jarayon, takomillashtirish, metodik kompetensiyalar, kasbiy kompetentlik, integratsiya, o‘quv-metodik materiallar tayyorlash va tarqatish, darsliklar va qo‘llanmalar, raqamli resurslar, malaka oshirish kurslari va seminarlar, o‘qitish mashg‘ulotlari, seminar va vebinarlar, amaliy mashg‘ulotlar va stajirovkalar, maktabda amaliyot, laboratoriya mashg‘ulotlari, mentorlik dasturlari, individual yondashuv.

Kirish. Oliy ta‘lim muassasalarining ta‘lim oluvchilari, o‘z kasbiy faoliyatini boshlaguncha, yuqori saviyaga erishish bilan birga, yangi pedagogik texnologiyalarni to‘liq o‘zlashtirgan, zamonaviy bilimlarni bera olish qobiliyati, kasbiy ko‘nikmalar va malakalarni shakllantirish mahoratiga ega bo‘lishlari lozim. Oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayoni, pedagogika oliy ta‘lim muassasalarida o‘ziga xos shart-sharoitni talab qilish bilan birgalikda fanlararo aloqadorlik hamda uzluksizlik tamoyiligi tayangan holda o‘quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishni talab etadi.

Ular o‘z kasbiy fanini mukammal bilishi, psixologiya, axborot texnologiyalari sohasidagi so‘nggi yangiliklarga rioya qilish, tarmoq aloqasi, ta‘lim oluvchilarning zamonaviy jamoaviy faoliyatini tashkil etish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, foydalanishi kerak bo‘lgan resurslarni bilishi zarur. Bu esa o‘qituvchidan yangi bilimlarni olish, mavjudlarini mustahkamlash va tuzatish uchun

bulutli texnologiyalardan foydalangan holda ushbu tarkibni o‘z vaqtida va qanday maqsadda qo‘llashni tushunishi, tayyor kontent va o‘qituvchi tomonidan yaratilgan resurslardan foydalanish kompetentligiga ega bo‘lish talab etiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik kompetentligini rivojlantirish, jamiyatdagi roli, pedagogika oliy ta‘lim muassasasidagi ahamiyati va vazifalariga, shuningdek, o‘qituvchining individual qobiliyatlariga bog‘liqdir. O‘qituvchining kreativ faoliyati uning shaxsiy xususiyatlari, masalan, ilmiy fikrlash, ijodiy yondashuv, va o‘z imkoniyatlarini amalga oshirish istagining rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Bo‘lajak o‘qituvchining ijodiy individualligini rivojlantirish va takomillashtirish uchun zarur bo‘lgan psixologik-pedagogik sharoitlarni hisobga olish va ularning qarama-qarshiliklarini bartaraf etish, o‘ziga xoslik va maqsadga muvofiqlik kabi kasbiy sifatlarning shakllanishida namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar sharhi va metodlar. Professor N.A.Muslimov ilmiy ishlarida quyidagi fikrlarni qayd etgan: “Insonning betakrorligi to‘g‘risidagi fikrlar individuallikning tashqi jihatlarini ifodalaydi. Inson ko‘pqirrali mavjudot bo‘lib, unda hayvoniy (tana) va ijtimoiy (shaxs) omillar mujassamlashganligidir. Individuallik bu insonning hayvonot va ijtimoiy olamdan farqlanishidir. Insonning individualligida uning hayot faoliyati manbai mujassamlashgan. Individualligi rivojlangan individ to‘laligicha o‘z kuchiga tayanadi va bu bilan u erkin va mustaqil shaxs sifatida namoyon bo‘ladi” [1] deb takidlaydi.

Insoniy individuallik shaxsning ontogenezdagi rivojining yuksak darajasi hisoblanadi. Bunday individni K.Rodgers “To‘laqonli faoliyat ko‘rsatuvchi inson” deb nomlagan [2].

O‘qituvchining metodik kompetentligi kreativlik, pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llay olish, auditoriyani tezda jalb qilish va o‘zini boshqara olish ko‘nikmalaridan iborat. Pedagogik vazifalarni amalga oshirish esa, avvalo, o‘qituvchining kasbiy ko‘nikmalariga bog‘liq. Ushbu ko‘nikmalar rivojlanganida, insonning to‘la shakllanishi, individ sifatida o‘ziga xosligi va har tomonlama kamolotga erishishi yuzaga keladi. Bu ko‘nikmalarning rivojlanish darajasi shaxsning ijtimoiy faolligi, hayot tarzi, baxti va jamiyatdagi o‘rni bilan belgilanadi.

O‘qituvchilarni tayyorlash va bu jarayonda ro‘y beradigan hodisalarning ko‘p o‘lchamli hamda ko‘p pog‘onali xarakteri kasbiy shakllanish sharoitida inson faoliyatini imkon qadar to‘laroq o‘rganish uchun turli usullar qo‘llashni talab etadi. Hozirgi paytda pedagogika fanida, shuningdek, unga yaqin bo‘lgan boshqa sohalarida (muhandislik psixologiyasi, psixotexnika va h.k.) keng turdagi texnologiyalardan foydalanilmoqda.

Bu jarayonda shaxsga xos bo‘lgan

xususiyatlar: qadriyatli yo‘nalishlar, qiziqishlar, ehtiyojlar, moyilliklar, qobiliyatlar, kasbiy maqsadlar, kasbiy yo‘nalganlik, xarakter xususiyatlari, temperament, salomatlik holati o‘rganiladi. Vaholanki, bilim, malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish jarayoni shaxsning rivojlanishi, kasbiy sifatlar shakllanishi bilan parallel ravishda ro‘y beradi. Shu sababli biz kasbiy tayyorgarlik jarayonida o‘qituvchining maxsus bilimlari, ko‘nikma va malakalari shakllanishini kuzatib borishga harakat qilib ko‘rdik, chunki bu ikki jarayon bir-biri bilan o‘zaro aloqada bog‘liqdir.

Ta’lim oluvchilarning professional bilim ko‘nikma va malakalarni puxta egallashi ularda metodik kompetentlikni rivojlanishi bilan bog‘liq. Ishlab chiqarish ta’limining mazmuni va usullari texnologik ta’limi o‘qituvchilari uchun tayyorlangan dastur va metodik yo‘riqnomalarda aks etadi.

Kasbiy qobiliyatlar, shaxsning kasbiy ahamiyatga ega boshqa sifatlari kabi, bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash jarayonida rivojlanadi. Ularni shakllantirish va zaruriy darajaga erishish birinchi navbatda, qo‘llanilayotgan o‘quv-uslubiy vositalarning psixologik, pedagogik, didaktik va tashkiliy talablar bilan muvofiq.

Oliy ta’lim muassasalarida o‘quvchilarni ta’lim jarayonida kutilayotgan natijalar umummadaniy, umumkasbiy va kasbiy kompetensiyalar orqali belgilangan asosiy ta’lim dasturlariga mos ravishda shakllantiriladi. Davlat ta’lim standartlarida kelajakdagi o‘qituvchining kompetensiyasi aniqlanadi va bu o‘qituvchining kasbiy kompetentligini ta’minlaydigan asosiy unsurlardan biridir. Hozirgi kunda bu masala qay darajada o‘rganilganligi nisbatan kam e’tiborga olinmoqda. Shunday masalalardan biri bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga kompetentli yondoshuvni aniqlashdir. Bu jarayon Davlat ta’lim

standartlaridagi asosiy qoidalarga muvofiq tuzilma modelini ishlab chiqishni talab etadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini aniqlash uchun, ushbu terminni o'rganishga qaratilgan ba'zi tadqiqotlarga e'tibor beriladi. Kasbiy kompetensiya o'qituvchining xususiyatlari orqali tadqiqotlarda ko'tarilgan pedagogik muammodir. V.I. Baydenko "Kasbiy kompetentlik" tushunchasini quyidagicha ta'riflaydi: bu, mutaxassislik sohasida samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va qobiliyatlarni o'z ichiga oladi [3]. Shuningdek, muammolarni hal qilishda avtonomlik va moslashuvchanlikni, kasbiy shaxslararo muhitda hamkasblar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishni hamda sifatini baholash va taqdim etilishi kerak bo'lgan bilimlar bo'yicha standartlarni loyihalash; ish beruvchilarning talablariga javob beradigan qobiliyatlarni samarali qo'llash; hozirgi zamon mehnat muhitida muvaffaqiyatli faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim, xususiyat va ko'nikmalarning birlashuvi. Mukammal ta'rif orqali, V.I. Baydenko kasbiy kompetentlikni faoliyat talablariga muvofiq harakat qilishga, muammolarni mustaqil hal etishga va o'z faoliyat natijalarini, ya'ni ko'nikmalar va amaliy usullarni baholay olish qobiliyatiga tayyor bo'lish sifatida tushunadi.

O.V. Xovovning fikricha kasbiy kompetentlik nafaqat malaka ya'ni faoliyat tajribasi, ko'nikma va bilimlar bilan bog'liq bo'lib, balki ijtimoiy-kommunikativ va individual qobiliyatlarni mustaqil kasbiy faoliyatni amalga oshirishda ta'minlaydigan tasavvurlarni ham o'z ichiga oladi [4].

Yu.G. Tatur va V.Ye. Medvedevlar esa kelajakdagi mutaxassisning kompetentligini kasbiy va ijtimoiy sohalarida muvaffaqiyatli ijodiy faoliyat yuritish uchun o'z imkoniyatlarini (bilim, ko'nikma, tajriba, shaxsiy sifatlar va boshqalar) amaliyotda qo'llashga intilish va qobiliyat sifatida belgilashadi.

Ularning ta'kidlashicha, kompetensiya - bu mutaxassisning ma'lum bir sohada muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun o'z imkoniyatlarini (bilim, malaka, tajriba va shaxsiy sifatlar) ishlatishga tayyorligini va bu natijaga mas'uliyatni anglashni o'z ichiga oladi [5].

G.A. Larionovanning fikriga ko'ra, "Tayyorgarlik tuzilmasi amaliy bilimlar to'plamini va shaxsning faoliyatga kirish imkoniyatlarini ta'minlaydigan xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Mehnatga tayyorgarlik esa ikki asosiy komponentdan - operatsional (bilim va ko'nikmalar) va shaxsiy (mehnatga yo'naltirilish, kasbiy motiv, odat, munosabatlar, emotsional va irodaviy funksiyalar, shaxsning kasbiy sifatleri) - iborat murakkab tizim sifatida talqin etilishi mumkin" [6]. Mutaxassisning kompetensiya darajasini aniqlash, ya'ni uning qaysi faoliyat usullarini o'zlashtirganini, nima bajarishi va nimalarga tayyorligini belgilash kompetentli yondashuv deb ataladi. Oliy ta'lim muassasalarida bitiruvchilarni tayyorlash sifatini boshqarishning asosiy usullaridan biri - kasbiy ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish jarayonida kompetentli yondashuvni amalga oshirishdir.

Bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetentligiga oid masala bir qator tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida turlicha yondashuvlar va fikrlar bilan yoritilgan. Xususan, O.V. Tumashevaning ta'kidlashicha, "O'qituvchining metodik kompetentsiyasi shaxsning integral xususiyati bo'lib, u metodik bilim va ko'nikmalarni egallash, kasbiy faoliyat va jamiyatdagi o'zaro munosabatlar uchun ularning ahamiyatini anglash, uslubiy muammolarni hal qilish tajribasiga ega bo'lish, shuningdek, o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini takomillashtirishga tayyorlik va qobiliyatni o'z ichiga oladi" [7].

T. Gushchina metodik kompetentlikni o'qituvchining shaxsiyati va faoliyatining

ko'p darajali professional ahamiyati sifatida, shuningdek, ishlab chiqarish tajribasini umumlashtirish orqali o'qituvchining metodologiya sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalarini tizimli ravishda egallash va pedagogik faoliyat metodlarining maqbul kombinatsiyasi sifatida ta'riflaydi.

I.Kovaleva metodik kompetentlikni o'qituvchining ishbilarmonlik, shaxsiy va axloqiy fazilatlarining birlashishi deb hisoblaydi. Bu, o'z navbatida, metodik, uslubiy va tadqiqot bilimlari, ko'nikmalari, tajribasi, motivatsiyasi va qobiliyatini, shuningdek, ilmiy, uslubiy va pedagogik faoliyatda ijodiy o'zini namoyon etishga tayyorlik darajasini aks ettiradi. O'qituvchining metodik kompetentsiyasini rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri uning metodik fikrlash va metodik madaniyatini rivojlantirishdir.

L.V.Shkerina tomonidan taklif etilgan kasbiy-pedagogik kompetensiya tuzilmasiga asoslanib, o'qituvchining metodik kompetentsiyasi uchta asosiy tarkibiy qismga bo'linadi: kognitiv, faollik va ijtimoiy-shaxsiy [8].

Kognitiv tarkibiy qism o'qituvchining metodik bilimlar tizimiga egaligini va bu bilimlarning professional faoliyat uchun muhimligini anglashni o'z ichiga oladi. Faollik tarkibiy qismi esa metodik faoliyatning asosiy turlarini amalga oshirish, ularning natijalarini tahlil qilish va baholash shuningdek, kutilayotgan natijalarga muvofiq o'zgarishlar qilish imkoniyatini ko'zda tutadi. Ijtimoiy-shaxsiy kompetensiya esa uslubiy faoliyatda jamiyat bilan samarali aloqalar o'rnatish uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlarni o'z ichiga oladi.

Muhokama va natijalar. Tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari metodik kompetentlikning bir necha vazifalarni ajratmoqda: akmeologik, innovatsion, bashoratlash, integral, rag'batlantiruvchi, boshqaruvchi va refleksiv.

Akmeologik vazifa o'qituvchining kasbiy va shaxsiy kamolotini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, o'qituvchining uslubiy kompetentsiyasini uning o'zini-o'zi rivojlantirish jarayoni sifatida ko'rish mumkin.

Innovatsion vazifa esa o'qituvchining yuqori darajadagi uslubiy malakasini shakllantirishda eskicha stereotiplarni yo'q qilish va o'quvchilarning ta'lim jarayoniga chuqur kirishga imkon beradigan ko'nikmalarni rivojlantirish bilan bog'liq. Zamonaviy ta'lim sharoitida o'qituvchining innovatsion texnologiyalarni bilishi va ularni ta'lim jarayonida qanday qo'llashni tushunishi juda muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktab tizimida innovatsion texnologiyalar, ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarda bilim olish uchun qo'shimcha motivatsiya tug'dirmoqda.

Bashoratlash vazifasi o'qituvchining kelajakdagi muammolarni oldindan anglab bilishi va hal etish strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyatini rivojlantirishga qaratilgan. Integral vazifasi esa pedagogik, psixologik va metodik bilimlar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlaydi. Rag'batlantiruvchi vazifa o'qituvchining ishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish va samarali uslubiy faoliyatini amalga oshirishda ijobiy munosabatlar o'rnatishga xizmat qiladi.

Boshqaruv vazifasi o'qituvchining ta'lim jarayonidagi faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va boshqarishda, shuningdek, o'quvchilarning predmetli bilimlarni o'rganishi va har bir o'quvchining rivojlanishini boshqarishda muhim rol o'ynaydi.

Tavsiyalar. Ilmiy tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetentligini takomillashtirish uchun zarur bo'lgan metodik ta'minot bir nechta asosiy komponentlardan iborat bo'lib, ular o'qituvchilarning o'quv jarayonini samarali tashkil etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish, va

ularni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu komponentlar quyidagilardan iborat:

O'quv dasturlarini yangilash va boyitish: o'quv dasturlarini yangilash va boyitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Bunga interaktiv o'qitish usullari, muammoli yondashuv va loyiha asosida o'qitishni qo'shish kabi zamonaviy metodlarni dasturlarga kiritish lozim. Bu yondashuvlar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi;

Integratsiya: fanlararo bog'liqlikni ta'minlash orqali ta'limni boshqa fanlar bilan uyg'unlashtirish;

O'quv-metodik materiallar tayyorlash va tarqatish, darsliklar va qo'llanmalar: Yangi metodik yondashuvlarni aks ettiruvchi darsliklar, qo'llanmalar va o'quv materiallarini ishlab chiqish;

Raqamli resurslar: video darslar, interaktiv simulyatsiyalar va boshqa raqamli materiallarni yaratish va ulardan foydalanish;

Malaka oshirish kurslari va seminarlar;

O'qitish mashg'ulotlari: o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar va usullar bilan tanishtirish uchun muntazam treninglar o'tkazish;

Seminar va vebinarlar: tajribali mutaxassislar ishtirokida seminar va vebinarlar tashkil etish;

Amaliy mashg'ulotlar va stajirovkalar;

Maktabda amaliyot: bo'lajak o'qituvchilarni maktablarda amaliyot o'tashiga yo'naltirish, ularni real o'qitish jarayoniga jalb etish;

Laboratoriya mashg'ulotlari: zamonaviy uskunalar va texnologiyalar bilan jihozlangan laboratoriyalarda mashg'ulotlar o'tkazish;

Mentorlik dasturlari;

Tajriba almashish: tajribali o'qituvchilar

bilan hamkorlikda ishlash, ularning tajribalarini o'rganishdan iborat;

Individual yondashuv: har bir bo'lajak o'qituvchiga individual ravishda ko'mak berish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va rivojlantirish;

Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)dan samarali foydalanish;

Onlayn platformalar: ta'lim jarayonida Moodle, Google Classroom kabi platformadan foydalanish;

Raqamli kompetentlik: o'qituvchilarni raqamli texnologiyalarni samarali qo'llashga o'rgatish.

Ilmiy-tadqiqot faoliyati;

Loyiha ishlari: bo'lajak o'qituvchilarni ilmiy loyihalarda ishtirok etishiga jalb etish;

Konferensiyalar: talabalarni ilmiy konferensiyalar va seminarlar ishtirokchisiga aylantirish;

Nazorat va baholash;

Refleksiya: o'qituvchilarni o'z faoliyatini tahlil qilish va baholashga o'rgatish;

Feedback mexanizmlari: talabalar va hamkasblardan muntazam ravishda fikr-mulohazalar olish tizimini joriy etish;

Yuqoridagi komponentlar kompleks ravishda amalga oshirilsa, bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetentligini samarali takomillashtirish mumkin. Bu nafaqat ularning professional o'sishga, balki umuman ta'lim sifatining oshishiga ham xizmat qiladi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetentligini rivojlantirish ularning faoliyatida sodir bo'ladigan o'zgarishlar, motivlar va maqsadlar bilan chambarchas bog'liqdir. Bu jarayon yangi vositalar va usullardan foydalanish, shuningdek, metodlar va faoliyat dasturlari orqali amalga oshiriladi. Turli pedagogik o'zgarishlar natijasida o'qituvchining metodik qobiliyatlari shakllanadi. Pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchi tarbiyadagi qiyinchiliklarni

yengishga qodir bo'lib, o'sib kelayotgan yosh avlodning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishi va ularning tuyg'ularini his qilishi zarur. U ichki dunyosi nozik va zaif bo'lgan bolalarning hayotidagi turli qiyinchiliklarni ko'ra olishi va ularga mohirlik bilan yondasha bilishi, ilmiy fikrga ega bo'lishi, shuningdek, bilimlilik va ijodkorlikni o'zida mujassam etishi kerak. Ilmiy manbalarni o'rganish va tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: O'qituvchilarning pedagogik faoliyatida yuzaga

keladigan metodik muammolarni aniqlash va hal qilish qobiliyati metodik kompetentlik, kasbiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismidir. O'qituvchining metodik kompetentligi o'zaro bog'liq tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ular o'qituvchining butun faoliyati davomida o'z mahoratini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bo'lajak o'qituvchilar metodik kompetentlikning ma'lum vazifalarini o'rganish va amaliy tajribalarida qo'llash orqali o'z uslubiy bilimlarini rivojlantira oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov.M.M. Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining kasbiy sifatlarini shakllantirish. Ped.fan. fal.dok.(PhD) avtoreferati.-Toshkent: TDP, 2020.-54 b.
- 2.Muslimov.N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. – T.: Fan, 2004.-126 b.
- 3.Baydenko.V.I. Viyavlenie sostava kompetensiy vipusnikov vuzov kak neobxodimiy etap proektirovaniya GOSVPO novogo pokoleniya. - M. 2006.-72 s.
4. Xovov.O.V. Kompetentnost professionalnaya. Ensiklopediya professionalnogo obrazovaniya: V 3-x t. - M.:APO.1998.-T.1.454- 455 c.
- 5.Medvedev.P.N., Sergeev.A.N., Sergeeva.A.V. Kriterii i pokazateli sformirovannosti proektno-texnologicheskoy kompetensii bakalavrov. Izvestiya Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Gumanitarnie nauki. 2014.№4-2.-134-139 s.
6. Larionova.G.A. Kompetensii v professionalnoy podgotovke studentov vuzov: znaniya, deystviya, deyatelnost, samoopredelenie: monografiya. -Chelyabinsk. 2004.-171 s.
7. Tumasheva. O.V. O metodicheskoy kompetentnosti uchitelya. Vestnik K G P U im. V.P. Astafeva. Metodika prepodavaniya. 2009 g (1).
8. Shkerina.L.V., Adolf.V.A., Savolaynen.G.S., Shashkina.M.B., Litvinseva.M.V., Shkerina.L.V. Monitoring kachestva professionalno-pedagogicheskoy podgotovki budushego uchitelya v pedagogicheskom vuze: uchebno-metod. Posobie. Krasnoyar. gos. un-t im. V.P. Astafeva. Krasnoyarsk, 2004.-244 s.
- 9.N.V.Nosirov "Bo'lajak texnologik ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda pedagogik-psixologik omillardan foydalanishning ahamiyati "Central asian research journal for inter disciplinary studies" (sarjis) ISSN: 2181-2454. Volume 2 |ISSUE 4| 2022. DOI:10.24412/2181-2454-2022-4-81-85 O'zbekiston 4-son 82-85-betlar. 2022-yil.
- 10.N.V.Nosirov "Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini metodik kompetentligini rivojlantirish mezonlari" "Criteria for the Development of Methodological Competence of Future Teachers of Technology" International Jourtal on Integrated Education. Researcg parks publishing Indonesia. In Vol.6 No r (2023).
11. N.V.Nosirov "Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarida kasbiy va metodik kompetentlikni shakllantirishda integratsion jarayondan foydalanish". "Mug'allem hem uzluksiz bilimlendio" Ilmiy jurnali. Nukus. №5/2. 2022-yil.129-134-betlar.
- 12.N.V.Nosirov "Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini metodik kompetentligini takomillashtirishning pedagogik-psixologik asoslari". "NamDU ilmiy xabarlar" Ilmiy jurnali. Namangan 11-son. 2022-yil 636-641-betlar.
- 13.N.V.Nosirov "Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining metodik kompetentligini rivojlantirish jarayonini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari". "FarDU ilmiy xabarlar" Ilmiy jurnali. 2023-yil 1-son 574-577-betlar.
- 14.N.V.Nosirov "Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining metodik kompetentligini takomillashtirish modeli". "Ta'lim, fan va innovatsiya" Ilmiy jurnali. 2023-yil 3-son 71-75-betlar.

MUSIQA TA'LIMI YO'NALISHI TALABALARINING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA O'QUV-AXBOROT TIZIMIDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI

IKROMOVA MADINAXON BAXTIYORJON QIZI

Qo'qon DU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan o'quv-axborot tizimlari, raqamli ilovalar, masofaviy o'qitish vositalari, multimedia resurslari va ulardan foydalanish texnologiyalari hamda musiqa ta'limi yo'nalishi talabalarining kreativligini rivojlantirishda o'quv-axborot tizimidan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: kreativlik, o'quv-axborot tizimi, raqamli platformalar, interaktiv ta'lim, masofaviy o'qitish, multimedia vositalari..

Аннотация. В статье описываются образовательные и информационные системы, цифровые приложения, средства дистанционного обучения, мультимедийные ресурсы и технологии их использования, направленные на повышение качества образования в системе высшего образования, а также методические рекомендации по использованию образовательно-информационных систем для развития творческих способностей студентов музыкальных вузов.

Ключевые слова: креативность, образовательная информационная система, цифровые платформы, интерактивное образование, дистанционное обучение, мультимедийные средства.

Annotation. This article describes educational and information systems, digital applications, distance learning tools, multimedia resources and technologies for their use, aimed at improving the quality of education in the higher education system, as well as methodological recommendations for using educational and information systems to develop the creativity of music education students.

Keywords: creativity, educational information system, digital platforms, interactive education, distance learning, multimedia tools.

Respublikamizda oliy ta'lim muassasalari ta'lim va tarbiya jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalari vositalarini tadbiq etish hamda bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish bilan pedagog kadrlarni tayyorlashni innovatsion shakllari va usullarini joriy etish imkoniyatlari yaratilmoqda. O'quv jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish ta'limning o'quv, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyalarining birligini ta'minlaydi.

Bugungi kunda zamonaviy musiqa o'qituvchisi ish faoliyatida raqamli manbalardan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi, axborot texnologiyalarining eng yangi vositalari bilan

ishlay olishi, doimiy o'quv jarayoniga tayyor bo'lishi va pedagogika fanining innovatsion makoniga qo'shilishi, zamonaviy usullarni qo'llashi kerak. Axborot texnologiyalarining imkoniyati va pedagoglarning kasbiy faoliyatlariga ijodiy yondashishlari natijasida yaratilgan multimedia mahsulotlari, audio va video materiallar, xususan, video animatsiyalar ham ta'lim jarayonida faol qo'llaniladi.

O'quv-axborot tizimlari — bu ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash, boshqarish va rivojlantirish uchun mo'ljallangan axborot texnologiyalariga asoslangan tizimlardir. Ular talabalar, o'qituvchilar va boshqa ta'lim ishtirokchilari o'rtasida axborot almashinuvini osonlashtiradi va ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi.

Raqamli ta'lim sharoitida interaktiv ta'lim

resurslari va ularning asosiy xususiyati - bu interaktivlik, ya'ni talaba resurs bilan muntazam aloqada bo'lishi, tegishli platformalarda joylashtirilgan materialga savol bilan murojaat qilishi va uning murojaatiga yetarli javob olishi mumkin bo'lgan materialni dinamik rejimda o'rganish qobiliyatidan iborat.

Elektron ta'lim muhiti bu – ta'lim oluvchilarning ta'limiy manbalarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida axborot texnologiyalariga asoslangan, mutaxassislikka tayyorlash jarayonining axborot texnologiyalari, metodik va tashkiliy muhiti sifatida ta'riflash mumkin.

Pedagogik jarayon uchun yana bir muhim – pedagogik faoliyatning axborot-metodik ta'minotini takomillashtirish bilan to'ldiriladi:

- o'qituvchilar va talabalarni axborot-metodik ta'minlashni sezilarli darajada kengaytirish;

- kompyuter kommunikatsiyalariga asoslangan muloqot va hamkorlik imkoniyatlarini kengaytirish;

- yoshi, yashash geografiyasi va vaqtdan qat'i nazar, uzluksiz malaka oshirish va qayta tayyorlash imkoniyatlarini ta'minlash;

- turli darajadagi (global, korporativ, mahalliy) kompyuter tarmoqlaridan faol foydalanish asosida yagona axborot-ta'lim muhitini yaratish.

An'anaviy sinflarga nisbatan o'qitishda kompyuterdan foydalanishning muhim afzalliklari quyidagicha:

1. Axborot texnologiyalari o'quv ma'lumotlarini taqdim etish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

2. Kompyuter talabalarining bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Motivatsiya muammoni to'g'ri hal qilish uchun yetarli rag'batlantirishdan foydalanish orqali ortadi.

3. AKT talabalarni o'quv jarayoniga jalb etib, ularning qobiliyatlarini maksimal darajada ochib berishga, aqliy faollikni oshirishga hissa qo'shadi.

4. Ta'lim jarayonida AKTdan foydalanish

o'quv vazifalarini qo'yish va ularni hal qilish jarayonini boshqarish imkoniyatlarini oshiradi.

5. AKT o'quv jarayonini boshqarishda moslashuvchanlikni ta'minlagan holda talabalar faoliyatini nazorat qilishni sifat jihatidan o'zgartirish imkonini beradi.

6. Kompyuter talabalarda refleksiyaning shakllantirishga yordam beradi. O'quv dasturi talabalarga o'z harakatlarining natijasini tasavvur qilish, xatoga yo'l qo'yilgan muammoni hal qilish bosqichini aniqlash va uni tuzatish imkonini beradi.

Kompyuterning sanab o'tilgan imkoniyatlari talabaning qobiliyatlarini aniqlash, rivojlantirishga, ko'nikma va o'rganish istagini shakllantirishga, bilimlarni o'zlashtirish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Shunday qilib, axborot texnologiyalarining bir necha jihatlari mavjud:

1. Motivatsion jihat. axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarining qiziqishini oshirishga va ijobiy motivatsiyani shakllantirishga yordam beradi:

- talabalarining individual ta'lim imkoniyatlari va ehtiyojlarini maksimal darajada hisobga olish;

- o'quv mashg'ulotlarining mazmuni, shakllari, tezligi va darajalarining keng tanlovi;

- talabalarining ijodiy salohiyatini ochib berish;

- talabalar tomonidan zamonaviy axborot texnologiyalarini o'zlashtirish.

2. Tarkib jihat. Axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan quyidagicha foydalanish mumkin:

- o'quv fanining ayrim mavzulari va bo'limlari bo'yicha interfaol jihatlar, boshqa raqamli o'quv resurslarini yaratishda;

- individual test mini-darslarini yaratishda;

- interfaol uy vazifalari va talabalarining mustaqil ishlashi uchun simulyatorlar yaratishda.

3. O'quv-uslubiy jihat. Axborot texnologiyalari o'quv jarayonini o'quv-uslubiy ta'minot sifatida qo'llanilishi

mumkin. O'qituvchi mashg'ulotning barcha bosqichlarida turli xil ta'lim vositalaridan foydalanadi. Bundan tashqari, o'qituvchi darsda va darsdan tashqari tadbirlarni loyihalashda turli xil raqamli ta'lim resurslaridan foydalanishi mumkin.

Axborot texnologiyalaridan foydalanishning asosiy yo'nalishlarini quyidagicha ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Kompyuter va axborot texnologiyalari o'rganish obyekti sifatida (axborot texnologiyalari kursi).

2. Axborot texnologiyalari turli fanlarni o'qitish vositasi sifatida fan darslarini va boshqa faoliyat turlarini qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida foydalanish.

3. Kompyuter va IT taraqqiyot hamda ta'lim vositasi sifatida.

4. Axborot texnologiyalari ta'limning turli funktsional tizimlarini diagnostika qilish vositasi sifatida.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'lim sohasiga kirib kelishi o'qituvchilarga ta'lim mazmuni, usullari va tashkiliy shakllarini sifat jihatidan o'zgartirish imkonini beradi. Ta'limdagi ushbu texnologiyalarning maqsadi axborot jamiyatida talabalarining intellektual imkoniyatlarini oshirish, shuningdek, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida o'quv jarayonini insonparvarlashtirish, individuallashtirish, intensivlashtirish va ta'lim sifatini oshirishdan iborat.

O'qitishning dasturiy vositalardan foydalanish talabalarida:

- o'z xohishlariga qarab o'qish holatlarini tanlash;

- tayyorgarliklar va psixofizik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'zlariga mos o'qish metodlari va bayon etish usullarini tanlash;

- o'rganilgan materiallarga qaytish, o'qish jarayonini to'xtatib qo'yish va unga ixtiyoriy vaqtda murojaat qilish;

- turli jarayonlarning dinamikasi va mexanizmlarining o'zaro ta'sirini kuzatish;

- o'rganilayotgan obyektlarni boshqarish

va ularning mos natijalarini ko'rib borish;

- axborot texnologiyalarida muloqot qilish psixologik xarakterdagi to'siqlardan xoli bo'lishga (kulgi bo'lmaslik, jur'at etmaslik, uyalmaslik kabilar) olib kelishi;

- tayyorgarlik darajalari yetarli bo'lgunga qadar axborot texnologiyalaridan sabr bilan foydalanish kabi imkoniyatlarga ega bo'ladilar.

Bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarini zamonaviy raqamli muhitda ishlashga tayyorlashda ayni shu texnologiyalar asosiy ko'priq vazifasini bajaradi. Shu bois, o'quv jarayoniga interaktiv, multimedaviy, ijodiy platformalarni keng jalb qilish maqsadga muvofiqdir.

Musiqa ta'limi yo'nalishi talabalari uchun o'qitishning axborot texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi quyidagicha belgilanadi:

- o'qitishning axborot texnologiyalari musiqa ta'limi yo'nalishi talabalariga axborotlarning noan'anaviy manbaalariga murojaat qilish imkoniyatlarini ochib beradi, mustaqil ishlar samaradorligini oshiradi va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

- o'qitishning axborot texnologiyalari qo'yilgan didaktik maqsadlarni amalga oshirishi uchun talabaga o'qitishning turli shakllaridan va ularning majmuasidan foydalanish, ya'ni zaruriy ta'lim muhitini barpo etish imkonini beradi. O'qitishning axborot texnologiyalaridan foydalanishda talaba kompyuterlashtirilgan o'qitish va nazorat qilish dasturlarini sharoitdan kelib chiqib o'zgartirish imkoniga ega bo'ladi.

- o'qitishning axborot texnologiyalarini qo'llash orqali musiqa ta'limi yo'nalishi talabalari ijodiy izlanish bilan birgalikda ishlash, o'quv dasturlarining eng maqbullarini tanlash yoki yangilarini yaratish uchun qo'shimcha imkoniyatga ega bo'ladilar.

- avtomatlashtirilgan o'quv-axborot tizimidan foydalanishga asoslangan o'qitishning yangi axborot texnologiyalarini qo'llash natijasida talabalar o'zlarining axborot bilan ta'minlanganlik darajalarini oshiribgina

BULAJAK PEDAGOGLARNING ELEKTRON TA'LIM RESURLARIDAN FOYDALANISH KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI (TARIX YO'NALISHI MISOLIDA)

G'ANIYEV SHAXZOD RAVSHANBEKOVICH
Namangan Davlat universiteti tadqiqotchisi

Anotatsiya: Maqola tarix yo'nalishida ta'lim olayotgan bulajak pedagoglarning elektron ta'lim resurslaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish masalasini chuqur ilmiy tahlil qiladi. Raqamli ta'lim vositalarining zamonaviy pedagogika tizimidagi o'rnini, ulardan foydalanish samaradorligini belgilovchi omillar hamda didaktik integratsiya mexanizmlari nazariy va amaliy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot doirasida interfaol platformalar, virtual muzeylar, ochiq onlayn kurslar, tarixiy multimedia arxivlari va boshqa raqamli resurslarning o'quv jarayonidagi funksional roli ko'rib chiqiladi. Pedagogik faoliyatda elektron resurslardan foydalanishning metodik modellari ishlab chiqilib, ular bulajak tarix o'qituvchilarining kreativ, reflektiv va kommunikativ salohiyatini oshirishdagi ahamiyati empirik dalillar bilan tasdiqlanadi.

Kalit so'zlar: Bulajak pedagoglar, tarix o'qitish metodikasi, elektron ta'lim resurslari, raqamli pedagogik kompetensiya, didaktik integratsiya, interfaol platformalar, virtual muzeylar, ochiq onlayn kurslar, multimedia vositalari, pedagogik innovatsiya.

Аннотация: Статья посвящена глубокому научному анализу вопроса развития компетенций по использованию электронных образовательных ресурсов у будущих педагогов, обучающихся по историческому направлению. Теоретически и практически обоснованы место цифровых образовательных средств в современной педагогической системе, факторы, определяющие эффективность их применения, а также механизмы дидактической интеграции. В рамках исследования рассматриваются функциональная роль интерактивных платформ, виртуальных музеев, открытых онлайн-курсов, исторических мультимедийных архивов и других цифровых ресурсов в учебном процессе. Разработаны методические модели использования электронных ресурсов в педагогической деятельности, доказана их значимость для повышения креативного, рефлексивного и коммуникативного потенциала будущих учителей истории на основе эмпирических данных.

Ключевые слова: будущие педагоги, методика преподавания истории, электронные образовательные ресурсы, цифровая педагогическая компетенция, дидактическая интеграция, интерактивные платформы, виртуальные музеи, открытые онлайн-курсы, мультимедийные средства, педагогические инновации.

Kirish: Bugungi global axborot makonida ta'lim tizimining barcha bo'g'inlari, jumladan, oliy pedagogik ta'lim muassasalari ham raqamli transformatsiya jarayoniga chuqur kirib bormoqda. Raqamli texnologiyalarning keskin rivojlanishi, ularning ta'lim jarayoniga jadal integratsiyalashuvi o'qituvchilar malakasini shakllantirish, pedagogik kompetensiyani oshirish jarayonida sifat jihatdan yangi talablarni yuzaga keltirdi[1]. Ayniqsa, tarix

yo'nalishida tahsil olayotgan bulajak pedagoglar uchun elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish masalasi o'ta dolzarb bo'lib, bu yo'nalishda ishlab chiqiladigan metodika nafaqat o'quv jarayonini modernizatsiyalash, balki tarixiy bilimlarni zamonaviy axborot vositalari orqali kengaytirish va mustahkamlash imkonini beradi. Pedagogik kompetensiya tushunchasi murakkab, ko'p qirrali fenomen sifatida

zamonaviy ta'lim nazariyasi va amaliyotida keng muhokama qilinadi. U pedagogning kasbiy faoliyatida samaradorlik, innovatsion yondashuv, kreativ fikrlash va o'quvchi bilan samarali kommunikatsiyani ta'minlaydigan integrativ sifatlar majmuasidir. Elektron ta'lim resurslaridan foydalanish kompetensiyasi esa mazkur umumiy kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi bo'lib, unda raqamli axborot muhiti bilan ishlash ko'nikmalari, didaktik materiallarni elektron formatda yaratish, tahlil qilish va ulardan maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyatlari jamlangan. Tarix fani o'zining mazmuni jihatidan keng qamrovli, vaqt va makon o'qi bo'ylab murakkab jarayonlarni o'z ichiga olgani bois, uni o'qitishda an'anaviy dars vositalari bilan cheklanib qolish ta'lim samaradorligini to'liq ta'minlamaydi[2]. Elektron ta'lim resurslari, jumladan, interfaol xaritalar, virtual muzey ekskursiyalari, tarixiy hujjatlar elektron arxivlari, infografikalar va 3D rekonstruksiylar, o'quvchilarga tarixiy voqealarni yanada chuqurroq, vizual jihatdan boy va hissiy ta'sirli tarzda o'zlashtirish imkonini beradi. Shu sababli, bulajak pedagoglar ana shunday vositalarni nafaqat texnik jihatdan, balki metodik jihatdan ham to'g'ri qo'llash kompetensiyasiga ega bo'lishlari zarur. Zamonaviy raqamli ta'lim muhiti talab etadigan bu kompetensiyalarni shakllantirishda bir nechta asosiy omillarni hisobga olish lozim. Birinchidan, pedagogning o'zi raqamli vositalar bilan ishlash bo'yicha yetarli texnik savodxonlikka ega bo'lishi shart. Ikkinchidan, u ushbu vositalarni ta'lim jarayoniga integratsiyalash strategiyalarini bilishi va ularni o'quvchilarning yosh xususiyatlari hamda o'quv dasturi mazmuniga moslashtira olishi kerak. Uchinchidan, pedagogning reflektiv faoliyati, ya'ni o'z darslarini tahlil qilish, ularni takomillashtirish, yangi texnologik imkoniyatlarni sinovdan o'tkazish va ularni o'z amaliyotiga tatbiq etish qobiliyati yuqori bo'lishi talab etiladi[3]. Shuningdek, tarix yo'nalishidagi ta'limning o'ziga xosligi shundaki, u milliy o'zlikni

anglash, madaniy merosni qadrlash, fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish kabi ijtimoiy-ma'naviy vazifalarni ham bajaradi. Elektron ta'lim resurslari bu jarayonda ikki yo'nalishda ahamiyatli: birinchidan, ular tarixiy ma'lumotlarni interfaol va multimedia shaklida yetkazish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshiradi; ikkinchidan, ular zamonaviy yosh avlodning raqamli madaniyati bilan uyg'un holda ta'lim berish imkonini beradi. Shu sababli, elektron ta'lim resurslaridan foydalanish metodikasi faqat texnologik emas, balki didaktik va tarbiyaviy jihatdan ham mukammal bo'lishi kerak. Bulajak pedagoglarning elektron ta'lim resurslaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'lim tizimida o'ta dolzarb hisoblanadi. XXI asrda ta'limning raqamli transformatsiyasi jarayonlari, bilimlarni uzatish va o'zlashtirish mexanizmlarini tubdan o'zgartirib, pedagogdan nafaqat fan bo'yicha chuqur bilim, balki zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini samarali qo'llash qobiliyatini ham talab etmoqda[4]. Xususan, tarix yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak o'qituvchilar uchun elektron ta'lim resurslari — raqamli arxivlar, interfaol xaritalar, virtual muzeylar, multimedia rekonstruksiylar va tarixiy simulyatsiyalar — o'quv jarayonining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasida "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda Prezident farmon va qarorlarida ta'lim jarayonini raqamlashtirish, elektron platformalar imkoniyatlarini kengaytirish va pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Bu holat ta'lim tizimida yangi metodik yondashuvlarni ishlab chiqish va joriy etishni talab qiladi. Xalqaro miqyosda esa UNESCO, OECD kabi tashkilotlar o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida "digital literacy" va "digital pedagogy" ko'nikmalarini asosiy kompetensiyalar qatorida ko'rsatib kelmoqda[5]. Shu bois, tarix yo'nalishidagi bulajak pedagoglarning elektron ta'lim

resurslaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarni global axborot makonida mustaqil fikrlashga, tanqidiy tahlil qilishga va dalillarga asoslangan xulosalar chiqarishga o'rgatadi. Demak, mazkur mavzu dolzarbligining asosi shundaki, u raqamli ta'lim vositalaridan samarali foydalanish bo'yicha metodikani ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish orqali tarix fanini o'qitishda sifatli yangilanishlar kiritish, o'quvchi-talabalarning tarixiy tafakkurini va raqamli madaniyatini rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, bu yondashuv pedagog kadrlarning global raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili: Pedro Miralles-Martínez va hamkasblari (2019) tarix yo'nalishida pedagogik tayyorlov jarayonida digital resurslardan foydalanish va didaktik metodlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganib, T-PACK modelini asosiy konseptual me'mor sifatida ilgari surishgan. Ular elektron resurslar, pedagogik mazmun va metodik yondashuvlarning o'zaro mustahkam bog'liqligini tashkil etuvchi Toshkentdan ko'chib o'tgan didaktik hamda arxitektura asoslarini aniqlaganlar. Ushbu model pedagogni nafaqat texnologik savodxonlik bilan ta'minlabgina qolmay, balki mazmunni interaktiv metodlar orqali qiziqarli shaklda uzatish imkonini ko'rsatadi. Bundan tashqari, Nataliia V. Soroko (Ukraina, 2020) tomonidan ishlab chiqilgan STEAM-yo'naltirilgan o'quv muhitida pedagoglarning raqamli kompetensiyasini shakllantirish metodikasi ham yondashuvlar qatorida muhimdir[6]. U elektron resurslar va STEAM interfeysida pedagogik kommunikatsiya, hamkorlik va reflektiv faoliyat orqali o'qituvchilarning digital malakasini intensiv rivojlantirishni nazarda tutadi, bu esa zamonaviy raqamli kompetensiya yondashuvini boyitadi. Bu ikki yondashuv — T-PACK modeli va STEAM-yo'naltirilgan metodika — bir-birini boyituvchi tarzda elektron ta'lim

resurslaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirishda fundamental asos bo'lib xizmat qiladi. T-PACK model pedagogik va mazmuniy bilimlar bilan texnologik vositalarni uch tomoni integratsiyalashgan yondashuv asosida uyg'un holds yaqinlashtiradi; Soroko esa bu yondashuvni STEAM kontekstida mustahkamlab, hamkorlik va reflektivlikni metodologik markazga chiqaradi[7]. Natijada, mazkur adabiyotlar tahlili konseptual genetikani aniqlashtiradi: pedagoglar elektron resurslar bilan metodik integratsiyani nafaqat nazariy asosdan, balki amaliy-reflektiv bosqichlardan ham o'tkazishlari zarurligini ko'rsatadi.

Metodologik qism: Mazkur tadqiqotda tarix yo'nalishidagi bulajak pedagoglarning elektron ta'lim resurslaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini ilmiy asoslash uchun bir nechta metodologik yondashuvlar integratsiyalangan holda qo'llanildi. Bunda integrativ-didaktik tahlil usuli elektron ta'lim resurslari mazmuni, ularning pedagogik vazifalarga mosligi va didaktik funksionalligini chuqur o'rganishga imkon berdi. Reflektiv-induktiv model yordamida esa tadqiqot qatnashchilarining raqamli vositalardan foydalanishdagi shaxsiy tajribalari, o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyati va pedagogik faoliyatga moslashuv darajasi aniqlanib, umumlashtirilgan xulosalar chiqarildi. Shu bilan birga, blended learning (aralash ta'lim) yondashuvi asosida an'anaviy dars shakllari bilan elektron platformalarni uyg'unlashtirish tajribalari o'tkazildi. Mazkur metodologik kompleks tarix yo'nalishida ta'lim olayotgan bulajak pedagoglarning texnologik, mazmuniy va metodik kompetensiyalarini sinergetik tarzda shakllantirishga yo'naltirildi hamda tadqiqotning konseptual asosini belgiladi.

Natijalar: Tadqiqot davomida amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlarida elektron ta'lim resurslari bilan boyitilgan dars jarayonlari tarix yo'nalishidagi bulajak pedagoglarda raqamli pedagogik kompetensiya indikatorlarining sezilarli darajada oshishini ta'minladi; aniqrog'i,

ishtirokchilarning texnologik savodxonligi, didaktik integratsiya ko'nikmalari va reflektiv tahlil qilish qobiliyatlari statistik jihatdan ahamiyatli o'sish ko'rsatkichlariga erishdi, bu esa metodikaning samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqladi.

Muxokama: Elektron ta'lim resurslaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish masalasida xorijiy olimlar orasida turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ular ko'pincha metodologik asoslar, didaktik integratsiya darajasi va pedagogik natijalar bo'yicha farq qiladi. Pedro Miralles-Martínez o'zining 2019-yildagi tadqiqotida T-PACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) modeliga tayangan holda, tarix o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida texnologik vositalarni mazmun va metodika bilan uyg'unlashtirishni markaziy konsepsiya sifatida ilgari suradi[8]. U elektron resurslar nafaqat axborot yetkazuvchi vosita, balki o'quvchilarning bilim olish jarayonini faoliyatga asoslangan interfaol metodlar orqali boyituvchi omil sifatida ishlatilishi zarurligini ta'kidlaydi. Miralles-Martínezga ko'ra, tarix ta'limida interfaol xaritalar, raqamli arxivlar va multimedia rekonstruksiylaridan foydalanish o'quvchilar tarixiy kontekstni chuqurroq anglashlariga va mustaqil tahlil ko'nikmalarini rivojlantirishlariga yordam beradi. Biroq, Nataliia V. Soroko yondashuvga tanqidiy qarash bildiradi. U T-PACK modelining kuchli tomonlarini tan olgan holda, u yetarlicha kontekstual moslashuvchanlikka ega emasligini va tarix o'qituvchilari tayyorlovida faqat texnologiya, metodika va mazmun integratsiyasi bilan cheklanib qolmaslik kerakligini ta'kidlaydi[9]. Soroko o'z tadqiqotida STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yo'naltirilgan metodologiyani ilgari suradi, bunda elektron resurslar fanlararo integratsiya, kreativ yondashuv va hamkorlik asosida qo'llanadi[10]. Uning fikricha, tarix fanida ham san'at, muhandislik dizayni yoki matematik modellashtirish elementlarini elektron

platformalar orqali tatbiq etish o'quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini bir vaqtning o'zida rivojlantirishga xizmat qiladi. Ikki olim o'rtasidagi polemika asosan elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning metodologik chegaralari va imkoniyatlari atrofida kechadi. Miralles-Martínez texnologiya–metodika–mazmun uchburchagi ichida ishlashni yetarli deb bilsa, Soroko bu uchburchakni kengaytirib, fanlararo va kreativ komponentlarni majburiy element sifatida kiritish zarurligini himoya qiladi. Ushbu bahs natijasida shunday xulosa qilish mumkinki, tarix yo'nalishida bulajak pedagoglarni tayyorlashda elektron resurslardan foydalanish metodikasi faqat texnik va didaktik integratsiyaga tayanib qolmasdan, balki kengroq, fanlararo va ijodiy integratsiyani ham o'z ichiga olishi lozim. Bu yondashuv pedagogik kompetensiyani yanada kompleks va barqaror shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa: Bulajak pedagoglarning, xususan tarix yo'nalishi bo'yicha mutaxassislarning elektron ta'lim resurslaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimida strategik ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, elektron ta'lim resurslari faqat bilim uzatish vositasi emas, balki o'quvchilarning tahliliy fikrlash, tanqidiy yondashuv va ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi kuchli didaktik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Metodologik asos sifatida T-PACK va STEAM kabi yondashuvlarning integratsiyasi o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida texnologik, metodik va fanlararo kompetensiyalarni uyg'unlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, chet el olimlarining turlicha qarashlari elektron resurslar bilan ishlash metodikasida faqat texnologiya va mazmun uyg'unligiga tayanish yetarli emasligini, balki kreativ va fanlararo komponentlarni ham qo'shish zarurligini ko'rsatdi. Shu bois, tarix fanini o'qitishda raqamli arxivlar, interfaol xaritalar, multimedia rekonstruksiylar, virtual muzeylar va simulyatsion platformalar kabi vositalarni

o'quv jarayoniga kompleks kiritish pedagogik natijadorlikni oshiradi. Natijada, bulajak tarix o'qituvchilarining elektron ta'lim resurslaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi texnologik imkoniyatlar, metodik innovatsiyalar va fanlararo integratsiya asosida

shakllanganda, ular nafaqat zamonaviy ta'lim talablariga javob bera oladigan, balki kelajak avlod uchun yuqori darajadagi raqamli-pedagogik yetuklikka ega bo'lgan mutaxassislar bo'lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusufovna Y. N. OLIY TA'LIMDAFANLARINI O'QITISHDAELEKTRON TA'LIM RESURLARIDAN FOYDALANISH //World scientific research journal. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 566-573.
2. Atxamjonovna B. D., Shohbozbek E. RESPUBLIKAMIZDA MAKTABGACHA TA'LIMDA YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 221-228.
3. Ibragimovna Y. G., Muxtarovna Y. M. TA'LIM TIZIMIDA ELEKTRON TA'LIM RESURLARIDAN FOYDALANISHDA AKTNING ROLI //Международный журнал научных исследователей. – 2025. – T. 11. – №. 1. – C. 105-107.
4. Abdusattarovna O. X., Shohbozbek E. IJTIMOIIY FALSAFADA ZAMONAVIIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 175-182.
5. Abduraxmanova S. A. ELEKTRON TA'LIM RESURLARINI YARATISH TEXNOLOGIYALARI //Darslik, Nizomiy nomidagi TDPU, Toshkent. – 2022.
6. Ma'murjonovna G. S., Shohbozbek E. MAKTABGACHA TA'LIM VA BOSHLANGICH TALIM O'RTASIDA MANAVIIY TARBIYANING UZVIYLIGI //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 190-197.
7. Azimova T. E. OLIY TA'LIMDA ELEKTRON TA'LIM RESURLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI // University Research Base. – 2024. – C. 406-408.
8. Diloram M., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYO QARASHINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 207-215.
9. Ilyasovna S. S. OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INTERAKTIV ELEKTRON TA'LIM RESURLARINI FOYDALANIB TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH //SPAIN-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION. – 2025. – T. 1. – №. 4. – C. 7-9.
10. Fayzullaevna N. Z., Shohbozbek E. IJTIMOIIY FALSAFADA MAKTABGACHA TA'LIMDA UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYA TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 166-174.

TALABALARNING TEXNIK IJODKORLIGINI RIVOJLANTIISHNING TEXNOLOGIK ASOSLARI VA USTUVOR VAZIFALARI

MADAMINOVA MAVJUDA ERKINOVNA
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning texnik ijodkorligini rivojlantiishning texnologik asoslari va ustuvor vazifalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ijod, ixtirochilik, kreativlik, texnik ijodkorlik, ijodiy faoliyat, texnik kreativlik, texnologik ta’lim.

Аннотация: В данной статье проанализированы технологические основы и приоритетные задачи развития технического творчества студентов.

Ключевые слова: творчество, изобретательность, креативность, техническое творчество, творческая деятельность, техническая креативность, технологическое образование.

Abstract: This article analyzes the technological foundations and priority tasks for developing students’ technical creativity.

Keywords: creativity, inventiveness, innovation, technical creativity, creative activity, technical innovation, technological education.

XXI asrda talabasida texnik ijodkorlikni rivojlantirish, texnik tizimlarni boshqarish elektron texnikaga berilishi munosabati bilan murakkablashmoqda. Ko‘pgina qurilmalar va mashinalar “qora quti” tamoyili bo‘yicha ishlovchi, yopiq qismlarga ajralmaydigan tizimlarni tashkil qilmoqda. Oddiy odam esa texnikani yaratish fazosidan chiqarilib, iste’molchi va foydalanuvchi rolini o‘ynamoqda. Shuning uchun talabada texnik ijodkorlikni rivojlantirish turmush tajribasi va intuitsiyaga asoslana olmaydigan murakkab jarayon bo‘lib, nafaqat insonning umumiy intellektiga, amaliy malakalariga, texnik ijodkorlik qobiliyatlariga, balki kasbiy ta’limning qanchalik samaradorligiga ham bog‘liq. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalari texnologik ta’lim yo‘nalishlarida tayyorlanayotgan bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilari texnika va texnologiyani yaratish jarayonida faol ishtirok etishi va texnikaning ishlashini ta’minlay olishi kerak, bu esa yangi ta’lim sharoitlarida ularda texnik ijodkorlikni rivojlantirish muammosini yanada dolzarblashtiradi.

Texnik ijodkorlikning mohiyati texnik

masalalarni muvaffaqiyatli yechishdan iborat, chunki, ularni yechish jarayonida texnik ijodkorlikning zaruriy sifatlari shakllanadi. Shu bois, talabalarda texnik ijodkorlikni rivojlantirishning ta’limiy resurslari asosi bo‘lib an’anaviy tarzda masalalar hisoblanadi. Texnik ijodkorlikning rivojlanishini belgilovchi ta’limiy resurslarga biz talabalarning texnik qobiliyatlarni rivojlantirish vositalari, texnologiyalari, texnikalari, metodikalari, usullari va muhitlari hamda ularning shakllanishining darajasini baholashga imkon beruvchi tashxislash vositalarini kiritamiz.

Texnik ijodkorlik ko‘nikmasining shakllanishi, o‘zaro bog‘liq va bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan holda namoyon bo‘ladigan shaxsiy sifatlarga ega quyidagi texnik qobiliyatlar bilan birga kechadi: texnikani tushunishga, texnika bilan munosabatga kirishishga, texnik buyumlarni tayyorlashga, texnik kashfiyotchilikka qobiliyatlar. Texnik tushunish – bu fazoviy modellarni to‘g‘ri idrok etish, ularni taqqoslash, tanib olish va farqlash qobiliyati. Ushbu ikki omilga muvofiq bugungi kunda, texnik ijodkorlik ko‘nikmasi shakllanish

darajasini aniqlashga imkon beradigan tashxislash testlari ishlab chiqilgan. Texnik qobiliyatlar testlari sinaluvchilarning texnika sohasidagi to'plangan bilimlari, tajribalarini aniqlashga yo'naltirilgan.

Texnik ijodkorlikni rivojlantirishga ko'maklashuvchi ta'lim resurslarini tadqiq qilish T.V.Kudryavsev tomonidan turli xil kategoriyadagi ta'lim oluvchilar-talabalar, muhandislar, konstruktor-larni kuzatish jarayonida amalga oshirilgan[5]. Texnik va konstruktiv sxemalar asosida texnik ijodkorlikni shakllantirish resurslarida muammo masalalarni yechish ta'lim resurslariga murojaat qilib, asosiy diqqat e'tiborni konstruktiv – texnik masalalarni yechish va ta'limning ko'rgazmali vositalariga qaratgan.

Texnik ijodkorlikni rivojlantirishni ta'minlovchi vositalarga shuningdek, o'yinli vaziyatlar va kasbiy yo'naltirilgan o'yinlarni kiritish mumkin[6]. L.V.Zanfirova talabalarida texnik ijodkorlik ko'nikmasini samarali shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlovchi hamda texnik ijodkorlik komponentlarini shakllantirish usullari tizimini (tushunchali, obrazli, va amaliy) ifodalovchi va uning sifat xarakteristikalarini (integrativlik, operativlik, ijod va refleksivlikning zaruriy darajasi) ni o'zida ifodalovchi pedagogik ta'sirlarni o'z ichiga olgan integrativ dasturni ishlab chiqqan. Uning fikricha, oliy ta'lim muassasasi talabalarida texnik ijodkorlikni shakllantirish bo'yicha olib borilgan faoliyat faqat jarayonning barcha ishtirokchilarining harakatlarini aniq muvofiqlash-tirish ta'minlaganda samarali bo'lishi mumkin[7].

Y.V.Xudoshinaning fikricha b texnologik ta'lim talabalarida texnik ijodkorlikni rivojlantirish uchun majmuaviy ta'lim resurslari - fanlararo o'quv-bilish masalalari zarur. Bunday masalalar majmuasi tanib olish va takror ishlab chiqish, taqqoslash va umumlashtirish, interpretatsiyalash va validlash, kreativ yechimga yo'naltirilgan masalalarni o'z ichiga oladi[7]. Muallif tomonidan bunday masalalarning tipologiyasi,

ularning yo'nalishlari, ularda texnik muammolarning aks etish darajasi aniqlangan. Bundan tashqari, muallif tomonidan kognitiv va faoliyat mezonlarini o'z ichiga olgan tashxislash metodikasi ishlab chiqilgan.

Kognitiv mezon talabalar javobida texnik va texnologik bilimlar jalb etilishi to'liqligini, tushunchalar aniqligini, fikrlarning mustaqilligi va isbotlilikini aniqlaydi. O'z navbatida faoliyatli mezon kasbiy ta'sirlar (texnik va texnologik bilimlarda harakatlarning yo'naltiruvchi asosi mavjudligi), ta'sirlarning maqsadga muvofiqligi (mazmuni bo'yicha topshiriqda taqdim etilgan maqsadlar majmuasiga mosligi), ta'sirlarning originalligi (yangilik mavjudligi, shablon va formalizmning yo'qligi) ni xarakterlaydi.

T.V.Kudryavsev texnik obyektlarni tushunish, ularni har tomonlama tahlil qilish, yangi, odatiy bo'lmagan nuqtai nazardan ko'rib chiqish singari operatsiyalarni aniqlangan. Tadqiqotimizda texnik masala va topshiriqlarning didaktik resurslari, korxona – hamkorlar va ish beruvchilar ta'limiy resurslarining o'zaro ta'siri, kollej konkursdagi imkoniyatlari, ishchi kasblarini egallashda texnik faoliyat tajribasini to'plash singari resurslar ajratildi. Ularning mohiyatini qisqacha izohlaymiz[6].

Texnik masalalar va topshiriqlarning didaktik resurslari kasbiy ta'lim nazariyasi va metodikasi bo'yicha tadqiqotlarda yetarlicha batafsil taqdim etilgan[6]. Biroq oliy ta'lim muassasalari kasbiy ta'lim yo'nalishlarida o'qitiladigan “Materiallar qarshiligi”, “Mashina va mexanizmlar nazariyasi”, “Muhandislik grafikasi”, “Materialshunoslik” va “Mashina detallari” kurslarida murakkablik darajasi bo'yicha turli xil texnik masalalarni yechish talabalarida kasbiy fikrlash (texnik, abstrakt va mantiqiy) ni rivojlantirish, yangi masalalarni ilgari surish ko'nikmasini rivojlantirish va ularni, yechish yo'llarini topish uchun ularni takomillashtirish lozim. Talabalarida fikrlash faoliyatini oshirish yoki faollashtirish uchun ularni masala yechishga qiziqtirish (ko'rgazmali rasmlar, grafiklar, hayotiy ko'rgazmali

rasmlardan foydalanish), muammoli vaziyatni yaratish, ularni motivlashtirish zarur. Bu yerda o'quv jarayoni davomida texnik dialog "o'qituvchi - talaba", "talaba - talaba", "talaba -guruh" imkoniyatlarini aniqlaydigan ta'limiy o'zaro ta'sir resurslari qo'llaniladi. Bunday o'zaro ta'sir o'qituvchidan muayyan tashkilotchilikni talab etadi. Qoidaga ko'ra, ular sxemalar, maketlar, harakatlanuvchi modellar, virtual laboratoriya ishlari davomida har bir talabaning diqqatini o'rganish obyektida jamlashni talab etmaydigan o'quv harakatlarimuhokamasida ochib beriladi.

Texnika tilining murakkabligi tufayli bunday matnlarni tushunish ma'lum tayyorgarlikni talab etadi. Texnologik ta'lim talabalar uchun texnik ijodkorlik ko'nikmasini shakllantirish va rivojlantirish topshirig'i sifatida, bunday matnlarni o'qish va qayta tuzish, shuningdek uni mustaqil tayyorlash tavsiya etilishi mumkin. "Talaba - o'qituvchi" ta'limiy o'zaro ta'sir resurslari, shuningdek o'qituvchi tomonidan texnik bilimlar elementlarini o'quv material sifatida tushunish va takrorlash nazoratini o'z ichiga oladi.

Texnik ijodkorlikni rivojlantirishning eng katta imkoniyatlarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari taqdim etadi, virtual laboratoriya yordamida talabalar turli texnik effektlarni imitatsiyalaydi. Bunda haqiqiyga o'xshash jihozlar, qurilmalar va xakazolardan foydalaniladi.

Zamonaviy talabada texnik ijodkorlik ko'nikmasi rivojlanishida tayanch korxona ta'lim resurslarining rolini alohida qayd etish lozim. Bularga korxonaning ishlab chiqarish muhiti va bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy faoliyati sohasidagi obyektlar kiradi. Korxonaning ishlab chiqarish jarayoni atrof-muhit elementlarini dinamik o'zgarishini vujudga ketirib, ko'pgina ishlab chiqarish vaziyatlari, kasbiy muloqot mavzulari va kasbiy ta'sirlar mazmunini hosil qilib bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining texnik ijodkorlik ko'nikmasini shakllantirishning chegaralanmagan imkoniyatlarini taqdim etadi.

Texnologik ta'lim talabalarida texnik ijodkorlikni rivojlantirish resurslariga shuningdek, tobora yangi shakl va mazmun kasb etayotgan ish beruvchilar bilan o'zaro ta'sir ham kiradi. Bunday resursning imkoniyatlariga texnik ijodkorlik ko'nikmasi rivojida motivatsiya va texnik sohadagi turli xil fikrlash operatsiyalari tajribalarini to'plash kiradi. Texnik mavzularda kasbiy suxbatdosh bilan muloqot tajribasi ma'lum atamashunoslik va texnologik zahirani yaratadi.

Texnika oliy ta'lim muassasalari texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarid atexnik ijodkorlikni rivojlantirish jarayonini modellashirishning boshlang'ich jarayonida, bizning fikrimizcha, uni shakllantirishning psixologik va pedagogik tadqiqotlarda aniqlangan va tajribada tekshirilgan barcha usullarini yagona tizimga keltirish zarur. Talabalarda texnik obyektlar orqali texnik ijodkorlikga qobiliyatlarni shakllantirish, oliy ta'lim muassasasi davriga qadar boshlanish lozimligi haqida fikr – mulohazalar ham mavjud[9].

Agar texnik ijodkorlik oliy ta'lim muassasasigacha bo'lgan davrda shakllanganda edi, u holda oliy ta'lim tizimi oldida birinchi kursga o'qishga qabul qilinganlarda bunday qobiliyatlarni faqat tashxislash va tegishli kasbni tanlash vazifasi turgan bo'lar edi. Ammo, sinov maydonlarida texnologik ta'lim talabalar bilan o'tkazilgan anketa so'rovlari va Bennet testi yordamida o'tkazilgan test natijalari, birinchi kurs talabalarida texnik ijodkorlikni rivojlanganlik darajasi past ekanligidan dalolat berdi. Shuning uchun hamoliy ta'lim muassasalari texnologik ta'lim yo'nalishlari talabalarida texnik ijodkorlik ko'nikmasining shakllanish masalasi juda muhim hisoblanadi.

Fikrlash muammoli vaziyatlarda ya'ni ta'lim oluvchi ma'lum bir to'siqlarni yengib o'tishiga to'g'ri kelganda namoyon bo'ladi va shakllanadi hamda u yangi murakkab material va masalani yechishni o'zlashtirish vaziyatlari hisoblanadi. Fikrlashni faqat bilimning o'zi emas, balki uni o'zlashtirish bo'yicha faoliyat va bu faoliyatni anglash, ya'ni refleksiya

O'quv masalalari taksonomiyasini D.Tollingerova ishlab chiqqan. Unda o'quv masalalari 6 toifaga birlashtirilgan o'quv amallarining 36 xili mavjud. Taksonomiya bilish amallarini murakkablashtirib borish qoidasi bo'yicha qurilgan. Birinchi toifa masalalariga esda qolgan ma'lumotlarni qayta tiklash kiradi va alohida faktlar, qoidalarni bilib olishni talab qiladi[11]. Bu masalalar quyidagi tarzda ifodalanadi: qaysi biri, qanday ataladi, ta'rifini ayting va hakazo. Ikkinchi toifaga yechilishida elementar fikrlash amallarini ya'ni sanab chiqish, taqqoslash, aniqlashtirishni o'z ichiga olgan masalalar kiradi. Uchinchi toifaga murakkab fikriy amallarni amalga oshirishni (transformatsiya, induksiya, deduksiya, argumentatsiya, baholash, interpretatsiya) nazarda tutuvchi masalalar kiradi. To'rtinchi toifaga bilimlarni umumlashtirishni va nutqli ifodalarning paydo bo'lishini ko'zda tutuvchi masalalar (konspekt tuzish, rezyume, ma'ruza, hisobot, mustaqil yozma ishlar va loyihalar)

O'quv masalasi o'quv faoliyatni tashkil etish va o'quv natijalarini loyihalashning haqiqiy vositasi bo'lishi uchun, quyidagi shartlarga rioya qilinishi kerak: 1) o'quv maqsadlar bilan bog'langan masalalar tizimini ishlab chiqish; 2) masalalarni konstruksiyalashda nafaqat yaqin o'quv maqsadlarga, balki olis o'quv maqsadlarga mo'ljallanish; 3) o'quv masalasini o'zlashtirish ularni yechishda o'qitishning bevosita mahsuloti sifatida ishtirok etadigan faoliyat vositasi sifatida loyihalash.

Texnik ijodkorlikni rivojlantirishning juda muhim vositasi, bizning nuqtai nazarimizga ko'ra masala bo'lgani uchun texnik masalalarning o'ziga xos xususiyatlarini va turlarini aniqlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar :

- Kasb-hunar ta'limi №7, 2025

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLIKLARIDAGI RIVOYATLARNI "ROLI O'YINLAR" METODI ORQALI O'RGATISH USULLARI

SATTOROVA FOTIMA SHARIF QIZI

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi

Annontatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf "O'qish savodxonligi" darslik-lari tarkibidagi rivoyatlarni o'quvchilarga o'rgatishda innovatsion metodlardan foydalanishning ahamiyati haqida fikr yuritilgan. "Rolli o'yin"lar dasturda belgilangan mavzuni o'quvchilarga yanada qiziqarli tarzda yetkazishda, ularni birgalikda faol ish olib borishlariga yo'naltirishda muhim vosita ekanligi masalalari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: rivoyat, innovatsion metodlar, rolli o'yinlar, sahnaviy ko'rinish, didaktik tarbiya, mantiqiy fikr, mehr-oqibat, muhabbat urug'lari

Аннотация: В статье рассматривается важность использования инновационных методов в обучении учащихся повествовательным текстам, содержащимся в учебниках по предмету «Читательская грамотность» для начальной школы. Анализируется вопрос о том, что «ролевые игры» являются важным инструментом, позволяющим более интересно донести до учащихся тему, изложенную в программе, и побудить их к активной совместной работе.

Ключевые слова: повествование, инновационные методы, ролевые игры, сценическое представление, дидактическое образование, логическое мышление, доброта, семена любви

Abstract: The article discusses the importance of using innovative methods in teaching students the narratives contained in the primary school "Reading Literacy" textbooks. The issue of "role-playing games" being an important tool for conveying the topic set in the program to students in a more interesting way and encouraging them to actively work together is analyzed.

Keywords: narrative, innovative methods, role-playing games, stage performance, didactic education, logical thinking, kindness, seeds of love.

KIRISH. Boshlang'ich sinflarda rivoyatlarni o'rgatishda innovatsion usullardan foydalanilsa, qiziqarli va tarbiyaviy bo'lishi mumkin.

Rivoyat – mustaqil dunyoqarashga ega, ajdodlarimizning bebaho merosi va zamonaviy tafakkurga tayanib yashaydigan barkamol shaxs – komil insonni tarbiyalashdek ulug'vor maqsadlarga xizmat qiladi. Shuni aytish o'rinli, rivoyat qadim zamonlarda jamoaning ommaviy ijodi sifatida yuzaga kelgan. "...xalq ijodining nodir namunalarini asrab-avaylash va rivojlantirish, uni kelgusi avlodlarga bezavol yetkazish jahondagi ilg'or fikrli olimlar va san'atkorlarning, davlat va jamoat arboblari, barcha madaniyat ahlining ezgu burchidir"[1], - deydi Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev.

O'rta umumta'lim o'quvchilariga rivoyatlarini o'rgatishda "Rolli o'yin" metodidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. "Rolli o'yinlarning boshqa o'yinlardan

farq qiluvchi belgisi o'yin davomida baholash tizimining yo'qligidir. Shu bilan birga rolli o'yinlar boshqa o'yinlardan farqli o'laroq, o'zining maqsadi bilan jamoaviy yoki individual qaror qabul qilishga asoslanadi. Rolli o'yinlar o'quvchi-talabalarda shaxslararo muomala malakasini shakllantiradi, kelgusidagi amaliy faoliyatlari uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalarni amaliy asosda, ya'ni faol o'yin jarayonida egallashlariga imkon beradi". [2.145]

Tahlil va talqin. 4-sinf "O'qish savodxonligi darsligidagi "Yerga chizilgan rasm" [3.5] rivoyati asosida rolli o'yin ssenariysi.

O'yin mavzusi: "Yerga chizilgan rasm" deb nomlanadi.

O'yinda bevosita o'quvchilarning o'zlari ishtirok etishadi. O'quvchilarga rolli o'yinning maqsadini va uning afzallik jihatlarini rivoyat mazmunini anglashlaridagi ahamiyati

tushuntiriladi. Rol ijro etish usullari, sahnada o'zini tutish, nutqini ravon bo'lishi, adashib qolmasliklari zarurligi uqtiriladi. O'qituvchi dastlab o'quvchilar bilan o'yin uchun zarur bo'lgan vositalar (kiyim-kechak, qadimiy ashyolar)ning zarurligi, sinf xonasini kichik o'rin-joylarga bo'lish mumkinligi to'g'risida maslahatlashib oladi. O'quvchilarning rolli o'yinda ishtirok etishga xohishi so'raladi va rollarning turi, ijro etish usullarini bayon qiladi. Rollarni ijro etish bo'yicha tanlangan o'quvchilarga rollar quyidagicha taqsimlanadi:

Sulton Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod, Mavlono Mirak Naqqosh, Saroy ahllari, navkar.

Sharhlovchi: Sulton Husayn Boyqaro XV asr Xuroson mamalakati podshohi bo'lgan. Uning hukmronligi davrida mamlakatda ilmfan, madaniyatga katta e'tibor berilgan. Hirotida ko'plab maktab va madrasalar bunyod etilgan. Unda barcha xalq vakillarining farzandlari ta'lim olishgan. Alisher Navoiy ulug' o'zbek shoiri, Sulton Husayn Boyqaroning vaziri bo'lgan. Turli yo'nalishlardagi yosh iste'dodlarga rahnomalik qilgan, ularni har taraflama ham moddiy, ham ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlagan. Kamoliddin Behzod XV asrning mashhur musavviri, ya'ni rassomi hisoblanadi. Xalq minatyura san'atini dunyoga tanitgan.

Sharhlovchi: Sulton Husayn Boyqaro navbatlari bilan ovga yo'lolibdi. Hirot shahridan chiqib, sayhonlikdan o'tib ketayotganlarida oldindagi qo'riqchi navbatlari nogoh to'xtab qolishibdi. Ulardan biri yerga ishora qilib debdi.

Navkar: Oliyhazrat, bu suratni qarang!

Sharhlovchi: Podshoh ot surib kelib, navkar ko'rsatgan joyga qarabdi. U yerda pahlavon Rustami dostonning surati aks ettirilgan edi. Hamma suratga tikilib qolibdi.

Husayn Boyqaro: Qanday nazokat ila chizilgan bu surat! Musavvirni topmoq kerak.

Mirak Naqqosh: Oliyhazrat, fikrimcha, bu

suratni o'n ikki yoshli Kamoliddin Behzod chizgan ko'rinadi. Undan boshqa biror mo'yqalam sohibi bu kabi chizolmaydi.

Husayn Boyqaro: Kamoliddin Behzod iste'dodli yigit ekan.

Mirak Naqqosh: Yaqinda Alisher Navoiy bu yigitchaning mashqlaridan ko'p mamnun bo'lib, o'z suhbatiga chaqirdi. Menga odam jo'natib, Kamoliddin Behzodni o'z kutubxonasiga xizmatga olishni bildirdi.

Husayn Boyqaro: Do'stim xayrli ish qilibsiz. Saltanatimizda bu yosh iste'dod sohibi ulug' bir musavvir bo'lib, kamol topgay.

Alisher Navoiy: Albatta, bu mo'yqalam sohibi kelajakda buyuk bir musavvir bo'lib yetishgay va mamlakatimiz dovrug'ini dunyoga tanitgay.

Sharhlovchi: Hamma birday duoga qo'l ochishibdi. Saroy ahli yerga chizilgan suratni aylanib o'tib, yo'lga tushdilar.

Sharhlovchi: Mana azizlarsizgatayyoralagan teatrlashtirilgan "rolli o'yin"i-miz nihoyasiga yetdi. Qimmatli vaqtini ayamay bugungi darsimizga kelgan muhtaram ota-onalarimiz, mehmonlarimizga rahmat.

Rolli o'yin tamom bo'lganidan so'ng, o'qituvchi ishtirokchilardan ular ijro etgan rol o'quvchi qobiliyatining qaysi bir qirrasini shakllantirishga ta'sir etganligi, tarbiyavnydidaktik ahamiyati haqidagi shaxsiy fikrlarini so'raydi. Ularga bajargan rollaridan qoniqish hosil qilganligini izohlashiga imkoniyat beriladi.

Boshlang'ich sinf darsligiga kiritilgan ushbu rivoyatda tarixiy va badiiy personajlar vositasida san'atga xususan, rasm chizish san'atiga bo'lgan hurmat, ijodkorga e'tibor va iste'dodli kishilarning qadrlanishi haqida hikoya qilinadi. Rivoyatda Kamoliddin Behzodning mohir rassom ekanligi, pahlavon Rustami Dostonning rasmini zo'r mahorat bilan tasvirlagani, hatto undan iste'dodli rassom yo'q ekanligi yoritib berilgan. U shunchalik ijodkor ekanligidan o'z ilmi orqali Alisher Navoiy kutubxonagasiga

olinishi ochib berilgan

Bu rivoyatdan shunday xulosa chiqarish mumkinki, Kamoliddin Behzod yoshligidan buyuk iste'dod egasi bo'lgan. U hatto yerga chizgan surati bilan ham Sulton Husayn Boyqaro va boshqa mashhur san'atkorlar e'tiborini tortgan. Behzodning iste'dodini ustozlari, xususan, Mavlono Mirak Naqqosh va Alisher Navoiy darhol tan olib, uni qo'llab-quvvatlashgan. Bu voqea orqali iqtidorning qadrlanishi, ustoz-shogird munosabatlari va san'atga bo'lgan e'tibor yuksak darajada ifodalanishi qayd etilgan.

O'qituvchi ushbu rivoyatni o'quvchilarga o'rgatish orqali iqtidorni qadrlash, san'at va madaniyatga mehr, ustoz-shogird hurmati, Vatanni ulug'lash, go'zallikni anglash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Keyingi darsda yana bir rivoyatni sahnalashtirish yuzasidan o'quvchilar bilan maslahatlashib, rolli o'yinda ishtirok etishni endi boshqa xohlovchilardan so'raladi. Rollarni ijro etish bo'yicha tanlangan o'quvchilarga rollar taqsimlanadi.

3-sinf "O'qish savodxonligi" darsligidagi "Mehruvug'i"[4.32]rivoyatinisahnalashtirishga kelishib olinadi. Rivoyatni uyda ota-onalari bilan birgalikda o'qib, mazmunini yaxshilab tushunib kelishlari uqtiriladi.

"Mehruvug'i – rolli o'yin"

Qatnashuvchilar: badavlat, savlatli odam – Xurshid.

Sotuvchi chol – Aziz.

Keksa kampir – Rayxona.

1-ko'rinish. Sahnada eskicha usulda jihozlangan do'kon. Unda kuymalanib yurgan sotuvchi chol. Shu payt do'konga badavlat, savlatli bir odam kirib keladi.

Sotuvchi chol (unga peshvoz chiqib) keling, Sizga nima kerak.

Haligi odam:

- Men boy-badavlat odamman, hech narsaga, hojatim yo'q, shunchaki aylanib yuribman.

Sotuvchi chol: Ey o'g'lim, bu dunyoda hamma narsasi bor, odam bo'lmaydi, hatto badavlat odamlarga ham, nimadir yetishmaydi.

Haligi odam (o'ylab turib):

- Tog'ri aytasiz, otaxon, lekin menga kerak, narsalar bozorda sotilmaydi-da, men ularning narxini, ham bilmayman,

Sotuvchi chol: U narsalar nima ekan, balki mening do'konimda, bordir?

Haligi odam: Otaxon, ular do'stlik, muhabbat va oqibat.

Sotuvchi chol: O'g'lim, bu narsalar juda arzon, lekin shunga, qaramasdan o'ta kamyobdir. Buni qarangki, do'konimga kirib adashmabsiz, bizda shu narsalar, bor, sizga berishim mumkin.

Haligi odam: Rostdanmi, qani bir ko'ray-chi!

Sotuvchi chol: (peshtaxta ostidan bir quticha olibdi va o'sha, odamning oldiga qo'yadi).

Haligi odam: Shumi?! (hayron bo'ladi va qutichani, ochib qaraydi. Uning ichida uch dona urug' borligini ko'radi.

- Bular urug'lar-ku, ularni nima qilaman?

Sotuvchi chol: Ha, bular mehr-oqibat va muhabbat urug'lari, ularni har bir odam o'zi uchun o'zi ekishi va parvarish qilishi kerak. Axir, siz do'st-yor va qarindoshlar, birovniki emas, o'zingizniki bo'lishini xohlaysiz-ku, to'g'rimi?

Haligi odam: To'g'ri, lekin men ularni qayerga ekishni va qanday parvarish qilishni bilmayman-ku!

Sotuvchi chol: Gap shundaki, siz ularni yerga ekmaysiz, bir, qultum suv bilan yutib yuborasiz, qanday parvarish, qilishni esa qalbingiz o'rgatadi, faqat siz unga quloq solsangiz bo'ldi, ishni orqaga surmay, hozirdan, boshlayvering.

Haligi odam: (suv bilan urug'larni yutib yuboradi)

2-ko'rinish. Sahnada qalin qilib yotish uchun solingan to'shak. Uxlab yotgan Haligi odam (shu payt cho'chib uyg'onib ketadi). Ko'rgan tushi haqida o'ylay boshlabdi. O'sha on birdan

ko'ziga keksa onasi (sahnadan keksa kampir aylanib o'tadi) ko'ringanday bo'ladi, uni anchadan beri, ziyorat qilmaganini eslab, shu bugunoq borishga jazm qilib o'rnidan turadi.

Sahna ko'rinishlari tugagach o'qituvchi ishtirokchilarga minnatdorchilik bildiradi. Shundan so'ng rivoyat haqida quyidagicha fikr-mulohaza bildiradi:

“Mehr urug'i” rivoyati o'zida chuqur ma'naviy va axloqiy g'oyalarni mujassam etgan bo'lib, insoniylik, mehr-oqibat va qalb tarbiyasi haqida o'yga chorlaydi. Rivoyatda bir boy odam tushida bozorda yurganini, do'konga kirganini va u yerda g'ayrioddiy bir chol bilan suhbatlashganini ko'radi. Chol unga muhabbat, do'stlik va mehr-oqibat “urug'lari”ni beradi. Bu urug'larni yerga emas, qalbgga ekish, ularni parvarish qilish esa insonning ichki dunyosi, qalbi orqali amalga oshirilishi aytiladi. Uyg'onganidan so'ng, kishi tushining hikmatini tushunib, onasini ziyorat qilishga qaror qiladi.

Rivoyatning asosiy g'oyasi shundaki, inson moddiy boylikka ega bo'lishi mumkin, lekin bu to'liq baxtni ta'minlamaydi. Haqiqiy boylik bu – mehr, do'stlik, muhabbat va insonlar orasidagi yaxshi munosabatlardir. Bu fazilatlar bozorda sotilmaydi, balki odamning o'z qalbida tarbiyalanadi va saqlanadi. Bu rivoyatda urug', chol, suv, do'kon ramziy ma'noda kelgan desak bo'ladi. Masalan: Urug'lar – mehr va muhabbatning urug'lari bo'lib, ularni qalbgga ekish kerak. Bu orqali insoniylik hissi o'sadi. Suv – tiriklik manbai sifatida qalbni yumshatadigan, urug'larni “o'stiradigan” vosita sifatida tushuniladi. Do'kon – inson qalbining tub-tubida mavjud bo'lgan ma'naviy qadriyatlar ombori. Chol – donishmandlik, hayotiy tajriba va haqiqatni ifodalaydi. Bu ramziy ifodalar orqali rivoyatning tub mohiyatini anglashimiz mumkin.

Rivoyat yosh avlodga: Har bir inson qalbida yaxshi his-tuyg'ularni parvarish qilishi kerakligi, katta boyliklar ham, agar qalbdan mehr-oqibat bo'lmasa, odamni baxtli qila

olmasligini o'rgatadi. Ko'rayotgan tushlarimiz ba'zan hayotimizga ishora beruvchi ramziy belgilar bo'lishi mumkin kabi saboqlarni beradi. Eng asosiysi rivoyatdan ota-onaga hurmat, mehr-muhabbat ko'rsatish eng katta insoniy qadriyatdir degan g'oyani anglab yetishimiz mumkin.

Bu rivoyat bolalar va o'smirlarda mehribonlik va rahm-shafqat, ota-onaga sadoqat, ma'naviy tarbiya va o'z ustida ishlash, qalbni tinglash va yuragimiz buyurgan hissiyotlarimizga amal qilish kabi insoniy tushunchalar singdiriladi. 1-sinf O'qish savodxonligi darsligiga kiritilgan “Harakatda barakat” [5.37] rivoyatini quyidagicha sahnalashtirish mumkin:

“Harakatda barakat” – rolli oyini

Sahna: Biro'rmonyonmoqda. Hayvonlarning bir qismi o'tni o'chirish uchun bor kuchini sarflab suv tashimoqda, ikkinchi qismi esa hech nima qilmay, tomosha qilib turadi. O'quvchilar quyon, bo'ri, qarg'a va chumoli qiyofasida paydo bo'ladi. Bir chumoli ham hovuchida suv olib o'tni o'chirishga harakat qiladi. Uni ko'rgan qarg'a kulib: “Shu suv bilan olovni o'chira olaman deb o'ylayapsanmi?” deydi. Chumoli esa: “Ha, bilaman, bu suv bilan olovni o'chira olmayman, lekin hech bo'lmasa men harakat qilganlar safidaman”, deb javob beradi.

Bu rivoyat o'quvchilarda mehnatsevarlikni, jamoa bo'lib birlashish g'oyasini, do'stlik-birodarlik tuyg'ularining shakllanishiga turtki bo'ladi, yana quyidagi masalalarda ko'mak beradi:

Har qanday og'ir vaziyatda ham harakat qilganlar hurmatga loyiq ekanligini.

Kichik yordam ham umumiy ishga hissa bo'la olishini.

Harakat va intilish hech qachon samarasiz ketmasligini.

Rivoyatning asosiy g'oyasi quyidagilardan iborat:

Harakat qilgan odam hurmatga loyiq. Rivoyatda chumoli o'zi kichkina, imkoniyati cheklangan bo'lishiga qaramay, o'tni o'chirish

uchun harakat qiladi. U natijani emas, niyat va harakatni muhim deb hisoblaydi. Bu orqali muallif harakatning o'ziyoq katta qadriyat ekanini ko'rsatadi.

Boshqalarni tanqid qilmasdan, o'zing harakat qil: Qarg'a esa tomoshabin, u faqat tanqid qiladi va hech qanday harakat qilmaydi. Bu holat hayotda ko'p uchraydi: ba'zilar faqat muammo haqida gapirib, hech qanday yechim taklif qilmaydi. Chumoli esa tanqidga javoban amali bilan javob beradi.

Kichik hissa ham katta ishga qo'shilgan bo'ladi: Chumolining hovuchiday suvi o'tni o'chira olmasligi mumkin, lekin bu uni befoyda qilmaydi. Har kim o'z imkoniyatiga qarab yordam bersa, katta ishlar amalga oshadi. Bu jamoaviy mehnat, birdamlik g'oyasini ilgari suradi.

Inson o'z pozitsiyasini harakati bilan ko'rsatadi: Chumoli: "Men harakat qilganlar tomonidaman" deya, o'z fazilatini harakati orqali ifodalaydi. Bu bizga har qanday holatda ham o'z mas'uliyatimizni anglab, harakat qilishimiz kerakligini eslatadi.

Rivoyatdan o'rganiladigan saboqlar:

Hech qachon harakat qilishdan to'xtamang, natija bo'lmasa ham.

Kichik yordamlaringiz befoyda deb o'ylamang.

Foydali bo'lish harakatdan boshlanadi.

Tanqid qilish emas, amaliy ish qilish muhim.

Umumanolganda, bu "Rollio'yin" lardasturda belgilangan mavzuni o'quvchilarga yanada qiziqarli tarzda yetkazishda, ularni birgalikda faol ish olib borishlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, mantiqiy tafakkurini boyitish va mustaqil fikrlashlariga zamin yaratadi.

Xulosa. Rivoyatlar nafaqat axloqiy saboqlar berish, balki xalqni o'z tarixini eslab qolishga, ma'naviy qadriyatlarini saqlashga undaydi. Ular ko'plab hollarda adabiyotning bir shakli sifatida hikoya qilish va o'rgatishning kuchli vositasi sifatida xizmat qiladi. Rivoyatlar xalqning xususiyatlarini, uni shakllantirgan an'analarni va qadriyatlarini chuqur anglashga yordam beradi. Shuningdek, ular o'zbek xalqining o'ziga xos madaniyati va urf-odatlarini haqida ma'lumot berib, avlodlar o'rtasidagi madaniy bog'lanishni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Boshlang'ich ta'limda rivoyatlarni o'qitish o'quvchilarga ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy saboqlar berishda, ularning og'zaki nutqi, tasavvuri va tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar rivoyatdagi obrazlarni gavdalandirib, kichik sahna ko'rinishini tayyorlaydilar. Ularning nutq madaniyati, ifoda qobiliyati va ijodkorligi rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Mirziyoyev Sh. //Xalqaro baxshichilik san'ati festivalidagi nutq. – Termiz. 4-aprel, 2019.
2. Авлаев О.У., Жураева С.Н., Мирзаева С.Р. Таълим методлари. –Т.: "Навруз", 2017. – В. 145.
3. Aydarova U. O'qish savodxonligi. 4-sinf uchun darslik. 1-qism. – T.: "Edutainment", 2023. – 4-5-b.
4. Aydarova U.B., Azizova N.K. O'qish savodxonligi. 3-sinf 2-qism. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. –Т.: "Novda Edutainment", 2023. – 32-b.
5. Aydarova U.B., Azizova N.K. O'qish savodxonligi. 1-sinf uchun darslik. 2-qism. – T.: "Edutainment", 2023. – 37-b.

GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA KARTOGRAFIK TEKNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

DAVLATOVA DILSHODA JO'RAQUL QIZI
Chirchiq davlat pedagogik universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada geografiya fanini o'qitishda kartografik texnologiyalarning (raqamli xaritalar, GIS, Google Earth va boshqalar) tutgan o'rni va ahamiyati yoritilgan. Kartografik texnologiyalar an'anaviy usullarga nisbatan qanday afzalliklarga egaligi, xususan, o'quvchilarning geografik bilimlarni yanada chuqurroq o'zlashtirishi, fazoviy tafakkurini va ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi misollar asosida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: kartografik texnologiyalar, raqamli xaritalar, geoinformatsion tizimlar (GIS), Google Earth, interaktiv xaritalar, geografiya ta'limi, fazoviy tafakkur.

Аннотация: Данная статья освещает значение использования картографических технологий (цифровых карт, ГИС, Google Earth и др.) при обучении географии. Показано, какие преимущества дают эти технологии по сравнению с традиционными методами обучения, в частности их роль в более глубоком усвоении учащимися географических знаний, развитии пространственного мышления и навыков работы с данными.

Ключевые слова: картографические технологии, цифровые карты, географические информационные системы (ГИС), Google Earth, интерактивные карты, обучение географии, пространственное мышление.

Abstract: This article highlights the significance of utilizing cartographic technologies (digital maps, GIS, Google Earth, etc.) in geography teaching. It demonstrates the advantages these technologies provide compared to traditional teaching methods, particularly their role in deeper acquisition of geographical knowledge by students and the development of spatial thinking and data handling skills.

Keywords: cartographic technologies, digital maps, geographic information systems (GIS), Google Earth, interactive maps, geography education, spatial thinking.

Kirish. Geografiya fanini o'qitishda xaritalar va ularning mazmunini tushuna olish asosiy omillardan biri hisoblanadi. An'anaviy ta'limda tabiiy va iqtisodiy geografiya kurslarida bosma xaritalar hamisha muhim o'quv quroli bo'lib kelgan. Bugungi kunga kelib esa raqamli axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida xaritalarni yaratish va ulardan foydalanish imkoniyatlari misli ko'rilmagan darajada kengaydi. Ta'lim jarayoniga joriy qilinayotgan kartografik va geoinformatsion texnologiyalar (masalan, elektron xaritalar, geografik axborot tizimlari, virtual globuslar

va h.k.) geografiya darslarini interaktiv va qiziqarli shaklda tashkil etishga xizmat qilmoqda. Zamonaviy innovatsion usullar sifatida ushbu texnologiyalar o'quvchilarga murakkab geografik tushunchalarni ko'rgazmali tarzda tushunishga yordam beradi va natijada bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirishga ko'maklashadi.

Kartografik texnologiyalarni darslik materiallari bilan integratsiya qilish o'quvchilarning fazoviy tafakkurini va tahliliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xususan, geografik axborot tizimlari (GIS) va interaktiv xaritalar yordamida o'quvchilar

turli hududlardagi tabiiy va ijtimoiy jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni mustaqil ravishda tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, GIS texnologiyalaridan foydalangan holda olib borilgan loyiha ishlari o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini kuchaytiradi, ularni real ma'lumotlar bilan ishlashga o'rgatadi hamda o'z yashash hududi bilan bog'laydi. Shu bois, jahonning ko'plab mamlakatlarida, jumladan, AQSh, Yaponiya, Avstraliya, Xitoy, Turkiya kabi davlatlarda maktab geografiya dasturlariga geoinformatsion texnologiyalarni integratsiya qilishga alohida e'tibor berilmoqda. Geoinformatsion savodxonlik va kartografik madaniyatni shakllantirish XXI asr ta'limining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Asosiy qism. Bugungi kunda geografiya ta'limidabir qancha kartografik texnologiyalar muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Ulardan eng asosiylari quyidagilar:

Geografik axborot tizimlari (GIS). GIS – bu hududiy ma'lumotlarni jamlash, saqlash, tahlil qilish va xarita shaklida tasvirlashga mo'ljallangan kompyuter tizimidir. Geografiya darslarida GIS texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarga turli mavzular bo'yicha mavjud ma'lumotlar bazasi asosida interaktiv xaritalar tuzish, qatlamlar bilan ishlash, masofani va maydonni hisoblash kabi amaliy ko'nikmalarni beradi. Masalan, o'qituvchi GIS dasturi yordamida iqlim o'zgarishlarini aks ettiruvchi xaritalar yoki aholi zichligining hududiy taqsimoti xaritasini yaratib, o'quvchilarga tahlil uchun taqdim qilishi mumkin. Natijada o'quvchilar rangli tematik xaritalar asosida aniq xulosalar chiqazishni va turli hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilishni o'rganadilar. Tadqiqotchilarning qayd etishicha, GIS o'quvchilarning mustaqil tadqiqot olib borish malakasini shakllantiradi, muammoli vaziyatlarda yechim izlashga undaydi va

ularning mantiqiy hamda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, o'quvchilarning real dunyo bilan aloqador masalalar ustida ishlashiga yordam berib, ularni mahalliy va global muammolar yechimiga daxldorlik hissi bilan ta'minlaydi.

Raqamli va interaktiv xaritalar. Raqamli xaritalar – kompyuter yoki mobil qurilmada ko'rsatiladigan elektron xaritalar an'anaviy qog'oz xaritalarga nisbatan bir qator qulayliklarga ega. Jumladan, bunday xaritalar masshtabni tez o'zgartirish (zoom in/out) va turli xarita qatlamlarini navbatma-navbat yoqib-o'chirish imkonini beradi. Internet tarmog'i orqali foydalaniladigan onlayn xaritalar (Google Maps, Yandex Xarita va hokazo) esa dunyoning istalgan nuqtasini sinf xonasidanoq ko'zdan kechirish imkoniyatini yaratadi. O'qituvchi dars davomida proyektor yoki interaktiv doska orqali onlayn xaritani namoyish qilib, materik yoki mamlakatning relyefi, iqlim mintaqalari, tabiiy boyliklar tarqalishi kabi mavzularni jonli misollar bilan tushuntirishi mumkin. Ayniqsa Google Maps kabi servislarning "yo'l ko'rsatuvchi" va masofa o'lchash vositalari geografik masofalar, maydonlar va yo'nalishlar haqida tushuncha berishda qo'l keladi. Interaktiv xaritalar o'quvchilarga xaritani o'zaro ta'sirli boshqarish orqali o'rganilayotgan hududni mustaqil tadqiq etish imkonini ham beradi. Masalan, o'quvchilar Google Maps'ning "My Maps" funksiyasidan foydalangan holda tarixiy davrlardagi siyosiy xaritani qayta qurishlari, chegara chiziqlarini chizishlari, muayyan davrdagi davlatlar va voqealarni xaritada belgilashlari mumkin. Mazkur usul tarixiy-geografik mavzularni o'rgatishda juda foydalidir. Raqamli xaritalarda turli asosiy xarita (bazaviy xarita) ko'rinishlari mavjudligi (masalan, sun'iy yo'ldosh tasviri, relyef xaritasi va boshqalar) bir hududni bir necha nuqtayi nazardan tahlil qilish imkonini ham beradi.

Google Earth va virtual globus texnologiyalari. Google Earth – Yer sharining uch o‘lchamli raqamli modeli bo‘lib, u orqali foydalanuvchi sayyoramizni xuddi virtual globus kabi erkin aylantirib ko‘rishi, istalgan nuqtaga yaqinlashib, yuqori aniqlikdagi sun‘iy yo‘ldosh sur‘atlarini ko‘rishi mumkin. Geografiya darslarida Google Earth o‘quvchilarni virtual ekskursiyalarga olib chiqish uchun beqiyos vositadir. Agar amaliy dala sayohatlari yoki uzoq mamlakatlarga safar qilish imkoni bo‘lmasa, Google Earth yordamida sinfxonani tark etmagan holda butun dunyoni “aylanib chiqish” mumkin. Masalan, o‘quvchilar 3D rejimda Everest tog‘ining cho‘qqisini ko‘zdan kechirib, uning balandligini solishtirishlari yoki Amazon daryosining havzasini yuqoridan kuzatishlari mumkin. Google Earth tarkibidagi Street View funksiyasi orqali shaharlardagi ko‘chalar, obidalar yoki hatto tabiiy manzaralarni 360° panoramali tasvirda tomosha qilish mumkin – bu o‘quvchilarga sinfda o‘tirgan holda boshqa bir makonga “sho‘ng‘ib kirish” tajribasini taqdim etadi. Natijada, masalan, geografiya darsida turli mamlakatlarning shaharsozligi yoki me‘moriy yodgorliklarini taqqoslashda o‘quvchilar real ko‘cha manzaralari va obidalarni ko‘rib, ularning xususiyatlarini muhokama qilishadi. Google Earth‘ning yana bir foydali xususiyati – Time-lapse (vaqt bo‘yicha tasvirlarni solishtirish) rejimi bo‘lib, unda ayrim hududlarning so‘nggi 30-35 yildagi sun‘iy yo‘ldosh suratlari ketma-ketligi orqali landshaft qanday o‘zgarganini ko‘rish mumkin. Masalan, o‘quvchilar Orol dengizining 1980-yillardagi va hozirgi holatini Google Earth orqali taqqoslab, suv yuzasining kichrayib ketish jarayonini o‘z ko‘zlari bilan kuzatishadi – bu esa atrof-muhit muammolarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Interaktiv ta‘lim vositalari va boshqa texnologiyalar. Geografiya o‘qitish jarayonida

GIS va Google Earth bilan birga boshqa bir qator interaktiv vositalar ham qo‘l keladi. Masalan, virtual ekskursiya platformalari yordamida o‘quvchilar o‘z smartfonlari yoki kompyuterlari orqali dunyoning mashhur tabiat va madaniyat obyektlariga virtual sayohat qilishlari mumkin. Google Arts & Culture yoki National Geographic kabi platformalar dunyo bo‘ylab turli mo‘jizakor maskanlar bo‘yicha virtual turlarni taklif etadi, bu esa darsda nazariy bilimlarni boyitadi. Shu bilan birga, GeoGuessr kabi o‘yinlar geografik bilim va topografik fikrlashni mustahkamlash uchun foydalanilishi mumkin – masalan, GeoGuessr o‘yinida Street View tasvirlari orqali tasodifiy joyni aniqlash talab etiladi va bu jarayon o‘quvchilarning diqqatini jamlashga, er yuzidagi turli hududlar haqida bilimlarini sinab ko‘rishga undaydi.

Yuqorida keltirilgan turli kartografik texnologiyalar geografiya fanini o‘qitishda bir-birini to‘ldiruvchi tarzda qo‘llanilishi mumkin. Muhimi, bu texnologiyalar yordamidayaratilgan vizual va interaktiv muhit o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga chorlaydi hamda geografik jarayonlarni chuqurroq anglashga zamin yaratadi. Masalan, oddiy matn yoki statik rasm orqali tushuntirilgan mavzuga qaraganda, raqamli xarita yoki GIS loyihasi asosida o‘tilgan mavzu o‘quvchi yodida uzoqroq saqlanishi kuzatilgan. Shuningdek, kartografik texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarda axborot texnologiyalaridan foydalanuvchi sifatida raqamli ko‘nikmalarni ham shakllantiradi – ular xaritalar bilan ishlash jarayonida dasturiy vositalar, ma‘lumotlar bazasi, internet resurslari bilan muomala qilishni o‘rganadilar. Bu esa kelajakda geografiya, kartografiya, muhandislik, shaharsozlik kabi sohalarda kerak bo‘ladigan amaliy ko‘nikmalarning poydevorini yaratadi.

Geografiya ta‘limida kartografik

texnologiyalarni qo'llash bo'yicha quyidagi amaliy misollarni keltirish mumkin:

Google Earth yordamida virtual sayohat darsi: 9-sinf geografiya darsida Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari mavzusini o'tishda o'qituvchi Google Earth yordamida virtual ekskursiya tashkil etdi. Dastlab, proyektor orqali materikning umumiy ko'rinishi namoyish qilinib, so'ngra Google Earth orqali o'quvchilar Singapur shahriga "tashrif buyurishdi". Street View rejimida Singapur markazidagi Marina Bay moliyaviy markazi va Gardens by the Bay bog'lari ko'zdan kechirildi. O'quvchilar 360° panorama orqali osmono'par binolar va sun'iy orollarni tomosha qilib, shaharning o'ziga xos geografik joylashuvi va rivojlanish omillari haqida fikr almashishdi. Keyin o'qituvchi o'quvchilarga Google Earth'ning qidiruv funksiyasi orqali boshqa poytaxtlarni topib, u yerda Street View yordamida biror diqqatga sazovor joyni ko'rsatib berish vazifasini berdi. Natijada o'quvchilar Tokiodagi Fuji tog'i manzarasini, Bangkokdagi Qirollik saroyini va boshqa joylarni mustaqil ravishda "borib ko'rishdi". Bu dars davomida hech bir qimmat tashqi ekskursiyalarsiz turli mamlakatlarning geografik qiyofasi bilan tanishish imkoniyati yaratildi. O'quvchilarning ta'kidlashicha, bunday virtual sayohat darsi ularda kuchli taassurot qoldirgan va mavzuni oson tushunishga yordam bergan.

Mahalliy GIS loyihasi: Geografiya to'garagi doirasida 10-11-sinf o'quvchilari "Bizning mahallamiz xaritasi" nomli loyiha ustida ishladilar. Loyiha maqsadi – yashash hududi misolida geografik axborot tizimi bilan ishlash ko'nikmasini hosil qilish edi. O'quvchilar avvalo o'z mahallalarining kadastr xaritasini internet ochiq manbalaridan topishdi. So'ngra QGIS dasturi yordamida ushbu xaritaga turli qatlamlar qo'shildi: yo'llar, uylar, do'konlar, bog'lar va hokazo obyektlar belgilandi. Har bir o'quvchi o'z uyi

joylashgan manzilni xaritada alohida belgi bilan ko'rsatdi va unga bog'liq ma'lumotlarni (uy raqami, ko'cha nomi, yoshi va hokazo) kiritdi. Keyinchalik guruh bo'lib, mahalladagi muhim ijtimoiy obyektlar (poliklinika, maktab, stadion, bozor va b.) ham xaritaga tushirildi. GIS dasturining tahlil vositalari orqali o'quvchilar, masalan, "Mahallada qaysi turdagi obyektlar ko'proq?" yoki "Qaysi hududlarda konlardan uzoq joylashgan?" kabi savollarga javob topdilar. Loyiha yakunida interaktiv veb-xarita shakllantirilib, maktab jamoasiga taqdimot qilindi. Ushbu loyiha o'quvchilarga GIS orqali jamoaga foydali bo'lgan haqiqiy mahalliy xarita yaratish tajribasini berdi, ularda jamoaviy ishlash va axborotlarni tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirdi. O'quvchilar nafaqat o'z mahallalarini chuqurroq o'rgandilar, balki xaritalash jarayonida duch kelgan muammolarni (masalan, mos proyeksiyani tanlash, ma'lumotlarni formatlash kabi) hal qilishni ham o'rgandilar. Bu kabi mahalliy GIS loyihasi orqali o'quvchilar geografiyaga nisbatan ijodiy va tadqiqotchi yondashuvni rivojlantirdilar.

Darsda interaktiv xarita bilan tarixiy-geografik tahlil: 7-sinfda "Markaziy Osiyoda qadimgi davlatlar" mavzusini o'rganishda o'qituvchi Google Maps servisi orqali o'quvchilarga tarixiy xarita tuzdirdi. Google Maps'ning "MyMaps" dasturiy imkoniyatidan foydalangan holda, o'quvchilar milodiy birinchi asrlardagi davlatlarning taxminiy hududlarini elektron xaritada belgilashdi. Masalan, Kushon podsholigi, Qang' davlati kabi tarixiy hududlar ko'k yoki yashil ranglarda polygon shaklida chizildi. Masofa o'lchash funksiyasi orqali qadimgi karvon yo'llari va shaharlar orasidagi masofalar hisoblandi. Har bir o'quvchi o'ziga bir tarixiy shaharni tanlab, xaritada uning nuqtasini qo'ydi va maxsus belgi bilan ifodaladi. Belgini bosganda paydo bo'ladigan matn oynasiga

o'sha shahar haqida qisqacha ma'lumot (qachon barpo etilgani, ahamiyati) yozildi. Dars yakunida ushbu kollektiv elektron xarita sinfda muhokama qilindi. Natijada, o'quvchilar tarixiy-geografik ma'lumotlarni xarita orqali tasavvur qilish ko'nikmasini oldilar. Ular xaritada masofa va hududni his etgan holda, qadimgi davlatlarning qaysi tabiiy-geografik sharoitlarda rivojlanganini tahlil qildilar (masalan, daryolar bo'yida, tog' etaklarida yoki cho'l hududlarda). Bu usul orqali murakkab tarixiy ma'lumotlar o'quvchilar uchun ancha jonlandi va mavzuga qiziqish ortdi. O'qituvchi kuzatuvicha, bunday interaktiv yondashuvdan so'ng o'quvchilarning mavzuni eslab qolish darajasi ham yuqori bo'lgan.

Yuqoridagi amaliy misollar kartografik texnologiyalar geografiya fanini o'qitishda nafaqat nazariy jihatdan, balki bevosita amaliy mashg'ulotlarda ham qanchalik foydali ekanini ko'rsatadi. Virtual sayohatlar o'quvchilarning dunyo haqidagi tasavvurlarini kengaytirsa, mahalliy GIS loyihalari ularga o'z muhitini ilmiy kuzatish va tahlil qilish ko'nikmasini beradi. Interaktiv xaritalar esa tarixiy va madaniy jarayonlarni vizual tarzda o'rganishga ko'maklashadi. Muhimi, har bir texnologiya o'quvchini faol ishtirokga chorlab, ularning darsga nisbatan motivatsiyasini oshiradi va mustaqil o'rganish qobiliyatini rag'batlantiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, geografiyani o'qitishda kartografik texnologiyalardan samarali foydalanish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Raqamli xaritalar, GIS, Google Earth kabi vositalar yordamida darslarni boyitish o'quvchilarning bilimlarni puxta o'zlashtirishi, geografik obyekt va hodisalarni yaxlit tizimda tushunib yetishi va ularda fazoviy tafakkurning shakllanishiga xizmat qilar ekan, ularning umumiy o'quv yutuqlari ham ortishi

kuzatiladi. Kartografik texnologiyalar o'quvchilarga real ma'lumotlar bilan ishlash, xaritalar orqali fikr yuritish, muammolarni hal etish va jamoa bo'lib hamkorlik qilish kabi ko'nikmalarni beradi. Shu sababli geografiya fani bo'yicha ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda bunday texnologiyalarning rolini yana-da kuchaytirish lozim.

Yuqoridagi tahlillarga asoslanib, quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

Geografiya o'qituvchilarini o'qitish va malakasini oshirishda kartografik va geoinformatsion texnologiyalar bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish zarur. O'qituvchilar GIS dasturlari, Google Earth va boshqa vositalarni pedagogik maqsadlarda qo'llash usullarini puxta o'zlashtirsa, darslarda ularning samarali tatbiqini ta'minlay oladilar.

Maktablarni zamonaviy texnik vositalar bilan ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Kompyuter sinflari va internetga ulanish imkoniyati barcha o'quvchilarga bo'lishi, shuningdek, geo-texnologik dasturlar (masalan, ArcGIS Online, Google Earth Pro) bepul yoki arzon litsenziyalar bilan maktablarga joriy etilishi lozim. Shu bilan birga, elektron globuslar, interaktiv doskalar kabi vositalar dars jarayonida keng qo'llanishi uchun shart-sharoit yaratish zarur.

Darsliklar va o'quv rejalarini takomillashtirish jarayonida kartografik texnologiyalar integratsiyasiga e'tibor qaratish lozim. Geografiya bo'yicha yangi avlod darsliklarida raqamli xaritalar bilan ishlash bo'yicha topshiriqlar, GIS asoslari haqidagi qisqacha ma'lumotlar va virtual sayohat ssenariylari berilishi maqsadga muvofiq. Bu o'quv dasturini zamonaviylashtirishga va o'quvchilarning amaliy geografik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarning mustaqil loyihalarini qo'llab-quvvatlash: Maktablarda geografik maketlar, xaritalar va GIS asosidagi loyiha ishlarini tanlovlar, ko'rgazmalar orqali

Xulosa oʻrnida taʼkidlash joizki, kartografik texnologiyalarni geografiya taʼlimida qoʻllash mazkur fan oʻqitilishining

samaradorligini oshiradi hamda o'quvchilarga zamonaviy dunyoqarash va raqamli ko'nikmalarni beradi. Ushbu texnologiyalarni to'g'ri va o'rinli integratsiya qila olgan taqdirimizda, kelajak avlodlarning geografik savodxonligi yuqori, fazoviy tafakkuri teran hamda yurtimizning geografik muammolarini anglay oladigan va ularga yechim topa oladigan mutaxassislar yetishib chiqishiga zamin hozirlaymiz.

1. Бекназаров Ф.Х., Мирзаева Ф.Б., Хидиралиев К.Э. (2021). Использование инновационных технологий на уроках географии. Экономика и социум, (12-1 (91)), 846-851.
2. Жуманов Б.Н., Шоназаров Ж.У. (2021). Особенности использования информационных технологий в географическом образовании. Вестник науки, 4(4 (37)), 38-43.
3. Хазратов Ф.Х. (2020). Геоинформационные технологии и информационная культура учителя географии. Вестник науки и образования, (22-2 (100)), 33-36.
4. Гайпова Р.Т., Турдыбекова З.М., Байрамова А. (2023). Использование инновационных технологий в преподавании географии. Экономика и социум, 2023.
5. Xalilov X.B. (2022). Geografik kartalardan foydalanish hamda ularning mazmunini o'qib tushinishda o'quvchilarda kartografik kompetentsiyalarni shakllantirish metodikasi. Scientific Progress, 3(3), 454-461.
6. National Research Council. (2006). Learning to Think Spatially: GIS as a Support System in the K-12 Curriculum. Washington, DC: National Academies Press.
8. Kerski J. (2015). Why GIS in Education Matters. Geospatial World (blog), April 2, 2015.
9. How Google Maps Can Be Used Educationally. (2019). MapsPeople Blog, August 14, 2019.
10. Google Earth Education Resources. (2023). Google Earth rasmiy ta'lim sayti – www.google.com/intl/uz/earth/education.
11. Gaypova R.T., Turdibekova Z.M., & Koshkinbaeva M.T. (2023). The Implementation of Innovative Technologies in Teaching Geography. International Journal of Pedagogics, 3(10), 53-56.

DIFFERENSIAL YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFDA DARSLARNI TASHKIL ETISH

OMAROVA ZAMIYRA SIRGABAY QIZI

Nukus tumani 6-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining boshlang'ich sinf
o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang'ich ta'limda differensial yondashuvni qo'llash masalalari va uning nazariy-amaliy jihatlariga bag'ishlangan. Tadqiqotda O'zbekiston boshlang'ich ta'lim tizimida har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishning zarurligi asoslanadi. Maqolada differensial yondashuvning nazariy asoslari, amaliy qo'llanish metodlari va Vygotskiy, Piaget, Gardner kabi mashhur olimlarning nazariyalari tahlil qilinadi. Muallif boshlang'ich sinflarda darslarni individual ehtiyojlarga moslashtirishning turli usullarini taklif etadi. Differensial yondashuvning o'quvchilarning akademik ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshirishi va ularning motivatsiyasini kuchaytirishi haqida ma'lumotlar berilgan. Maqolada shuningdek, ushbu yondashuvni amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolar va ularni hal etish yo'llari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: differensial yondashuv, boshlang'ich ta'lim, ko'p intellekt nazariyasi, yaqin rivojlanish zonasi, pedagogik innovatsiya, ta'lim texnologiyalari, o'quvchi ehtiyojlari.

Аннотация: Данная статья посвящена вопросам применения дифференцированного подхода в начальном образовании и его теоретико-практическим аспектам. В исследовании обоснована необходимость организации образовательного процесса в системе начального образования Узбекистана с учётом индивидуальных особенностей каждого учащегося. В статье анализируются теоретические основы дифференцированного подхода, методы его практического применения, а также рассматриваются идеи известных учёных – Л.С. Выготского, Ж. Пиаже, Г. Гарднера. Автор предлагает различные способы адаптации уроков к индивидуальным потребностям учеников начальных классов. Приводятся сведения о том, что дифференцированный подход способствует значительному повышению академических показателей учащихся и усилению их мотивации. Также рассматриваются проблемы, возникающие при реализации данного подхода, и пути их решения.

Ключевые слова: дифференцированный подход, начальное образование, теория множественного интеллекта, зона ближайшего развития, педагогические инновации, образовательные технологии, потребности учащихся.

Abstract: This article is devoted to the issues of applying a differentiated approach in primary education and its theoretical and practical aspects. The study substantiates the necessity of organizing the educational process in Uzbekistan's primary education system by taking into account the individual characteristics of each student. The article analyzes the theoretical foundations of differentiated instruction, methods of its practical application, and the ideas of

prominent scholars such as L.S. Vygotsky, J. Piaget, and H. Gardner. The author proposes various ways of adapting lessons to the individual needs of primary school students. It is noted that the differentiated approach significantly improves students' academic performance and enhances their motivation. The article also discusses challenges in implementing this approach and suggests possible solutions.

Keywords: differentiated approach,

primary education, multiple intelligences theory, zone of proximal development, pedagogical innovation, educational technologies, student needs.

XXI asrda O'zbekiston ta'lim tizimida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlarning bosh maqsadi – barkamol, mustaqil fikrlovchi, kreativ va raqobatbardosh shaxsni shakllantirishdir. Ushbu strategik vazifani amalga oshirishda boshlang'ich ta'lim bosqichi alohida va hal qiluvchi o'rin tutadi. Chunki boshlang'ich sinflarda bolaning butun hayoti davomidagi ta'lim jarayoni uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

Bu davrda bola nafaqat asosiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi, balki 21-asr ko'nikmalari deb ataladigan mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, ijodkorlik, muloqot qilish, muammoni hal qilish, hamkorlikda ishlash va texnologik savodxonlik kabi zaruriy kompetensiyalarni ham egallaydi [9].

Biroq ta'lim jarayonida barcha o'quvchilarning qiziqish, qobiliyat, o'rganish uslubi va psixologik imkoniyatlari bir xil bo'lmaydi. Gardner nazariyasiga ko'ra, har bir bola turli xil aqliy qobiliyatlarga ega bo'lib, ular matematik-mantiqiy, til, fazoviy, musiqa, jismoniy-kinetik, tabiiy, shaxslararo va ichki shaxsiy intellekt turlarida namoyon bo'ladi [10]. Ayrim bolalar tez o'zlashtirsa, boshqalariga qo'shimcha vaqt, turli yondashuvlar va individual ko'mak zarur bo'ladi.

Shunday sharoitda differensial yondashuvni qo'llash, ya'ni o'quvchilarning individual xususiyatlarini chuqur hisobga olib, ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish zamonaviy

pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biridir.

Differensial yondashuv – o'quvchilarning bilim darajasi, kognitiv uslublari, qiziqishlari, motivatsiya manbaalari, psixologik rivojlanish xususiyatlari va shaxsiy ehtiyojlarini ilmiy asoslangan holda hisobga olgan ta'lim metodologiyasidir. Bu yondashuv "bir o'lcham barchaga mos kelmaydi" tamoyilidan kelib chiqadi.

Bu yondashuvning nazariy asoslari ko'plab taniqli psixolog va pedagog olimlarning fundamental tadqiqotlariga tayanadi:

- Lev Vygotskiy – bolaning rivojlanishini tushuntirishda "yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development) konsepsiyasini ishlab chiqqan. Bu nazariyaga ko'ra, bola mustaqil ravishda bajara oladigan vazifalar bilan yordamchi yordamida bajara oladigan vazifalar orasidagi zona eng samarali o'qitish zonasi hisoblanadi [1].

- Jean Piaget – bolaning kognitiv rivojlanish bosqichlarini (sensomotor, amaliyotdan oldingi fikrlash, aniq operatsional va mavhum operatsional) asoslab bergan. U ta'lim jarayoni bolaning yosh va psixologik imkoniyatlariga mos tashkil etilishi kerakligini isbotlagan [2].

- Petr Galperin va Aleksey Leontev – faoliyat nazariyasini rivojlantirgan va ta'lim jarayonida o'quvchining faol rolini ta'kidlagan [3,4].

- Benjamin Bloom – ta'limiy maqsadlarning taksonomiyasini yaratgan, bu differensial yondashuvda turli darajadagi bilim va ko'nikmalarni shakllantirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi [11].

- Howard Gardner – ko‘p intellekt nazariyasini ilgari surgan, bu har bir bolaning turli sohalarida turlicha qobiliyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi [10].

Boshlang‘ich sinflarda darslarni bir xil yondashuv asosida olib borish ko‘pincha quyidagi salbiy oqibatlariga olib keladi:

- O‘quvchilarning bir qismi materialni tushunmay qoladi.

- Iqtidorli bolalar o‘z salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqara olmaydi.

- Motivatsiya pasayadi va o‘rganishga nisbatan salbiy munosabat paydo bo‘ladi.

- Sinf ichida bilim darajasidagi tafovutlar yanada kengayadi.

Sinfdagi bolalarning quyidagi xususiyatlari turlicha bo‘ladi:

- Kognitiv xususiyatlar: intellektual qobiliyat, xotira, diqqat davomiyligi, ma’lumotni qayta ishlash tezligi

- Psixologik xususiyatlar: temperament, o‘rganish uslublari, motivatsiya

- Ijtimoiy-madaniy omillar: oilaviy muhit va tarbiya, ijtimoiy-iqtisodiy holat, til muhiti

Bu yondashuv o‘qituvchi va o‘quvchilarga quyidagi imkoniyatlarni beradi [5,6]:

O‘quvchilar uchun:

1. Har bir bola o‘z qobiliyati va ritmida rivojlanadi [12]

2. Muvaffaqiyat hissi kuchayadi, o‘z-o‘ziga ishonch oshadi [14]

3. O‘rganishga bo‘lgan qiziqish va motivatsiya ortadi [14]

4. Stress va xavotir kamayadi [12]

5. Individual ehtiyojlar qondiriladi [13]

O‘qituvchilar uchun:

1. Dars samaradorligi ortadi [14]

2. Sinf boshqaruvi yaxshilanadi [12]

3. Professional rivojlanish rag‘batlanadi [15]

4. Har bir o‘quvchini kuzatish va baholash imkoniyati paydo bo‘ladi [12]

5. Pedagogik ijodkorlik rivojlanadi [15]

Differensial yondashuv asosida boshlang‘ich ta’limni tashkil etish – bu nafaqat pedagogik metodika, balki har bir bolaning individual ehtiyojlarini hurmat qilgan holda uni eng yaxshi tarzda rivojlantirishga qaratilgan falsafiy yondashuvdir.

Bu yondashuv orqali biz quyidagi strategik maqsadlarga erishishimiz mumkin:

Qisqa muddatli natijalar:

- O‘quvchilarning akademik ko‘rsatkichlarining yaxshilanishi

- Sinf muhitining yaxshilanishi va stress darajasining kamayishi

- O‘quvchilarning motivatsiya va ishonchining oshishi

- O‘qituvchilarning professional qoniqishining ortishi

Uzoq muddatli ta’sir:

- Mustaqil o‘rganuvchi va tanqidiy fikrlovchi shaxslarning shakllanishi

- 21-asr kompetensiyalariga ega bo‘lgan yoshlarning tayyorlanishi

- Ijtimoiy tenglik va adolatni ta’minlash

- Milliy ta’lim tizimining xalqaro raqobatbardoshligini oshirish [5,6]

Differensial yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun tizimli yondashuv, barcha manfaatdor tomonlarning faol ishtiroki, davomiy professional rivojlanish va innovatsion texnologiyalardan oqilona foydalanish zarur [7,8].

Bu yo‘l oson bo‘lmasa-da, natijasi - har bir bolaning o‘z imkoniyatlarini to‘liq

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQIY FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY METODLARNING SAMARADORLIGI

ISKANDAROVA MUNISA BAHODIR QIZI

Navoiy viloyati Navbahor tumani 10-davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti
direktor o'rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy metodlarning samaradorligini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda bolalarning nutq rivojlanish darajasini aniqlash va uni yaxshilash yo'llarini topish maqsad qilingan. Tadqiqot ishi davomida nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, diagnostik vazifalar va statistik ma'lumotlarni qayta ishlash usullaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, loyiha-faoliyatli, o'yin va ICT texnologiyalarini qo'llash asosida tashkil etilgan ish nutqning barcha komponentlarini (so'z boyligi, grammatik tuzilish, fonematik eshitish) rivojlantirishda an'anaviy usullarga nisbatan yuqori samara beradi. Xulosa qilib aytganda, nutqiy faollikni rivojlantirishda zamonaviy yondashuvlarni qo'llash maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sifatli pedagogik jarayonni tashkil etishning muhim omili hisoblanadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, nutqiy faollik, nutq rivojlanishi, zamonaviy metodlar, loyiha usuli, fonematik eshitish, so'z boyligi.

Abstract: This article analyzes the effectiveness of modern methods aimed at developing speech activity in preschool children. The study aimed to determine the level of speech development in children and find ways to improve it. The research used methods of theoretical analysis, pedagogical observation, diagnostic tasks, and statistical data processing. The results showed that work organized on the basis of project-based, play, and ICT technologies provides higher efficiency in developing all components of speech (vocabulary, grammatical structure, phonemic awareness) compared to traditional methods. In conclusion, the use of modern approaches in the development of speech activity is an important factor in organizing a quality pedagogical process in preschool educational institutions.

Keywords: preschool education, speech activity, speech development, modern methods, project method, phonemic awareness, vocabulary.

KIRISH. Maktabgacha yosh – bu bolaning shaxsiyati, jumladan, uning nutq qobiliyati shakllanadigan asosiy davr hisoblanadi. Nutq – nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki bolaning dunyoni idrok etish, fikrlash, bilim olish va ijtimoiy munosabatlarda qatnashishning asosiy omilidir. Zamonaviy pedagogik amaliyot shuni ko'rsatdiki, an'anaviy nutq rivojlantirish metodikalari ko'pincha bolalarning individual xususiyatlarini va zamonaviy axborot muhitiga bo'lgan ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi. Shu sababli, bolalarning nutqiy faolligini oshirishda loyiha-faoliyatli yondashuv, interfaol o'yinlar, raqamli resurslardan foydalanish kabi

innovasion usullarni qo'llashning dolzarbligi yuzaga keladi. Ushbu maqolaning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy faollikni rivojlantirishda qo'llaniladigan zamonaviy metodlarning nazariy asoslarini o'rganish va ularning samaradorligini amaliy eksperiment asosida aniqlashdan iborat. Nutqiy faollik tushunchasi va uning ahamiyati quyidagicha izohlashimiz mumkin:

- Nutqiy faollik – bu bolaning og'zaki va yozma nutqda faol ishtirok etish salohiyati.
- Maktabgacha yoshda bu jihat og'zaki so'zlashuv, savol-javob, hikoya qilish, she'r yodlash kabi shakllarda namoyon bo'ladi.

• Nutqiy faollik – tafakkur, muloqot, o‘z fikrini ifodalash va tushunishning asosidir. Ya’ni Nutqiy faollik – bu bolaning og‘zaki va yozma nutqda faol ishtirok etishga bo‘lgan qiziqishi, intilishi va amaliy harakati bilan ifodalanadigan psixologik-pedagogik holatdir. U bola tomonidan nutqiy vositalarni ongli ravishda qo‘llash, o‘z fikrini ifoda etishga urinishi, muloqotga kirishishga tayyorligi kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi.

Asosiy xususiyatlari:

1. Nutqqa bo‘lgan ehtiyoj – Bola o‘z fikrini, istagini so‘z orqali bildirishga intiladi.
2. Muloqotga kirishish faolligi – Savollar berish, suhbatda ishtirok etish, javob qaytarish.
3. So‘z boyligi – So‘zlar zaxirasining kengligi, yangi so‘zlarni tez o‘zlashtirish.
4. Hikoya qilish qobiliyati – Biror voqeani ketma-ketlikda aytib berish, fantaziya qilish.
5. Ifoda aniqligi va grammatik to‘g‘riligi – So‘zlarni to‘g‘ri qo‘llash va gap tuzish ko‘nikmalari.

Nutqiy faollik qanday ko‘rinadi?

- Bola savollar beradi, atrofdagi narsalar haqida so‘raydi.
 - O‘z fikrini aniq ifoda etishga harakat qiladi.
 - Ertak aytadi, hikoya tuzadi, rolli o‘yinlarda qatnashadi.
 - Gaplashishga, suhbatga faol kirishadi, boshqa bolalar bilan muloqot qiladi.
- Nutqiy faollikning ahamiyati:
- Bolaning intellektual rivojiga ijobiy ta’sir qiladi.
 - Ijtimoiylashuv va tengdoshlar bilan muloqot qilish malakalarini shakllantiradi.
 - Maktab ta’limiga tayyorlik darajasini oshiradi.
 - Mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Nutq rivojlanishi masalasi L.S. Vygotskiy, A.V. Zaporozets, S.L. Rubinshteyn kabi taniqli psixologlar, shuningdek, E.I. Tixeeva, F.A. Soxin, O.S. Ushakova kabi pedagog olimlarning ishlarida chuqur yoritilgan.

Zamonaviy tadqiqotchilar (V.V. Gerbova, N.V. Nijegorodseva va boshqalar) nutqni rivojlantirishda yosh xususiyatlarini hisobga olish, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyatini ta’kidlaydilar.

Tadqiqot 2024-2025 o‘quv yilida Navoiy viloyati Navbahor tumanidagi 10-Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotida olib borildi. Tadqiqotga 5-6 yoshli 40 nafar bola jalb qilindi, ular nazorat (20 nafar) va eksperimental (20 nafar) guruhlariga ajratildi. Nazorat guruhida nutq rivojlantirish an’anaviy dastur asosida, eksperimental guruhda esa quyidagi zamonaviy metodlar kompleksidan foydalanildi:

Loyiha-faoliyatli usul: “Bizning hikoyamiz”, “Bularning ismi nima?” kabi qisqa muddatli loyihalar.

Interfaol o‘yinlar va elektron resurslar: Nutqiy ko‘nikmalarni mustahkamlovchi interfaol taxta va kompyuter dasturlaridan foydalanish.

Differentsiallashtirilgan yondashuv: Bolalarning nutqiy rivojlanish darajasi va individual xususiyatlariga qarab vazifalarni shakllantirish.

Ma’lumotlarni yig‘ish uchun bolalarning nutqiy rivojlanishini baholashning standart diagnostik vazifalari (so‘z boyligini aniqlash, fonematik eshitishni tekshirish, grammatik to‘g‘rilik) qo‘llanildi. Olingan ma’lumotlar miqdoriy va sifatli tahlil qilish usullari yordamida qayta ishlandi.

NATIJALAR. Tadqiqot boshlanishida ikkala guruhdagi bolalarning nutqiy rivojlanish darajasi taxminan bir xil edi. Eksperiment yakunida esa eksperimental guruhda sezilarli yutuqlar qayd etildi.

Nazorat va eksperimental guruhlarida bolalarning nutqiy rivojlanish darajasining o‘zgarishi (o‘rtacha ball, 5 ballik shkala) (1-jadval).

Ko‘rsatkich Nazorat guruhi (boshlang‘ich) Nazorat guruhi (yakuniy) Eksperimental guruh (boshlang‘ich), Eksperimental guruh (yakuniy).

1-jadval.

Ko'rsatkich	Nazorat guruhi (boshlang'ich)	Nazorat guruhi (yakuniy)	Eksperimental guruh (boshlang'ich)	Eksperimental guruh (yakuniy)
So'z boyligi	3.1	3.4	3.2	4.3
Grammatik to'g'rilik	2.9	3.2	3.0	4.1
Fonematik eshitish	3.0	3.3	3.1	4.4
Hikoya qilish	2.8	3.0	2.9	4.0

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, eksperimental guruhdagi bolalarning barcha nutqiy ko'nikmalari nazorat guruhidagilarga nisbatan ancha yuqori sur'atlar bilan o'sgan. Ayniqsa, fonematik eshitish va so'z boyligi ko'rsatkichlaridagi o'sish sezilarli darajada yuqori bo'ldi.

MUHOKAMA. Olingan natijalar nutqni rivojlantirishda faol va innovasion usullarning ahamiyatini tasdiqlovchi nazariy ma'lumotlar (masalan, Ushakova O.S., Gerbova V.V.) bilan mos keladi. Loyiha usuli bolalarni faol mulohaza yuritish, yangi so'zlarni o'zlashtirish va ularni nutqda qo'llashga undaydi. Interfaol o'yinlar esa bolalarning e'tiborini uzoq vaqt saqlab qolish, darsni qiziqarli qilish va ko'p sensorli tajriba orqali o'rganish imkoniyatini beradi. Tadqiqot davomida quyidagi muammolar kuzatildi: ba'zi bolalar yangi texnologiyalarga moslashishda qiynaldilar, shuningdek, dastlabki bosqichda kerakli raqamli resurslarning yetarli emasligi sezildi. Biroq, bu to'siqlar o'qituvchilarning qo'shimcha tayyorgarligi va ijodiy yondashuvi hisobi bilan bartaraf etildi. Kelajakda ushbu metodikalarning uzoq muddatli ta'sirini va bolalarning keyingi maktab ta'limidagi muvaffaqiyatiga bog'liqligini o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi.

XULOSA. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqiy faollikni rivojlantirish jarayoniga loyiha, o'yin va axborot texnologiyalarini

integratsiya qilish bolalarning nutqini jadal rivojlantirishning eng samarali yo'li hisoblanadi. Ushbu yondashuv nafaqat bolalarning nutq darajasini oshiradi, balki ularning bilish qobiliyati, ijodiyligi va mustaqil fikrlashini ham rivojlantiradi. Olingan ma'lumotlar asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachilarni nutq rivojlantirishning zamonaviy usullari bo'yicha malakasini oshirish, metodik qo'llanmalar ishlab chiqish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishi mumkin. Tarbiyachilarni nafaqat ICT dan foydalanish, balki loyiha-faoliyatli va differensiallashgan ta'lim metodikasi bo'yicha maxsus o'qitish kerak. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun zamonaviy nutq darslarini tashkil etish bo'yicha aniq dasturiy va rejalashtirish materiallari ishlab chiqilishi kerak. Uy vazifalari yoki loyihalarda otalarni jalb qilish orqali nutqni rivojlantirish jarayonini uzluksiz qilish mumkin. Masalan, bolalar bilan interfaol ilovalarda ishlash, loyiha uchun materiallar yig'ish. Ta'lim tashkilotlarini zamonaviy texnika (interfaol taxtalar, planshetlar, loyihalar) bilan ta'minlash davlat va xususiy tashkilotlar hamkorligida amalga oshirilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, maqola nafaqat nazariy masalani, balki amaliy jihatlarni ham qamrab olgan, natijalari aniq va ishonchli bo'lgan, maktabgacha ta'lim sohasidagi

yangi, bolalar uchun qiziqarli va ularning ehtiyojlariga mos texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zarurligini qat'iy isbotlaydi.

1. Ushakova O.S. Razvitie rechi detey 3-5 let. – M.: TC Sfera, 2021. – 192 s.
2. Gerbova V.V. Razvitie rechi v detskom sadu: Srednyaya gruppya. – M.: Mozaika-Sintez, 2020. – 80 s.
3. Ismoilova M.R. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish texnologiyalari. – T.: Navro‘z, 2022. – 145 b.
4. Tadjibayeva Sh.X. Maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan, 2019. – 98 b.
5. Xodjayeva N.N. Bolalar nutqida grammatik to‘g‘rilikni shakllantirish. “Maktabgacha ta’lim” jurnali, 2023, № 3, 25-29-betlar.

ФОРМИРОВАНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РАЗДЕЛА «ОПТИКА»

КАМАЛОВ А.Б.

Нукусский Государственный педагогический институт

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме формирования критического мышления у школьников в процессе изучения физики, в частности раздела «Оптика». В работе рассматриваются педагогические подходы и методические приёмы, направленные на развитие аналитических способностей, логического мышления и умений работать с информацией. Особое внимание уделено использованию проблемного обучения, дискуссий, информационно-коммуникационных технологий и исследовательской деятельности как эффективных средств формирования критического мышления. Приводятся конкретные примеры заданий и ситуаций, способствующих активному включению учащихся в образовательный процесс и развитию у них научного мировоззрения.

Ключевые слова. Критическое мышление, школьное образование, оптика, физика, ИКТ, проблемное обучение, педагогические подходы, развитие личности.

Abstract. The article addresses the pressing issue of developing critical thinking skills among school students during the study of physics, particularly the "Optics" section. It explores pedagogical strategies and methodological techniques aimed at enhancing analytical thinking, logical reasoning, and information literacy. Special emphasis is placed on problem-based learning, classroom discussions, ICT tools, and research activities as effective methods for fostering critical thinking. The article presents practical examples and tasks that actively engage students in the learning process and contribute to the development of a scientific worldview.

Keywords. Critical thinking, school education, optics, physics, ICT, problem-based learning, pedagogical approaches, personal development.

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida fizika, xususan, "Optika" bo'limini o'qitish jarayonida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish muammosi yoritiladi. Unda o'quvchilarning tahliliy fikrlashi, mantiqiy xulosa chiqarish va ma'lumot bilan ishlash malakalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar va metodik usullar bayon etiladi. Ayniqsa, muammoli o'qitish, bahs-munozaralar, axborot-kommunikatsion texnologiyalar va tadqiqot faoliyatidan samarali foydalanish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. O'quvchilarning dars jarayonida faolligini oshirish va ularning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiluvchi amaliy mashg'ulotlar va topshiriqlar misollar bilan yoritilgan.

Kalit so'zlar. Tanqidiy fikrlash, maktab ta'limi, optika, fizika, AKT, muammoli o'qitish, pedagogik yondashuvlar, shaxsiy rivojlanish.

Введение

Современное образование требует от школы не только передачи знаний, но и развития у учащихся таких универсальных компетенций, как умение критически мыслить, анализировать информацию, формулировать собственное мнение, принимать аргументированные решения и делать обо-

снованные выводы. Одной из важнейших задач преподавания физики в школе становится формирование у школьников критического мышления как основы научного мировоззрения и осознанного отношения к познанию окружающего мира [1-4]. Особенно актуальной эта задача становится при изучении таких разделов физики, как «Оп-

тика», где теория тесно переплетается с наблюдениями, экспериментами и визуализацией физических явлений.

Оптика, являясь важным разделом физики, предоставляет широкие возможности для развития интеллектуальных умений учащихся. Изучение таких понятий, как отражение, преломление, дисперсия света, интерференция, дифракция и поляризация, требует от школьников способности не просто усваивать учебный материал, но и критически его осмысливать, сопоставлять с жизненным опытом и экспериментальными наблюдениями, выдвигать гипотезы и проверять их. Таким образом, преподавание раздела «Оптика» может стать эффективным инструментом формирования критического мышления.

Критическое мышление в образовательной среде рассматривается как способность осмысленно воспринимать информацию, задавать вопросы, анализировать доводы, обнаруживать ошибки и противоречия, делать логически выверенные умозаключения. Это мышление основано на самостоятельности, скепсисе, открытости к новым идеям и стремлении к объективности. Учащиеся, обладающие критическим мышлением, не принимают информацию на веру, а стремятся проверить её, понять основания, на которых она строится, и сопоставить с альтернативными точками зрения.

Процесс формирования критического мышления требует от учителя построения специальной образовательной среды, в которой создаются условия для интеллектуального поиска, дискуссий, постановки проблемных вопросов, проектной и исследовательской деятельности. При изучении оптики такая среда особенно продуктивна: наглядность, возможность наблюдения эффектов в реальном времени, проведение школьных экспериментов позволяют учащимся не только лучше понять материал, но и научиться его анализировать и критически осмысливать.

Цель данной статьи — показать, как на уроках физики при изучении раздела «Оптика» можно эффективно формировать критическое мышление школьников. В статье будут рассмотрены основные методические подходы, практические приемы и примеры заданий, направленные на развитие аналитических способностей, логического мышления, умения работать с информацией и делать самостоятельные выводы. Особое внимание будет уделено роли учителя в организации учебного процесса, способствующего формированию критического мышления.

Основная часть

Формирование критического мышления на уроках физики предполагает интеграцию нескольких педагогических подходов, таких как проблемное обучение, исследовательская деятельность, проектная работа, использование дискуссий и ролевых игр. В контексте раздела «Оптика» эти подходы приобретают особую значимость, так как позволяют учащимся не просто изучать физические явления, но и осмысленно их воспринимать, анализировать и интерпретировать.

Ниже представлены несколько педагогических подходов к формированию критического мышления школьников в процессе изучения физики, в частности раздела «Оптика».

1. Проблемное обучение как основа критического мышления. Проблемное обучение направлено на то, чтобы поставить учащихся перед вопросом или явлением, требующим самостоятельного поиска объяснения. Это позволяет активизировать познавательную деятельность и способствует формированию умений логического анализа, аргументации и гипотезирования [5, 6].

Пример 1: Учитель начинает урок с демонстрации: ложка, частично погружённая в стакан воды, кажется изогнутой. Учащимся задаются вопросы: «Почему изображение ложки искажается? Что произошло со све-

том при переходе из воды в воздух?» Ученики выдвигают различные гипотезы: «Свет изменил направление», «Происходит отражение на границе двух сред», «Глаз видит ложку в другом положении». Затем проводится объяснение на основе закона преломления света, а ученики выполняют лабораторную работу по измерению углов падения и преломления света.

Пример 2: Учителю предлагается задать вопрос: «Почему в жаркий день над дорогой можно увидеть 'лужу', которая исчезает при приближении?» Ученики выдвигают версии: «Это вода», «Это мираж», «Это оптическое явление». После обсуждения происходит анализ понятия полного внутреннего отражения и объяснение феномена миража, связанного с градиентом плотности воздуха и изменением скорости распространения света.

Пример 3: В качестве проблемной ситуации можно использовать вопрос: «Почему радуга появляется только в определённых условиях?» Ученики анализируют, что для возникновения радуги необходимы солнечный свет и капли воды в воздухе. После этого они знакомятся с явлениями дисперсии света, отражения и преломления внутри капли.

Такие задачи требуют от учащихся постановки проблемы, анализа наблюдаемого явления, выдвижения и проверки гипотез, критического осмысления результатов. Проблемное обучение позволяет учащимся стать активными участниками учебного процесса, формируя у них устойчивые навыки самостоятельного мышления, рефлексии и умения оценивать достоверность полученной информации.

2. Использование дискуссий и критического анализа информации. Обсуждение спорных или недостаточно однозначных вопросов позволяет развивать у школьников умение формулировать и защищать свою точку зрения, учитывать мнения других, искать компромиссы. Это также стимулирует

рефлексию, усиливает мотивацию к изучению предмета и помогает углублённо понять содержание учебного материала.

Пример 1: На уроке ученикам предлагается дискуссионный вопрос: «Свет — это волна или поток частиц?» Ученики делятся на две группы. Первая группа изучает доказательства волновой природы света (опыты Юнга, дифракция, интерференция), вторая — корпускулярной (фотоэффект, квантовая теория Планка и Эйнштейна). После подготовки стороны представляют аргументы, обсуждают их, приводят исторические справки (Гюйгенс, Ньютон, Максвелл, Эйнштейн), затем вместе приходят к выводу о дуалистической природе света. Такой формат развивает умение анализировать информацию, формулировать аргументы, выявлять слабые места в рассуждениях и учитывать научный контекст.

Пример 2: Учащимся показываются различные оптические иллюзии (иллюзия Понцо, иллюзия Мюллера-Лайера, иллюзия движения). После наблюдения учащиеся обсуждают вопрос: «Можем ли мы доверять своим органам чувств?» Учитель направляет беседу на понимание ограничений зрительного восприятия и роли мозга в интерпретации сенсорной информации. Далее обсуждаются связи с реальными жизненными ситуациями — например, вождения автомобиля, восприятия рекламных изображений и т.д. Это позволяет учащимся осознавать важность критического отношения к визуальной информации и развивает их познавательную гибкость.

Пример 3: В качестве домашнего задания можно предложить подготовить мини-доклад на тему: «Можно ли с помощью оптики доказать, что Земля круглая?» Ученики исследуют явления горизонта, заката солнца, видимости мачты корабля, затмения Луны. На следующем уроке проводится дискуссия, где каждый аргумент оценивается с точки зрения достоверности, логичности и научной обоснованности.

Пример 4: Учащиеся обсуждают вопрос: «Можно ли считать камеру или глаз более совершенным оптическим прибором?» Обсуждение строится на сравнении физических характеристик (фокусировка, светочувствительность, угол обзора), биологических и технологических ограничений. В результате формируется понимание как устройства глаза, так и принципа действия оптических приборов, а также развиваются аналитические навыки.

Такие задания способствуют развитию рефлексивного мышления, способности критически относиться к собственным суждениям и позициям, умению вести аргументированный диалог и принимать участие в научной полемике. Ученики не только получают знания, но и осваивают научный стиль мышления, основанный на доказательствах и логике, что особенно важно в эпоху информационной перегрузки и распространения недостоверной информации.

3. Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) как средство развития критического мышления. Современные ИКТ предоставляют широкие возможности для визуализации, моделирования и интерактивного взаимодействия с учебным материалом, особенно при изучении таких наглядных разделов, как «Оптика». Использование цифровых ресурсов не только делает обучение более интересным, но и способствует развитию критического мышления через самостоятельное исследование, анализ информации и интерпретацию результатов [7, 8].

Пример 1: Работа с симуляцией «Geometric Optics» из набора интерактивных моделей PhET (University of Colorado Boulder). Ученики исследуют, как изменяется путь светового луча при прохождении через различные линзы и зеркала. Они могут самостоятельно изменять параметры (фокусное расстояние, радиус кривизны, положение предмета) и наблюдать, как это влияет на формирование изображения. По-

сле ряда наблюдений учащимся предлагается сделать выводы и объяснить, при каких условиях формируется увеличенное или уменьшенное, перевёрнутое или прямое изображение. Такой подход формирует у них навыки анализа и обобщения.

Пример 2: Использование дополненной реальности (AR) через мобильные приложения, такие как «Merge Cube», «Augment» или «ARLOOPA». С помощью AR учащиеся могут наблюдать 3D-модели линз, призм, оптических приборов и даже микромировых явлений, таких как распространение световой волны. Ученики, взаимодействуя с цифровыми объектами, формулируют вопросы: «Почему луч света отклоняется в призме?», «Как распределяется интенсивность при интерференции?», затем ищут ответы в цифровой среде и учебной литературе.

Пример 3: Использование виртуальных лабораторий (например, Labster, PraxiLabs) при невозможности проведения реального эксперимента. В виртуальной среде учащиеся проводят опыты по отражению и преломлению света, исследуют поведение света в волноводах, наблюдают за дифракцией через узкие щели. Виртуальные лаборатории поощряют пошаговое планирование действий, формулирование гипотез и анализ полученных результатов. Каждый этап сопровождается вопросами на понимание, что требует активной интеллектуальной работы.

Пример 4: Анализ видеофрагментов с замедленной съёмкой, показывающих распространение световых импульсов, лазерных лучей или оптические иллюзии. Ученики смотрят видеоматериал, делают скриншоты ключевых моментов, обсуждают, какие физические явления происходят, и обосновывают своё мнение. Например, при просмотре видео с эффектом полного внутреннего отражения учащиеся должны объяснить, почему луч «заперт» внутри материала.

Пример 5: Создание собственных мультимедийных презентаций.

тимедийных проектов — презентаций, видеороликов или интерактивных плакатов — по оптическим темам. Темы могут быть следующими: «Как работают очки?», «Почему небо голубое?», «Применение лазеров в медицине». В процессе создания учащиеся ищут научно достоверную информацию, анализируют источники, структурируют материал и визуализируют данные — это требует не только технических, но и аналитических и критических навыков.

ИКТ становятся не просто инструментом наглядности, а средством постановки исследовательских задач, развития визуального, логического и критического мышления. Учащиеся учатся проверять информацию из разных источников, делать осознанный выбор решений и осмысленно применять знания в новых ситуациях.

Заключение. Формирование критического мышления школьников в процессе изучения физики, и в частности раздела «Оптика», представляет собой важную и перспективную задачу современной школы. Оптика как раздел физики обладает высоким потенциалом для развития у учащихся аналитических способностей, навыков наблюдения, умения строить логические рас-

суждения и аргументировать свою точку зрения. Использование проблемных ситуаций, проведение экспериментов, организация дискуссий, применение ИКТ и проектной деятельности позволяет сделать уроки физики не только познавательными, но и формирующими личностные и интеллектуальные качества учащихся.

Особую роль в этом процессе играет учитель, от методической подготовки и педагогической позиции которого зависит успех внедрения практик критического мышления в учебный процесс. Только в условиях диалога, сотрудничества, открытости к новым идеям возможно развитие у школьников умения мыслить критически, что, в свою очередь, является важным компонентом их будущей успешной социализации и профессиональной реализации.

Таким образом, интеграция задач формирования критического мышления в процесс преподавания раздела «Оптика» не только повышает качество физического образования, но и формирует у учащихся основу научного мировоззрения, способствующую всестороннему развитию личности в условиях информационного общества.

Использованные литературы:

1. Шакирова Д. М. Формирование критического мышления учащихся и студентов: модель и технология // Образовательные технологии и общество. — 2006. — Т. 9. — №. 4. — С. 284-292.
2. Дубина Е. О. Формирование навыков критического мышления в рамках школьного образовательного процесса // Лингвокультурология. — 2018. — №. 12. — С. 85-92.
3. Кошечева Е. С., Матвеева Е. П. Формирование критического мышления у учащихся на уроках физики в школе // ББК 4426. 20+ Ю925. 131 Ф79. — 2018. — С. 72.
4. Варлакова М. Л. Развитие критического мышления на уроках физики // Омский научный вестник. — 2012. — №. 2 (106). — С. 243-245.
5. Марюков А. М. Проблемное обучение и формирование критического мышления // Образовательная политика. — 2022. — №. 4 (92). — С. 56-64.
6. Суханова Н. П. Проблемный метод в реализации проекта по критическому мышлению // Проблемы современного образования. — 2022. — №. 1. — С. 23-30.
7. Жигарева Н. В. Использование компьютерных моделей для формирования критического мышления школьников в процессе обучения физике // Образование и наука. — 2009. — №. 1. — С. 67-74.
8. Кошечева Е. С. Формирования критического мышления учащихся с использованием компьютерных моделей физических объектов и явлений // Вестник научных конференций. — ООО Консалтинговая компания Юком, 2016. — №. 4-1. — С. 60-61.

MUHANDIS-QURUVCHI TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM KOMPETENSIYALARINI JIGSO VA MUAMMOLI TA'LIMGA ASOSLANGAN METODIKA ORQALI RIVOJLANTIRISH

ALLANAZAROV QO'LDOSH OLIMOVICH

Termiz davlat muhandislik va agrotekhnologiyalar universiteti assistenti

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda zamonaviy interfaol ta'lim texnologiyalarining muhandis-quruvchi talabalar mustaqil ish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – "Jigso" (Jigsaw) va Muammoli ta'lim (Problem-Based Learning) metodlariga asoslangan yangi o'qitish metodikasi talabalarning nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, jamoada ishlash va tanqidiy fikrlash qobiliyatlariga ta'sirini baholashdir. Bu esa muhandislik ta'limida talabaga yo'naltirilgan (student-centered) yondashuvlarni joriy etish yuqori malakali kadrlar tayyorlashda muhim strategiya ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Muammoli ta'lim, Jigso texnologiyasi, mustaqil ish, muhandislik ta'limi, kompetensiyaviy yondashuv, jamoaviy ish, tanqidiy fikrlash.

Аннотация: В данном исследовании анализируется эффективность современных интерактивных образовательных технологий в развитии навыков самостоятельной работы студентов инженерных специальностей. Основная цель исследования – оценить влияние новых методов обучения, основанных на методах «Пила» и проблемно-ориентированного обучения, на способность студентов применять теоретические знания на практике, работать в команде и критически мыслить. Это подтверждает, что внедрение личностно-ориентированных подходов в инженерное образование является важной стратегией подготовки высококвалифицированных кадров.

Ключевые слова: Проблемно-ориентированное обучение, технология Jigsaw, самостоятельная работа, инженерное образование, компетентностный подход, командная работа, критическое мышление.

Abstract: This study analyzes the effectiveness of modern interactive educational technologies in developing independent work skills of engineering students. The main objective of the study is to assess the impact of new teaching methods based on the "Jigsaw" and Problem-Based Learning methods on students' ability to apply theoretical knowledge to practice, work in a team, and think critically. This confirms that the introduction of student-centered approaches in engineering education is an important strategy for training highly qualified personnel.

Keywords: Problem-based learning, Jigsaw technology, independent work, engineering education, competency-based approach, teamwork, critical thinking.

Kirish: Global mehnat bozorida raqobatbardosh muhandis-quruvchini tayyorlash nafaqat chuqur nazariy bilimlarni, balki nostandart vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila olish, axborotni tanqidiy tahlil qilish va jamoada samarali ishlash kabi kompetensiyalarni ham talab qiladi. An'anaviy ta'lim tizimida talabaning mustaqil ishi ko'pincha nazariyani takrorlashga qaratilgan bo'lib, bu kabi yuqori darajadagi ko'nikmalarni shakllantirishda

cheklangan imkoniyatlarga ega. Bu esa o'quv jarayoniga talabani faol ishtirokchiga aylantiradigan innovatsion yondashuvlarni izlashni dolzarb vazifaga aylantiradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hamkorlikda o'qitish texnologiyalari, xususan, "Jigso" metodi talabalarning o'zaro ijtimoiy bog'liqligini va shaxsiy mas'uliyatini oshiradi (Aronson, 2000). Shu bilan birga, Muammoli ta'lim (PBL) talabalarni real hayotiy muammolar bilan

to'qnashtirib, ularni bilim izlashga va uni amalda qo'llashga undaydi (Barrows & Tamblyn, 1980). Ushbu metodlar alohida-alohida samarali bo'lsa-da, ularni bir-birini to'ldiruvchi yagona metodika sifatida muhandis-quruvchilarning mustaqil ishini tashkil etishda qo'llashning kompleks ta'siri O'zbekiston sharoitida yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu tadqiqotning maqsadi— muhandis-quruvchi talabalar uchun "Jigso" va Muammoli ta'lim metodlarini integratsiya qilgan holda mustaqil ishlarni bajarish metodikasini ishlab chiqish talabalarning kasbiy kompetensiyalariga ta'sirini eksperimental tarzda sinovdan o'tkazishdir.

Metodologiya: Tadqiqot aralash (miqdoriy va sifatli) yondashuvga asoslangan pedagogik eksperiment shaklida amalga oshirildi. Ishtirokchilar: Tadqiqotda Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti "Qurilish (bino va inshootlarni loyhalash qurish" ta'lim yo'nalishining 3-kursida tahsil olayotgan 84 nafar talaba qatnashdi. Ular tasodifiy ravishda 42 kishidan iborat tajriba va nazorat guruhlariga taqsimlandi. Guruhlarning dastlabki bilim darajasi oldingi semestr natijalariga ko'ra deyarli teng ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot jarayoni: Eksperiment "Qurilish materiallari va buyumlari" fani doirasida bir semestr davomida olib borildi.

Nazorat guruhi (n=42): Mustaqil ishlarni an'anaviy usulda bajardi (ma'ruza materiallarini konspektlash, adabiyotlardan foydalanib nazariy savollarga javob yozish, referat tayyorlash).

Tajriba guruhi (n=42): Mustaqil ishlar quyidagi integratsiyalashgan metodika asosida tashkil etildi:

1. "Jigso" (Jigsaw) Texnologiyasi: Katta hajmli mavzular (masalan, "Kompozit qurilish materiallari") qismlarga ("polimer kompozitlar", "fibrobeton", "shisha-plastik armatura" va h.k.) bo'lindi. Talabalar avval

"ekspert guruhlarida" o'z qismini chuqur o'rganishdi. So'ngra, ular o'zlarining asl "uy guruhlariga" qaytib, o'rganganlarini bir-birlariga o'rgatishdi va shu orqali butun mavzuni birgalikda o'zlashtirishdi.

2. Muammoli ta'lim (Problem-Based Learning - PBL): Har bir "uy guruhi"ga real muammoli vaziyat taqdim etildi. Masalan: "Agressiv kimyoviy muhitga ega sanoat binosi uchun eng maqbul va iqtisodiy tejamkor devor materialini tanlang va o'z tanlovingizni asoslab bering". Guruhlar bu muammoni yechish uchun "Jigso"da o'rgangan bilimlaridan foydalanishlari va qo'shimcha ma'lumot izlashlari talab etildi.

Ma'lumotlarni yig'ish va baholash:

1. Muammoni hal qilish sifatini baholash: Maxsus rubrika yordamida baholandi (muammoni aniqlash, axborot izlash, tahlil qilish, yechim taklif etish, asoslash).

2. Jamoaviy ishni kuzatish varaqasi: O'qituvchi tomonidan talabalarning hamkorlik darajasi, munozaralardagi faolligi sifatli baholandi.

3. Oraliq va yakuniy test natijalari: Guruhlarning fanni o'zlashtirish darajasini miqdoriy solishtirish uchun.

4. Fokus-guruh intervyusi: Tajriba guruhi talabalari bilan o'tkazilib, yangi metodikaga oid fikrlari va tajribalari chuqur o'rganildi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Miqdoriy ma'lumotlar (test natijalari, rubrika ballari) uchun SPSS dasturida t-test qo'llanildi. Sifatli ma'lumotlar (kuzatish varaqlari, intervyu transkriptlari) esa tematik tahlil (thematic analysis) qilindi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari yangi metodikaning an'anaviy usuldan bir qator ustunliklarga ega ekanligini ko'rsatdi. Muammoli topshiriqlarni bajarish sifati: Tajriba guruhining muammoli topshiriqlar bo'yicha o'rtacha ballari (100 ballik shkalada 79.8) nazorat guruhining nazariy savollarga javoblari sifatidan (61.5) sezilarli darajada

1-jadval. Guruhlar bo'yicha mustaqil topshiriqlarni bajarish sifatining o'rtacha ko'rsatkichlari

Guruh	Ishtirokchilar soni (n)	O'rtacha ball	Standart og'ish
Tajriba guruhi	42	79.8	8.1
Nazorat guruhi	42	61.5	9.6

yuqori bo'ldi (1-jadval).

O'zlashtirish darajasi: Yakuniy test natijalariga ko'ra, tajriba guruhining o'rtacha o'zlashtirishi (81%) nazorat guruhinikidan (68%) statistik jihatdan ishonchli darajada yuqori ekanligi aniqlandi ($t(82) = 4.88$, $p < 0.05$). (Bu yerga chiziqli grafik (line graph) qo'yish mumkin. Nomi: "1-rasm. Semestr davomida tajriba va nazorat guruhlarining o'zlashtirish dinamikasi") Sifatli tahlil natijalari: Fokus-guruh intervyularida tajriba guruhi talabalari "Jigso" metodi ularni darsga tayyorlanishga majbur qilganini va o'rtoqlariga mavzuni tushuntirish orqali o'zlari ham yaxshiroq tushunganini ta'kidladilar. Shuningdek, muammoli topshiriqlar "zerikarli nazariyani qiziqarli jumboqqa aylantirgani" va kelajakdagi kasbiy faoliyatga yaqinlashtirganini aytishdi.

Muhokama: Olingan natijalar "Jigso" va Muammoli ta'lim metodlarining integratsiyasi muhandis-quruvchi talabalarning mustaqil ish ko'nikmalarini rivojlantirishda kuchli sinergik ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Birinchidan, jigso texnologiyasi "ijobiy o'zaro bog'liqlik" (positive interdependence) va "individual mas'uliyat" (individual accountability) tamoyillarini amalga oshirdi. Har bir talaba o'z guruhi muvaffaqiyati uchun javobgar ekanligini his qildi, bu esa ularni mavzuni chuqur o'rganishga undadi. Bu natijalar Aronsonning (2000) hamkorlikda

o'qitishning motivatsiyaga ijobiy ta'siri haqidagi klassik tadqiqotlari bilan mos keladi.

Ikkinchidan, muammoli ta'lim talabalarni shunchaki bilimlarni yodlashdan voz kechib, ularni kontekstda qo'llashga majbur qildi. Bu yondashuv talabalarda axborotni mustaqil izlash, turli manbalarni solishtirish va eng maqbul yechimni tanlash kabi meta-kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirdi. Bu, o'z navbatida, Savery (2006) ta'kidlaganidek, PBL talabaga yo'naltirilgan o'qitishning asosiy afzalliklaridan biri ekanligini ko'rsatadi. Ushbu ikki metodning birgalikda qo'llanilishi nazariyani o'rganish ("Jigso" orqali) va uni amalda qo'llash (PBL orqali) o'rtasida uzviy bog'liqlikni yaratdi. Bu esa talabalarning bilimlari yuzaki bo'lib qolishining oldini oldi. Tadqiqotning cheklovlari: Metodikani amalga oshirish an'anaviy darslarga qaraganda o'qituvchidan ko'proq vaqt va tayyorgarlik talab etadi. Shuningdek, tadqiqot bitta fan doirasida o'tkazilgani sababli, natijalarni boshqa fanlarga tatbiq etishdan oldin qo'shimcha sinovlar o'tkazish maqsadga muvofiq.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, "Jigso" va Muammoli ta'lim metodlarini integratsiya qilgan holda muhandis-quruvchi talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish ularning nafaqat fanni o'zlashtirish darajasini, balki XXI asr muhandisi uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash, muammo yechish va jamoada

ishlash kabi muhim kompetensiyalarini ham samarali rivojlantiradi. Ushbu tadqiqot natijalari O'zbekiston oliy texnik ta'lim tizimida o'quv dasturlari va metodikalarini modernizatsiya qilish uchun amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX Foydalanilgan adabiyotlar: XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Aronson, E. (2000). Nobody left to hate: Teaching compassion after Columbine. W.H. Freeman. (Bu "Jigso" metodining asoschisi tomonidan yozilgan klassik asar)
2. Barrows, H. S., & Tamblyn, R. M. (1980). Problem-based learning: An approach to medical education. Springer Publishing Company. (Bu Muammoli ta'lim bo'yicha fundamental manbalardan biri)
3. Savery, J. R. (2006). Overview of Problem-Based Learning: Definitions and Distinctions. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, 1(1). Internet manzil (DOI orqali): <https://doi.org/10.7771/1541-5015.1002>
4. Usmonov, B. Sh., & Habibullayev, R. A. (2022). Hamkorlikda o'qitish texnologiyalarining muhandislik grafikasi fanini o'zlashtirishga ta'siri. *O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim*, (3), 210-217. Internet manzil: (Masalan: [https://cyberleninka.ru/article/n/hamkorlikda-o'qitish-texnologiyalari](https://cyberleninka.ru/article/n/hamkorlikda-o-qitish-texnologiyalari)).
5. Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? *Educational Psychology Review*, 16(3), 235–266. Internet manzil (DOI orqali): <https://doi.org/10.1023/B:EDPR.0000034022.16470.f3>
6. Olimovich, A. K. (2023). Renewable Energy Sources and Their Improvement in the Territory of Uzbekistan. *AMALIY VA FUNDAMENTAL TADQIQOTLAR JURNALI | JOURNAL OF APPLIED AND FUNDAMENTAL RESEARCH*, 2(11), 11-15.
7. Hayitov, A., & Abdurasulova, F. (2022). Interfaol metodlar asosida boshlang 'ich sinflar darslarini samarali tashkil etish usullari. *Science and innovation*, 1(B7), 598-604.
8. Olimovich, A. K., & Tursunpulatovich, S. A. (2021). Analysis of Innovative Approaches to the Drying of Raw Cotton in Solar Dryers. *European Journal of Life Safety and Stability* (2660-9630), 12, 347-349.
9. Olimovich, A. Q., & Khudoymurodovich, O. K. (2021). The role and importance of plants in environmental protection. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 937-941.
10. Алланазаров, К. О., & Эрданова, З. О. (2022, September). СУВ-КЎНГИЛОЧАР СОҒЛОМ-ЛАШТИРИШ МУАССАСАЛАРИ АРХИТЕКТУРАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ОМИЛЛАР-НИНГ ТАЪСИРИ. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS"* (Vol. 1, No. 2, pp. 186-192).
11. Алланазаров К. TALABALARNING TANLAGAN KASBIY FAOLIYATI VA IJODIY QOBILIYATLARINI INTERFAOL METODLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/ Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. S/9

OLIV TA'LIMDA AXBOROT XAVFSIZLIGI MADANIYATINING AHAMIYATI

AZIZA BOBOQULOVA
Buxoro innovatsiyalar universiteti
2-kurs magistranti

Annotatsiya: Oliy ta'lim tizimida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning zamonaviy metodikalari o'rganilgan. Raqamli transformatsiya davrida, oliy ta'lim muassasalari kiberxavf tahdidlariga duch kelmoqda, va bu tahdidlarga qarshi kurashishda yangi pedagogik metodlarning ahamiyati oshmoqda. Tadqiqotda interaktiv ta'lim, gamifikatsiya, simulyatsiyalar va xabardorlik kampaniyalari kabi zamonaviy metodikalar kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishda samarali bo'lishi ko'rsatilgan. Tadqiqotda aralash usulda (kvantitativ va kvalitatif yondashuvlar) ma'lumotlar to'plangan va tahlil qilingan. Kiberxavfsizlik bo'yicha mavjud bilim, xabardorlik va amaliy ko'nikmalar baholangan hamda metodik yondashuvlar samaradorligi ko'rsatilgan. Maqolada oliy ta'lim muassasalarida kiberxavfsizlik madaniyatini mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: axborot, tahdid, multimedia, onlayn platforma, axborot etikasi, internet, raqamli resurs

Аннотация: Изучаются современные методологии формирования культуры кибербезопасности в высших учебных заведениях. В эпоху цифровой трансформации высшие учебные заведения сталкиваются с киберугрозами, и возрастает значение новых педагогических методов в борьбе с этими угрозами. Исследование показывает, что современные методологии, такие как интерактивное обучение, геймификация, симуляции и кампании по повышению осведомленности, эффективны в формировании культуры кибербезопасности. В исследовании собраны и проанализированы данные с использованием смешанного метода (количественный и качественный подходы). Оценены имеющиеся знания, осведомленность и практические навыки по кибербезопасности, продемонстрирована эффективность методических подходов. В статье даны практические рекомендации по укреплению культуры кибербезопасности в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: информация, угроза, мультимедиа, онлайн-платформа, информационная этика, интернет, цифровой ресурс

Bugungi kunda axborot texnologiyalari hayotning barcha sohalariga chuqur kirib kelmoqda. Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti natijasida axborotga kirish imkoniyatlari kengaymoqda va insonlar oldida katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash zarurati paydo bo'lmoqda. Shu sababli, talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axborot madaniyati nafaqat texnologik bilimlarni egallash, balki axborotni tahlil qilish, saralash, undan samarali foydalanish va axborot xavfsizligini ta'minlash ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi. O'zbekistonda axborot-kommunikatsiya

texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, talabalar uchun axborot madaniyatini rivojlantirish yo'nalishida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim platformalarining joriy etilishi, elektron kutubxonalar va onlayn resurslardan foydalanish imkoniyatlari talabalarni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirishga, ulardan to'g'ri foydalanish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Axborot madaniyatiga ega bo'lish bugungi kunda talabalarning nafaqat o'quv jarayonida, balki

kasbiy faoliyatida ham muhim ahamiyatga ega. Raqamli vositalardan samarali foydalanish, ishonchli axborot manbalarini tanlash, ma'lumotlarni qayta ishlash va ularni tahlil qilish qobiliyatlari talabaning ilmiy izlanishlar olib borishida va o'z bilimini mustaqil rivojlantirishida katta rol o'ynaydi. Shuningdek, axborot xavfsizligi va axborot etikasi masalalarini tushunish talabalarning internet muhitida mas'uliyatli harakat qilishiga yordam beradi. Talabalarning axborot madaniyatini rivojlantirishda o'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Elektron darsliklar, multimediya ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar va raqamli platformalar yordamida ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish mumkin. Shuningdek, talabalar uchun media savodxonlik va raqamli xavfsizlik bo'yicha maxsus seminarlar, amaliy mashg'ulotlar va treninglar tashkil etish axborot madaniyatining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shunga qaramay, O'zbekistonda talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish jarayonida hali ham qator muammolar mavjud. Jumladan, ba'zi o'quv muassasalarida zamonaviy texnologiyalarning yetishmovchiligi, o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar bo'yicha yetarli bilim va malakaga ega emasligi, shuningdek, talabalar orasida ishonchli va soxta axborotni farqlash bo'yicha yetarli ko'nikmalarning shakllanmagani kabi muammolar uchraydi. Ushbu maqolada talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish jarayoni, uning tarkibiy qismlari, zamonaviy texnologiyalar bilan bog'liq yondashuvlar hamda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu jarayon o'z ichiga axborotni izlash, saralash, tahlil qilish, undan samarali foydalanish hamda axborot xavfsizligini ta'minlash kabi muhim jihatlarni oladi. Axborot madaniyatiga ega bo'lgan talaba raqamli muhitda mustaqil faoliyat yurita oladi, ilmiy izlanishlarni olib

borish, taqdimot va yozma ishlarni tayyorlashda ishonchli manbalardan foydalanish hamda internet tarmog'ida xavfsiz ishlash qobiliyatiga ega bo'ladi. Axborot madaniyatining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bu raqamli savodxonlik bo'lib, u talabalarni zamonaviy texnologiyalardan to'g'ri foydalanishga o'rgatadi. Raqamli savodxonlik talabalar uchun nafaqat texnologiyalarni bilish, balki ularni ta'lim va ilmiy faoliyatda samarali qo'llashni ham anglatadi. Masalan, talabalar turli onlayn kutubxonalar, ilmiy ma'lumotlar bazalari, elektron darsliklar va akademik maqolalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Bundan tashqari, axborot madaniyatining muhim jihatlaridan yana biri axborot xavfsizligi hisoblanadi. Internetda faoliyat yuritayotgan har bir talaba o'z shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, kiberxavfsizlik qoidalariga rioya qilish va zararli dasturlar hamda soxta axborot manbalaridan ehtiyot bo'lishi lozim. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va turli veb-saytlardan foydalanganda, ma'lumotlarni ishonchli manbalardan olish, kiberxavfsizlik choralarini ko'rish muhim ahamiyatga ega. Axborot madaniyati tushunchasining yana bir muhim tarkibiy qismi axborot etikasi hisoblanadi. Bu tushuncha internet muhitida odob-axloq qoidalariga rioya qilish, mualliflik huquqlarini buzmaslik, plagiatga yo'l qo'ymaslik va axborotdan to'g'ri foydalanishni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda talabalar ilmiy ishlarda boshqa mualliflarning fikrlarini o'zlashtirishdan qochishlari va barcha ilmiy manbalarni to'g'ri ko'rsatishlari muhim hisoblanadi. Shuningdek, axborot madaniyatini shakllantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muhim rol o'ynaydi. O'quv jarayonida sun'iy intellekt, onlayn platformalar, multimediya resurslari va raqamli vositalardan foydalanish talabalarning axborotni o'zlashtirish darajasini oshiradi. Masalan, Google Scholar, ResearchGate kabi platformalar orqali ilmiy maqolalarni izlash, Grammarly va Turnitin kabi xizmatlardan foydalanib ilmiy ishlardagi grammatik va plagiat xatolarini tekshirish

axborot madaniyatining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston ta'lim tizimida talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar quyidagilardan iborat:

- Oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalar bo'yicha maxsus o'quv kurslarini joriy etish.

- Ilmiy va ta'limiy onlayn platformalardan foydalanish bo'yicha seminarlar va treninglar tashkil etish.

- Talabalar o'rtasida axborot xavfsizligi va axborot etikasi bo'yicha tushuntirish ishlarini olib borish.

- Raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish madaniyatini rivojlantirish.

'lim muassasalarida texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmagani, talabalar orasida axborot madaniyatiga oid tushunchalarning yetarlicha shakllanmagani va internetdan foydalanishning nazoratsizligi kabi muammolar kuzatilmoqda. Shu sababli, ushbu sohada ta'lim tizimining har tomonlama rivojlanishi uchun qo'shimcha tadbirlar amalga oshirilishi talabetiladi. Shunday qilib, talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi nafaqat talabalar bilim darajasini oshirish, balki ularning texnologik imkoniyatlardan to'g'ri foydalanish qobiliyatlarini ham shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi o'quv jarayonining sifatini oshirishga hamda talabalarni raqamli muhitga moslashtirishga xizmat qiladi. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, axborot madaniyati rivojlangan talabalar nafaqat o'qish jarayonida, balki kundalik hayotda ham axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Axborot madaniyatini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan tajribalar shuni isbotlaydiki, talabalar raqamli texnologiyalar va onlayn platformalardan foydalanishni

yaxshi o'zlashtirsalar, ularning ilmiy izlanish va axborotni saralash ko'nikmalari ancha rivojlanadi. Ayniqsa, ilmiy izlanishlar olib borishda raqamli vositalardan foydalanish talabalar uchun kattayengillik yaratadi. Masalan, Google Scholar, Scopus, ResearchGate kabi platformalar orqali ilmiy maqolalarni topish va ularni tahlil qilish talabalar bilim doirasini kengaytiradi. Shuningdek, axborot xavfsizligi bo'yicha o'tkazilgan treninglar natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalar shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, xavfsiz parollar yaratish va internet tarmog'idagi tahdidlardan saqlanish bo'yicha aniq bilimlarga ega bo'lishadi. Bu esa ularning raqamli muhitda o'zini himoya qilish qobiliyatini oshiradi. Talabalar o'rtasida axborot etikasi va plagiatning oldini olish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, raqamli ta'lim resurslaridan to'g'ri foydalanish bo'yicha tushunchalarga ega bo'lgan talabalar ilmiy ishlarda mualliflik huquqlarini hurmat qilish va ishonchli manbalarga tayanish qobiliyatlarini shakllantiradilar. Biroq, ba'zi talabalar hali ham internet manbalaridan foydalanishda mualliflik huquqlariga yetarlicha e'tibor qaratmaydi. Shu sababli, universitetlar va ta'lim muassasalarida axborot etikasi bo'yicha qo'shimcha seminar va kurslarni joriy etish lozimligi aniqlangan. Bundan tashqari, axborot madaniyatini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash natijalari ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, interaktiv ta'lim platformalaridan foydalangan talabalar an'anaviy ta'limga nisbatan bilimlarni tezroq o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Elektron kutubxonalar, virtual laboratoriyalar va multimedia resurslaridan foydalanish orqali talabalarning darsga bo'lgan qiziqishi oshgan. Shunga qaramay, o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, axborot madaniyatini shakllantirish bo'yicha hali ham ba'zi qiyinchiliklar mavjud. Jumladan:

1. Texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi – ayrim ta'lim muassasalarida zamonaviy kompyuterlar, internet tarmog'i va raqamli resurslar yetishmovchiligi mavjud.

2. Pedagoglarning yetarli tayyorgarlikka ega emasligi – ba’zi o’qituvchilar zamonaviy texnologiyalarni o’quv jarayoniga to’liq integratsiyalashda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar.

3. Talabalar orasida ishonchli va noto’g’ri axborotni farqlash bo’yicha bilimlarning yetarli emasligi – ba’zi talabalar soxta ma’lumotlarga ishonishlari yoki noto’g’ri axborotdan foydalanishlari mumkin.

Natijalar shuni ko’rsatadiki, talabalar uchun axborot madaniyatini rivojlantirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar ko’rish lozim. Jumladan:

- Axborot madaniyatini rivojlantirish bo’yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish – talabalarga raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo’yicha kurslar tashkil etish.

- O’qituvchilar malakasini oshirish – axborot texnologiyalaridan foydalanish bo’yicha pedagoglar uchun treninglar o’tkazish.

- Talabalar uchun media savodxonlik va axborot xavfsizligi bo’yicha seminarlar tashkil etish – internetdan xavfsiz foydalanish, ishonchli axborotni tanlash va axborot etikasi

bo’yicha ta’lim berish. Ushbu chora-tadbirlar amalga oshirilsa, talabalarning axborot madaniyati yanada rivojlanib, ularning raqamli muhitda samarali faoliyat yuritish qobiliyati oshadi.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli muhitda samarali ishlash, axborotni tahlil qilish, ishonchli manbalarni tanlash, axborot xavfsizligi qoidalariga rioya qilish va axborot etikasi tamoyillarini o’zlashtirish bugungi kun talabasi uchun zarur kompetensiyalardan biridir. Shu sababli, O’zbekiston ta’lim tizimida axborot madaniyatini rivojlantirish masalasi dolzarb yo’nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. O’tkazilgan tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, axborot madaniyatiga ega bo’lgan talabalar internet va raqamli texnologiyalardan samarali foydalana oladilar, ilmiy izlanishlar olib borishda innovatsion texnologiyalarni qo’llashga moyil bo’ladilar hamda axborotni mustaqil ravishda saralash va tahlil qilish qobiliyatiga ega bo’ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tahirov B.N. Axborot xavfsizligi asoslari. Buxoro, “Fan va ta’lim”, 2022
2. Husenov M.Z. Oliy ta’lim tizimida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning zamonaviy metodikasi // Inter education & Global study , 2025
3. Xoshimjanovna M.R. Ta’lim tizimida axborot madaniyatining ahamiyati // Universal xalqaro ilmiy jurnali, 2025

RUS TILI DARSLARIDA IJTIMOIIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING INTERFAOL USULLARI

ERGASHOV MA'MURJON MOMINJONOVICH
Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada rus tili darslarida o'quvchilarda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi eng muhim va zamonaviy interfaol usullar tadqiq etilib, xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar tahliliga tayangan holda rol'i o'yinlar, guruhviy munozaralar, loyiha asosidagi ta'lim, keystadi (vaziyatli tahlil), axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holdagi hamkorlikda o'qitish kabi usullarning ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi ahamiyati asoslangan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy kompetentlik, interfaol usullar, rol'i o'yin, guruhda o'qitish, loyiha metodi, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация: В статье рассматриваются наиболее значимые и современные интерактивные методы, способствующие формированию социальной компетентности учащихся на уроках русского языка. На основе анализа зарубежных и отечественных научных источников устанавливается значимость таких методов, как ролевые игры, групповые дискуссии, проектное обучение, кейс-стади (ситуационный анализ), совместное обучение с использованием информационно-коммуникационные технологии в развитии социальных навыков.

Ключевые слова: социальная компетентность, интерактивные методы, ролевая игра, групповое обучение, метод проектов, коммуникативная компетентность.

Abstract: The article examines the most significant and modern interactive methods that contribute to the development of students' social competence in Russian language lessons. Based on the analysis of foreign and domestic scientific sources, the importance of such methods as role-playing games, group discussions, project-based learning, case studies (situational analysis), and collaborative learning using information and communication technologies in the development of social skills is established.

Keywords: social competence, interactive methods, role play, group learning, project method, communicative competence.

Kirish. Bugungi kun ta'lim tizimida o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biriga aylangan bo'lib, ulardan biri ijtimoiy kompetentlikdir. Ijtimoiy kompetentlik – bu shaxsning jamiyatda samarali muloqot qila olishi, guruhda hamkorlikda ishlashi, turli ijtimoiy rollarga moslasha bilishi va ijtimoiy vaziyatlarda mas'uliyatni o'z zimmasiga olish qobiliyatini anglatadi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, ijtimoiy kompetentlik yetarli shakllanmagan taqdirda, yoshlar kelgusida professional muhitga moslashishda, jamoada erkin muloqot qilishda va samarali ijtimoiy aloqalarni yo'lga qo'yishda qiyinchiliklarga

duch keladilar. Shu bois, zamonaviy ta'lim jarayonida har bir fan darslarida, jumladan, rus tili darslarida ham ijtimoiy kompetentlikni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Rus tilini o'qitish jarayoni faqat lingvistik bilimlarni emas, balki o'quvchilarning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qulay maydon hisoblanadi. Til o'rgatish darslarida o'quvchilar muloqotga kirishib, o'z fikrini ifodalash, boshqalarni tinglash, bahs-munozarada ishtirok etish orqali ijtimoiy tajriba orttiradilar. Biroq, an'anaviy dars uslublari (ma'ruza, grammatik-qoida yodlatish va h.k.) bu imkoniyatlarni to'la ochib berolmaydi. Xususan, grammatik tarjima va

audio-lingval yondashuvlarga tayanuvchi an'anaviy usullar bugungi o'quvchilarning ehtiyojlarini to'la qondirmasligi va ularga zarur bo'lgan kommunikativ ko'nikmalarni yetarli darajada shakllantira olmasligi ta'kidlanmoqda. Shu sababli, so'nggi yillarda interfaol o'qitish usullarini tatbiq etishga ehtiyoj ortdi. Interfaol, ya'ni o'quvchini faol ishtirok etishga undovchi metodlar, o'quv jarayonida bilimni amaliyotga tatbiq etish, jamoada ishlash va real vaziyatlarda muloqot qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy kompetentlik tushunchasi nazariy jihatdan mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Mahalliy olim M. Vaxobov ta'kidlashicha, kompetensiya deganda o'quvchining egallagan bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatda qo'llay olishi layoqati tushuniladi. Bu ta'rif ijtimoiy kompetentlikning amaliy mohiyatini – bilim va ko'nikmalarni real hayotiy muloqotda qo'llashni ifodalaydi. Xorijiy tadqiqotchi S.N. Krasnokutskayaning ta'rifi esa ijtimoiy kompetentlikni shaxs ijtimoiylashuvining ajralmas qismi sifatida tavsiflaydi: ijtimoiy kompetentlik shaxsning boshqalar bilan hamkorlik qila olish, ijtimoiy munosabatlar o'rnatish, o'zgaruvchan rollarga moslashish va o'z xatti-harakatlarining ijtimoiy oqibatlarini uchun javobgarlikni his eta olish qobiliyatidir. Bu ta'rifdan ko'rinadiki, ijtimoiy kompetentlik kommunikativ, emotsional va jamoaviy ko'nikmalar birikmasini o'z ichiga oladi.

Xalqaro darajada ijtimoiy kompetentlik umumiy kalit kompetensiyalardan biri sifatida e'tirof etilib, Yevropa Ittifoqi va OECD kabi tashkilotlar ta'lim natijalarini baholash mezonlariga ushbu kompetensiyani kiritgan. Masalan, Yevropa Kengashi tomonidan belgilangan tayanch kompetensiyalarda siyosiy va ijtimoiy kompetensiyalar alohida ajratilib, o'zgalarni hurmat qilish, hamkorlikda

muammolarni yechish, zo'ravonliksiz muloqotga kirisha olish kabi jihatlar ta'kidlanadi. Bu kabi xalqaro yondashuvlar ta'lim tizimini o'quvchilarda shunchaki bilim emas, balki jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni (xususan, kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarni) shakllantirishga yo'naltirishga undamoqda.

Mahalliy tadqiqotlarda ham ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish masalasi dolzarb sanaladi. O'zbekiston ta'lim tizimida 2013-yildan joriy etilgan kompetensiyaviy yondashuv Davlat ta'lim standartlarida aks etib, o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni rivojlantirish asosiy maqsad sifatida belgilandi. N.A. Muslimov, M.H. Usmonboyeva, D.M. Sayfurov kabi olimlar pedagog kadrlar uchun kompetentlik va kreativlik asoslariga doir ishlanmalar yaratib, bunda ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga alohida urg'u berish lozimligini qayd etishgan. S.A. Toshtemirova kabi tadqiqotchilar esa bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirish ehtiyojini alohida ta'kidlab, uni shakllantirishning zamonaviy usullarini izlashga chaqirmoqda.

Yuqoridagi nazariy manbalardan kelib chiqilsa, ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish – bu shaxsga nafaqat muloqot qilish qobiliyatini, balki jamoada samarali ishlash, muammolarni hamkorlikda hal etish, o'zini turli ijtimoiy rollarda sinab ko'rish malakasini ham singdirishdir. Bunday maqsadlarga erishish esa ta'lim jarayonida interfaol va hamkorlikka asoslangan pedagogik strategiyalarni talab etadi. Quyida shu kabi interfaol usullarning eng samarali turlari va ularni qo'llash bo'yicha xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keltirilgan tajriba va tavsiyalar tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Rolli o'yinlar va ijtimoiy

vaziyatlar imitatsiyasi. Rolli o'yin usuli o'quvchilarning hayotiy vaziyatlarni drama shaklida sahnalashtirishi orqali ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, rolli o'yinlar vaqtida o'quvchilar turli ijtimoiy rollarni bajarib ko'rishadi, bu esa ularga xavfsiz muhitda turli xulq-atvor modellarini sinab ko'rish imkonini beradi. Masalan, sinfda "do'stlar o'rtasidagi muloqot", "mijoz va sotuvchi", "o'qituvchi va o'quvchi" kabi vaziyatlarni rolli sahna ko'rinishida ijro etish orqali o'quvchilar o'zaro muloqot madaniyati, muomala ohangi, muammoli vaziyatlarda yechim topish kabi jihatlarni amaliy o'rganadilar. Xorijiy pedagogik tajribalarda rolli o'yinlar ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni shakllantirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etilgan bo'lib, bu usul bolalarga turli ijtimoiy interaksionalarni boshdan kechirish hamda empatiya va o'zini boshqaning o'rniga qo'yib ko'rish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Rustilini o'qitish amaliyotida rolli o'yinlar ayniqsa kommunikativ kompetensiyani oshirish maqsadida keng qo'llaniladi. KFU (Qozon Federal Universiteti) tadqiqotchilari rus tilini chet tili sifatida o'qitishda interfaol metodlarni qo'llash tajribasini o'rganar ekanlar, ayniqsa tinglab tushunishni rivojlantirish uchun "Hamma hammani o'rgatadi" kabi interfaol mashqlar samarali natija berishini qayd etishgan. Bunda ham o'quvchilar navbatma-navbat muayyan rolda chiqib, o'rganilayotgan til materialini qo'llagan holda boshqa tengdoshlariga biror narsani o'rgatadilar. Bunday turdagi rolli mashqlar jarayonida o'quvchilar nafaqat lingvistik kompetensiyani, balki muloqotga kirishish, tinglash va javob berish, jamoa oldida o'zini tuta olish ko'nikmalarini ham orttiradilar.

Mahalliy maktablarda ham rus tili darslarida rolli o'yinlardan foydalanish

tajribasi mavjud. Masalan, interfaol metodlar samaradorligini o'rganishga qaratilgan bir tajriba sinovida o'qituvchi mavzuni o'zlashtirish jarayonida "Bahor faslida do'stlar uchrashuvi" kabi rolli topshiriqni sinfga taklif qilgan. O'quvchilar kichik guruhlarda ushbu mavzuga oid dialog sahnalashtirib, o'zlarining nutqiy malakalarini namoyish etishgan. Bunday mashg'ulotdan so'ng o'quvchilarning mavzu bo'yicha fikrini ravon bayon eta olish darajasi va bir-biriga nisbatan hurmat bilan tinglash odati sezilarli oshgan. Bu misol rolli o'yinlar ijtimoiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismlari sanalgan og'zaki muloqot va empatik tushunishni shakllantirishdagi ahamiyatini asoslaydi.

Guruhiy munozara va hamkorlikda o'qitish. Guruhiy faoliyat va hamkorlikda o'qitish (kooperativ ta'lim) o'quvchilarning ijtimoiy o'zaro ta'sir ko'nikmalarini rivojlantirishda eng samarali usullardan biridir. Kooperativ ta'limda o'quvchilar kichik guruhlarda biror masala ustida ishlaydi, muhokama olib boradi va birgalikda yechim topadi. Bunday hamkorlik jarayoni o'quvchilarda jamoada ishlash, liderlikni bo'lishish, kelishmovchiliklarni hal etish va o'zaro mas'uliyatni his qilish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantiradi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, kooperativ usulda o'qigan talabalarda jamoaviy muloqot va hamkorlik uchun zarur bo'lgan ijtimoiy ko'nikmalar an'anaviy usulda ta'lim olganlarga qaraganda ancha yuqori rivojlanadi. Jumladan, Ispaniyada universitet talabalari o'rtasida o'tkazilgan bir tadqiqotda jamoaviy loyihalar asosida o'qitish jamoada ishlash kompetensiyasini sezilarli darajada oshirgani, bunda ayniqsa guruh tarkibi va soni hamda kooperativ mashg'ulotlarning muntazamligi kabi omillar muhim rol o'ynashi qayd etilgan. Eng muhimi, guruhda ishlash orqali talabalarda bir-birini tinglash, fikr almashish,

o'z vazifasini mas'uliyat bilan bajarish malakalari shakllanadi. Bularning barchasi ijtimoiy hayot va kelajakdagi professional faoliyat uchun zarur kompetensiyalardir.

Rus tili darslarida guruhliy munozara va bahslar kommunikativ kompetensiyani oshirish barobarida ijtimoiy-emotsional intellektni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Masalan, dars davomida muayyan matn yoki savol atrofida kichik guruhlarda muhokama tashkil etish o'quvchilarga o'z fikrlarini asoslab berish, boshqalarning nuqtai nazarini hurmat qilish, bir yechimga kelish ko'nikmalarini beradi. Guruhliy munozaralar jarayonida har bir ishtirokchi fikr bildirishi va boshqalarning fikrini tinglashi talab etilishi esa kommunikativ madaniyat va ijtimoiy tolerantlikni tarbiyalaydi.

Guruhda o'qitish jarayonida pedagog tomonidan to'g'ri muhit yaratish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, agar o'quvchilardan mustaqil ravishda jamoada ishlash talab etilsa, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun guruhi ichidagi har bir a'zo ishtirokini ta'minlaydigan aniq tuzilma va qoidalar belgilanishi lozim. Shundagina barcha o'quvchilar teng faoliyat ko'rsatib, jamoaviy ish orqali haqiqiy ijtimoiy ta'lim oladi. Demak, guruhliy usullarni qo'llashda o'qituvchining vazifasi har bir o'quvchining jarayonda faol qatnashishini rag'batlantirish, guruhlar o'rtasida sog'lom raqobat va hamkorlik muhitini shakllantirish hamda zarurat tug'ilganda yo'naltiruvchi fikrlar berib, nizolarni bartaraf etishda ko'maklashishdan iborat.

Loyiha asosidagi ta'lim. Loyiha metodi – o'quvchilarni biror muammo yoki mavzu bo'yicha mustaqil tadqiqot va amaliy faoliyatga jalb etuvchi metod bo'lib, bunda ijtimoiy va ijodiy kompetensiyalar birgalikda rivojlanadi. Loyiha ishlari odatda kichik jamoalarda tashkil etilib, ishtirokchilar vazifalarni taqsimlab

oladi, reja tuzadi va yakuniy natijaga (masalan, prezentatsiya, devor gazetasi, sahna ko'rinishi va h.k.) birgalikda erishadi. Bu jarayon o'quvchilarda tanqidiy tafakkur, muammoni hal etish, vaqtni rejalashtirish, jamoada muvofiqlikda ishlash kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Xususan, loyiha asosidagi o'qitish o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, jamoada muhokama va muloqot qilish ko'nikmasini mustahkamlaydi va eng muhimi o'quvchilarda o'rganilayotgan fanga nisbatan ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, loyiha metodi bilan shug'ullangan o'quvchilar o'z ishiga egalik hissini tuyadi, natijada ular mas'uliyatni bo'lishadi va ijtimoiy jihatdan faolroq ishtirok etadilar.

Rus tili darslarida loyiha usulini qo'llash orqali o'quvchilar nafaqat til bo'yicha bilim va malakalarni qo'llashadi, balki ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini ham boyitadilar. Masalan, "Rus tilida so'zlashuvchi davlatlarning madaniyati" mavzusida loyiha topshirig'i berilsa, guruhdagi har bir o'quvchi biror mamlakat misolida ma'lumot to'playdi, so'ng guruh bo'lib baham ko'rib, taqdimot tayyorlashadi. Bu jarayonda ular axborot izlash, tanqidiy tahlil qilish, guruh bilan maslahatlashish va jamoaviy chiqish kabi ko'nikmalarni mashq qiladilar. O'z navbatida, bunday mashg'ulot rus tilini o'rganuvchilarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini ham rivojlantiradi. Chunki ular boshqa millat vakillarining madaniyati haqida so'z yuritadi, bu esa bag'rikenglik va madaniy farqlarga hurmat bilan qarashni tarbiyalaydi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) integratsiyasi. Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)ni qo'llash interfaol muhit yaratishning ajralmas qismiga aylandi. AKT yordamida darslarda turli onlayn

platformalar, mobil ilovalar, multimedia resurslaridan foydalanish o'quvchilarga yangi tilni o'rganishda interaktiv va qiziqarli muhitni taqdim etadi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, raqamli texnologiyalar qo'llanilganda o'quvchilarning kommunikativ faolligi oshadi. Xususan, kompyuter dasturlari va onlayn mashqlar o'quvchilarga dars davomida ko'proq javob berish, fikr bildirish va darhol teskari aloqa olish imkonini beradi. AKT vositalari orqali yaratilgan interfaol til muhiti o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Shu bilan birga, bunday texnologiyalar har bir o'quvchining individual ehtiyoj va qiziqishlarini hisobga olgan holda ta'lim olishiga sharoit yaratadi, ya'ni o'quv jarayonini shaxsiylashtirish (differensiallashtirish) imkonini beradi.

Rus tili darslarida AKTdan foydalanish turli ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Masalan, onlayn videochatlar (rus tilidagi muloqot klublari), virtual hamkorlik platformalarida loyihalar, interaktiv o'yinlar va testlar, blog yoki forumlarda munozaralar olib borish va hokazo. Bunday faoliyat turlari o'quvchilarni real vaqtda bir-biri bilan (yoki boshqa maktab o'quvchilari bilan) rus tilida muloqotga kirishishga undaydi. Natijada ular tilni tabiiy muloqot kontekstida qo'llash tajribasini orttiradilar va shu orqali o'zlarining ijtimoiy kommunikativ kompetensiyasini mustahkamlaydilar. Xususan, biror masala bo'yicha sinf ichida onlayn forum ochib, o'qituvchi o'quvchilardan rus tilida fikr almashishni so'rashi mumkin. O'quvchilar forumda o'z izohlarini yozishadi, savollar berishadi, boshqalarning izohlariga munosabat bildirishadi. Bunda yozma nutq va diskussiya odobini shakllantiriladi, har bir o'quvchiga o'z fikrini bildirish imkoni yaratiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, bunday onlayn hamkorlik o'yinlari va munozaralari natijasida

o'quvchilarning nafaqat til bilimi, balki ijtimoiy-emotsional savodxonligi ham oshadi: ular raqamli muloqot odoblari, jamoaviy muhokama me'yorlarini amalda o'rganadilar.

Biroq, AKTni muvaffaqiyatli joriy etish uchun tegishli texnik va metodik sharoitlar muhim. Pedagoglar raqamli vositalardan didaktik maqsadlarga muvofiq va me'yorida foydalanish, ularning muloqotni jonlantiruvchi imkoniyatlaridan samarali foydalana olish ko'nikmasiga ega bo'lishi lozim. Shuningdek, o'quvchilarni onlayn muhitda xavfsiz va hurmatga asoslangan muloqot qilishga o'rgatish ham ijtimoiy kompetentlikning yangi davr talablariga mos qirrasidir. Xullas, AKT interfaol usul sifatida ijtimoiy kompetentlikni shakllantirishda keng istiqbollarni taqdim etadi.

Bahs va debatlar. Debat va munozarali bahs usullari o'quvchilarning ijtimoiy va muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Bahs jarayonida o'quvchilar qarama-qarshi fikrlarni himoya qilishadi yoki bir muammoning turli yechimlarini muhokama qilishadi. Bu usul ularda tanqidiy fikrlash, o'z nuqtai nazarini dalillar bilan asoslash, qarshi tomon fikrini tinglab, mulohaza qilish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Debatlarda ishtirok etish o'quvchiga o'z fikrini aniq va lo'nda ifodalash, auditoriya oldida so'zga chiqish, emotsiyalarini boshqara olish malakasini beradi. Eng muhimi, bahs davomida o'quvchilar fikrlar rang-barangligini anglab, murosaga kelish va hurmat bilan qarshi fikrni qabul qilish madaniyatini o'zlashtiradilar – bu ijtimoiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismidir.

Xorijiy tajribada debatlar maktab va oliy ta'limda keng qo'llanilib, o'quvchilarning fuqarolik kompetensiyalarini ham shakllantirishi kuzatilgan. Masalan, AQSh maktablarida sinf ichida muayyan mavzuda

(masalan, ekologik muammo yoki tarixiy voqea yuzasidan) bahs uyushtirilganda, o'quvchilar faktlarga tayangan holda tortishadi, mavzuni chuqur o'rganishga intilishadi va natijada muloqot qilish barobarida jamoat oldida chiqish qilish ko'nikmasini egallashadi. Rus tili darslarida ham bahs-munozara usulini qo'llash til o'rganuvchilarning erkin va ravon fikr bildirishiga ko'mak beradi. Masalan, "Zamonaviy texnologiyalar: foyda yoki zarar?" kabi mavzuda rus tilida bahs tashkil etilsa, o'quvchilar o'z dalillarini rus tilida bayon qilishadi, bir-birlariga savol berishadi. Bu jarayonda tilga doir lug'at boyiydi, nutq ravonligi ortadi, va bir vaqtning o'zida ijtimoiy munozara odoblari shakllanadi.

Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, interfaol bahs usullarini doimiy qo'llab borgan sinflarda o'quvchilarning o'zaro munosabatlari yaxshilanadi, ular qarama-qarshi fikrlarni to'g'ri qabul qilishni va hurmat bilan munozara yuritishni o'rganishadi. Bahs va debatlar shuningdek o'quvchilarning o'z-o'zini anglashi va ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi. Chunki har bir bahs ishtirokchisi o'z fikrining qadrli ekanini his etadi va o'zini erkin ifoda qilishga intiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, interfaol o'qitish usullari rus tili darslarida nafaqat til kompetensiyalarini, balki o'quvchilarning ijtimoiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish uchun ham muhim vositadir. Rolli o'yinlar, guruhij munozaralar, bahslar, loyiha ishlari, hamkorlikka asoslangan topshiriqlar va AKTdan foydalanish o'quvchilarga sinfda faol ijtimoiy muloqot muhiti yaratib beradi. Bunday muhitda o'quvchilar o'zaro fikr almashish, hamkorlik qilish, muammolarni birgalikda hal etish, turli ijtimoiy rollarni bajarish kabi tajribalarni orttirib boradilar. Natijada ularda muloqotga ochiqlik, jamoada ishlash

ko'nikmasi, boshqalarga hurmat, mas'uliyatni his qilish, muammoli vaziyatlarda to'g'ri yo'l tutish kabi ijtimoiy jihatdan ahamiyatli kompetensiyalar shakllanadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, interfaol usullarni samarali qo'llash o'qituvchining mahorati va to'g'ri rejalashtiruvini talab etadi. Darsda faol munozara va guruhij ishlar tashkil etishda har bir o'quvchining ishtiroki ta'minlanishi kerak, aks holda faolroq o'quvchilar faqat o'z ustunligini namoyish etib, passiv o'quvchilar chetda qolib ketishi mumkin. Adabiyotlarda keltirilishicha, jamoaviy o'yin va topshiriqlarning samarasi ko'p jihatdan ularda qatnashuvchilarning teng faolligiga hamda o'qituvchi tomonidan beriladigan aniq ko'rsatma va qoidalarga bog'liq. Shu sabab, rus tili darslarida interfaol metodlarni joriy etishda o'qituvchilarni maxsus tayyorlash, ularga ilg'or xorijiy tajribalarni o'rgatish ham muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy yondashuv sifatida interfaol ta'limni qo'llash O'zbekiston ta'lim siyosatida ham qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu borada chiqarilgan me'yoriy hujjatlar va metodik qo'llanmalar o'qituvchilarga darslarda yangi pedagogik texnologiyalar, hamkorlikda o'qitish usullarini faol qo'llashni tavsiya etadi. Maqsad – o'quvchini bilim olishning markaziga qo'yish, uni o'z o'qish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishdir. Aynan shunday sharoitdagina o'quvchi bilimni hayotiy kompetensiyaga aylantira oladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, rus tili darslarida ijtimoiy kompetentlikni shakllantirishning eng samarali yo'li interfaol pedagogik usullarni qo'llashdan iborat. Rolli o'yinlar, guruhij munozara va bahslar, loyiha va hamkorlikka asoslangan topshiriqlar, AKT bilan boyitilgan ta'lim metodlari o'quvchilarga haqiqiy ijtimoiy tajribani ta'lim jarayonidayoq

taqdim etadi. Xorijiy tadqiqotlar va mahalliy tajribalar bu yondashuvning afzalligini tasdiqlab, o'quvchilarning kommunikativ va ijtimoiy rivojlanishida ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatmoqda. Demak, ta'lim jarayonini kompetensiyaviy yondashuv ruhida takomillashtirishda, ayniqsa rus tili kabi

kommunikativ fanga oid darslarda, interfaol usullarni kengroq joriy etish darkor. Bu nafaqat rus tilini puxta o'zlashtirishga, balki kelajak avlodning jamiyatda muvaffaqiyatli shaxs bo'lib kamol topishiga mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Зимняя И.А. "Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования." Высшее образование сегодня, 2003, № 5.
2. Краснокутская С.Н. "Формирование социальной компетентности студентов вуза." Ped. fan. nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati, Stavropol, 2006. – 178 b.
3. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: 2015. – 94 bet.
4. Общая и профессиональная педагогика. / V.D. Симоненко tahriri ostida. – M.: 2005.
5. Bukhs C., Butera F. "Cooperative Learning and Social Skills Development." European Review of Social Psychology, 2015, 26(1), p. 259–299.
6. Vaxobov M.M. "Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlarini joriy etish – zamonaviy ta'lim paradigmasi sifatida. Zamonaviy ta'lim (Современное образование), 2016 yil, №10, 3-bet.
7. Gaudet A.D. va boshqalar. "Team-Based Learning in an Undergraduate Nursing Course." New Directions for Teaching and Learning, 2010, №123, p. 33–37.
8. Jabborqulova D.S. "Современные интерактивные средства и методы в процессе обучения русскому языку как иностранному." Integratsiyalashgan ta'lim va tadqiqotlar jurnali (Journal of Integrated Education and Research, 2024, №1, 1–6-bet.
9. Johnson D.W., Johnson, R.T. "Cooperation and the Use of Technology." Handbook of Research for Educational Communications and Technology, 2004, p. 785–811.
10. Toshtemirova S.A. "The Need to Improve Social Competences in Future Teachers." Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 2022, №1, p. 27–37.

ҲАР ХИЛ ВАЗН ТОИФАСИДАГИ МАЛАКАЛИ БОКСЧИЛАР- НИНГ МАХСУС ИШ ҚОБИЛИЯТИ КЎРСАТКИЧЛАРИ

В.Д.АНАШОВ

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), профессор, Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети, Чирчиқ шаҳри

Аннотация. Ушбу мақолада ҳар хил вазн тоифасидаги малакали боксчиларнинг махсус иш қобилияти кўрсаткичлари таҳлил қилинди. Моделлаштирилган шароитда зарбаларнинг ҳажми, ўртача кучи ва аниқлик кўрсаткичлари “сенсорли бокс қопи” технологияси орқали баҳоланди. Натижалар турли вазн тоифаларида ҳажм–куч–аниқлик мувозанатидаги фарқларни очиқ берди ҳамда тайёргарлик жараёнида индивидуал ёндашувнинг аҳамияти асослаб берилган.

Калит сўзлар. Бокс, махсус иш қобилияти, зарба кучи, зарба аниқлиги, вазн тоифалари.

Аннотация. В данной статье проанализированы показатели специальной работоспособности квалифицированных боксёров различных весовых категорий. В моделированных условиях с использованием технологии «сенсорный боксёрский мешок» были оценены объём ударов, их средняя сила и точность. Полученные результаты выявили различия в балансе «объём–сила–точность» у спортсменов разных весовых категорий и обосновали значимость индивидуального подхода в тренировочном процессе.

Ключевые слова. Бокс, специальная работоспособность, сила удара, точность удара, весовые категории.

Annotation. This article analyzes the special working capacity indicators of qualified boxers in different weight categories. Under simulated conditions, punch volume, average force, and accuracy were evaluated using the “sensor boxing bag” technology. The results revealed differences in the volume–force–accuracy balance across weight categories and substantiated the importance of an individualized approach in the training process.

Keywords. Boxing, special working capacity, punch force, punch accuracy, weight categories.

Долзарблиги. Спортчиларнинг махсус иш қобилиятини аниқлаш ва баҳолаш замонавий спорт тайёргарлиги тизимида муҳим ўрин эгаллайди. Айниқса, малакали боксчиларда зарба кучи ва аниқлик кўрсаткичлари уларнинг мусобақа жараёнидаги самарадорлигини белгилаб берувчи асосий мезонлардан бири ҳисобланади. Чунки бокс тури яккакураш спорт турларидан бири бўлиб, унда рақиб устидан устунликка эришиш кўп ҳолларда спортчининг зарба кучини қандай даражада самарали қўллашига боғлиқдир.

Боксда зарба кучи ва аниқлигини ўрганиш нафақат спортчининг техник ва тактик маҳоратини баҳолашга, балки унинг умумий жисмоний тайёргарлик даражаси ҳамда

функционал имкониятларини аниқлашга хизмат қилади. Шунингдек, спортчининг тайёргарлик босқичларига қараб унинг махсус иш қобилияти динамикасини кузатиш ва таҳлил қилиш спортчи ривожланишининг қонуниятларини очиқ бериш имконини беради.

Ҳар-хил вазн тоифасидаги боксчиларда зарба кучининг ўзига хос фарқлари мавжуд бўлиб, вазн ортиши билан зарба кучининг максимал кўрсаткичлари ҳам ошиб боради. Бироқ, зарба аниқлиги ҳар доим ҳам вазн билан чамбарчас боғлиқ эмас, балки спортчининг техник тайёргарлиги ва индивидуал хусусиятларига кўпроқ таянади. Шу боисдан, боксчиларнинг махсус иш қобили-

ятини баҳолашда зарба кучи билан бир қаторда унинг аниқлигини ҳам таҳлил қилиш катта амалий аҳамият касб этади.

2021 йил 5 ноябрдаги ПҚ-5281 сонли “2024 йил Париж шаҳрида (Франция) бўлиб ўтадиган XXXIII ёзги Олимпия ва XVII Паралимпия ўйинларига ўзбекистон спортчиларини комплекс тайёрлаш тўғрисида”-ги Қарорида спортчиларни мусобақаларга тайёргарлиги ва ўқув-машғулот жараёнига илғор инновацион, илмий-методик технологияларни жорий этиш ҳамда спортчиларнинг халқаро спорт мусобақаларда муваффақиятли иштирокини таъминлаш юзасидан тегишли чора-тадбирлар ишлаб чиқиш вазифалари белгилаб берилган[1].

Боксчиларни тезкор-куч қобилиятларини ривожлантириш усуллари энг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади [2,3]. Малакали боксчиларнинг мусобақа ҳаракатларининг тезкор-куч хусусиятлари уларнинг жисмоний тайёргарлиги даражасини аниқлаш учун асос ҳисобланади[3,4]. Бу қобилиятлар етарлича ривожланмаган бўлса, шаклланиш вақтида спортчи бокс техникасини ўзлаштиришда махсус маҳорат ва кўникмаларга кейин эга бўлади [5,6]. Бу ўз навбатида, уларни жанговар шароитларда фойдаланиш самарадорлигини пасайтиради. Тезкор-куч қобилиятларининг у ёки бу даражада ривожланиш даражаси турли даражадаги боксчиларнинг максимал мумкин бўлган мушак гуруҳлари ёрдамида зарба бериш қобилиятини белгилайди [7,8]. Тананинг барча қисмларининг мувофиқлаштирилган иши таъсир кучи ва тезлиги бўйича максимал бўлган кўрсаткичларга эришишга имкон беради [3,4]. Зарба бериш техникаси билиш даражаси қўлни дастлабки ҳолатига қайтариш вақти [4]. Шунингдек, спортчиларнинг тезкор-куч хусусиятларининг ривожланишини баҳолаб, муайян мусобақаларга ёки муайян жангга тайёргарлик даражасини аниқлаш мумкин [4,5].

Мақсад. Ҳар-хил вазн тоифадаги боксчиларни мусобақаларга тайёргарлик

даврида махсус иш қобилиятини аниқлаш.

Вазифа. Ҳар-хил вазн тоифадаги боксчиларни тезкор-куч сифатларини ва самарадорлигини аниқлаш.

Тадқиқотда 7-нафар ҳар-хил вазндаги юқори малакали боксчилар иштирок этишди. Олинган натижалар 1-жадвалда келтирилган.

Тадқиқот натижалари ва унинг муҳокамаси. Мазкур тадқиқотда малакали боксчиларнинг махсус иш қобилиятини комплекс баҳолаш мақсадида моделлаштирилган шароитда зарба ҳаракатларининг тузилмаси ва самарадорлиги ўрганилди. Бундан кўзланган мақсад – турли вазн тоифаси ва тайёргарлик даражасига эга боксчиларда зарба беришнинг ҳажмий-интенсив кўрсаткичлари (зарбалар сони), механик тавсифлари (ўртача зарба кучи) ҳамда ҳаракат аниқлиги (аниқ зарбалар улуши) ўртасидаги боғлиқликни аниқлаш, шу орқали махсус иш қобилиятининг эталон меъёрларини шакллантиришдан иборат бўлди. Тадқиқотлар яқкакурашчиларнинг зарбасини ўлчаш технологияси асосида, сенсорли бокс копига йўналтирилган зарбалар орқали амалга оширилди, бу ёндашув реал беллашув шароитини сақлаган ҳолда, натижани тўғридан-тўғри ва қайта ишланадиган форматда қайд этиш имконини беради. Барча иштирокчилар қизиқ олиш машқларидан кейин бошлашди. Бунда битта тўлиқ раундни моделлаштиради 3 дақиқа узлуксиз иш, таркибида 20 сония ўрта шиддат, 10 сония тез шиддат цикллари навбатма-навбат алмашиб борди. Ўрта шиддат сигналида боксчи комбинатсияларни барқарор ритмда, тез шиддат сигналида эса максималга яқин темпда бажарди. Ҳар бир фазада қуйидаги кўрсаткичлар алоҳида ҳисобланди: 1) зарбалар сони, 2) ўртача зарба кучи (шартли бирликларда), 3) аниқлик, % (аниқ зарбалар улуши). Шу тариқа, бир раундда спортчининг ҳажм-интенсив имконияти, куч-техника сифати ва ҳаракат назорати бир вақтнинг ўзида ифодаланди.

Қуйидаги 1-жадвалда ҳар хил вазн то-

ифасидаги малакали боксчиларнинг махсус иш қобилияти индивидуал кўрсаткичлари келтирилган.

Тадқиқот натижаларига кўра, енгил вазн тоифасидаги Х. Дўсматов (51 кг) зарбалар ҳажми бўйича А. Халаков (57 кг) ва

1-жадвал

Ҳар хил вазн тоифасидаги малакали боксчиларнинг махсус иш қобилияти кўрсаткичлари

Ф.И.Ш.	Вазн (кг)	Зарбалар сони (ўрта шиддат)	Ўртача куч (норм)	Аниқлик (норм) %	Зарбалар сони (тез шиддат)	Ўртача куч (тез)	Аниқлик (тез) %
Досматов Хасанбой	51	71	85.98	74.26	112	82.35	81.67
Халаков Абдумалик	57	76	88.03	62.73	121	86.73	74.48
Абдуллаев Руслан	63	68	106.31	64.45	115	95.15	78.27
Мўйдинхўжаев Асадхўжа	71	87	97.25	66.13	126	81.24	73.29
Хабибуллаев Тўрабек	80	64	103.18	72.21	107	93.17	77.16
Муллажонов Лазизбек	92	56	110.11	77.04	94	97.61	82.62
Жалолов Баходир	+92	52	118.34	84.24	79	102.98	87.12

А. Мўйдинхўжаев (71 кг)дан пастроқ иш ҳажмини намоён этди: ўрта шиддатда 71 та, тез шиддатда 112 та зарба. Шу билан бирга, унинг аниқлик индекси юқори сақланди ўрта шиддатда 74,26 %, тез шиддатда 81,67 %. Бу ҳолат ҳажмнинг нисбатан камайиши эвазига зарба сифати аниқлигини устувор қўйган тактик-назоратга асосланган ёндашув мавжудлигини кўрсатади.

А.Халаковда ўрта шиддатда 76 та, тез шиддатда 121 та зарба, А.Мўйдинхўжаевда эса тез шиддатда 126 та, ўрта шиддатда 87 та зарба қайд этилди. Бирок аниқлик кўрсаткичлари Дўсматовга нисбатан пастроқ сақланди Халаковда ўрта шиддатда 62,73% ни тез шиддатда 74,48%, Мўйдинхўжаевда эса ўрта шиддатда 66,13 % ни тез шиддатда 73,29% ташкил қилди. Демак, енгил-ўрта вазн қаторида иш ҳажми ортиши кўп ҳолларда аниқликнинг бир мунча пасайиши ва техник барқарорлиги пасайиши билан кечмоқда.

Ўрта ва оғирроқ вазн тоифаларида ҳажм-сифат мувозанати бошқача намоён

бўлди. Р. Абдуллаев (63,5 кг) тез шиддатда 115 та зарба билан юқори иш ҳажмини сақлар экан, аниқлик 78,27 % ни, ўрта шиддатда ўртача куч 106,31 ни ташкил этди. Т. Хабибуллаев (80 кг)да тез шиддатда 107 та ва ўрта шиддатда 69 та зарба қайд этилди, ҳажм жиҳатидан рақобатбардош бўлсада, аниқлик ва ўртача куч қийматлари Абдуллаевга нисбатан биров паст аниқлик ўрта шиддатда 72,21% тез шиддатда 87,16%, тез шиддатда ўртача куч 93,17 га этди. Бу вазн ортиши билан зарба кучининг ўсишига қарамай, юқори ҳажмда аниқликни ушлаб туриш учун техник тайёргарликни мақсадли ривожлантириш зарурлигини англатади.

Баходир Жалоловни (+92 кг) махсус иш қобилияти бўйича натижалар зарбалар сони тез шиддатда 79 тани ташкил қилган бўлса, ушбу кўрстакчи бўйича Муллажонов Лазизбекда (92 кг) 94 та зарбани ташкил қилган ўрта шиддатда Жалоловда 52 та Муллажоновда 56 та бўлган, аниқлик ва ўртача зарба кучи бўйича самарадолик Жалоловда юқорилигини кўришимиз мумкин.

Хулоса. вазн тоифаси ортиши билан зарба кучининг ўсиши ва аниқликнинг яхшиланиши, аксинча, умумий иш ҳажмининг қисқариши тенденцияси кузатилди. Шу боис тайёргарлик жараёнида вазн–услуб хусусиятларига мос тактик-назоратга асосланган коррекцион вазифаларни қўйиш мақсадга мувофиқ енгил вазнлар учун — куч ва аниқликни сақлаган ҳолда тез фазада хато ижроларни камайтиришга қаратилган интервалли комплекслар; ўрта–оғир вазнлар учун — тез шиддатда ҳажмни барқарорлаштириш, ишчанликни узлуксиз сақлаш

ва ритм–таймингни йўқотмасликка қаратилган машғулотлар.

Бу ёндашув боксчиларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олган ҳолда махсус иш қобилиятини ошириш ва мусобақа шароитида зарба самарадорлигини максималлаштиришга хизмат қилади. Натижаларни қиёсий таҳлил қилиш турли вазндаги спортчиларда ҳажм-куч-аниқлик мувозанатини баҳолашни, шу жумладан, тайёргарлик босқичида коррекцион вазифаларни белгилашни енгиллаштиради.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 5 ноябрдаги ПҚ-5281 сонли “2024 йил Париж шаҳрида (Франция) бўлиб ўтадиган XXXIII ёзги Олимпия ва XVII Паралимпия ўйинларига Ўзбекистон спортчиларини комплекс тайёрлаш тўғрисида тўғрисида”ги Қарори. www.lex.uz.
2. R.D.Xalmuxamedov, V.N.Shin, S.S.Tajibayev, G'.Q.Rajabov, V.D.Anashov. “Bokschilarning sport pedagogik mahoratini oshirish”. Darslik, 2020 yil.
3. R.D.Xalmuxamedov, V.N.Shin, S.S.Tajibayev, F.K.Turdiyev, G'.Q.Rajabov. “Boks nazariyasi va uslubi”. Darslik, 2018 yil.
4. Игнатъев П.П. Особенности технико-тактической подготовки боксера-левши / П.П. Игнатъев, К.С. Колодезников, М.Г. Колодезникова // Sciences of Europe. – 2017. – № 21-2 (21). – С. 20–23.
5. Кличко В. Система тестов для оценки специальной подготовленности боксеров высокой квалификации / В. Кличко, М. Савчин // Наука в олимпийском спорте. – 2019. – № S3. – С. 138–144.
6. Марищук Л.В. Физическая подготовка в обеспечении соревновательной надежности спортсменов-боксеров / Л.В. Марищук, С.В. Архипенко // Ученые записки Белорусского государственного университета физической культуры. – 2015. – № 18. – С. 140–146.
7. Осипов Д.А. Факторы, влияющие на уровень спортивной подготовленности боксеров массовых разрядов (13-14 лет) / Д.А. Осипов, И.С. Колесник // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2017. – № 1. – С. 34–37.
8. Саламатов М.Б. Анализ средств, направленных на формирование ударных действий, используемых в подготовке юных боксеров / М.Б. Саламатов, М.Ю. Степанов // Культура физическая и здоровье. – 2019. – № 2 (70). – С. 91–93.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA KASBIY TA'LIM JARAYONINI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI

XIDIROVA DILDORA ZAYNIDDINOVNA
p.f.f.d. dotsent, Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya. Professional ta'lim tashkilotlarida tahsil olayotgan o'quvchilarning loyihalash kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy g'oyani nazariy asoslay olish, o'quvchining ta'lim sub'ekti sifatidagi pozitsiyasiga bog'liqdir, uning loyihalash jarayonida ishtirok eta olish darajasi, loyihalashdagi bilim hamda ko'nikmalari, loyihalash jarayonidagi tajribasi hamda unga motivatsion-maqсадli yo'naltira olinganligi, shu bilan birga, refleksiv-baholay olish qobiliyatini aks ettira oluvchi shaxsning integral dinamik xususiyati sifatida loyihalash kompetentligining taklif etilgan talqiniga asoslangan.

Kalit so'zlar: pedagog, innovatsion yondashuv, texnologiya, o'zlashtirish, ta'lim, tarbiya, amaliyot, kasb.

Аннотация. В нашей стране ведётся значительная работа по подготовке выпускников профессионального образования к профессиональной деятельности, по подготовке специалистов, соответствующих требованиям работодателей. Одной из основных задач современного профессионального образования является расширение возможностей всех участников педагогического процесса, создание условий для проявления их творческих способностей. Изменяющаяся роль образования в обществе определила важность инновационных процессов.

Ключевые слова: педагог, инновационный подход, технология, усвоение, обучение, воспитание, практика, профессия.

Annotation. In our country, significant work is being carried out to prepare vocational education graduates for professional activities and to train specialists who meet employers' requirements. One of the main tasks of modern vocational education is to expand the opportunities of all participants in the pedagogical process and to create conditions for the manifestation of their creative abilities. The changing role of education in society has determined the importance of innovative processes.

Key words: teacher, innovative approach, technology, assimilation, education, upbringing, practice, profession.

Mamlakatimizda kasbiy ta'lim bitiruvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash, ish beruvchilarning talablariga mos mutaxassislari yetishtirish masalalari bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Zamonaviy kasbiy ta'limning asosiy vazifalaridan biri - pedagogik jarayonning barcha ishtirokchilarining imkoniyatlarini oshirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini namoyon qilish uchun imkoniyat yaratib berishdir. Jamiyatda ta'limning o'zgaruvchan roli innovatsion jarayonlarning muhimligini

belgilab berdi. Mahalliy adabiyotlarda innovatsiya muammosi uzoq vaqtdan beri iqtisodiy tadqiqotlar tizimida ko'rib chiqilgan. Biroq, vaqt o'tishi bilan ijtimoiy hayotning barcha sohalarda innovatsion o'zgarishlarning sifat xususiyatlarini baholash muammosi paydo bo'ldi, ammo bu o'zgarishlarni nafaqat iqtisodiyot sohasida balki barcha sohalarda keng qo'llanila boshlandi. Innovatsion jarayonlarni o'rganishga boshqacha yondashuv zarur bo'lib, bunda innovatsion muammolarni

tahlil qilish nafaqat fan va texnika sohasida, balki menejment, ta'lim, huquq va hokazo sohalarda ham zamonaviy yutuqlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Innovatsion yondashuvlar insonning har qanday kasbiy faoliyatiga xos bo'lib, taraqqiyotning mezoni sifatida belginadi va shuning uchun tabiiy ravishda o'rganish, tizimli tahlil qilish va yangiliklarni amalga oshirish predmetiga aylanadi. Innovatsiyalar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, ular turli sohalarda o'ziga xos ilmiy izlanishlar, ilg'or pedagogik tajribalar natijasidir. Pedagogik tadqiqotlarning amalga oshirilishi, innovatsion yondashuvning muammolari yechimini izlash ta'lim sohasidagi innovatsion jarayonlarning mohiyati, tuzilishi, tasnifi va xususiyatlarini o'rganishning mavjud natijalarini tahlil qilish bilan bog'liq [1, 2, 3].

Mamlakatimizda pedagogik innovatsiyaning rivojlanishi ommaviy ijtimoiy-pedagogik harakat, ta'lim tizimining jadal rivojlanishiga bo'lgan mavjud ehtiyoj va o'qituvchilarning uni amalga oshirishga qodir emasligi o'rtasidagi ziddiyatning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Shu munosabat bilan yangi bilimlarga, "innovatsiya", "yangilik", "novatsiya", "innovatsion jarayon" kabi yangi tushunchalarni tushunishga bo'lgan ehtiyoj kuchaydi [4].

"Innovatsiya" so'zi lotin tilidan kelib chiqqan. Tarjimada bu - yangilanish, o'zgarish, yangi narsa kiritish, yangilik kiritish degan ma'noni anglatadi. "Innovatsiya" (innovatsiya) tushunchasiga yangilikni amaliyotga tatbiq etish jarayoni sifatida ta'rif beriladi. Innovatsiyadagi asosiy tushuncha innovatsion jarayondir [5].

Innovatsion jarayonlar quyidagi bosqichlarga ajraladi:

1. Kasbiy tayyorgarlik jarayonini amalga oshirishda yangi g'oyalarning tug'ilishi va yangilanish konsepsiyasining paydo bo'lish bosqichi. Bu shartli ravishda fundamental, kasbiy va amaliy izlanishlar natijasi tarzida yangilik yaratish deyiladi.

2. Kasbiy tayyorgarlik jarayonini amalga oshirishda yaratuvchanlikka intilish bosqichi. Muayyan obyektga amalga oshirilgan yangilik - moddiy yoki ma'naviy narsa-namuna.

3. Kasbiy tayyorgarlik jarayonini amalga oshirishda yangilik kiritish bosqichi. Yaratilgan yangilik amaliyotga tatbiq etiladi, qayta ishlanadi. Bu bosqich kiritilgan yangilikdan yuqori samaraga erishish bilan yakunlanadi.

So'ng yangilikning mustaqil harakatlanishi boshlanadi. Yangiliklar qo'llanilish jarayonida yanada boshqa bosqichlarga ajraladi.

4. Kasbiy tayyorgarlik jarayonini amalga oshirishda yangiliklarning hayotga tatbiq etish bosqichi. Yangiliklarni boshqa sohalarga ham keng qo'llashda namoyon bo'ladi.

5. Muayyan sohada yangilikning turg'un xizmat qilish bosqichi.

Yangilikni qo'llash davomida u o'zining yangilik xususiyatini yo'qotib boradi. Mazkur bosqich yangilik o'rniga undan ham samarali yangiliklarni tatbiq etish bilan yakunlanadi. Bir yangilik o'rnini undan ham samaraliroq bo'lgan boshqasi egallaydi.

6. Kasbiy tayyorgarlik jarayonini amalga oshirishda yangiliklarni boshqa yangilik bilan almashtirish maqsadida yangiliklar ko'lamini qisqartirish bosqichi [6, 7, 4].

Innovatsion jarayon bir necha bosqich va vositalar yig'ini yordamida ilmiy yangilik yoki g'oya, ijtimoiy yangilikka, shu qatorda ta'lim yangiligiga aylanadi. Bunda yangilik kiritishga innovatsiya natijasi sifatida qaraladi, innovatsion jarayon esa, umumiy tarzda quyidagi uch bosqichning rivojlanishi sifatida tushuniladi: g'oyalarni berish (ilmiy yangilik ochish), g'oyalarni amaliy jihatdan ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish [8].

Kasbiy tayyorgarlik jarayonini amalga oshirishda innovatsion yondashuv mazmunini quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Funktsional imkoniyatlariga qarab, barcha texnika yo'nalishlarida kasbiy faoliyatga tayyorlashda zarur bo'ladigan innovatsiyalar: yangiliklar samarali faoliyat jarayonini ta'minlaydigan shartlar (kasbiy tayyorgarlik mazmuni, innovatsion muhit, texnik-texnologik sharoitlar); yangilik - texnik vosita, texnologik loyihalash va hokazo; tashkiliy boshqaruvga oid yangiliklar (innovatsion yechimlar).

2. Innovatsion yondashuv asosida o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini amalga oshirish va tatbiq etish sohasiga qarab: ilmiy- tadqiqot, loyihaviy-konstruktorlik, foydalanish va servis xizmati ko'rsatish, ishlab chiqarish va ta'mirlash, tashkiliy-boshqaruv [9, 10, 4].

Tizimli innovatsiyalar – bu muayyan muammo doirasidan kelib chiqadigan, aniq maqsad, vazifalarga ega innovatsiyalardir. Bular o'qituvchi va o'quvchilar qiziqishlari asosida tuzilib, uzviylik xarakteriga ega bo'ladi. Bunday innovatsiyalar puxta tayyorlanib, ekspertlardan o'tadi va zarur vositalar bilan ta'minlanadi (kadrlar, moddiy, ilmiy-metodik ta'minot) [11].

Ma'lumki, innovatsion yondashuv faoliyatining subekti va uning shaxsiy imkoniyati hisoblanadi. Bunda o'quvchi shaxsining ijtimoiy-madaniy, intellektual va axloqiy imkoniyatlari yuksak ahamiyatga ega bo'ladi.

Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlar va yuqori samaradorlik mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish natijasida ta'limda sifat va samaradorlik ta'minlanib, pedagogik innovatsiya jarayoni vujudga keladi.

Pedagogik ta'lim tizimi zamon talablariga javob beradigan, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-innovatsion faoliyat olib borishga tayyorlash uchun zamonaviy o'qitish tizimining yangi, ilmiy asoslangan model va texnologiyalarini taklif qilgan holda taraqqiy etib bormoqda. Zamonaviy sharoitlarda tobora ortib borayotgan pedagogika sohasining maqomi va mazkur yo'nalishdagi

malakali mutaxassislarga bo'lgan talabning ortib borishi, oliy pedagogik ta'limning yaxlit tizimida ularning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini zamon talablari darajasida modernizatsiyalash zaruratini belgilaydi. Bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik – innovatsion faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalashning umumiy qoidalariga asoslanadi.

Pedagogika sohasini yangi sifat bosqichiga ko'tarish sifatli soha mutaxassislarni

tayyorlashning mazmuni va uslubini innovatsiyalarga asoslangan holda qayta qurishni talab qiladi. Buning uchun pedagogika sohasida bo'lajak o'qituvchilar tayyorlash tizimining mazmuni, dasturlarining tarkibiy tuzilishini davlat ta'limning mazkur bo'g'ini oldiga qo'ygan talablari asosida takomillashtirish lozimligini ko'rsatmoqda. Bo'lajak mutaxassislarni innovatsion yondashuv asosida pedagogik amaliyotini takomillashtirish texnologiyasi ta'lim muassasalari oldidagi muhim vazifalardan biridir. Bugun mamlakatimiz ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarga asoslangan ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, ijtimoiy faol va malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni jahon andozalari darajasiga chiqarish dolzarb masalalardan biridir.

Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik esa mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish natijasida ta'limda sifat va samaradorlik ta'minlanib, pedagogik innovatsion jarayon vujudga keladi.

Pedagogik innovatsiya – bo'lajak mutaxassislarni yangicha sharoitlarda ishlashga

tayyorlovchi jarayon bo'lib, u oldingi egallangan bilimlar asosida ta'limda sifat jihatidan o'zgarishlar amalga oshirib, yuqori samaradorlikka erishishga yangicha yondashuv qilishdan iboratdir.

“Innovatsion yondashuv”

tushunchasining pirovard maqsadi ta'lim sohasida o'quv-tarbiya jarayoni natijasini kafolatlaydigan o'zgarish, yangilanishlar kiritishdan iboratdir. Pedagogik innovatsiyalar tegishli sohada ijobiy o'zgarishlarni sodir etish, sifat jihatdan yuqori natijalarga erishish maqsadida qo'llaniladi.

Pedagogik ta'lim muassasalari o'quvchilarining pedagogik amaliyoti professional pedagogik kadrlar tayyorlashning muhim omili hisoblanadi. Zero, bilim, xazina bo'lsa, shuhbasiz, uning eshigini ochadigan kalit bu – amaliyot, amaliy ta'limdir.

Hozirgi vaqtda pedagogika yo'nalishidagi ta'lim muassasalarida amaliy tayyorgarligi yuksak, professional pedagogik kadrlar tayyorlash muammosi eng dolzarb masalalardan biridir.

Ta'lim oluvchilarning amaliyotni o'tash tartibi va uni tashkil etish ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlari tomonidan belgilanadi [1]. Ta'lim oluvchilar kasbiy ko'nikmalarini mukammal egallashi uchun o'quv rejalari va muayyan fanlarning o'quv dasturlarida o'quv va ishlab chiqarish amaliyotlarini o'tashlari kerak.

Amaliyotlar bo'lajak mutaxassislar jarayonining majburiy qismi bo'lib, o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligi, amaliy ko'nikmalari va kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltiriladi.

Pedagogik amaliyot bo'lajak mutaxassisni kasbiy tayyorlash tizimining asosiy va

muhim bo'g'inidir. Pedagogik amaliyot o'quvchilarning nazariy ta'limi va bo'lajak mustaqil faoliyatini bog'laydigan hamda kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishni ta'minlovchi jarayon bo'lib, dastlabki tajriba maktabi hisoblanadi.

Pedagogik amaliyot – bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda o'quv-pedagogik jarayonining asosiy qismi hisoblanadi. Pedagogik amaliyot namunaviy va ishchi o'quv rejasiga mos ravishda amalga

oshiriladi. Pedagogik amaliyotning mazmuni amaliyot turiga qarab, kafedrada ishlab chiqilgan dasturiga mos bo'ladi. Pedagogik amaliyot o'quv mashg'ulotlaridan ajralgan holda tashkil etiladi.

Pedagogik kuzatishlar natijalari kasbiy ta'lim tizimida malakaviy amaliyotni tashkil etish va o'tkazishda bir qancha kamchiliklar mavjudligini ko'rsatadi.

Kasbiy ta'lim jarayonida nazariya va amaliyot yaxlitligi ta'minlanmaganligi, o'quvchilarning malakaviy amaliyotlarini ishlab chiqarish korxonalarida o'tkazish samarali tashkil etilmagani oqibatida bitiruvchilarning aksariyat qismi tayyor mutaxassis bo'lib chiqish o'rniga, ishga joylashgandan keyin qaytadan o'z kasbini, mutaxassisligini o'rganayotganligi, shuningdek, ta'lim sifatini nazorat kilish mexanizmi zamonaviy talablarga javob bermasligi, ta'lim muassasalarida malakali pedagog va boshqaruv kadrlarining yetishmasligi kabi kamchiliklar qayd etilgan. Pedagogik amaliyotni o'tkazish bo'yicha dasturiy ta'minotning zamonaviy talablarga mos kemasligi; amaliyotni tashkil etishda innovatsion texnologiyalarning samarali metodlaridan yetarli darajada foydalanilmayotganligi; amaliyot natijalarini baholash tizimi yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi kabi muammolar uni tashkil etish va o'tkazishga innovatsion yondashuv zarurligini taqozo etadi.

Pedagogik amaliyotni o'tkazishda o'quvchilar tomonidan amaliy pedagogik faoliyat tajribasini o'zlashtirish, ularning shaxsining kasbiy yo'nalishini shakllantirish-asosiy maqsad qilib olinadi.

Ushbu maqsad quyidagi vazifalarda ko'rsatilgan:

- pedagogik jarayonni amalga oshirish uchun ularni qo'llash jarayonida o'quvchilarning psixologik, pedagogik va maxsus ("Ijtimoiy fanlar" fanidan) bilimlarini takomillashtirish;

- o'quvchilarning zamonaviy ta'lim

muassasasi ishi (ta'lim dasturlarining o'ziga xos xususiyatlari, pedagog-o'qituvchilar tarkibi faoliyati, ma'muriyat vakillari va pedagogik jamoaning funksional vazifalari, ta'lim sohasidagi an'analar va innovatsiyalar to'g'risida) g'oyalarini rivojlantirish. ishni tashkil etish).

Gnostik, o'quvchilarning bilim va kon'ikmalari sifatini diagnostika qilish, ularning tarbiya darajasini aniqlash, o'quvchilarning jinsi, yoshi va individual xususiyatlarini o'rganish, o'quvchilar guruhining rivojlanish xususiyatlarini aniqlash, tahlil qilish bilan bog'liq. Loyihaviy, o'quvchilarning rejalashtirishni ta'minlaydigan (tematik va dars), tarbiyaviy ish darslar va sinfdan tashqari ishlar konspektlarini ishlab chiqish, o'quvchilarning xususiyatlariga mos keladigan ta'lim va tarbiya shakllari va usullarini tanlash; ta'lim texnologiyalari;

- tashkiliy, o'z pedagogik faoliyatini amalga oshirishga va o'quvchilarning faol ishiga rahbarlik qilishga, ularning tashabbuskorligi va mustaqilligini rivojlantirishga qaratilgan;

- o'quvchi-amaliyotchining o'quvchilar va hamkasblari (uning o'rtoqlari, o'qituvchilari, metodistlari) bilan og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqoti bilan bog'liq;

- o'quvchilarning kasbiy pedagogik faoliyatga qiziqishini, pedagogik mehnatga ijodiy munosabatini rivojlantirish;

- o'quvchilarning pedagogik qobiliyatlarini (ifodali nutq, didaktik, taklif, idrok etish va boshqalar), shuningdek, o'qituvchi shaxsining kasbiy ahamiyatli fazilatlarini (bolalar bilan munosabatda bo'lish, o'zini tuta bilish, pedagogik takt, adolat va boshqalar) rivojlantirish.

Pedagogik amaliyotni o'tashda - o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari va istaklarini inobatga olgan holda, - o'quvchilar bilan propedevtik ish olib borish, - o'quvchilarning pedagogik madaniyat darajasini oshirish maqsadida zamonaviy ta'lim muammolari bo'yicha turli ilmiy-metodik tadbirlar tashkil etish, ularning

moyilliklari va qiziqishlarini aniqlash muhimdir.

Pedagogik amaliyotning har bir bosqichi yakunida - o'quvchilar kundaligini tuzadi va tekshirishga topshiradi, yakuniy konferensiyalarda - o'quvchilar pedagogik amaliyotdan o'tganligi to'g'risida hisobot taqdim etadi; tadqiqot ishlari, ijodiy loyihalar natijalarini e'lon qiladigan hisobotlarni tuzadi.

Bo'lajak o'qituvchini kompetensiyaga asoslangan o'qitishning muhim tarkibiy qismi o'quvchilarni joriy, oraliq va yakuniy attestatsiyadan o'tkazish tartibini o'zgartirishdir.

O'quvchilarning amaliy tayyorgarligi ularni tashkil etishning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish orqali o'qitish, tarbiyalash va o'quvchi shaxsi va individual xususiyatlarini rivojlantirishning yuqori samaradorligini ta'minlash zarurati bilan bog'liq.

Amaliy mashg'ulotlarning vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- o'quvchilarni nazariy bilimlarini amaliyotda chuqurlashtirish va mustahkamlash;

- bo'lajak mutaxassislarda kasbiy amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish;

- tanlangan kasbga muvofiq har xil faoliyat turlarini bajarishga kasbiy yaroqlilik va tayyorlikni aniqlash;

- muayyan kasbiy faoliyatga qiziqish va motivatsiyani shakllantirish;

- iqtisodiy faoliyatning ilg'or va innovatsion tajribasini o'rganish. Amaliy mashg'ulot tamoyillari nazariy mashg'ulot va amaliyot, amaliy mashg'ulot va amaliyotning o'zaro bog'liqligi va bir-birini to'ldirishini ifodalaydi; kasbiy o'zini-o'zi belgilash va amaliy mashg'ulotlarni diversifikatsiya qilish.

Amaliyot davomida qo'yilgan vazifalarni eng yuqori saviyada bajarish uchun bilim va ko'nikmalarni nafaqat aniq kasbiy modulga

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, pedagogik ta'lim tizimi, zamon talablariga javob beradigan, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-innovatsion faoliyat olib borishga

tayyorlash uchun zamonaviy o'qitish tizimining yangi, ilmiy asoslangan model va texnologiyalarini taklif qilgan holda taraqqiy etib bormoqda. Zamonaviy sharoitlarda tobora ortib borayotgan pedagogika sohasining maqomi va mazkur yo'nalishdagi malakali mutaxassislariga bo'lgan talabning ortib borishi, kasbiy ta'limning yaxlit tizimida ularning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini zamon talablari darajasida modernizatsiyalash zaruratini belgilaydi. Bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik – innovatsion faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalashning umumiy qoidalariga asoslanadi

- Kasb-hunar ta'limi №7, 2025

BIOLOGIYA O'QITUVCHILARINING MALAKASINI OSHIRISH TIZIMINI XALQARO BAHOLASH TADQIQOTLARI TALABLARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA AMALIY TAKLIFLAR

RAUPOVA MEHRINIGOR HAYDAROVNA

Biologiya kafedrası dotsenti, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston ta'lim tizimining xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS)dagi ishtirokini yaxshilash maqsadida biologiya fani o'qituvchilarining malakasini oshirish tizimini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak biologlarni tayyorlayotgan professor-o'qituvchilarning xalqaro baholash metodologiyalari bo'yicha xabardorlik darajasi so'rovnoma va intervyular orqali o'rganilgan. Aniqlangan bo'shliqlar asosida PISA va TIMSS tadqiqotlarining kompetensiyaviy yondashuviga yo'naltirilgan maxsus malaka oshirish kursi dasturi ishlab chiqilgan va uning samaradorligi tajriba-sinovdan o'tkazilgan. Maqolada ushbu tajriba natijalari, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini baholashning yangi usullari hamda malaka oshirish tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha amaliy takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: malaka oshirish, PISA, TIMSS, xalqaro baholash dasturlari, biologik savodxonlik, kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy kompetensiya, o'qituvchi, ta'lim sifati, innovatsion metodika.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы совершенствования системы повышения квалификации учителей биологии с целью улучшения участия системы образования Узбекистана в международных программах оценки (PISA, TIMSS). В рамках исследования посредством опросов и интервью был изучен уровень осведомленности профессорско-преподавательского состава, готовящего будущих биологов в высших учебных заведениях, о методологиях международных оценок. На основе выявленных пробелов была разработана и апробирована программа специализированного курса повышения квалификации, ориентированная на компетентностный подход исследований PISA и TIMSS. В статье представлены результаты данного эксперимента, новые методы оценки профессиональных компетенций учителей, а также практические предложения по модернизации системы повышения квалификации.

Ключевые слова: повышение квалификации, PISA, TIMSS, международные программы оценки, биологическая грамотность, компетентностный подход, профессиональная компетентность, учитель, качество образования, инновационная методика.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida har bir mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligi, avvalo, uning ta'lim tizimi sifati va inson kapitalining salohiyati bilan belgilanadi. Shu sababli O'zbekiston Respublikasi uchun ham PISA (The Programme for International Student Assessment), TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) kabi xalqaro baholash dasturlarida munosib ishtirok etish va yuqori natijalarga erishish milliy ta'lim siyosatining ustuvor vazifalaridan biriga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-sonli Farmoni hamda Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori ushbu yo'nalishdagi islohotlarga huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Xalqaro tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, o'qituvchilarning funksional

savodxonligi, xususan, tabiiy-ilmiy (jumladan, biologik) savodxonligini shakllantirishda eng hal qiluvchi omil – bu o'qituvchining kasbiy mahorati va uning zamonaviy baholash metodologiyalaridan xabardorligidir. PISA va TIMSS dasturlari shunchaki faktlarni yodlashni emas, balki olingan bilimlarni notanish hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish, tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqara olish kabi kompetensiyalarni baholashga qaratilgan. Bu esa, o'z navbatida, o'qituvchilarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimiga ham mutlaqo yangicha yondashuvlarni talab etadi. An'anaviy malaka oshirish kurslari ko'pincha nazariy ma'lumotlar berish bilan cheklanib, o'qituvchilarning xalqaro baholash talablariga mos amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda yetarlicha samara bermayotgan bo'lishi mumkin.

Ushbu holat biologiya fani o'qituvchilarini

tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimining joriy holatini tanqidiy tahlil qilish, ularning xalqaro baholash tadqiqotlari talablari bo'yicha xabardorlik darajasini aniqlash hamda shu asosda malaka oshirish tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan amaliy takliflar ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi ham aynan shu vazifalarni hal qilishga qaratilganligi bilan belgilanadi. Tadqiqotning asosiy g'oyasi — bo'lajak biologlarni o'qitayotgan professor-o'qituvchilarning o'zlari xalqaro baholash metodologiyalaridan qanchalik xabardor ekanligini o'rganish va ular uchun PISA, TIMSS talablariga yo'g'rilgan maxsus malaka oshirish kursi dasturini ishlab chiqib, uni amaliyotga joriy etishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Ta'lim sifatini oshirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligi hal qiluvchi ahamiyatga

Xususiyat	Tranzitsion rahbarlik	Transformatsion rahbarlik
Asosiy maqsad	Mavjud holni saqlash	O'zgarishlar yaratish
Motivatsiya usuli	Mukofot va jazo	Ilhom va vizyon
Vaqt istiqboli	Qisqa muddatli	Uzoq muddatli
Xodimlar bilan munosabat	Shartli kelishuv	Shaxsiy rivojlanish
Tashkiliy ta'sir	Samaradorlikni saqlash	Innovatsiya va o'zgarish
Qaror qabul qilish	Yuqoridan pastga	Hamkorlikda

ega ekanligi ko'plab xalqaro va milliy tadqiqotlarda o'z isbotini topgan. Jumladan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan o'tkaziladigan PISA tadqiqotlari natijalari tahliliga bag'ishlangan ishlarda o'quvchilarning funksional savodxonligi bilan o'qituvchilarning malakasi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjudligi ta'kidlanadi [1, 2]. Xususan, tabiiy fanlar yo'nalishidagi natijalar o'qituvchining fanni o'qitish metodikasi naqadar zamonaviy ekanligiga, xususan, o'quvchilarni tadqiqotga jalb qila olish va real hayotiy muammolarni fanga bog'lay olish mahoratiga bog'liq ekanini

ko'rsatadi. V. V. Safonovanning tadqiqotlarida ham XXI asr o'qituvchisi nafaqat o'z fani bo'yicha chuqur bilimga, balki xalqaro ta'lim standartlari va baholash mezonlaridan xabardor bo'lishi zarurligi alohida qayd etilgan [3]. Bu esa malaka oshirish tizimining mazmunini an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan holda qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

O'zbekiston olimlarining ishlarida ham ta'lim sifatini xalqaro standartlar asosida baholash va o'qituvchilar malakasini oshirish dolzarb masala sifatida o'rganilmoqda. N. Muslimov va boshqalar kasbiy ta'lim

pedagoglarining kreativligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar muhimligini asoslagan bo'lsa [4], U. I. Inoyatov ta'lim tizimini modernizatsiyalashda pedagogik innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlarini tadqiq qilgan [5]. Biroq, bevosita biologiya fani o'qituvchilarining malakasini PISA va TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlari talablaridan kelib chiqib takomillashtirishga yo'naltirilgan tizimli tadqiqotlar nisbatan kam. Mavjud ishlar asosan umumiy pedagogik muammolarga qaratilgan bo'lib, aniq bir fan, xususan, biologiya o'qituvchilarini tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlariga xalqaro baholash mezonlarini integratsiya qilish masalasi alohida ilmiy yechimni talab etadi. Sh. Abdullaeva o'z ishida aynan biologiya ta'limida PISA topshiriqlari kabi nostandart masalalardan foydalanish o'qituvchilar kreativligini oshirishini ta'kidlaydi [6], bu esa o'z navbatida o'qituvchining o'zini ham shu ruhda tayyorlash zaruratini keltirib chiqaradi. Demak, oliy ta'lim muassasalaridagi bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlayotgan professor-o'qituvchilarning o'zlari ushbu metodologiyalardan qanchalik xabardor ekanligini o'rganish va ular uchun maxsus malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot aralash (miqdoriy va sifat) tadqiqot dizayniga asoslangan bo'lib, u biologiya fani o'qituvchilari malakasini oshirish tizimining joriy holatini tahlil qilish va takomillashtirish bo'yicha takliflarni ilmiy asoslashga yo'naltirilgan. Tadqiqot bir necha bosqichda, quyidagi metodologik yondashuvlar asosida amalga oshirildi:

1. Nazariy-tahliliy metod: Tadqiqotning birinchi bosqichida mavzuga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar, xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS) bo'yicha OECD hisobotlari, mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, monografiya va maqolalari tizimli tahlil qilindi. Bu metod muammoning nazariy asoslarini,

uning o'rganilganlik darajasini aniqlash hamda tadqiqotning konseptual asoslarini shakllantirish imkonini berdi.

2. Empirik metodlar (so'rovnoma va intervyu): Tadqiqotning asosiy g'oyasini tekshirish – ya'ni, bo'lajak biologlarni tayyorlayotgan professor-o'qituvchilarning xalqaro baholash metodologiyalari bo'yicha xabardorlik darajasini aniqlash maqsadida empirik tadqiqot o'tkazildi.

Maqsadli guruh: Buxoro davlat universiteti va Buxoro davlat pedagogika institutining biologiya yo'nalishida dars beruvchi 60 nafar professor-o'qituvchisi (magistratura, tayanch doktorantura, dotsent, professor).

So'rovnoma: Google Forms platformasi yordamida maxsus ishlab chiqilgan anketa orqali o'qituvchilarning PISA va TIMSS tadqiqotlarining maqsadi, baholash mezonlari (kompetensiyalar), topshiriq turlari va ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha bilim darajasi aniqlandi. So'rovnoma yopiq (ha/yo'q, variantli) va ochiq (fikr bildirish) savollarni o'z ichiga oldi.

Yarim-tuzilmali intervyu: Miqdoriy ma'lumotlarni chuqurlashtirish maqsadida 20 nafar o'qituvchi bilan yarim-tuzilmali intervyular tashkil etildi. Intervyular davomida malaka oshirish tizimining mavjud muammolari, o'qituvchilarning ehtiyojlari va yangi dasturlarga bo'lgan munosabati chuqur o'rganildi.

3. Pedagogik tajriba-sinov (eksperiment): Empirik tadqiqot natijalari tahlili asosida biologiya fani o'qituvchilari uchun mo'ljallangan, 36 soatga mo'ljallangan "Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish" nomli malaka oshirish kursi dasturi ishlab chiqildi. Dasturning samaradorligini tekshirish uchun pedagogik eksperiment o'tkazildi.

Guruhlar: Ishtirokchilar tasodifiy tanlov asosida tajriba (n=30) va nazorat (n=30) guruhlariga ajratildi.

Jarayon: Tajriba guruhida yangi dastur asosida mashg'ulotlar o'tkazildi. Nazorat

guruhi esa an'anaviy malaka oshirish dasturida ishtirok etdi.

Baholash: Eksperiment boshida (kirish testi) va yakunida (chiqish testi) har ikki guruh ishtirokchilarining bilimlari PISA uslubiyaiga moslashtirilgan test va amaliy topshiriqlar yordamida baholandi. Topshiriqlar o'qituvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki o'quvchilar uchun kompetensiyaviy topshiriqlar yarata olish va ularni baholay olish ko'nikmalarini o'lchashga qaratildi.

4. Statistik tahlil: Tajriba-sinov natijalarining statistik tahlili IBM SPSS Statistics dasturi yordamida amalga oshirildi. Kirish va chiqish testlari natijalari o'rtasidagi farqning ishonchliligi Studentning t-mezoni (t-test) yordamida tekshirildi. Natijalarning statistik ahamiyatlilik darajasi ($p < 0.05$) asosida ishlab chiqilgan dasturning samaradorligi haqida xulosa qilindi. Ushbu metodlar majmuasi tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi, xolisligi va ishonchliligini ta'minladi.

Tahlil va natijalar

Mazkur tadqiqotning metodologiyasiga muvofiq, biologiya fani o'qituvchilarining xalqaro baholash tadqiqotlari bo'yicha xabardorligini aniqlash va shu asosda ishlab chiqilgan yangi malaka oshirish dasturining samaradorligini baholash maqsadida to'plangan ma'lumotlar tizimli tahlil qilindi.

1. Professor-o'qituvchilarning xabardorlik darajasini baholash natijalari (So'rovnoma va intervyu tahlili). Tadqiqotning dastlabki bosqichida Buxoro davlat universiteti va Buxoro davlat pedagogika institutining 60 nafar professor-o'qituvchisi ishtirokida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Respondentlarning aksariyati (85%) PISA va TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlari haqida umumiy ma'lumotga ega ekanligini bildirgan. Biroq, ushbu dasturlarning aniq maqsadi, baholash mezonlari va O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ahamiyati haqidagi savollarga faqat 25% respondentlarga to'liq va aniq javob bera olgan.

“Biologiksavodxonlikkompetensiyasining

tarkibiy qismlari nimalardan iborat?” degan savolga so'ralganlarning atigi 18% qismi to'g'ri (bilimni qo'llash, hodisalarga ilmiy izoh berish, tadqiqot dizaynini tahlil qilish) javob bergan. Ko'pchilik respondentlar (65%) uni fanga oid faktlarni bilish bilan adashtirgan.

Dars jarayonida o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lovchi nostandart, PISA ruhidagi topshiriqlardan foydalanish darajasi tahlil qilinganda, respondentlarning faqat 30% muntazam ravishda, 55% “ba'zan” foydalanishini, 15% esa deyarli foydalanmasligini ma'lum qilgan. Bunga asosiy sabab sifatida tayyor metodik materiallarning yo'qligi va bunday topshiriqlarni tuzishga ko'p vaqt sarflanishi ko'rsatilgan.

Yarim-tuzilmali intervyular so'rovnoma natijalarini yanada chuqurlashtirdi. O'qituvchilar an'anaviy malaka oshirish kurslari ko'proq nazariy ma'lumot berishga yo'naltirilgani, biroq xalqaro baholash dasturlari bo'yicha amaliy ko'nikmalarni (topshiriq yaratish, baholash mezonlarini qo'llash) shakllantirishga yetarlicha e'tibor qaratilmasligini ta'kidlashdi. Bu natijalar PISA va TIMSS talablariga yo'naltirilgan maxsus malaka oshirish dasturini ishlab chiqish zaruratini yaqqol tasdiqladi.

2. Pedagogik tajriba-sinov natijalari:

Ishlab chiqilgan “Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish” nomli malaka oshirish dasturining samaradorligini tekshirish maqsadida o'tkazilgan pedagogik eksperiment natijalari quyidagicha bo'ldi. Tajriba boshida tajriba ($n=30$) va nazorat ($n=30$) guruhlarida o'tkazilgan kirish testi natijalari o'rtasida statistik jihatdan sezilarli farq kuzatilmadi ($p > 0.05$), bu guruhlarining dastlabki bilim darajasi deyarli bir xil bo'lganligini ko'rsatadi.

Malaka oshirish kurslari yakunida o'tkazilgan chiqish testi natijalari esa sezilarli ijobiy dinamikani namoyon etdi (1-jadval).

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, an'anaviy dastur bo'yicha shug'ullangan nazorat guruhining natijalari 21.7% ga oshgan bo'lsa, yangi dastur asosida o'qigan tajriba guruhi

1-jadval

Tajriba va nazorat guruhlarining kirish va chiqish testlari bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlarining qiyosiy tahlili (100 ballik tizimda)

Guruhlar	Ishtirokchilar soni (n)	Kirish testi (O'rtacha ball)	Chiqish testi (O'rtacha ball)	O'sish dinamikasi (%)
Tajriba guruhi	30	38.5	82.4	+114%
Nazorat guruhi	30	39.1	47.6	+21.7%

ishtirokchilarining o'rtacha ko'rsatkichi 114% ga o'sgan. Chiqish testi natijalari bo'yicha guruhlar o'rtasidagi farqning ishonchligini tekshirish uchun Studentning t-mezoni (t-test) qo'llanildi. Hisob-kitoblar natijasida olingan t-qiymati ($t = 11.2$) kritik qiymatdan yuqori bo'lib, guruhlar o'rtasidagi farqning statistik ishonchligini tasdiqladi ($p < 0.05$).

Bundan tashqari, chiqish testidagi amaliy topshiriq (PISA uslubi-yatiga mos keladigan biologik masala yaratish va unga baholash mezonlarini ishlab chiqish) natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhidagi ishtirokchilarning 80% (24 nafar) topshiriqni to'liq va to'g'ri bajargan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich atigi 23% (7 nafar) ni tashkil etdi. Bu esa, o'z navbatida, ishlab chiqilgan malaka oshirish dasturining nafaqat nazariy bilim berishda, balki o'qituvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishda ham yuqori samaradorlikka ega ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, biologiya o'qituvchilarining PISA va TIMSS dasturlari bo'yicha kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb talabidir. O'qituvchilarning aksariyati ushbu dasturlar mohiyatini chuqur anglashda va amaliyotga tatbiq etishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu muammoning samarali yechimi – an'anaviy malaka oshirish kurslarini modernizatsiya qilish, ularni amaliyotga yo'naltirilgan, PISA ruhida topshiriqlarni yaratish va baholash ko'nikmalarini shakllantiradigan maxsus dasturlar bilan boyitishdir. Tajriba-sinovdan muvaffaqiyatli o'tgan dastur shuni ko'rsatdiki, bunday yondashuv o'qituvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki eng muhimi, o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan amaliy kompetensiyalarini keskin oshirish imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, O'zbekistonning xalqaro baholash dasturlaridagi nufuzini yuksaltirishning muhim omilidir.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-sonli Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.09.2018-y., 06/18/5538/1841-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.12.2018-y., 09/18/997/2289-son.
3. Inoyatov U.I. Nazariyadan amaliyotgacha. – T.: "Sharq", 2005. – 287 b.
4. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: TDPU, 2015. – 120 b.
5. Сафонова В.В. Социокультурный подход к обучению иностранному языку как специальности: Дисс. ... д-ра пед. наук. – М., 1993. – 474 с.
6. Abdullaeva Sh.A. Biologiya ta'limida PISA topshiriqlaridan foydalanib o'quvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish // Science and Education. – 2021. – №2(4). – B. 482-491.
7. Schleicher A. PISA 2018: Insights and Interpretations. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 64 p.
8. Stewart W. How PISA became the world's most important exam // The Guardian. – 2017. [Elektron manba]. URL: <https://www.theguardian.com/news/2017/dec/05/how-pisa-became-the-worlds-most-important-exam> (Murojaat sanasi: 25.07.2024).

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ФИЗИЧЕСКИХ ЗАДАЧ, ПРИБЛИ- ЖЕННЫХ К РЕАЛЬНОЙ ЖИЗНИ

С.У. АШИРБЕКОВА

Нукусский Государственный педагогический институт

Аннотация. В статье рассматривается значимость формирования функциональной грамотности учащихся в процессе изучения физики. Особое внимание уделяется решению физических задач, приближённых к реальным жизненным ситуациям, как эффективному средству развития естественнонаучной, математической и критической грамотности. На конкретных примерах — энергосбережение в быту и теплоизоляция дома — показано, как с помощью жизненно ориентированных задач можно формировать у учащихся практические навыки применения знаний, умение анализировать данные и делать обоснованные выводы.

Ключевые слова. Функциональная грамотность, физика, жизненные задачи, энергосбережение, теплоизоляция, критическое мышление, естественнонаучная грамотность.

Abstract. This article explores the importance of developing students' functional literacy in the process of learning physics. Particular attention is given to solving real-life-oriented physics problems as an effective tool for enhancing scientific, mathematical, and critical literacy. Using specific examples—energy saving in everyday life and home thermal insulation—the article demonstrates how practical tasks help students acquire real-world problem-solving skills, analyze data, and make informed decisions.

Keywords. Functional literacy, physics, real-life problems, energy saving, thermal insulation, critical thinking, scientific literacy.

Annotatsiya. Maqolada fizika fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishning ahamiyati yoritilgan. Xususan, real hayotga yaqinlashtirilgan fizik masalalarni yechish orqali o'quvchilarning tabiiy-ilmiy, matematik va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada "Maishiy sharoitda energiyani tejash" va "Uy issiqlik izolyatsiyasi" kabi amaliy misollar orqali bilimlarni kundalik hayotda qo'llash, ma'lumotlarni tahlil qilish va asosli xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar. Funksional savodxonlik, fizika, hayotiy masalalar, energiyani tejash, issiqlik izolyatsiyasi, tanqidiy fikrlash, tabiiy-ilmiy savodxonlik.

Введение. В современном мире образование стремительно трансформируется, отвечая на вызовы времени, развитие технологий, цифровизацию и новые социальные запросы. Одним из ключевых ориентиров в системе общего образования становится формирование функциональной грамотности учащихся — способности применять полученные знания и умения в реальных жизненных ситуациях, выходящих за рамки учебных задач. В контексте этих изменений особенно актуализируется подход, при котором обучение предметам, включая физику,

ориентировано не только на передачу теоретических знаний, но и на развитие прикладных навыков, необходимых для успешной адаптации в повседневной жизни и будущей профессиональной деятельности [1-3].

Очевидно, что современному ученику важно не просто запомнить формулу закона Ома или уметь решать задачи на механическое движение, а понимать, как электричество работает в доме, почему важно экономить энергию, как устроены бытовые приборы, как действуют физические явления в транспорте, строительстве, медицине

и других сферах. Именно использование задач, приближенных к реальной жизни, становится действенным инструментом формирования функциональной грамотности. Такие задачи мотивируют, вовлекают учащихся, помогают установить межпредметные связи, развивают исследовательскую активность и критическое мышление [4, 5].

Целью настоящей статьи является обоснование педагогической значимости приближенных к реальной жизни физических задач для формирования функциональной грамотности школьников, а также представление конкретных примеров и методических приёмов, способствующих эффективному внедрению данного подхода в учебный процесс.

Основная часть. Функциональная грамотность — это способность человека использовать полученные знания и навыки в нестандартных, жизненных ситуациях для решения практических задач [6, 7]. Согласно исследованиям PISA, она включает в себя следующие компоненты:

1. Читательская грамотность — умение понимать, интерпретировать и использовать письменную информацию.

2. Математическая грамотность — способность применять математические знания для решения реальных задач.

3. Естественнонаучная грамотность — способность понимать естественнонаучные явления, оценивать информацию и принимать решения, основанные на научных данных.

4. Финансовая, цифровая, гражданская грамотность и др.

В рамках школьного курса физики ключевую роль играет развитие естественнонаучной грамотности, но при правильно выстроенном обучении затрагиваются и другие её аспекты: аналитическое мышление, математическое моделирование, интерпретация текстов, решение нестандартных задач и т.д.

Физика формирует у учащихся понима-

ние мира через призму закономерностей и моделей, развивает логическое и критическое мышление, умение экспериментировать, делать выводы, оценивать риски. Она напрямую связана с практическими аспектами жизни: транспорт, жильё, медицина, экология, энергетика, связь и коммуникации. В связи с этим физика как учебный предмет обладает высоким потенциалом для формирования функциональной грамотности.

Однако важно подчеркнуть, что традиционный подход — решение стандартных задач по шаблону — не всегда способствует достижению этих целей. Для этого необходимы жизненно-практические задачи, которые побуждают ученика:

- формулировать проблему;
- самостоятельно выбирать стратегию решения;
- обращаться к опыту;
- анализировать условия, интерпретировать данные;
- делать обоснованные выводы.

Пример 1. Энергосбережение в быту. В квартире используются 10 лампочек накаливания мощностью 100 Вт каждая, которые работают в среднем по 5 часов в день. Учащимся предлагается рассчитать, сколько электроэнергии потребляют эти лампы за месяц, и сколько можно было бы сэкономить, если заменить их на светодиодные лампы мощностью 10 Вт с тем же уровнем освещённости.

Также необходимо выяснить:

- сколько денег удастся сэкономить;
- сколько стоит одна светодиодная лампа;
- через сколько месяцев такая замена окупится.

Цель задачи:

Сформировать у учащихся умение:

- использовать физические знания и математические расчёты для анализа реальной бытовой ситуации;
- интерпретировать и анализировать данные;

- принимать рациональные решения на основе расчётов;

- учитывать экономические и экологические факторы.

Постановка задачи:

Дано:

- Кол-во ламп — 10 штук;
- Мощность ламп накаливания — 100 Вт (0.1 кВт);

- Мощность светодиодных ламп — 10 Вт (0.01 кВт);

- Среднее время работы в день — 5 часов;

- Цена 1 кВт·ч — 1000 сум (можно адаптировать под региональные тарифы);

- Стоимость одной светодиодной лампы — 25 000 сум.

Найти:

1. Сколько кВт·ч потребляют лампы накаливания за месяц?

2. Сколько — светодиодные?

3. Сколько можно сэкономить за месяц?

4. Через сколько месяцев окупится покупка светодиодных ламп?

Решение:

1. Энергопотребление ламп накаливания:

Энергия = мощность × время × количество ламп

$$E_1 = 0.1 \text{ кВт} \times 5 \text{ ч/день} \times 30 \text{ дней} \times 10 \text{ ламп} = 150 \text{ кВт} \cdot \text{ч в месяц}$$

2. Энергопотребление светодиодных ламп:

$$E_2 = 0.01 \text{ кВт} \times 5 \text{ ч/день} \times 30 \text{ дней} \times 10 \text{ ламп} = 15 \text{ кВт} \cdot \text{ч в месяц}$$

3. Экономия электроэнергии:

$$\Delta E = E_1 - E_2 = 150 - 15 = 135 \text{ кВт} \cdot \text{ч}$$

4. Денежная экономия за месяц:

$$\Delta C = 135 \text{ кВт} \cdot \text{ч} \times 1000 \text{ сум} = 135\,000 \text{ сум}$$

5. Затраты на покупку светодиодных ламп:

$$\text{Цена за 10 ламп} = 25\,000 \times 10 = 250\,000 \text{ сум}$$

6. Срок окупаемости:

$$\text{Окупаемость} = 250\,000 \text{ сум} / 135\,000$$

сум/мес ≈ 1.85 месяца

Вывод учащихся:

При замене 10 ламп накаливания на светодиодные можно сэкономить около 135 кВт·ч электроэнергии в месяц, что составляет 135 000 сум. Учитывая, что светодиодные лампы стоят 250 000 сум, вложения окупятся примерно за 2 месяца, после чего семья будет ежемесячно получать чистую экономию. Кроме того, светодиодные лампы служат в 10 раз дольше и меньше нагреваются, что повышает их безопасность и экологичность.

Пример 2. Теплоизоляция дома.

Учащимся предлагается смоделировать ситуацию утепления стен частного дома. Известно:

- температура в помещении — +20 °С,
- наружная температура — -10 °С,
- площадь наружной стены — 30 м²,
- толщина стены — 40 см (0,4 м).

Стена построена из одного материала (например, кирпича), но предлагается сравнить теплотери через неё с теплотериями при использовании других утепляющих материалов (пенопласт, минеральная вата, газобетон и т. д.).

Задача — рассчитать тепловые потери через стену при разных материалах и выбрать самый эффективный утеплитель.

Цель задачи:

Сформировать у учащихся:

- умение применять знания о теплопередаче к реальным бытовым условиям;
- навык работы с табличными данными (теплопроводность);
- умение критически оценивать варианты и обосновывать выбор;
- понимание экологических и экономических последствий энергопотерь.

Теоретическая основа:

Для расчёта тепловых потерь через плоскую стену применяется формула:

$$Q = \frac{kSAT}{d}$$

Где:

- Q — количество теплоты (Вт),
- k — коэффициент теплопроводности материала (Вт/м·°C),
- S — площадь поверхности (м²),
- ΔT — разность температур (внутри и снаружи),
- d — толщина материала (м).

Дано (исходные условия):

- $T_{\text{внутр}} = +20$ °C
- $T_{\text{наруж}} = -10$ °C
- $\Delta T = 30$ °C
- $S = 30$ м²
- $d = 0.4$ м

Таблица 1. Коэффициентов теплопроводности (k).

Материал	Коэффициент теплопроводности (Вт/м·°C)
Кирпич	0.7
Газобетон	0.12
Пенопласт	0.04
Минеральная вата	0.045
Древесина (сухая)	0.15

Расчёт теплопотерь:

1. Кирпичная стена:

$$Q = 0.7 \cdot 30 \cdot 300.4 = 6300.4 = 1575 \text{ Вт}$$

2. Газобетон:

$$Q = 0.12 \cdot 30 \cdot 300.4 = 1080.4 = 270 \text{ Вт}$$

3. Пенопласт:

$$Q = 0.04 \cdot 30 \cdot 300.4 = 360.4 = 90 \text{ Вт}$$

4. Минеральная вата:

$$Q = 0.045 \cdot 30 \cdot 300.4 = 40.50.4 = 101.25 \text{ Вт}$$

5. Древесина:

$$Q = 0.15 \cdot 30 \cdot 300.4 = 1350.4 = 337.5 \text{ Вт}$$

Интерпретация результатов:

Материал	Теплопотери (Вт)
Кирпич	1575
Газобетон	270
Пенопласт	90
Минеральная вата	101.25
Древесина	337.5

Наименьшие теплопотери — у пенопласта (90 Вт), за ним следует минеральная вата. Это значит, что данные материалы лучше всего подходят для утепления стен. Кирпич, несмотря на прочность, имеет высокую теплопроводность и теряет больше тепла. Учащиеся делают вывод, что при проектировании или ремонте дома целесообразно использовать теплоизоляционные материалы с низкой теплопроводностью, что позво-

лит снизить затраты на отопление и сохранить тепло.

Рассмотренные примеры демонстрируют высокую эффективность применения жизненно ориентированных физических задач для формирования функциональной грамотности учащихся. Оба задания выходят за рамки традиционного учебного подхода и требуют от школьников активного применения знаний в реальном контексте, анализа,

интерпретации данных, а также принятия обоснованных решений.

В первом случае учащиеся научились рассчитывать энергопотребление бытовых приборов, анализировать экономическую выгоду от замены ламп, оценивать окупаемость, связывая физические понятия с реальными финансовыми аспектами. Во втором примере — они исследовали теплопотери через строительные материалы, сравнивали коэффициенты теплопроводности, делали выводы о целесообразности утепления дома с учётом затрат и энергоэффективности.

Обе задачи способствуют развитию:

- естественнонаучной грамотности (понимание физических процессов),
- математической грамотности (расчёты, пропорции, графики),
- читательской и критической грамотности (работа с данными, таблицами, интерпретация),
- экологического сознания и ответственного отношения к ресурсам.

Заключение. Формирование функциональной грамотности учащихся — один из приоритетов современного образования, направленного на подготовку личности, способной ориентироваться в сложном мире, критически мыслить, принимать обоснованные решения и эффективно использо-

вать знания на практике. В этом контексте физика — как наука и учебный предмет — предоставляет уникальные возможности для развития таких компетенций.

Рассмотренные в статье примеры задач, приближённых к реальной жизни, демонстрируют, как можно превратить учебный процесс по физике в инструмент формирования функциональной грамотности. Эти задачи способствуют не только глубокому пониманию физических законов, но и вырабатывают навыки анализа, аргументации, планирования, прогнозирования — навыки, необходимые в XXI веке.

Для достижения высокой результативности важно, чтобы учителя осознавали необходимость отхода от формализма и шаблонности в обучении и активнее использовали жизненно-практический контекст, применяли проектную, исследовательскую и проблемную методики, создавали условия для рефлексии и самооценки учащихся.

Таким образом, использование задач, связанных с повседневной жизнью, позволяет реализовать главный принцип образования — учить не для школы, а для жизни. Именно такой подход делает физику не только понятной и интересной, но и по-настоящему значимой для ученика дисциплиной.

Использованные литературы:

1. Евдокимов И. В., Полянский Д. Д. От опыта в повседневной жизни к физике //Россия молодая. — 2022. — С. 95106.1-95106.8.
2. Бабин Ю. М. Формирование представлений учащихся о нетрадиционных концепциях в преподавании курса «Концепции современного естествознания» //Управление образованием: теория и практика. — 2024. — Т. 14. — №. 3-1. — С. 19–29-19–29.
3. Егошина К. С. Школьный курс физики в жизни человека //Физико-математическое и естественно-научное образование: Наука и школа. — 2022. — С. 95-97.
4. Ордабаева Ж. Ж. Межпредметные связи физики, химии, биологии в формировании функциональной грамотности учащихся //Международный журнал экспериментального образования. — 2015. — №. 3-2. — С. 18-20.
5. Аипеисова Б. М. Реализация межпредметных связей русского языка и физики в школе //Hamkor konferensiyalar. — 2024. — Т. 1. — №. 9. — С. 40-43.
6. Веряев А. А., Нечунаева М. Н., Татарникова Г. В. Функциональная грамотность учащихся: представления, критический анализ, измерение //Известия Алтайского государственного университета. — 2013. — Т. 2. — №. 2 (78). — С. 013-017.
7. Нурмуратова К. А. Функциональная грамотность как основа развития гармоничной личности в современных условиях //Педагогическая наука и практика. — 2019. — №. 1 (23). — С. 14-18.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA GERMENEVTIK YONDASHUV ASOSIDA IJTIMOIIY-MADANIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

NURIDDIN ABDULLAYEVICH XOLMIRZAYEV

Navoiy davlat univkersiteti doktoranti

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchining ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani shakllantirishda pedagogik hermenevtikaning muhimligi asoslanadi. Ijtimoiy-madaniy kompetentsiyaning pedagogik hermenevtikaning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Ushbu muammo bo‘yicha turli nuqtai nazardan tahlil qilish bizga hermenevtik yondashuv asosida o‘z-o‘zining ijtimoiy-madaniy kompetentsiyasini anglash imkonini berilishi tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: “Germenevtika” tushunchasi, pedagogik hermenevtika, o‘z-o‘zini rivojlantirish, Hermes, F.Shleyermaxer, ommaviy madaniyat, retseptiv estetika, bag‘rikenglik.

Аннотация. В статье обосновывается значение педагогической герменевтики в формировании социокультурной компетентности будущего учителя. Рассматриваются особенности педагогической герменевтики социокультурной компетентности. Анализируется, что анализ данной проблемы с разных сторон позволяет осмыслить собственную социокультурную компетентность на основе герменевтического подхода.

Ключевые слова: Понятие «герменевтика», педагогическая герменевтика, саморазвитие, Гермес, Ф. Шлейермахер, массовая культура, рецептивная эстетика, толерантность.

Annotation. The article substantiates the importance of pedagogical hermeneutics in the formation of socio-cultural competence of a future teacher. The specific features of pedagogical hermeneutics of socio-cultural competence are considered. It is analyzed that analyzing this problem from different perspectives allows us to understand our own socio-cultural competence based on a hermeneutic approach.

Keywords: The concept of "hermeneutics", pedagogical hermeneutics, self-development, Hermes, F. Schleiermacher, popular culture, receptive aesthetics, tolerance.

Kirish. O‘zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev dunyoning bugungi manzarasi va undagi muammolarga to‘xtalar ekan, “Tarbiya qancha mukammal bo‘lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi, deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal bo‘lishi uchun esa bu masalada bo‘shliq paydo bo‘lishiga mutlaqo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. Barchangizga ayon, hozirgi kunda dunyo miqyosida beshafqat raqobat, qarama-qarshilik va ziddiyatlar tobora keskin tus olmoqda. Diniy ekstremizm, terrorizm, gilyohvandlik odam savdosi, noqonuniy migratsiya, “ommaviy madaniyat” kabi xavf-xatarlar kuchayib, odamzot asrlar davomida amal qilib kelgan e‘tiqodlar, oilaviy qadriyatlarga putur yetkazmoqda.

Mana shunday va boshqa ko‘plab tahdidlar insoniyat hayotida jiddiy muammolarni keltirib chiqarayotgani – ayni haqiqat va buni hech kim inkor etolmaydi”[1]-deb, ta’kidlaydi. Darhaqiqat, bu ijtimoiy-madaniy nomuvoviqliklarning ijobiy o‘zgarishlarida ta’lim va tarbiyaning o‘rni beqiyos.

“Germenevtika” so‘zi lotincha “hermeneutica” dan olingan bo‘lib, u o‘z navbatida yunoncha so‘zning tarjimasini bo‘lib, “talqin qilish yoki tushuntirish san‘ati” [10.62] degan ma’nolarni anglatadi.

Germenevtikada xudolar va odamlar o‘rtasidagi vositachi Hermes bilan bog‘lanishi ham etimologik jihatdan qabul qilingan. [10.62] S.Allayorova “Germenevtika” nomli

o'quv qo'llanmasida, "Rivoyatlarga ko'ra, Olimp tog'idagi "ma'bud"larning amrfarmon va xabarlarini Germes odamlarga olib kelib, tushuntirib, talqin qilib berganmish... Vositachi "Germes" va "germenevtika" orasida talaffuzda ham, vazifadoshlikda ham o'xshashlik bor. Ya'ni, Germesning ma'no va mazmunni tashuvchilik, yetkazib beruvchilik vazifasi germenevtikaning matn ma'nosini tushunish va tushuntirish san'ati ekanligi bilan bir xil." [3.6] deb bayon etgan. Germenevtika uzoq tarixga ega bo'lib, qadimgi yunonlar va rimliklarga borib taqaladi. Biroq, ushbu fanning rivojlanishiga XIX asr boshlarida nemis faylasufi va ilohiyotchisi Fridrix Shleyermaxer eng katta ta'sir ko'rsatdi. [9] XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Martin Xaydegger va Xans-Georg Gadamer germenevtikaning fundamental tushunchalarini ishlab chiqdilar, bunda shartlar va tarjimon va matn o'rtasidagi o'zaro ta'sir muhimligini ta'kidladilar.[4]

Sharqda o'zlashtirish nafosatshunosligi (retseptiv estetika) o'zining olis tarixiga ega. Jumladan, "Qur'oni Karim"ni tafsir qilish, shuningdek hadisi shariflarni sharxlashga harakat qilingan. Bobokalonlarimiz nimani qanday tushuntirish (talqin qilish)ni oldindan aniq belgilab olishgan. Shuning uchun ham tafsirlarning fikriy, lug'aviy, aqliy, tarixiy, mutasavvifona turlari yuzaga kelgan. Mahmud Qoshg'ariy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Zamaxshariy va boshqa ko'plab olimlarimiz o'z izlanishlarida so'zga e'tibor berish, talqin qilish va sharhlashni g'oyatda muhim sanashgan. Ularning gipoteza va taqqoslari, hukm va xulosa chiqarish usullari germenevtik tafakkurga daxldor edi. Demak o'ziga xos fikrlash tarzi bo'lgan bu jarayon madaniyatimiz tarixidagi muhim ilmiy-falsafiy hodisadir. [11]

Pedagogikaning ob'ekti pedagogik jarayonga kiritilgan hodisalar bilan pedagogik o'zaro ta'sir bo'lganligi sababli "u o'qitishning hamkorlikdagi faoliyatini, o'qitish va tarbiyalash usullarini, ta'lim mazmunini va uni o'qitish faoliyatiga kiritish usullarini o'rganadi".

Sun'iy intellekt ta'siri tobora ortib borayotgan XXI asrda inson o'z bilimlarini matnlarda ifodalangan ilmiy axborotlar bilan boyitib borishi zarur. Bilimlarning boyishida sun'iy intellekt ta'siri ahamiyatli, lekin asosiy masala shundaki, inson, faqatgina yangi axborotni qabul qiluvchi yoki qayd etuvchi emas, balki fikrlovchi, tahlil va tanqid qila oluvchi bo'lishi kerak. Oliy ta'lim muassasalarida bolajak o'qituvchining pedagogik faoliyatiga germenevtik yondashuvlarni joriy etish ta'limni rivojlantirishda, subyekt-subyekt munosabatidagi yangi konseptual bosqichini ifodalaydi. Germenevtik yondashuv o'qituvchining ta'lim muassasasidagi mavjud hodisalarni o'zaro bog'liqligini anglash, sabab-oqibatlarini aniqlash qobiliyatini anglatadi. Pedagogik germenevtikaning ijtimoiy-madaniy kompetensiyani rivojlantirishdagi o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, u ta'lim oluvchini tushunishga, unda mavjud bo'ladigan "anglashilmovchilik" holatini bartaraf etishga, talabalar muhitini ijtimoiy-madaniylashtirishning dolzarb muammolarini hal qilishga yordam beradi.

Germenevtika ta'lim va xususan oliy ta'lim sohasidagi nazariy va amaliy pedagogik muammolarni hal etishda muhim natijalarga erishishning samarali usuli bo'lgan analitik apparatni taklif etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Germenevtika qonunlari "insonning shakllanishi va rivojlanishi qonuniyatlarining mohiyatini, mohiyatini, pedagogika uchun ahamiyatini uning barcha ko'rinishlarida" tushunishga imkon beradi. Ular bizga butun o'quv jarayonini tashkil etishning "mazmunini, maqsadini, oqilona asoslarini tushunish imkonini beradi.

Ular duchor bo'lgan falsafiy tahlil natijasi V.I.Andreevning zamonaviy ta'lim muammolari u taklif qilgan uslubiy tamoyillarga aylandi (metoprinsiplar, keyinchalik metaprinsiplar), zamonaviy ta'lim va o'z-o'zini ijodiy rivojlantirish strategiyalarini aksiologik, madaniy, antropologik, gumanistik, sinergetik

va hermenevtik jihatlarini ifodalaydi. [6.608] A.F.Zokirova V.I.Andreevning Pedagogika fani uchun hermenevtik metaprinsip zarurligini ta'kidlagan fikriga qo'shilgan holda, hermenevtikada "madaniy umuminsoniy qadriyatlarni yaxlit tushunishga" umid bog'laydi. [7.152] Pedagogika uchun eng muhimi, birinchi navbatda, hermenevtik tushunish uchun metodologiyani taklif qilgan va bu metodologiyaning joriy etilishi har qanday profilni mutaxassisni tayyorlashning butun jarayonini takomillashtirishga hissa qo'shmaydi.

Talabning matnini tushunishni aniq bo'lajak o'qituvchini o'rgatish kerak, chunki hermenevtika asoschisi F.Shleyermaxerning fikricha, to'g'ri tushunish ma'lum bir texnikaga muvofiq tushunishdir. Tushunish inson kamolotining zaruriy sharti va ajralmas qismidir. Bu ta'limning asosida yotadi. Pedagogikadagi hermenevtik yondashuv birinchi marta A.F.Zakirovaning asarlarida chuqur tahlil etilgan, pedagogik hermenevtika tushunchasining mohiyati asoslab berilgan. [8] A.F.Zakirovaning so'zlariga ko'ra, "pedagogik hermenevtika - bu turli janrdagi matnlarda qayd etilgan pedagogik bilimlarni, ularni eng to'liq va chuqur tushunish maqsadida talqin qilish va ijtimoiy-madaniy an'analar, insoniyatning hissiy va ma'naviy tajribasini refleksli tushunish va tushunish mavzusining shaxsiy ruhiy tajribasi izohlaydi" [7,152]. Pedagogikada hermenevtik yondashuvdan foydalanishda bir qancha sohalar orqali o'rganish mumkin, jumladan:

- ta'lim tizimida hermenevtik yondashuv foydali bo'lishi mumkin: a) sub'ekt-sub'ekt munosabatlarini o'rnatishda pedagogik jarayon ishtirokchilarining o'zaro tushunishi bilan bog'liq muammolarni hal qilishda; b) pedagogik o'zaro ta'sir jarayonida "ma'no shakllanishi" davrida; v) o'quv va axborot ko'nikmalarini egallash jarayonida va boshqalar;

- Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda va o'qituvchining o'z-o'zini tarbiyalashda hermenevtik-talqin usullaridan foydalanish

quyidagilarga yordam beradi: a) o'qituvchining gumanitar tafakkurini rivojlantirish; b) tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlil usullarining kombinatsiyasi; v) qiymat-semantik va mantiqiy-gnoseologik kabi jihatlarini o'rganishda bir-birini to'ldirish; d) ilmiy matnlarni shakllantirishda shablonli yondashuvni engish, simulakralardan xalos bo'lish. [7.152]

A.F.Zakirova kasbiy pedagogik tayyorgarlik uchun hermenevtik yondashuvning alohida ahamiyatini ta'kidlaydi, chunki zamonaviy o'qituvchining kasbiy faoliyati nafaqat tayyor ilmiy loyihalarni amalga oshirishni, balki innovatsion makonda izlanish faoliyatini, ustuvor ijtimoiy qadriyatlarning umummadaniy va shaxsiy ma'nolar bilan bog'liqligi, yangi ijtimoiy tartibni talqin qilishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hermenevtika o'zini, dunyodagi o'z o'rnini tushunishga, voqelikni tushunishga va unito'g'ritalqin qilishga, uni amalga oshirishga, shuningdek, boshqa odamlarni o'z his-tuyg'ulari, atrofidagi dunyo haqidagi g'oyalari, fikrlari bilan tushunishga qodir bo'lgan ijtimoiy-madaniy kompetensiyali o'qituvchini tarbiyalashga imkon beradi. Shuning uchun amaliyotida ratsional-mantiqiy va obrazli-hissiy munosabatlarni, an'analar, hissiy shaxsiy tajriba va ta'lim harakati ishtirokchilarining o'qituvchi va talabning ijodkorligi - ilmiy tushuntirish va ijtimoiy-madaniy munosabatlarni uyg'unlashtirishni oqilona deb biladi. O'qituvchi uchun tajriba va tushunish nihoyatda muhim bo'lganligi sababli, o'qituvchi shaxsini shakllantirish jarayonida hermenevtik tahlilga murojaat qilish zarur, chunki tushunish qanday bo'lishi mumkin degan savolga aynan hermenevtika javob bera oladi.

Tahlil va natijalar. O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganidek, "Odamni ongli yashashga, yetuklikka chorlaydigan beqiyos qudrat manbai - ma'naviyatning hayotimizdagi o'rni va ahamiyatini chuqur va atroflicha tahlil qilish muhim bir haqiqatni,

ya'ni yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch ekanligini anglatadi va tasdiqlaydi”. [2.123]

Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan tarixiy-ilmiiy merosni asrab-avaylash, ularni kelajak avlodga yetkazish mas'uliyatini anglagan holda, mavjud milliy va mumtoz monumental yodgorliklar, har qanday yuridik subyekt va tashkilotlar logotip va emblemalarida milliy ramzlarni aks ettirish muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy-madaniy hodisalarni hermenevtik tushunish bo'lajak o'qituvchining faoliyati tufayli inson jamiyatdagi o'rmini, orzu-maqсадlarini belgilashga ta'sir qilib, bevosita uning dunyoqarashini kengaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, hermenevtik yondashuvning qiyosiy tahliliy, tanqidiy mulohaza qobiliyatini kuchaytirishda muhim vosita ekanligini hisobga olib, uni mafkuraviy immunitetni mustahkamlash hamda milliy g'oya targ'ibotida asosiy yo'nalishlardan biri bo'la olishini qayd etish lozim.

Xulosa. Bizning fikrimizcha, o'qituvchi ega bo'lishi kerak bo'lgan umumiy madaniy va professional kompetensiyalari orasida biz uchun ijtimoiy-madaniy hermenevtik kompetensiyani amalga oshirishga shakllanishi jarayonida ijtimoiy-madaniy bilimlarni joriy etish va ijtimoiy-madaniy kompetensiyani shakllantirish nafaqat mumkin, balki zarur:

Hermenevtik yondashuv asosidagi pedagogika oddiy insoniy muloqotni

anglatib, o'z-o'zini va o'zgalarni tushunishga, o'zini boshqalarga, boshqalarni esa o'ziga qabul qilishga targ'ib qiladi va ijtimoiy-madaniy kompetensiyani rivojlantirishda hermenevtikaning bu xususiyatlariga zarurat tug'iladi. Chunki o'qituvchi pedagogik faoliyatining asosini jonli muloqot tashkil etadi, u hamkorlik tamoyillariga ko'ra harakatlanadi. U bag'rikenglikning tushunish, empatiya, xamfikirlik, o'zaro yordam berish kabi pedagogik tamoyillariga asoslangan o'rinda turadi. O'qituvchi talabaga nisbatan sabr-toqatli, chidamli, do'stona, insonparvar va demokratik tamoyillarga asoslangan munosabatda harakatlanadi. [5] Demak, bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy-madaniy kompetensiyani hermenevtik yondashuv asosida rivojlantirish dunyoni va o'zini anglashning mohiyatini bilishdan boshlanadi degan xulosaga kelish mumkin.

Yuqoridagilarni umimlashtirib, shuni ta'kidlab o'tamiz: oily ta'lim muassasasida bo'lajak o'qituvchining hermenevtik yondashuv asosida ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirish orqali biz uning ijodiy salohiyatini faollashtiramiz, o'zini namoyon qilishni rag'batlantirish, birovning va o'zinikini baholashda mustaqillikni rivojlantiramiz. Hermenevtik yondashuv tufayli biz bo'lajak o'qituvchining eng muhim vazifasi - talabaga o'qitishni anglaymiz.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tarqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – B. 504–505
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – B. 123
3. Аллаёрова С.Н. Герменевтика. Ўқув қўлланма. Тошкент. 2017. 6-б.
4. Апаева А.Ю. История герменевтики от Шлейермахера до Гадамера] // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение» : журнал. — 2013.
5. Ахмаджонов Д.А. Герменевтик ёндашув асосида бағрикенглик компетенциясини ривожлантириш. Мугаллим хам узликсиз билимлендириў. Илмий методикалик журнал. №1 2022
6. Андреев, В. И. Педагогика : учебный курс для творческого саморазвития. – Казань : Центр инновационных технологий, 2012. – 608 с.
7. Закирова, А. Ф. Теоретические основы педагогической герменевтики : монография / А. Ф. Закирова. – Тюмень : Тюменский государственный университет, 2001. – 152 с.
8. Закирова, А. Ф. Теоретико-методологические основы и практика педагогической герменевтики : дис. ... доктора педагог. наук. 13.00.01. – Тюмень : ТГУ, 2001. – 314
9. Кожурин А.Я., Кучина Л.И. Европейские культурфилософские концепции XIX — XX веков: Учебное пособие.. — Изд-во СПбГУЭФ, 2002.
10. Столбова Н.В.. Герменевтика как методология социально-гуманитарных наук: опыт и перспективы // Технологос : журнал. — 2010. — С. 62
11. Ёкубов И. Муаллиф, Герменевтик талқин. Монография. Тошкент/Нурафшон бизнес. 2022 й - 3 б

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA TEKNOLOGIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

KOMILJONOVA GULUZRAXON NIZOMJON QIZI
Qo‘qon universiteti Ta‘lim kafedrası v.b.dotsenti

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kasbiy tayyorgarlikni oshirish va texnologik kompetensiyalarni shakllantirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Kompetentli yondoshish nazariyasi asosida o‘qituvchilarda zamonaviy kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirish, shuningdek, o‘quvchilarda texnologik madaniyatni shakllantirish, ta‘lim jarayonida darsga tayyorgarlik, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, hamda ta‘lim sifatini oshirish uchun pedagogik yondashuvlar haqida ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan. Maqolada boshlang‘ich ta‘limda texnologik kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, o‘quvchi, pedagog, kompetentlik, kompetensiya, texnologik kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik, ta‘lim sifati, pedagogik yondashuv, pedagogik jarayon, bilim, ko‘nikma, malaka, ta‘lim jarayoni, o‘quvchilarning individual xususiyatlari.

Kirish. Keyingi yillarda ta‘lim sifatiga bo‘lgan e‘tibor, kadrlar tayyorlashga bo‘lgan talab har doimgidanda ortib bormoqda shu munosabat bilan bo‘ljak o‘qituvchining kasbiy pedagogik faoliyati va kompetensiyalarini oshirish muhim masala sifatida qaralmoqda. Bo‘ljak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining texnologik kompetensiyalarini oshirish ta‘lim tizimidagi muhim ahamiyatli, amalga oshirish talab etilayotgan masalalardan biridir.

Shu nuqtai nazardan kompetentli yondashish nazariyasi va amaliyoti eng jadal rivojlanayotgan yondoshish hisoblanadi, shu munosabat bilan uning “kompetensiya”, “kompetentlik” kabi talqin qiladigan asosiy tushunchalarini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

Kompetensiya (lotincha: *competo* — erishyapman, munosibman, loyiqman)¹ kishi egallagan muayyan bilim, ko‘nikma, malakalar majmuasini anglatadi.² Oddiy qilib aytganda

kompetensiya — bu o‘rgangan bilim ko‘nikma malakalarni qo‘llay olish qobiliyati.

“Kompetentlik” (inglizcha: “competence” “qobiliyat”) faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olishni ifodalaydi. Kompetentlik tushunchasi dastlab ta‘lim sohasiga psixologik, pedagogik izlanishlar natijasida kirib kelgan tushuncha bo‘lib, zamonaviy atama sifatida qo‘llanilib kelinmoqda.³

Kompetensiya lotincha so‘z bo‘lib, o‘zbek tilida “munosib”, “to‘g‘ri keladi” yoki “mos keladi” ma‘nolarini anglatadi. O‘z bilim, mahorat va amaliy tajribalarni qo‘llagan holda oddiy va murakkab masalalarni yecha olishga munosib inson deb tushunsa bo‘ladi.⁴

Kompetentli yondoshish g‘oyalarini V.I. Baydenko, V.A. Bolotov, V.V.

Serikov, E. F. Zeyer, E. Simanyuk, I. A.

1 <https://uz.wikipedia.org/wiki/Kompetensiya>

2 <https://uz.goodinternet.org/uz/sections/pedagoglar/talim-va-men/kompetensiya-nima/>

3 <https://worldlyjournals.com/index.php/Yangiizlanuvchi/article/download/7956/12777/24018>

4 <https://interscience.uz/index.php/home/article/download/2996/2646/7964>

Zimneya, D.A. Ivanov, K.G. Mitrofanov,
O.V. Sokolova, O.E. Lebedev, G.K. Selevko, B.Abdullayeva, N.Ro'ziqulova,
O.Qo'ysinov, J.Usarov, U.Raxmatov va boshqalarning ilmiy ishlarida ko'rib chiqilgan. Mazkur ishlarning aksariyatida kompetentli yondoshish mutaxassisning sifatleri va qobiliyatlariga jamiyat tomonidan yangi talablar paydo bo'lishiga javob sifatida qaraladi, zamonaviy maktab yoki boshqaruv strukturalari uchun kompetentli yondoshish g'oyalarini amalga oshirishga muhim ahamiyat beriladi.

A.G.Bermusning fikriga ko'ra, "Kompetentlik takomillashib borayotgan shaxsning barcha hislatlarini, bilimi, tajribasi, umuman olganda, butun borlig'ini yagona tizimga birlashtiradi". "Kompetentlik bu nafaqat shaxsning bilimdon ekanligi, balki o'z bilimlarini uzluksiz ravishda yangilab borishi hamdir, – deydi. M.A.Choshanov. M.Aronovning fikricha, kompetentlik mutaxassis ning ma'lum bir faoliyat uchun tayyor ekanligini bildiradi. Noaniq vaziyatlarda faoliyat ko'rsata olish qobiliyati bu kompetentlikdir, deydi O.Ye.Lebedev.⁵

Kompetentlik insonning intellektual shaxsiy, ijtimoiy kasbiy hayotiy faoliyatiga asoslanadi, deb yozadi I.A.Zimnyaya. A.V.Xutorskiy "kompetnsiya" va "kompetentlik" tushunchalari ni quyidagicha ajratib olish mumkin, deb hisoblaydi.⁶

Ta'kidlash kerakki, kompetentli yondoshish muammolari bilan shug'ullanadigan tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, kompetentli yondoshishning tushunchalar doirasi to'la belgilab berilmagan hamda ularning bir xil va

umume'tirof etilgan talqini yo'q.

Asosiy qism. Bugungi zamon ta'limida boshlang'ich ta'limda texnologiya fani nafaqat amaliy ko'nikmalarni o'rgatish, balki o'quvchilarda texnologik madaniyatni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi esa bu jarayonda eng muhim vositachilardan biridir. Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarda texnologik kompetensiyalarni shakllantirishga e'tiborni kuchaytirish zarur.

Boshlang'ich ta'limda texnologiya fani faqat an'anaviy qo'l mehnatini o'rgatish bilan cheklanmay, balki texnologik jarayonlarni tushuntirish, yangi asbob-uskunalar bilan ishlashni o'rgatishni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchilarining texnologik bilim va ko'nikmalari doimiy ravishda yangilanib borishi zarur. Texnologik kompetensiyalarning shakllanishi o'quvchilarda ijodkorlik, mustaqil fikrlash va texnik tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bu jarayonning boshqaruvchisi bo'lib, o'zining texnologik bilim va ko'nikmalarini muntazam takomillashtirib borishi lozim.

Texnologik kompetensiya — bu o'quvchining turli mehnat faoliyatlari orqali texnologik bilimlarni egallashi, amaliy ko'nikmalarni bajara olishi va mehnatga ongli yondashuvni shakllantirishdir. Kengroq qilib aytganda texnologik kompetensiya — bu o'quvchining:

- mehnat qurollari va asbob-uskunalaridan foydalana olishi;
- ish tartibini rejalashtirish va bosqichma-bosqich bajarishi;
- texnologik jarayonni amalga oshira olishi;
- bir nechta ijod namunalarini yarata olishi;
- toza, aniq va xavfsiz ishlay olishi;
- oddiy narsa-buyumlar tayyorlay olishi (qog'oz, karton, yog'och, mato, tabiiy materiallardan) kabilarni bilishi, bajara olishi

5 Азимова Н. Э. Технология духовно-нравственного воспитания преподавателя профессионального образования в процессе обучения // Молодой ученый. – 2011. – №. 5-2. – С. 117-118.

6 <https://interscience.uz/index.php/home/article/download/2996/2646/7964>

va mas'uliyat bilan bajarishi deganidir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchining texnologik kompetentligini shakllantirishning birinchi bosqichlari texnologiya fani o'quv rejasi, texnologiya fanining o'quv dasturi va taqvimiy mavzuli rejani o'rganishdan boshlanadi. Texnologiya o'qituvchisi bu hujjatlar bilan tanishar ekan, tegishli sinf o'quvchilarida umumiy mehnat bilimlari va amaliy ko'nikmalarini qaysi mehnat turlari bo'yicha va qanday hajmda shakllantirish lozimligini aniq tasavvur qiladi. Buning uchun qanday asbob-uskunalar, moslamalar va ish qurollari kerakligi, o'quvchilar texnologiya dasturi talablarini to'liq bajarish uchun darslarda qanday buyumlarni tayyorlashlari kerakligini va shunga binoan ularni tayyorlash uchun qanday materiallar talab qilinishini bilib oladi.

Texnologiya o'qituvchisi olingan ma'lumotlar asosida va texnologiya fani dasturidan foydalangan holda ancha batafsil rejalashtiruvchi hujjatlarni, ya'ni taqvimiy mavzuli rejani va o'quv ishlab chiqarish ishlari ro'yxatini tuzib chiqadi. Shunday tarzda belgilab chiqilgan dastur o'qituvchi uchun fan yuzasidan ishlarning taqvimiy mavzuli rejasi sifatida xizmat qiladi. O'quvchilar foydalanishi uchun rejalashtirilgan buyumlarga texnologiya fani o'qituvchisi texnikaviy hujjatlar ishlab chiqadi, zarur ko'rgazmali qurollar tayyorlaydi, asbob-uskunalarining, o'quvchilar ish joyi va ish qurollarining texnikaviy holatini, shuningdek, o'quv ustaxonalari binosining va ulardagi jihozlarning xavfsizlik texnikasi, sanitariya-gigiyena talablariga muvofiq kelishini tekshirib chiqadi.

O'qituvchining asosiy vazifasi o'quv yili davomida darslar mazmuni, o'quvchilarga tushuntirish shakl va usullari, amaliy ishlarni bajarish yo'llarini aniq reja asosida ishlab chiqishidir.

O'qituvchi o'quv yiliga tayyorgarlik ko'rishda quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

- o'quv yili boshlanishiga qadar o'quv

dasturini o'rganish, mavzu bo'yicha qo'yilgan Davlat ta'lim standart talablarini o'rganib chiqish, o'quvchilar o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni aniqlash kabi vazifalarini belgilab olish;

- fanga oid ilmiy, metodik va ilmiy-ommabop adabiyotlarning mazmuni bilan tanishish;

- fanga oid yangi nashr qilingan ko'rgazma materiallarni, o'quv tajriba jihozlarni o'rganish;

- ilg'or o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganish, tahlil qilish va o'z ustida ishlash orqali bilimni kengaytirish;

- o'z fani sohasida ma'lumotlarni to'plash, muammoli masala va topshiriqlarni, test materiallarini jamlashdan iboratdir. O'qituvchining umumiy tayyorgarligi uning fan bo'yicha tuzgan taqvimiy mavzuli rejasida aks etadi. Taqvim-mavzuli reja fan o'qituvchisi tomonidan tuzilib, metod birlashma yig'ilishida muhokama qilinadi, ma'qullangandan so'ng ma'muriyat tomonidan tasdiqlanadi.

Dars o'qituvchiga juda katta mas'uliyat yuklaydi. O'qituvchi kichik yoshli o'quvchilar bilan ishlar ekan, o'z-o'zidan ularning yosh xususiyatlari, psixologik xarakterini tushunishi va til topisha olish uchun o'quvchilar shaxsini har tomonlama o'rganishi shart. O'quvchi shaxsini o'rganish oddiygina jarayon emas, balki ta'lim-tarbiyadan ko'zlangan maqsadga erishishning eng muhim yo'lidir.

O'qituvchi oldida turgan vazifalardan yana biri o'quvchilarga beriladigan ta'lim va tarbiya sifatini oshirish, uni yanada rivojlantirish va yuqori bosqichga ko'tarish talab qilinadi.

Darsga tayyorlanish vaqtida o'qituvchi o'tiladigan mashg'ulotning mazmuni va natijalarini tahlil qilishi, ularning izchil aloqasini belgilab chiqishi, kelgusi darsning ta'lim va tarbiya maqsadini to'g'ri belgilashi, darsning tuzilishini va uning har bir elementiga ajratiladigan vaqtni aniqlashi, mavzuga oid savollar tuzishi va kirish yo'riqnomasi mazmunini ishlab chiqishi, asosiy mehnat usullarini tanlashi va o'ylab chiqishi kerak.

Shu bilan birgalikda mashg'ulotga tayyorlanish vaqtida darsning tashkiliy tomonlariga navbatchilarni tayinlash, o'quvchilarga asbob va materiallar tarqatish, o'quv ustaxonalarida tartib-intizomning qat'iy saqlanishiga, ishlarga baho qo'yish va ularni tahlil qilishga alohida e'tibor berishi kerak.

Zamonaviy darsning tarkibiy tuzilishi o'qituvchilarning boshqaruvchilik roli va o'quvchilarning anglash faoliyatlarini tashkil etishning o'ziga xosligini aks ettirib, juda ham turli-tuman shakldaligi bilan farq qiladi. Darsning muvaffaqiyatli o'tishi o'qituvchi hamda o'quvchilarning darsga tayyorlanishlariga bog'liqdir.

Har bir bo'lajak o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatining ixtisosligi va xususiyatidan qat'iy nazar fundamental bilim va kasbiy malakalarga ega bo'lishi lozim. O'qituvchi navbatdagi

mavzu bo'yicha mashg'ulotlarga tayyorgarlik jarayonida mehnat topshiriqlarini bajarish protsessida o'quvchilar mehnatini rejalashtirish va uyushtirish shuningdek, mehnat jarayoni borishini kuzatish, unga tuzatishlar kiritish hamda ro'y beradigan xatolarni bartaraf qilishga jalb etiladi.

Xulosa. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida texnologiya fanining texnologik kompetensiyalarini shakllantirish bugungi ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Bu kompetensiyalar o'quvchilarda texnik tafakkur, ijodkorlik va mehnatsevarlikni rivojlantirib beradi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishida, zamonaviy texnologiyalar bilan tanishishi va amaliy ko'nikmalarini oshirishi ta'lim sifatini oshirish uchun texnologik kompetensiyalarini rivojlantirishga e'tiborni yanada kuchaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tilavova M. Texnologiya va uni o'qitish metodikasi [Matn] : o'quv qo'llanma / M. Tilavova.- Buxoro: OOO "Sadridin Salim Buxoriy" Durdona, 2021. - 312 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son) <https://lex.uz/docs/-5013007>
3. Matlab Tillavova. Texnologiya va uni o'qitish metodikasi. Buxoro: OOO "Sadridin Salim Buxoriy" Durdona, 2021. - 312 b.
4. Rasulova, Z.D., Quliyeva, Sh.H., Jo'rayev A.R. Texnologiya fanini o'qitish metodikasi [Matn] : O'quv qo'llanma / Z.D. Rasulova, Sh.H. Quliyeva, A.R. Jo'rayev.- Buxoro: OOO "Sadridin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2021. - 384 b.
5. Texnologiya va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma / Xolmatova Z. – Farg'ona, 2020. – 272 b.
6. G.Komiljonova. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. 2025.
7. Xoliqov A. A. X-72 Pedagogik mahorat. Darslik / A. A. Xoliqov; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011, -420 b.
8. Азимова Н. Э. Технология духовно-нравственного воспитания преподавателя профессионального образования в процессе обучения //Молодой ученый. – 2011. – №. 5-2. – С. 117-118.
9. Abduraxmonova, N. A. qizi. (2023). BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 208–211. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5507>
10. Madinabonu Shuxratjon qizi, & Esonaliyeva Guluzra Komiljonova. (2023). INSON QADRI VA BARKAMOL AVLOD SHAKLLANISHIDA PEDAGOGIKANING O'RNI. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 788–789. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.717>
11. Abduraxmonova, N. A. qizi. "BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA". Educational Research in Universal Sciences, vol. 2, no. 12, Dec. 2023, pp. 208-11, <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5507>.
12. Komiljonova, G. N. qizi. (2023). FANLARARO BOG'LANISH ASOSIDA BOSHLANG'ICH TA'LIMNI AMALGA OSHIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 198–201. Retrieved from
13. Nigoraxon, A., & Mohlaroy, A. (2024). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILAR IJODIY FOALIYATINI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYASI. Yosh Tadqiqotchi Jurnal, 3(1), 83-87.
14. Nigoraxon, Abduraxmonova, and Alijonova Mohlaroy. "BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILAR IJODIY FOALIYATINI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYASI." Yosh Tadqiqotchi Jurnal 3.1 (2024): 83-87.

INGLIZ TILI TA'LIMIDA LOYIHA ASOSIDAGI O'QITISHNI INTEGRATSIYA QILISH: O'ZBEKISTON O'QUVCHILARIDA LUG'AT BOYLIQI VA MOTIVATSIYANI RIVOJLANTIRISH TAJRIBASI

MASHARIBOVA SAYYORA AHMEDOVNA
Yangi Asr universitetining ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tili ta'limida loyiha asosidagi o'qitish (Project-Based Learning — PBL) yondashuvining samaradorligi, xususan, o'quvchilarning lug'at boyligini kengaytirish va motivatsiyasini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi. O'zbekiston umumta'lim maktablarida xorijiy til o'qitish jarayonida yangicha metodlar qo'llash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. PBL o'quvchilarda amaliy faoliyatni kuchaytirish, mustaqil izlanishga undash, ijodkorlikni rag'batlantirish va jamoada ishlash malakasini rivojlantirish orqali samarali natijalar beradi. Maqolada nazariy manbalar hamda O'zbekiston ta'lim siyosatidagi islohotlar asosida PBL'ning afzalliklari yoritilib, uni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ingliz tili ta'limi, loyiha asosidagi o'qitish, motivatsiya, lug'at boyligi, metodika, innovatsiya, ta'lim islohotlari, mustaqil ta'lim.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni, xususan ingliz tilini o'qitish davlat siyosati darajasida muhim yo'nalish sifatida belgilandi. Prezidentimizning 2021-yil 19-maydagi "Xorijiy tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5117-son qarorida umumta'lim maktablari, kasb-hunar maktablari hamda oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili o'qitish sifatini oshirish bo'yicha qator vazifalar belgilab berilgan [1;45]. Bu esa nafaqat ta'lim mazmunini yangilash, balki zamonaviy metodlarni tatbiq etish, jumladan, loyiha asosidagi o'qitishni keng qo'llash zaruratini yuzaga chiqarmoqda.

Xususan, ingliz tili darslarida an'anaviy yodlash va qayta takrorlashga asoslangan metodlar o'quvchilarda faqat qisqa muddatli natija berishini amaliyot ko'rsatmoqda. Shunday sharoitda Project-Based Learning (PBL) yondashuvi o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoni yechish va ijodiy izlanish qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birga, ularni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi. Loyiha asosida tashkil etilgan

mashg'ulotlarda o'quvchilar lug'at boyligini kengaytirish bilan birga, uni kommunikativ faoliyatda qo'llashni o'rganadilar [2;67].

O'zbekiston umumta'lim maktablarida ingliz tili darslari uchun yaratilgan yangi avlod darsliklari ("Guess What!", "Prepare") o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini shakllantirishga yo'naltirilgan topshiriqlarni o'z ichiga olsa-da, ularni samarali o'zlashtirish o'qituvchining metodik yondashuviga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, loyiha asosidagi o'qitish metodini dars jarayoniga tatbiq etish nafaqat lug'at boyligini rivojlantirish, balki o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, mustaqil ta'lim olishga undashda muhim vosita sifatida qaralishi mumkin.

Bugungi maqola aynan ingliz tili darslarida PBL metodining O'zbekiston sharoitida qo'llanish imkoniyatlari va samaradorligini ko'rsatishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida o'quvchilarning lug'at boyligini kengaytirish, darsga qiziqishini oshirish hamda o'z-o'zini o'qitishga bo'lgan mas'uliyatini shakllantirishda loyiha asosidagi yondashuvning afzalliklari yoritiladi.

Til o'rganish jarayonida motivatsiya eng muhim psixologik omillardan biri sifatida ko'riladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda ichki rag'bat mavjud bo'lmasa, eng mukammal metod ham kutilgan samarani bermaydi [3;112]. Ingliz tilini o'rganishda motivatsiya ikki shaklda namoyon bo'ladi: birinchisi, o'quvchining bilim olishga bo'lgan ichki ehtiyoji; ikkinchisi esa tashqi omillardan, masalan imtihon topshirish, sertifikat olish yoki ota-ona talabi kabi sabablar bilan bog'liqdir. Shu boisdan, o'quvchilarni o'qitishda ularning ichki qiziqishini uyg'otish, darslarni mazmunan qiziqarli tashkil etish katta ahamiyat kasb etadi.

Loyiha asosidagi o'qitish yondashuvi aynan shu nuqtada samarali hisoblanadi. Chunki o'quvchilar berilgan mavzuga oid loyiha ustida mustaqil ishlash orqali nafaqat yangi so'zlarni o'zlashtiradilar, balki ularni turli nutqiy vaziyatlarda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, ingliz tili darsida "Mening shahrimdagi diqqatga sazovor joylar" mavzusida loyiha bajarish jarayonida o'quvchi turli so'z va iboralarni izlash, ularni tarjima qilish, surat va video materiallar tayyorlash orqali o'z lug'atini boyitadi. Bu jarayon an'anaviy mashqdan farqli ravishda o'quvchining ijodiy tafakkurini ham rivojlantiradi [4;58].

PBL'ning nazariy asoslari til o'qitishda konstruktivistik yondashuvga borib taqaladi. Ushbu nazariya ta'limni shunchaki ma'lumot yetkazish emas, balki bilimni o'quvchi o'z faoliyati davomida mustaqil ravishda shakllantirishi deb ta'riflaydi. O'quvchi yangi bilimlarni oldingi tajribasi bilan uyg'unlashtiradi, natijada bilimlar tizimlashtirilgan holda mustahkamlanadi. Loyiha metodida aynan shu jarayon kuzatiladi: o'quvchilar muayyan muammoni hal etishga qaratilgan topshiriq ustida ishlarkan,

o'z tajribasini qo'llashga, izlanishga va hamkorlikda faoliyat olib borishga majbur bo'ladi [5;77].

O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan metodlar dolzarb bo'lib bormoqda. Davlat ta'lim standartlarida belgilanganidek, ingliz tili darslari faqat grammatik bilim berish bilan cheklanmasdan, balki o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga qaratilishi zarur. Shu ma'noda, PBL o'quvchilarning nafaqat lug'at boyligini, balki muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi [6;34].

Ushbu tadqiqotda loyiha asosidagi o'qitish metodining ingliz tili darslarida o'quvchilarning lug'at boyligini kengaytirish va motivatsiyasini oshirishdagi samaradorligini o'rganish maqsad qilingan. Tadqiqotda sifat va miqdoriy yondashuvlar uyg'unlashtirildi. Bunday yondashuv tanlanishining sababi shundaki, faqat test yoki anketalar orqali olingan natijalar yetarli darajada to'liq tasavvur bermaydi, balki o'quvchilarning shaxsiy tajribasi, his-tuyg'ulari va dars jarayonidagi faol ishtirokini ham chuqurroq anglash talab etiladi [3;112].

Ishtirokchilar sifatida umumta'lim maktabining 7–8-sinf o'quvchilari tanlab olindi. Ushbu yosh bosqichi ingliz tilini faol o'rganish, lug'at boyligini kengaytirish va turli kommunikativ vazifalarni bajara olish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim davr hisoblanadi. Guruhda jami 60 nafar o'quvchi qatnashdi, ular ikki guruhga ajratildi: tajriba guruhi va nazorat guruhi. Tajriba guruhida PBL metodidan foydalanildi, nazorat guruhida esa an'anaviy dars usullari qo'llandi.

Tadqiqot vositalari sifatida uch xil manba ishlatildi: (1) o'quvchilarning lug'at boyligini aniqlash uchun maxsus testlar; (2) motivatsiya

darajasini o'lash uchun Likert shkalasiga asoslangan anketalar; (3) o'quvchilar faoliyatini kuzatish va sifatli ma'lumot to'plash uchun sinf jarayonidagi intervyu va kuzatuv varaqalari. Bu vositalarning uyg'unlashuvi natijalarni ishonchli va xolis tahlil qilish imkonini berdi [4;58].

Eksperimental mashg'ulotlar uch oy davomida olib borildi. Har bir mavzu bo'yicha tajriba guruhidagi o'quvchilarga kichik loyihalar topshirildi. Masalan, "O'zbekistonning mashhur shaharlarini tanishtirish", "Milliy taomlarni ingliz tilida taqdim etish", "Maktab hayoti haqida ingliz tilida video blog yaratish" kabi loyihalar orqali o'quvchilar nafaqat yangi so'zlarni o'rganish, balki ularni amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ldilar. Shu orqali nazorat guruhi bilan tajriba guruhi o'rtasida sezilarli farq kuzatish maqsad qilingan.

Tadqiqot jarayonida uch bosqichli ish rejasi ishlab chiqildi. Birinchi bosqichda o'quvchilarning dastlabki lug'at zaxirasi va motivatsiya darajasi aniqlash uchun diagnostik testlar va anketalar o'tkazildi. Ushbu natijalar keyingi bosqichlarda erishilgan o'zgarishlarni qiyoslash uchun asosiy ko'rsatkich vazifasini bajardi [5;77].

Ikkinchi bosqichda tajriba guruhida PBL asosida mashg'ulotlar tashkil etildi. Har bir loyiha o'quv dasturida berilgan mavzular bilan uyg'unlashtirildi va o'quvchilar jamoa bo'lib ishlashga yo'naltirildi. Masalan, "Mening maktabimdagi eng qiziqarli joylar" mavzusida loyiha tayyorlashda o'quvchilar maktab hayotini ingliz tilida taqdim etish uchun so'z va iboralarni izladilar, suhbatlarni yozib oldilar va yakunda taqdimot qilishdi. Bunday topshiriqlar o'quvchilarda lug'at boyligini mustaqil izlanish orqali kengaytirishga yordam berdi, shu bilan birga, ular o'z ishining natijasini ko'rib motivatsiyalari ortdi.

Nazorat guruhida esa darslar odatdagi metodlar — o'qituvchi tomonidan tushuntirish, mashq qilish va nazorat topshiriqlarini bajarish shaklida olib borildi. Bu yondashuv natijalarda taqqoslash imkonini berdi, chunki tajriba guruhi o'quvchilari faoliyati innovatsion usulda, nazorat guruhi o'quvchilari esa an'anaviy metod asosida yo'naltirilgan edi.

Uchinchi bosqichda yakuniy test, anketalar va kuzatish natijalari yig'ildi. Test natijalari o'quvchilarning lug'at boyligi qay darajada oshganini ko'rsatdi. Anketalar orqali esa ularning ingliz tili o'rganishga bo'lgan munosabati va qiziqishi qayta o'lchandi. Kuzatish jarayonida esa o'qituvchilar o'quvchilarning darsda faol qatnashishi, savollar berishi, jamoa ishiga qo'shilishi kabi jihatlarni qayd etdilar. Bu turli manbalar bir-birini to'ldirganligi bois, yakuniy tahlil yanada ishonchli bo'ldi [6;34].

Ma'lumotlarni tahlil qilishda ikki xil yondashuv qo'llanildi: miqdoriy va sifatli tahlil. Miqdoriy tahlilda o'quvchilarning test va anketalardagi natijalari o'rtacha ball orqali hisoblab chiqildi. Sifatli tahlilda esa o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligi, suhbatlarda bildirgan fikrlari va taqdimotlarda qo'llagan lug'at birliklari o'rganildi. Shu tarzda, har ikkala metodning uyg'unlashuvi o'quvchilarning lug'at boyligi va motivatsiyasi o'rtasida aniq bog'liqlikni aniqlash imkonini berdi.

Tajriba guruhida amalga oshirilgan loyihalar mavzu va shakliga ko'ra turlicha bo'ldi. Loyiha topshiriqlari tanlanayotganda ularning o'quvchilarning yosh xususiyatlari, ingliz tili bilim darajasi va darslik mazmuniga mos bo'lishiga alohida e'tibor qaratildi. Umuman olganda, loyihalar uch turga bo'lingan:

Birinchi tur — tadqiqotga asoslangan loyihalar bo'lib, o'quvchilar ingliz tilida

ma'lum bir mavzu yuzasidan izlanish olib bordilar. Masalan, "O'zbekistonning mashhur shaxslari" mavzusi doirasida o'quvchilar biografik ma'lumotlarni ingliz tilida yig'ib, taqdimot tayyorladilar. Bu jarayonda yangi so'z va iboralarni izlash, lug'atlardan foydalanish, ma'lumotni qayta ishlash ularning lug'at boyligini sezilarli darajada kengaytirdi [7;91].

Ikkinchi tur — amaliy mahsulotga yo'naltirilgan loyihalar bo'lib, bunda o'quvchilar o'z ishlarining yakunida aniq bir mahsulot yaratishga intildilar. Masalan, "Milliy taomlar" mavzusida kichik guruhlar o'zbek taomlari haqida ingliz tilida retsept yozdilar, surat va videolar qo'shib, ingliz tilida mini-broshyura tayyorladilar. Natijada o'quvchilar nafaqat taomlarga oid lug'atni boyitdilar, balki ularni amaliy faoliyat orqali mustahkamladilar.

Uchinchi tur — ijodiy va kommunikativ loyihalar bo'lib, ularning maqsadi o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish edi. Masalan, "Mening shahrim" mavzusida o'quvchilar ingliz tilida qisqa videoroliklar yaratib, shahridagi diqqatga sazovor joylarni ingliz tilida tanishtirishdi. Ushbu faoliyat jarayonida o'quvchilar nafaqat yangi so'zlarni qo'lladilar, balki ularni jonli muloqotda ishlatishga o'rgandilar.

Har bir loyiha yakunida o'quvchilar o'z ishlarini sinfdoshlariga taqdim etdilar. Taqdimot jarayonida ham sinfdoshlar, ham o'qituvchi savollar berish orqali faol muloqotga kirishdilar. Bu esa lug'at birliklarini yanada faol ishlatishga majbur qildi. Natijada, o'quvchilar o'z bilimlarini nazorat sinovlaridagina emas, balki amaliy vaziyatlarda qo'llashga odatlandilar [8;126].

Shunday qilib, tanlangan loyihalar o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi, lug'at boyligini kengaytirish va motivatsiyasini oshirishda

muhim vosita bo'ldi. Keyingi bo'limda mazkur tajriba natijalari tahlil qilinadi.

Tajriba natijalarini tahlil qilish jarayonida dastlabki (diagnostik) va yakuniy testlar o'rtasida sezilarli farq kuzatildi. Dastlabki bosqichda o'quvchilarning lug'at boyligi o'rtacha darajada bo'lib, ularning aksariyati yangi so'zlarni eslab qolishda qiynalgan, matnni mustaqil tushunish yoki o'z fikrini ingliz tilida ifodalashda qiyinchiliklarga duch kelgan edi. Nazorat va tajriba guruhlar natijalari o'rtasida katta tafovut bo'lmagan, ya'ni o'quvchilar dastlab bir xil sharoitda bo'lishgan [9;52].

Uch oy davom etgan tajriba mashg'ulotlaridan so'ng yakuniy test natijalari o'tkazildi. Nazorat guruhida an'anaviy usullar asosida dars olgan o'quvchilarning lug'at boyligi biroz oshgani kuzatildi, ammo o'zlashtirish sur'ati unchalik yuqori bo'lmadi. Tajriba guruhida esa o'quvchilar sezilarli yutuqlarga erishdilar: ular nafaqat ko'proq so'zlarni eslab qolgan, balki ularni to'g'ri nutqiy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini ham namoyish etganlar.

Masalan, yakuniy testlarda tajriba guruhi o'quvchilari ingliz tilida yozma topshiriqlarni bajarishda yangi o'zlashtirilgan so'zlardan faol foydalangan, suhbatlarda esa o'z fikrlarini erkinroq ifoda qila olishgan. Nazorat guruhida esa bu borada sezilarli o'sish qayd etilmadi, ularning ko'pchiligi so'zlarni yodlagan bo'lsa-da, ularni muloqotda qo'llashda qiynaldi [10;141].

Shuningdek, tajriba guruhi o'quvchilarning lug'at boyligi ko'rsatkichlari statistik tahlil natijalariga ko'ra o'rtacha 25–30 foizga oshgani aniqlandi. Bu esa PBL metodidan foydalanish lug'at o'zlashtirish jarayoniga samarali ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi. Nazorat guruhida esa bunday ko'rsatkich 10–12 foizni tashkil etib, an'anaviy usullar o'quvchilarning lug'at

boyligini sezilarli darajada oshirishga yetarli bo'lmaganini isbotladi [11;63].

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar til materialini amaliy vaziyatlarda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lganlarida, ular lug'atni samaraliroq va mustahkamroq o'zlashtiradilar. Loyiha asosida tashkil etilgan faoliyat jarayonida o'quvchilar so'zlarni faqat yodlash emas, balki ularni amaliyotda sinash imkoniga ega bo'ldilar.

Tajriba davomida o'quvchilarning ingliz tilini o'rganishga bo'lgan munosabati va motivatsiya darajasi ham kuzatib borildi. Dastlabki bosqichda aksariyat o'quvchilar ingliz tilini o'rganishni asosan tashqi sabablar bilan bog'lashdi. Ularning fikricha, ingliz tilini o'rganish kelajakda imtihon topshirish, oliy ta'limga kirish yoki ish topish uchun zarur bo'lgan. Ammo bu ichki rag'batning yetarli emasligidan dalolat berardi, chunki o'quvchilar ko'pincha darslarni qiziqarsiz deb baholashgan [12;88].

Tajriba guruhida PBL metodini qo'llash boshlanganidan so'ng o'quvchilarning motivatsiyasida sezilarli o'zgarish kuzatildi. O'quvchilarni guruh bo'lib ishlash, o'zlari yaratgan mahsulotni sinf oldida taqdim etish, ingliz tilida suhbatlashish jarayonlari o'ziga jalb qildi. Ular darsni faqat o'qituvchi uchun emas, balki o'z jamoasi va butun sinf uchun qiziqarli natija chiqarish imkoniyati sifatida ko'ra boshladilar. Shu sababli, loyiha asosidagi topshiriqlar o'quvchilarda ichki motivatsiyani kuchaytirdi.

Masalan, anketalar natijasi shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhining 80 foizi ingliz tilini o'rganish "qiziqarli" ekanini ta'kidlagan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich atigi 45 foizni tashkil etdi. Yana bir muhim jihat shuki, tajriba guruhi o'quvchilari o'zlarini darsda faolroq his qilgan, mustaqil izlanishga ko'proq qiziqish bildirgan. Intervyularda ular: "Biz endi darsda faqat so'z yodlamaymiz,

balki uni ishlatamiz ham," degan fikrlarni bildirib o'tishdi [13;94].

Kuzatuv natijalari ham motivatsiyaning o'sishini tasdiqladi. Tajriba guruhida o'quvchilarning darsga kechikish holatlari kamaydi, ular topshiriqlarga puxtarroq tayyorlana boshladilar, savollar berishga, o'z fikrini bildirishga intildilar. Nazorat guruhida esa bunday faol ishtirok darajasi kuzatilmagan, darslar asosan o'qituvchi tashabbusiga bog'liq bo'lib qolgan.

Umuman olganda, tajriba natijalari PBL metodining motivatsiyani oshirishdagi samaradorligini yaqqol ko'rsatdi. O'quvchilar o'zlarini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida his qila boshladilar va bu ularning til o'rganishga bo'lgan ichki ehtiyojini yanada kuchaytirdi [14;119].

Tajriba natijalarini chuqurroq tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, PBL metodidan foydalangan o'quvchilarda nafaqat lug'at boyligi oshdi, balki so'zlarni amaliy nutqda qo'llash malakasi ham sezilarli darajada rivojlandi. An'anaviy usullar bilan o'qigan nazorat guruhi o'quvchilari yangi so'zlarni test shaklida yod olishga muvaffaq bo'lsalarda, ularni og'zaki muloqot yoki yozma topshiriqlarda qo'llashda qiyinchiliklarga duch keldilar.

Tajriba guruhidagi o'quvchilar esa loyihalar jarayonida yangi lug'at birliklarini tabiiy ravishda ishlata boshladilar. Masalan, "Meningshahrimdagidiqqatgasazovorjoylar" mavzusida tayyorlangan videolavhalarda o'quvchilar "historical monument", "cultural heritage", "famous landmark" kabi iboralarni mustaqil qo'llab, nutqni boyitishga muvaffaq bo'ldilar. Shuningdek, ular taqdimot jarayonida so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va grammatik jihatdan moslashtirishga alohida e'tibor qaratdilar [15;63].

Yozma topshiriqlarda ham ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Tajriba guruhida

o'quvchilar insho va qisqa matnlarda yangi so'zlarni faol qo'llashgan, hatto ularni kontekstga mos holda ishlatish qobiliyatlari oshgan. Nazorat guruhida esa ko'pincha o'qituvchi bergan oddiy lug'at birliklari doirasidan chiqilmagan, natijada yozma nutqda xilma-xillik yetarli darajada kuzatilmagan [16;84].

Kuzatish jarayonida shuningdek, tajriba guruhi o'quvchilari muloqotda faolroq ishtirok etgani aniqlandi. Guruh ishlarida ular bir-birlariga ingliz tilida savollar berish, javob qaytarish va fikr almashish orqali o'zaro til muhitini yaratishga erishdilar. Bu esa dars jarayonida sun'iy emas, balki tabiiy muloqot muhitining yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Natijada, so'zlar shunchaki yodlangan birlik sifatida emas, balki real kommunikativ vazifani bajaruvchi vosita sifatida shakllandi [17;102].

Shunday qilib, PBL metodining samaradorligi faqat lug'atni yod olishda emas, balki uni faol qo'llashni o'rgatishda ham namoyon bo'ldi. Bu esa ingliz tili o'qitishda metodning amaliy ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari umumiy qiyosiy tahlil qilinib, nazorat va tajriba guruhlarida o'rtasidagi farqlar aniqlandi. Dastlabki testlarda har ikki guruh o'quvchilarining lug'at boyligi va motivatsiya darajasi o'rtacha bir xil ko'rsatkichlarga ega bo'lgan bo'lsa, yakuniy test va anketalarda tajriba guruhi ancha yuqori natijalarni qayd etdi [18;77].

Statistik hisob-kitoblarga ko'ra, tajriba guruhi o'quvchilarining lug'at boyligi o'rtacha 28 foizga oshdi, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 11 foizni tashkil qildi. Motivatsiya darajasida ham keskin tafovut kuzatildi: tajriba guruhining 82 foizi ingliz tilini o'rganish jarayoni "qiziqarli va foydali" ekanini bildirgan bo'lsa, nazorat guruhida

bu ko'rsatkich atigi 47 foizni tashkil etdi [19;134].

Nutqiy faoliyat tahlili natijalari ham shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi o'quvchilari yangi o'zlashtirilgan lug'at birliklarini og'zaki va yozma nutqda faol qo'llay boshladilar. Ularning taqdimotlari mazmunan boyroq, yozma ishlari esa xilma-xil va mazmunliroq bo'ldi. Nazorat guruhida esa ko'pincha so'zlarning passiv yod olinishi kuzatildi, ya'ni o'quvchilar testda so'zlarni tanib olishsa-da, ularni mustaqil nutqda qo'llashda qiynaldilar [20;58].

Shuningdek, kuzatish varaqalarida tajriba guruhi o'quvchilarining darsga bo'lgan ishtiyoqi va faolligi aniq qayd etildi. Ular o'z fikrini bildirishdan tortinmagan, jamoa ishlarida faol qatnashgan va ijodkorlik ko'rsatgan. Bu ko'rsatkichlar PBL metodining o'quvchi shaxsini rivojlantirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, loyiha asosida tashkil etilgan darslar ingliz tilini o'rganishda nafaqat lug'at boyligini kengaytirish, balki o'quvchilarning nutqiy malakasi, motivatsiyasi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ham samarali hisoblanadi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari ingliz tili ta'limida loyiha asosidagi o'qitish (Project-Based Learning – PBL) metodining yuqori samaradorligini ko'rsatdi. Avvalo, PBL o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qildi. Tajriba guruhidagi o'quvchilar nafaqat yangi so'zlarni yod olish, balki ularni real nutqiy vaziyatlarda qo'llash imkoniga ega bo'ldilar. Bu esa lug'atni passiv emas, balki faol bilim sifatida shakllantirishga yordam berdi.

Ikkinchidan, PBL motivatsiyani oshirishda ham samarali bo'ldi. O'quvchilar o'zlarini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida his qila boshladilar, jamoaviy ishlash,

ijodiy mahsulot yaratish va uni sinf oldida taqdim etish jarayonlari ularning darslarga qiziqishini sezilarli darajada kuchaytirdi. Natijada ingliz tilini o'rganishga bo'lgan ichki ehtiyoj shakllandi.

Uchinchidan, PBL metodining qo'llanishi o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qildi. Tajriba guruhidagi o'quvchilar yangi lug'atni muloqotda faol ishlata oldilar, og'zaki va yozma nutqlari xilma-xillashdi, ijodkorlik va mustaqil fikrlash ko'nikmalari o'sdi.

Shunday qilib, PBL metodini O'zbekiston umumta'lim maktablari ingliz tili darslariga keng tatbiq etish tavsiya etiladi. Bu nafaqat o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, balki ularni zamonaviy ta'lim talablariga javob bera oladigan faol, ijodkor va mustaqil shaxs sifatida shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'quv dasturlari va darsliklarni ishlab chiqishda PBL elementlarini tizimli ravishda kiritish, o'qituvchilarni bu metod bo'yicha malaka oshirishga yo'naltirish ham zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dewey J. Experience and Education. New York: Macmillan, 1938.
2. Thomas J. W. A Review of Research on Project-Based Learning. California: The Autodesk Foundation, 2000.
3. Stoller F. L. Project-Based Learning in Second and Foreign Language Contexts. Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2005.
4. Beckett G. H., Slater T. The Project Framework: A Tool for Language, Content, and Skills Integration. ELT Journal, 59(2), 2005.
5. Bell S. Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. The Clearing House, 83(2), 2010.
6. Bransford J. et al. How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School. Washington: National Academy Press, 2000.
7. Larmer J., Mergendoller J. R. Essentials for Project-Based Learning. Buck Institute for Education, 2015.
8. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon, 1982.
9. Ellis R. Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford: OUP, 2003.
10. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: CUP, 2014.
11. Blumenfeld P. C. et al. Motivating Project-Based Learning: Sustaining the Doing, Supporting the Learning. Educational Psychologist, 26(3-4), 1991.
12. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. Harlow: Longman, 2007.
13. Hedge T. Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford: OUP, 2000.
14. Littlewood W. Communicative Language Teaching. Cambridge: CUP, 1981.
15. Nation I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge: CUP, 2001.
16. Nunan D. Task-Based Language Teaching. Cambridge: CUP, 2004.
17. Skehan P. A Cognitive Approach to Language Learning. Oxford: OUP, 1998.
18. Willis D., Willis J. Doing Task-Based Teaching. Oxford: OUP, 2007.
19. Cameron L. Teaching Languages to Young Learners. Cambridge: CUP, 2001.
20. Savignon S. J. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. New York: McGraw-Hill, 1997.

NEMIS TILINI O'RGATISHDA LEKSIK DERIVATSIYALARNING AHAMIYATI

ABDURAXMANOV SIROJIDDIN MUMINKULOVICH

Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti v.b., pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqola derivativ ifodalar yordamida nemis tilini o'rgatish masalasiga bag'ishlangan. Unda nemis tilini ikkinchi xorijiy til sifatida o'qitishda o'zaro derivativ munosabatda bo'lgan lug'aviy birliklar o'zbek va ingliz tilidagi muqobillari asosida ongli qiyoslash metodi asosida qarab chiqilgan.

Kalit so'zlar: so'z, so'z birikmasi, lug'aviy birlik, so'z boyligi, leksik derivatsiya, semantik ma'nodoshlik, mantiqiy tafakkur, ongli qiyoslash metodi

Annotation. This article is dedicated to a problem of German learning with derivation of words and word combinations. It has been shown some variations of word derivations by the German learning as a second foreign language with the method of conscious comparing to their English and Uzbek equivalents there.

Key words: word, word combination, lexical unit, vocabulary, word derivation, semantic synonyms, logical mentality, method of conscious comparing

Аннотация. Статья посвящена проблеме обучения немецкого языка с помощью деривационных единиц. На ней рассматриваются некоторые деривационные вариации слов и словосочетаний соотношением своими узбекскими и английскими эквивалентами при изучении немецкого языка как второй иностранный язык с помощью метода сознательного сравнения.

Ключевые слова: слова, словосочетание, лексическая единица, словарный запас, лексическая деривация, семантические синонимы, логическое мышление, метод сознательного сравнения

Mazkur maqolada oliy o'quv yurtlarida nemis tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitishni tashkil etish, bu o'rinda o'qitish uslublaridan samarali foydalanish borasida ayrim mulohazalarimizni bildirishga alohida e'tibor qaratdik. Nemis tilini ikkinchi xorijiy til sifatida o'qitish masalasi borasida gap ketar ekan, eng avvalo ikkinchi chet tili va ikkinchi til tushunchalarini bir-biridan farqlashimiz kerak bo'ladi.

Jumladan, metodist olim Jamol Jalolov ikkinchi til borasida shunday fikrlarni ilgari suradi: "Ona tilidan keyingi navbatda o'rganiladigan har qanday til ikkinchi til deb hisoblaniladi. Uni o'rganishda o'ziga hos qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Oldin o'zlashtirilgan birinchi tilning yordam berishi (transpozitsiya) yoki xalaqit berishi (interferentsiya) hollari yuz beradi. Boshqa tomondan qaralsa, ikkinchi til ona tiliga,

o'rganiladigan chet tiliga ham salbiy, ham ijobiy ta'sir qiladi. Binobarin, ikkinchi tilni o'qitish metodikasi ham ona tiliga o'xshab, umumiy nazariya bo'lmish til ta'limshunosligi "g'alviridan" o'tkazilishi maqsadga muvofiq [2, 318].

Olimning yuqoridagi fikrlariga tayangan holda o'zbeklar uchun qo'shni xalqlarning tili, ya'ni qoraqalpoq, qirg'iz, qozoq, turkman, tojik va rus tillarini o'rganish ikkinchi til sifatida qaraladi deya olamiz. Zero, o'zbek xalqi azal-azaldan bu xalqlar bilan ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan chambarchas bog'liq va bir hududda yashab, o'zaro muloqotga kirishib kelgan. O'z navbatida ta'lim muassasalarining o'quv rejalaridan o'rin olgan xorijiy mamlakat tillari, jumladan respublikamizda o'rganilayotgan G'arbiy Ovroq (ingliz, ispan, nemis, fransuz) hamda Sharq (arab, turk, urdu, fors, xitoy, hind) tillari chet tili sifatida talqin etiladi [2, 4].

Yuqoridagi fikrga asosan, chet tiliga ixtisoslashgan oliy o'quv yurtlaridagi asosiy chet tiliga yondosh tarzda o'rganiladigan ikkinchi xorijiy tilni biz ikkinchi chet tili deb atay olamiz. Til o'rganishda o'qitish sharoiti, maqsadi, mazmuni tushunchalari orqali ikkinchi til metodikasi tahlil qilingani kabi, bizning fikrimizcha, ikkinchi chet tilini o'qitishga to'g'ri yondasha bilish, ayniqsa, ikkinchi xorijiy tilni o'rgatishga muvofiq keluvchi o'qitish uslublaridan amaliy foydalana olishga alohida ahamiyat qaratish talab etiladi. Vaholanki, ko'p o'qituvchilar ikkinchi chet tiliga hos bo'lgan lug'aviy birliklar ustida ishni to'g'ri tashkil eta olmaydilar, ya'ni bu jarayonda aksariyat o'qituvchilar mavzuga doir ma'lum bir lug'aviy birliklarga tayanish bilan chegaralanadilar, ular bunday lug'aviy birliklarni nutqda qo'llanilishi va bu birliklarning boshqa ma'nodoshlari bilan uyg'unligini ochib bermaydilar.

Shu nuqtai nazardan biz mazkur maqolada nemis tilini ikkinchi xorijiy til sifatida o'qitishda derivatsion ifodalarning nechog'lik samara berishi to'g'risida o'z fikrlarimiz bilan o'rtoqlashmoqchimiz. Metodist olim I.V.Raxmanovning ta'kidlashicha, azal-azaldan kishilarda chet tillarni o'rganishga bo'lgan ehtiyoj juda kuchli bo'lgan. Chet tillarni o'qitish metodikasi tarixida asrlar davomida "tarbiyachi ayol - guvernantka" nomi bilan mashhur bo'lgan tabiiy metod keng qo'llanilgan. Keyinchalik esa chet tili o'qitishda boshqa metodlardan ham foydalanila boshlangan va bu metodlar o'quv predmeti, o'qitish sharoitlariga qarab bir-birini to'ldirib borgan. [4, 3].

Umuman olganda, xorijiy tillarni o'rgatishda o'z davriga ko'ra bir necha uslubiyatlardan keng foydalanilgan. Jumladan nemis olimlari Gerhard Neuner va Hans Hunfeldlar bunday metodikalarga grammatika-tarjima metodi (GTM), bevosita metodlar (chet tillarni ona tili vositasiz o'qitish), audiolingual

va audiovisual metodlar, kommunikativ didaktika, madaniyatlararo chet tili ta'limi kabi uslubiyotlarni kiritishgan. [1, 5-7]. Chet tili o'qitish metodlarining o'zgarish ta'sir etuvchi omillar sifatida esa quyidagilarni ta'kidlab o'tishgan:

1) ta'lim va yosh psixologiyasi borasidagi o'zgarishlar;

2) ona tilini o'qitish borasidagi ta'limiy usullar;

3) shaxsning individual xususiyatlarini o'rganish qobiliyatlari, guruhga hos bo'lgan qobiliytlar;

4) o'quv guruhining aniq maqsadlari;

5) pedagogika va dars nazariyasi bo'yicha takliflar;

6) tilshunoslik sohasidagi o'zgarishlar;

7) badiiy adabiyotlardan olingan matnlar bilan ishlashdagi taassurotlar;

8) tili o'rganilayotgan mamlakat haqidagi tasavvurlar;

9) nemis tilini qo'shimcha chet tili sifatida o'rganish jarayonida orttirilgan tajribalar;

10) tili o'rganilayotgan mamlakatdagi o'qitish va o'rganish borasidagi ta'limiy an'analar. [1, 10].

Nemis olimlarining fikriga qo'shimcha tarzda, bizning fikrimizcha, xorijiy tillarni o'rganishning turli metodikalaridan samarali foydalanish eng avvalo tarixiy shart-sharoitlar asosida yuzaga keladi deb hisoblaymiz. Jumladan, yurtimizda o'tgan asrning birinchi yarmida chet tili o'qitishda grammatika-tarjima metodikasi keng qo'llanilgan. Zero, bu davrda sobiq Sho'ro ittifoqi tarkibida bo'lgan mamlakatimiz dunyodagi ko'plab davlatlar, xususan kapitalistik mamlakatlardan to'liq izolyatsiya qilingan edi. Shu sabab bu davrdagi asosiy maqsad chet tilida o'qish va yozishni o'rgatish edi. Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida fan-texnika gurrakib rivojlandi. Bu davrga kelib yangi texnik vositalar yordamida chet tillarga oid o'quv materiallarini ko'rish

va eshitishning imkoniyati kuchayishi tufayli horijiy tillarni o'qitishda audiolingual va audiovisual metodlar an'anaviy grammatika-tarjima metodining o'rnini egalladi. Mamlakatimizning mustaqillikka erishuvi natijasida uning horijiy mamlakatlar bilan siyosiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy hamda diplomatik aloqalar o'rnatishi chet tilida muloqotni tarkib toptirishga yo'naltirilgan kommunikativ metodikani chet tili o'qitishda yetakchi o'ringa chiqardi va buning uchun horijiy tillarni o'rganishda nutqiy vaziyatlar yaratishga ahamiyat qaratildi.

XXI asrga kelib, mustaqil respublikamiz dunyo miqyosida o'z o'rniga ega bo'ldi. Endilikda yurtimizda innovatsion texnologiyalarga, turizmni rivojlantirishga alohida ahamiyat berila boshlandi. Yurtboshimizning sa'yi-harakatlari bilan bu borada chiqarilgan qaror va farmonlari, turistlarni yurtimizga yanada ko'proq jalb qilish maqsadida ularga xalqimizning azaliy qadriyatlarini, mamlakatimizning bebaho ne'matlarini namoyon qilishga alohida e'tibor qaratilishi natijasida mamlakatimizda chet tili o'qitishda lingvomamlakatshunoslik va lingvokulturologik yondashuvdagi innovativ metodlardan oqilona foydalanish zarurligini talab qila boshladi.

Ko'rinib turibdiki, chet tilini o'qitishning asosiy maqsadi davr va vaziyat talabidan kelib chiqar ekan. Shu nuqtai nazardan biz talabalarga nemis tilini ikkinchi xorijiy til sifatida o'rgatishda o'qitish metodikasini kognitiv tilshunoslik bilan bevosita bog'lagan holda ongli qiyoslash va mantiqiy tafakkur metodlaridan foydalanish katta samara beradi deb hisoblaymiz. Zero talabalar mustaqil fikrga ega bo'lgan yoshlardir va har bir darsdagi mashg'ulotlar ularning mantiqiy fikrlashlarini ustirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Bundan tashqari ongli-qiyoslash metodi orqali o'rganilayotgan materialni talabalar

nafaqat o'z ona tillari bilan, balki yana o'zlari tomonidan o'zlashtirilayotgan birinchi horijiy til bilan qiyoslab o'rganishlariga imkoniyat yaratiladi. Nemis tilini ikkinchi xorijiy til sifatida o'rganishda muammoli vaziyatlar yaratish, talabalarda mantiqiy fikrlashni yuksaltirish uchun, bizningcha, nemis tildagi derivativ ifodalardan unumli foydalanish va bunday ifodalarni birinchi chet tili sifatida o'rganiladigan tildagi lug'aviy birliklar bilan solishtirish maqsadga muvofiqdir.

Fikrimizning dalili sifatida asosiy chet tilisi ingliz tili bo'lgan talabalar uchun nemis tilini ikkinchi til sifatida o'rganishga mo'ljallangan o'quv dasturidan o'rin olgan "Essen und Trinken" ("Yeyish va ichish") mavzusiga oid derivativ leksik birliklardan dars jarayonida samarali foydalanish borasida to'xtalib o'tamiz. Mazkur mavzu bo'yicha tajriba guruhida dastlab nemis tilidagi kartoshka so'zining ichki flektsiyalar asosida bir-biriga ma'nodosh bo'lgan turli derivativ birliklar orqali ifodalanishi va bu birliklar nemis adabiy tilida hozir ham qo'llanilishi aytib o'tildi va talabalarga quyidagi misollar keltirildi: Kartoffel, Tüffel, Tüffte [3,422]. Shundan so'ng guruh talabalariga "Essen und Trinken" mavzusidagi boshqa derivativ ifodalar, ya'ni "essen, fressen, Hunger haben, hungrig sein, Durst haben, durstig sein, Karotte, Möhre, Mohrrübe, Möhrensaft, Mohrrübensaft," kabi so'z va birikmalarning semantik ma'nosini bir-biridan farqlash "muammoli vaziyat" sifatida topshirildi. Tabiiyki, ko'pchilik talabalar o'zlarining faol lug'at boyligiga asoslanib, bunday so'z va turg'un birikmalarning o'zaro sinonimligini, ularning umumiy ma'nolarini qandayligini aytishdi. Shunda biz bu ma'nodosh ifodalarning semantik ma'nolari, birikmalarning nega aynan "haben" va "sein" yordamchi fe'llari bilan kelib, shaklan derivatsiyaga uchrayotganligining sababini so'rash bilan talabalarni mantiqiy tafakkurga,

ona tili va o'zlari o'rganayotgan birinchi chet tili, ya'ni ingliz tilidagi bu birikmalarning muqobillari bilan solishtirib ko'rishga undadik. Faraz qilganimizdek, bu o'rinda talabalarning aksariyati qiynalib qolishdi. Shunda biz bunday derivativ birikmalar o'zaro to'liq ma'nodoshlikni ifodalamasdan, balki ular semantik sinonimlar hisoblanishini, "essen" fe'li "yemoq" ma'nosini anglatib, uchchala tilda ham aynan bir xil semaga ega ekanligi, "fressen" esa odatda hayvonlarga nisbatan qo'llanilishi, insonga nisbatan qo'llanganda esa "yutmoq, og'zini to'ldirib ovqatlanmoq, bo'kib yemoq" kabi dag'alroq ma'nolarda

qo'llanilishini, ingliz tilida bu fe'ling sof muqobillari yo'qligini, nemis tilidagi "Karotte" so'zi faqat "qizil sabzi" tushunchasini ifodalashini, umumiy "sabzi" esa "Möhre, Mohrrübe" nomlari bilan atalishini, ingliz tilida esa bu ifodalar birgina so'z – "carrot" bilan berilishini, shuningdek "Hunger haben, hungrig sein, Durst haben, durstig sein" turg'un so'z birikmalari tarkibida ot so'z turkumiga mansub so'zdan keyin hamisha "haben" (ega bo'lmoq) fe'li qo'llanilishini, aksincha predikativlik shaklidagi sifatlar (o'zbek tilida sifatdoshlar) bilan esa "sein" (bo'lmoq) fe'li ishlatilishini talabalarga tushuntirib o'tdik.

nemis tilida	ingliz tilida	o'zbek tilida
essen	eat	yemoq
fressen	overeate	yutmoq, og'zini to'ldirib ovqatlanmoq, bo'kib yemoq
Karotte, Möhre, Mohrrübe	carrot	sabzi
Hunger haben	to have hunger	ochlikka ega bo'lmoq
hungrig sein	to be hungry	och qolgan bo'lmoq
Durst haben	to have thirst	chanqoqqa ega bo'lmoq
durstig sein	To be thirsty	chanqagan bo'lmoq

Bizning fikrimizcha, bunday ifodalarni uchta tilda o'zaro struktural va semantik jihatdan solishtirish orqali talabalarning kognitiv tilshunoslikka oid bilimlari takrorlanadi hamda ularning mantiqiy fikrlashlari oshib boradi. Bu kabi birikmalarning dars jarayonida talabalar tomonidan nutqiy vaziyatlarda qo'llanilishi esa derivatsiya yo'li bilan hosil qilingan sinonimlardan amalda to'g'ri foydalanish, o'rganilayotgan chet tillar doirasida muloqotni to'g'ri tashkil qilishga imkon beradi.

Mazkur materialni dars jarayonida mustahkamlash uchun talabalarni kichik guruhlariga taqsimlab, har bir guruhga yuqoridagi ifodalardan biri bo'yicha nutqiy

vaziyat yaratish topshirig'ini bersa bo'ladi. Bu topshiriq bajarilgandan so'ng talabalar o'rin almashib, kursdoshlari tomonidan yaratilgan nutqiy vaziyatlarni o'rganadilar, o'zlariniki bilan solishtiradilar. Bu mashq bilan talabalar ham interfaol tarzda o'zaro o'rtoqlashish, ham mantiqan o'ylash imkoniga ega bo'ladilar.

O'rganilayotgan til materialini mustahkamlash uchun quyidagicha "Lückentext" (nuqtalar o'rniga tegishli so'zlarni qo'yish) mashqini havola qilish mumkin:

Aufgabe: Füllen Sie den Lückentext mit den Wörtern "Hunger, Durst, hungrig, durstig, essen, fressen, Möhrensaft".

Topshiriq: Bo'sh qolgan joylarni "Hunger,

Durst, hungrig, durstig essen, fressen, Möhrensaft” so’zlari bilan to’ldiring.

Nach der dritten Doppelstunde gingen die Studenten in die Mensa. Sie haben schon “Bist du ...?”, - fragte der erste. “Ja, ich habe ...und ..., - antwortete sein Freund. – Ich kann jetzt alles Für Essen und Trinken brauche ich eine Gulaschsuppe, eine Bratwurst und eine Flasche Mineralwasser. Und du?” Ich ... zum ersten Gang Hühnersuppe mit Nudeln, zum zweiten Gang Pommes und nehme zum Trinken ein Glas... . Ich bin nicht so....

Shuningdek dars jarayonida talabalarga o’zlari tayyorlagan nutqiy vaziyatlar bilan nemis

tilida sahna ko’rinishlari qilish topshirig’ini ham berish mumkin.

Hulosa sifatida qayd etib o’tishimiz mumkinki, ongli qiyoslash uslubi yordamida nemis tilini ikkinchi xorijiy til sifatida o’qitishda nafaqat “Ovqatlanish” mavzusida, balki o’quv rejasiga kiritilgan istalgan mavzularni yoritishda derivation ifodalardan samarali foydalansa bo’ladi. Buning uchun, nemis tili o’qituvchisining dunyoqarashi keng bo’lishi, uni o’z ona tilidan tashqari birinchi va ikkinchi xorijiy tillar bo’yicha ham bilimi, shu jumladan so’z boyligi yetarlicha bo’lishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Gerhard Neuner, Hans Hunfeld. Chet tili o’qitish metodlari (Tarjimon: Saidumar Saidaliyev). – Namangan, 2005. 240 b.
2. Жалолов Ж. Чет тили ўқитиш методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. 368 б.
3. Лепинг Е.И. и др. Большой немецко-русский словарь. Том II. – Москва: Русский язык, 1980. 656 с.
4. Рахманов И.В. Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX – XX вв. – Москва: Педагогика, 1972. 220 с.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING IJODIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHDA O‘QUVCHILARDAGI O‘QISH VA MATNINI TUSHUNISH SAVODXONLIGINI O‘STIRISHNING MAZMUNI SHERMO‘MIN YARMATOV

**Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universitetining mustaqil
izlanuvchisi**

Annotatsiya: ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ijodiy faolligini rivojlantirish va o‘quvchilardagi matnni o‘qish, uni tushunish savodxonligining nazariy asoslari yoritilgan, mavzu bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib borgan pedagog va metodist olimlarning fikrlariga subyektiv munosabat bildirilgan. Boshlang‘ich ta‘limda o‘qish malakasini rivojlantirishga doir xorijlik olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilingan, shuningdek, o‘quv materiallari, grafikli tasvirlar bilan tafakkur qilish dinamikligini fanlararo strukturaviy integratsiyalash orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchisining matn bilan ishlashga doir nutqiy ko‘nikma va malakalarini oshirishi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini yetuk, barkamol shaxs qilib voyaga yetkazishda o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini, matn bilan ishlash ko‘nikmasini rivojlantirish, o‘z fikrini mazmunli va izchil tarzda ifoda eta olish, matn mazmunini tahlil qilish, undan xulosa chiqarish, matndan axborotni olish va undan foydalanish, g‘oyalar, ma‘lumotni talqin qilish hamda uyg‘unlashtirish orqali mantiqiy xulosa chiqara olishi o‘qish savodxonligi darslarining asosiy vazifasi ekanligi qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: ijodiy faollik, o‘qish, yaxshi o‘qish ko‘nikmasi, matndan axborotni aniqlash, lug‘at, matnni o‘qish va uni tushunish, o‘qish ko‘rsatkichlari, o‘qish kompetensiyasi, nutqiy ko‘nikma va malakalar, og‘zaki nutq, yozma nutq.

Abstract: This article discusses the theoretical foundations of developing the creative activity of future primary school teachers and the literacy of reading and understanding text in students, and expresses a subjective reaction to the opinions of pedagogical and methodological scientists who have conducted scientific research on the topic. The scientific works of foreign scientists on the development of reading skills in primary education were analyzed, and it was noted that the main task of reading literacy lessons is to improve the speech skills and competencies of primary school students in working with text through interdisciplinary structural integration of educational materials, the dynamics of thinking with graphic images, and to develop students' oral and written speech and text skills in order to raise primary school students as mature, well-rounded individuals. The ability to express their thoughts in a meaningful and coherent way, analyze the content of the text, draw conclusions from it, obtain and use information from the text, and draw logical conclusions by interpreting and harmonizing ideas and information is the main task of reading literacy lessons.

Keywords: creative activity, reading, good reading skills, identifying information from the text, vocabulary, reading and understanding the text, reading indicators, reading competence, speech skills and competencies, oral speech, written speech.

Kirish. Respublikamiz ta‘lim bosqichlarida til nazariyasini o‘qitishning samarali mexanizmlarini takomillashtirish, bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy faolligini loyihalashtirish, nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda ilmiy, badiiy matnlar bilan ishlash, matnlarni tahlil qilish va undan mantiqiy xulosa chiqarish, yozma va og‘zaki nutqni takomillashtirib borish o‘quvchilarda matnni o‘qish va uning mazmunini anglashga yo‘naltirilgan innovatsion ta‘limiy metod, texnologiyalar tatbiq etish bo‘yicha amaliy

ishlar olib borilmoqda. Bu boradagi ishlarni jadallashtirish, mamlakatimiz yoshlarini jahondagi tengdoshlari bilan raqobatlasha oladigan bilimli, iqtidorli bo‘lib voyaga yetishlariga erishish maqsadida ta‘lim sohasida keng islohatlar olib borilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”[1]gi Qonunida: ta‘lim ustuvorligining tan olinishi; ta‘lim sohasida kamsitishlarga yo‘l qo‘yilmasligi; ta‘lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta‘minlanishi; ta‘lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy

qadriyatlarning singdirilganligi; ta'lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati; insonning butun hayoti davomida ta'lim olishi; ta'lim tizimining dunyoviy xususiyatga egaligi; bilimlilik, qobiliyatlilik va iste'dodning rag'batlantirilishi; ta'lim faoliyati sohasidagi ochiqlik va shaffoflik va boshqalar ta'lim sohasidagi asosiy prinsiplar sifatida belgilangan. Belgilangan ushbu vazifalarni amalga oshirish natijasida yosh avlodning ta'lim-tarbiya-bilimning mushtarak holda mukammal olib borilishi ta'lim oluvchilarning zamonaviy ko'nikmalarini egallashi, axborotlar bazasini o'zlashtirishi, mustaqil fikrlay oladigan yoshlarni tarbiyalash imkoniyatlari kengayadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Metodist-olimlarning fikricha, o'qish matndan axborotni aniqlash, faol qayta ishlash va anglashdan iborat bo'lgan nutqiy faoliyat ko'rinishidir. To'g'ri, matnni o'qish unda bayon etilgan axborotni aniqlash hisoblanadi. Biroq bu uning o'ziga xos tavsifi emas. Chunki umuman nutqni eshitish, hikoya qilingan yoki kimdir ovoz chiqarib o'qiganini tushunish ham axborotni aniqlash, faol qayta ishlash, anglashdir. Demak, o'qishning muhim xususiyati axborotni olishda emas, balki axborotni olish qanday asosda kechganligidadir. O'qish jarayoni matn bilan chambarchas bog'liq. Hatto eng yaxshi o'qiydigan o'quvchi ham qiyin so'z yoki murakkab matnga duch kelsa, qiyinchilik bilan sekin o'qiy boshlaydi[10]. Bo'lajak boshlang'ich o'qituvchilar o'quvchilar bilan matn ustida ishlashda birlamchi vazifalardan biri ularning ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratish ham ularning o'zini o'zi baholashda ijodiy faollikka, shu bilan birga, ijodiy faollikning dinamikligiga erishishga e'tibor qaratishi asosiy o'rin egallaydi.

Xorijlik olimlar o'z tadqiqot ishlarida o'qish tushunchasiga quyidagicha yondashadi. "O'qish – bu akademik muvaffaqiyatning asosi, insonning shaxsiy va professional ko'nikmasining muhim belgisidir"[3]. Bo'lajak boshlang'ich o'qituvchilarning ijodiy

faolligini rivojlantirishda o'qish kompetentligi takomili muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Binobarin, ta'lim subyektlarining o'qish kompetentligi orqali ijodiy faolligi oshib boradi.

L.Fiester o'zining ilmiy maqolasida 3-sinf o'quvchilarining o'qish malakalariga to'xtalar ekan, "Uchinchi sinfda yaxshi o'qish malakasiga ega bo'lish o'quvchi kelajakda muvaffaqiyatga erishishi uchun juda muhimligini, o'quvchi bu davrga kelib maktab darsliklaridagi mavzular yuzasidan yaxshi o'qish malakasidan tanqidiy o'qish ko'nikmasini qo'llashga o'tishi"[4]ni ta'kidlaydi. D.Ginnis va boshqa xorijlik olimlar tadqiqotlarida "o'qishning asosiy tarkibiy qismlari lug'at, matnni o'qish va uni tushunish ekanligi"[5] ta'kidlanadi.

S.Barr, Z.Eslami, R.M.Joshilaro o'quvchilarda yaxshi o'qish malakasini shakllantirish uchun quyidagi tavsiyalarni berishadi:

- "yangi va tanish so'zlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash;
- lug'atlardan notanish so'zlarning ma'nosini topish;
- ma'nodosh va zid ma'noli so'zlarni tahlil qilish;
- so'zlarning grammatik tuzilishi (affikslar, qo'shma so'zlar, qisqartmalar)ni tahlil qilish;
- jamoaviy va individual tarzda yangi so'zlar ma'nosi ustida ishlash"[2].

Xorijlik tadqiqotchi Smith boshlang'ich va yuqori sinf o'quvchilarning o'qish munosabatlarini tahlil qilgan holda "o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatni rivojlantirish muhim"[11]ligini ta'kidlaydi, shuningdek, 1-sinf va 6-9-12-sinf o'quvchilarining o'qishga bo'lgan munosabatlarining regression korrelyatsiyasini o'rganib, "1-sinf o'quvchilarining maktab kelgan davrlarida o'qish ko'rsatkichlari past bo'lishi, keyinchalik ularning o'qishga munosabatlari yaxshilanishi va o'rta maktabda o'qish ko'rsatkichlari yana yomonlashishidan kelib chiqib, vaqt o'tishi bilan nisbatan izchil va ijobiy o'qishni rivojlantirishga e'tibor qaratish zarur"[11], degan xulosaga keladi.

“O‘qish jarayonining boshlanishi, o‘rtasi va oxirida o‘quvchi til ko‘nikmalarining, kognitiv va metakognitiv strategiyalar hamda mazmun shakllantirishda birlamchi bilim va ko‘nikmalar majmuasidan foydalanadi. O‘qish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari egallangan lisoniy sath birliklaridan, o‘quv-bilish, kognitiv ko‘nikmalariga tayanadi”[8].

Muhokama va natijalar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini matnni o‘qish va uni tushunish ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik jihatlariga deganda, mazkur ko‘nikmalarining rivojlanganlik ko‘rsatkichi darajasini ijobiy o‘zgartirishga yo‘naltirilgan mazmun, shakl va usullarning o‘zaro bog‘liq obyektiv imkoniyatlari majmuyi tushuniladi.

Matnni o‘qish va uni tushunish jarayonida, sinfdagi o‘quvchilar turli xil o‘qish tezligiga ega ekanligini yodda tutish kerak. Shuning uchun, bir xil hajmdagi matndan parchani so‘ramaslik kerak va shu vaqt oralig‘iga e‘tibor qaratish yaxshiroqdir. Yangi hikoya boshlanganidan so‘ng o‘qituvchi o‘qiydi va bolalar ongli ravishda tushunishadi, o‘qituvchi barchaga bir vaqtning o‘zida o‘qishni boshlashni va uni bir daqiqaga davom ettirishni taklif qiladi. Bir daqiqadan so‘ng, o‘quvchilarning har biri u qaysi so‘zni o‘qiganini payqaydi. Keyin o‘sha matnning ikkinchi parchasi o‘qiladi. Bunday holda, o‘quvchi yana matnni va uni birinchi o‘qishning natijalari bilan taqqoslaydi. Tabiiyki, ikkinchi marta u bir nechta so‘zlarni ko‘proq o‘qiydi. O‘qish sur‘atining o‘sishi o‘quvchilarning ijobiy his-tuyg‘ularini uyg‘otadi, ularda yana o‘qish uchun motiv oshib boradi.

“O‘qish kompetensiyasining to‘rtta asosiy vazifasi bo‘lib, ular quyidagilar: matnni o‘qish va tushunishning umumiy madaniy ko‘nikmalarini egallash; nutq, yozma va kommunikativ madaniyatni egallash; badiiy adabiyotda aks ettirilgan voqelikka estetik munosabatni tarbiyalash; kichik o‘quvchining axloqiy ongini va estetik didini shakllantirish, asarlarning ma‘naviy mohiyatini tushunish”[9].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish

savodxonligi va matnni o‘qib tushunish malakasini takomillashtirish muammosi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda matnni o‘qish va uni tushunish jarayonida ta‘lim oluvchining lug‘at boyligini oshirish masalasi ko‘rsatilgan. Shu bois o‘qish savodxonligi darsliklarida axborot, idrokni va tafakkurni dinamik potentsialligini belgilovchi ilmiy, badiiy, hikoya, muhokama matnlarining berilishi matnni o‘qib tushunish ko‘nikmasining rivojlantirilishini tezlashtiradi. O‘quv materiallari, grafikli tasvirlar bilan tafakkur qilish dinamikligini fanlararo strukturaviy integratsiyalash boshlang‘ich sinf o‘quvchisining matn bilan ishlashdagi quyidagi nutqiy ko‘nikma va malakalarni oshiradi:

1) o‘quv materialini o‘rganish natijasida ularda tafakkur boyib boradi;

2) ona tili savodxonligi, o‘qish savodxonligi, matematika va tarbiya, tasviriy san‘at, axborot texnologiyalari fanlarining o‘zaro strukturaviy integratsiyasi ulardagi qobiliyatlarini o‘stirib, fikrlash mahsulini kengaytiradi;

3) o‘quvchilardagi kognitivlik, intensivlik, intellektuallik va qiziquvchanlik oshib boradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish va matnni tushunish savodxonligi mazmunini takomillashtirishda o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunisi ahamiyatliki, mazkur malakalarning mutanosiblikda rivojlantirib borilishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki va yozma monologik nutqini, informativ, aksiologik bilimlarini amaliy ifodalashini mustahkamlaydi.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi darslarining asosiy vazifasi o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, matn bilan ishlash ko‘nikmasini shakllantirish, o‘z fikrini mazmunli va izchil tarzda ifoda eta olish, matn mazmunini tahlil qilish, undan xulosa chiqarish, matndan axborotni olish va undan foydalanish, g‘oyalar, ma‘lumotni talqin qilish hamda uyg‘unlashtirish orqali mantiqiy xulosa

o'qib o'z talqinini yaratish qobiliyatiga e'tibor qaratish va fikrning kengligi, ijodiy fikrlashini o'stirishga asoslanadi.

-

FUNKSIONAL SAVODXONLIK ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISH.

G'OFUROVA MAHFUZA ABBOSOVNA
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining funksional savodxonlik asosida kasbiy kompetentligini oshirisha fikrlashning ahamiyati, turli metodik usul yo'llarini aniqlash, to'g'ri qaror qabul qila olish ko'nikmalarini shakllantirish haqida fikr yuritiladi. Hozirgi zamon boshlang'ich ta'lim metodikasini takomillashtirishga qo'yiladigan yangi talablarni belgilab olish, uning innovatsion xususiyatlarini aniqlash va mazkur jarayonni takomillashtirishda integratsiya omillarini o'rganish muhimdir. Bu masalalarni nazariy va metodik asoslash orqali bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini funksional savodxonlik asosida kasbiy kompetentligini oshirishni innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: funksional savodxonlik, global kompetensiya, ta'lim, ta'limni tashkil etishda innovatsion yondashuv, ko'nikmalar, ta'limni tashkil etish usullari tajriba, amaliyot, yondashuv, zaruriyat, bilim, ko'nikma, malaka.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение развития профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов на основе функциональной грамотности, важность формирования навыков критического мышления, способности принимать обоснованные решения, а также определения различных методических подходов и путей. Особое внимание уделяется определению новых требований к совершенствованию современной методики начального образования, выявлению её инновационных характеристик и изучению факторов интеграции в этом процессе. Обсуждаются инновационные подходы к повышению профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов на основе функциональной грамотности посредством теоретического и методического обоснования указанных вопросов.

Ключевые слова: функциональная грамотность, глобальная компетенция, образование, инновационный подход в организации обучения, навыки, методы организации обучения, опыт, практика, подход, необходимость, знания, умения, квалификация.

Abstract: This article discusses the importance of developing the professional competence of future primary school teachers based on functional literacy. It emphasizes the role of critical thinking, the ability to make informed decisions, and the identification of various methodological approaches and strategies. Special attention is given to defining new requirements for improving modern primary education methodology, identifying its innovative characteristics, and exploring integration factors in this process. The article focuses on innovative approaches to enhancing the professional competence of future primary school teachers through theoretical and methodological justification based on functional literacy.

Keywords: functional literacy, global competence, education, innovative approach in organizing education, skills, teaching organization methods, experience, practice, approach, necessity, knowledge, abilities, qualification.

KIRISH.

Bugungi globallashtirish jarayonida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — shaxsda bilim va ko'nikmalarni nafaqat o'rgatish, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish salohiyatini shakllantirishdir. Bunday yondashuv

pedagogik sohada funksional savodxonlik tushunchasi bilan izohlanadi. Funksional savodxonlik — bu o'qituvchining bilimni o'z faoliyatida, turli kontekstlarda va muammoli holatlarda samarali qo'llay olishi demakdir. Biroq bu savodxonlikni shakllantirish o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi; u tizimli

yondashuv, malakali o'qituvchilar tayyorlash va ko'nikmalar majmuasini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining funksional savodxonligini asosida kasbiy kompetentligini oshirish, bo'lajak o'qituvchilarni belgilangan xalqaro standartlar asosida bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarga ega bo'lishini ta'minlash, to'g'ri qaror qabul qila olish ko'nikmalarini shakllantirish bugungi kunda dolzab masalaga aylanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-6108-son farmoni hamda mazkur farmon ijrosini ta'minlash maqsadida qabul qilingan "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son qaroriga muvofiq, mamlakatimizda ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini takomillashtirish, jamiyatimizda o'qituvchi va pedagog kadrlar, ilmiy va ijodkor ziyolilarga bo'lgan hurmat-e'tiborni yanada oshirish, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish, tizimda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish kabi muhim vazifalar belgilangan. Ushbu hujjatlarga asosan, O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari belgilab berildi. Bilimga asoslangan iqtisodiyotda ta'lim va kasbiy tayyorgarlikning yangi modellari joriy etilishini taqozo etadi.

Mamlakat ta'lim tizimini isloh qilish doirasida boshlang'ich ta'limda fanlarni integratsiyalash va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilarning funksional savodxonligini oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Funksional savodxonlik an'anaviy savodxonlikni to'ldiruvchi, ijtimoiy o'zgarishlarga moslashuvchi, turli fanlararo integratsiyani talab qiluvchi jarayon sifatida ko'riladi va shaxsning kundalik hayotdagi muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Bu masalalarni nazariy va metodik asoslash orqali boshlang'ich ta'lim metodikasini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish imkoniyatlarni beradi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining funksional savodxonlik asosida kasbiy kompetentligini oshirisha fikrlashning ahamiyati, turli metodik usul yo'llarini aniqlash, to'g'ri qaror qabul qila olish ko'nikmalarini shakllantirishga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchi shunchaki bilim yetkazuvchi emas, balki o'quvchilarning faoliyatini boshqaruvchi, mustaqil fikrlashga yo'naltiruvchi, ijtimoiy hayotga tayyorlovchi shaxs sifatida qaralmoqda. Shu sababli, bo'lajak o'qituvchilarning professional rivojlanishi doimiy takomillashuv va yangilikka ochiqlikni talab qiladi. Bu esa, ularni tayyorlashda qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalar samaradorligini oshirish zaruratini yuzaga keltiradi. Funksional savodxonlik tushunchasi va ahamiyati haqida ko'plab pedagog olimlar ilmiy tadqiqotlarida o'yondoshuvlarini bildirganlar: Funksional savodxonlik — bu shaxsning kundalik hayotda, kasbiy faoliyatda samarali ishlashi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalar majmuasi. Bugungi kunda o'qituvchilar uchun bu faqat nazariy bilim emas, balki amaliyotda qo'llay oladigan, tahlil qiladigan va yangi sharoitlarga moslashadigan qobiliyatdir [1].

V.V.Yagupov pedagog kompetentligini tizimli integrativ hodisa sifatida ko'rib chiqadi, nafaqat bilim, ko'nikma va malakalar, balki, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatlar, amaliy va lavozim vakolatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlaydigan hayotiy tajriba, shuningdek, motivatsion o'z faoliyati natijalariga tayyorlik va ijobiy munosabatni ko'rsatib o'tadi [2].

Ye.S. Palatning fikricha, pedagog nafaqat o'z fan sohasi, balki unga yondosh sohalarda ham kompetentli bo'lishi kerak bilimlarga, shuningdek, zamonaviy pedagogik va axborot

texnologiyalari sohasidagi bilimlarga, tashkilotning o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lish, o'qitishning turli shakllaridan foydalangan holda o'quv jarayonini tashkil etish[3]. O'z navbatida, A.K.Markova kasbiy kompetentlikni o'qituvchining bilimdonligi, pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar va ularning me'yoriy belgilari sifatida ko'rib chiqadi[4]. Ko'plab tadqiqotchilar V.A.Yermolenko, L.M.Perminova, T.I.Shamova ta'lim muassasalarida o'quvchilarning funksional savodxonligini shakllantirish jarayonini tashkil etish va turli qiyinchiliklarni qayd etadilar. 2021-yilda o'tkazilgan tadqiqotda 4-sinf o'quvchilari misolida funksional savodxonlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalari o'rtasidagi aloqani o'rgangan. Tadqiqot natijasi shuni ko'rsatdiki, fakratik savodxonlikning sezilarli darajada rivojlanishi muammoli vaziyatlarda fikrlash va yechim topish qobiliyatini oshiradi. Bu ikki komponent o'zaro bog'liq ekanligi ta'kidlangan[1].

Kompetentlikning o'zi pedagogda umumiy dunyoqarashining kengligi va

madaniyatining yuqoriligini, pedagogika, psixologiya, boshqaruv nazariyasi va

ta'limni boshqarishning ilmiy asoslari bo'yicha kasbiy bilimlarining mavjudligini,

o'z bilimlarini amaliyotda rivojlantirishga layoqatliligini, ijtimoiy va

psixologik-pedagogik tadqiqotlar metodlarini bilishini, pedagogik va boshqaruv

ko'nikmalarining zaruriy majmuasiga ega bo'lishini nazarda tutadi. Boshqacha

qilib aytganda, kompetentlik kasbiy bilim va ko'nikmalarining mavjudligi,

shuningdek, ularni amaliy faoliyatda qo'llash hamda takomillashtirishga

layoqatlilik bilan belgilanadi. Pedagog-olimlarning ishlarida kompetentlikni

pedagogik nuqtai nazardan yanada kengroq va sinchiklab o'rganish imkonini beradigan turli jihatlar va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o'rganib chiqilgan.

S.E.Shishov tomonidan kompetentlikning

quyidagi ta'riflari keltirilgan: –

o'qish –o'rganish tufayli egallangan bilimlar, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga

asoslangan umumiy layoqatlilik; – bilim va vaziyatlar o'rtasidagi aloqani o'rnatish

bilish qobiliyati, muammoga mos keladigan hal etish yo'lini topish (kompetentlik

deb aytish uchun biror–bir vaziyatda namoyon etiladigan taqdirdagina joiz bo'ladi,

namoyon etilmagan kompetentlik – kompetentlik emas, yashirin imkoniyatlar

bo'lib qolsa ham katta gap). L.M. Dolgova, P.V. Simonov va boshqalarning

fikricha, kompetentlik - olingan bilimlarga asoslangan holda harakat qila olishlik demakdir.

Namunalarga o'xshash harakatlarni ko'zda tutadigan “bilim, ko'nikma va malakalardan”

farqli o'laroq, kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat

tajribasini nazarda tutadi. “Kompetentlik – ijtimoiy maliyot ko'rinishidagi bilim va

ko'nikmalarining mavjudligi bo'lib, u ta'lim jarayoni natijalariga ijtimoiy–madaniy talablar

va jamiyat tomonidan talablar qo'yiladigan hollarda namoyon bo'ladi” - deb ta'kidlaydi

L.M. Dolgova. V.V. Bashevning ta'kidlashicha, kompetentliklar – insonning individual

qobiliyati bo'lib, ular shart–sharoitlar o'zgargan paytda ushbu qobiliyatning boshqa

shart–sharoitlarga ko'cha olishida namoyon bo'ladi. Qo'llash sohalari ularning

maxsusligi va aniqligini belgilaydi (matematik, tillar bo'yicha, siyosiy va boshqa

kompetentliklar). Jamiyatni o'rganish sohasida samarali faoliyat ko'rsatuvchi

odam quyidagilarga qodir bo'lishi kerak, ya'ni kompetentli odam:

a) o'zi tushib qolgan vaziyatni tadqiq etish;

b) boshqa odamlar bilan muloqot o'rnatish;

c) qarorlar qabul qila olishi;

d) qabul qilingan qarorlarni amalga oshirish bo'yicha individual va jamoaviy

harakatlarni tashkillashtira olishi;

e) faoliyatning yangi usullarini egallay

olishi.

Shunday qilib, kompetentlikni layoqatlilik, tayyorlik, imkoniyatga egalik va shu bilan birga, ma'lim bir harakatlar natijasi sifatida talqin etish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik – faoliyatga doir kategoriya bo'lib, sub'ektning qo'yilgan vazifalarni bajarishga qaratilgan kasbiy, ijtimoiy va boshqa faoliyati jarayonida namoyon bo'ladi. Eng umumlashtirilgan holda ta'riflaydigan bo'lsak, kompetentlik – individning umuman jamiyatda va xususan kasbiy sohasida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi uchun zarur bo'lgan, atrofidagi

ob'ektlar va sub'ektlar bilan o'zaro hamkorligi bo'yicha ma'lum bir malakalari va kasbiy tajribalari shakllanganligining muayyan darajasi demakdir.

N.G. Vitkovskayaning ta'riflashicha, kompetentlik - qo'yilgan muammolarni

hal etishga qaratilgan insonning ichki (bilim, ko'nikma va malakalari, ma'naviy

sifatlar, psixologik xususiyatlari) va tashqi (moddiy–texnik, ijtimoiy)

imkoniyatlarini safarbar qila olishga qodirligidir. Psixologik nuqtai–nazardan, A.K. Markovanning fikricha, kompetentlik – muayyan insonning xarakteristikasi, ya'ni kasbiy talablarga munosibligi darajasi bo'yicha insonning individual xarakteristikasi demakdir. N.A.Muslimov o'zining tadqiqot ishlarida o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllanganlik asosini oltita sifatlar, ya'ni motivatsion xislatlar (insonning butun hayoti davomida shakllanib, rivojlanib boruvchi tanlagan kasbiga bo'lgan ehtiyojlari, motivlari va maqsadlarni qamrab oladi), intellektual salohiyat (barcha rasmiy hujjatlar asosida o'qituvchi axborot va ma'lumotlarni uzatishga, bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga intiladi), irodaviy sifatlar (maqsadga intiluvchanlik, ichki va tashqi to'siqlarni, jismoniy va aqliy zo'riqlashlarni yenga olishlik, o'zini tuta bilishlik va tashabbuskorlik xislatlari), amaliy ko'nikmalar (psixologik, pedagogik, metodik va texnik-

texnologik qobiliyatlar, amallar, individning faoliyat va muloqotning turli sohalaridagi ko'nikmalari), o'z faoliyatiga tanqidiy yondoshuv, harakatlarning keng qamrovliligi va anglanganligi, o'z xulqini boshqalarniki bilan qiyoslab borishi, kelajakka ishonchi, o'z jismoniy va psixologik holatini talab darajasida tutib turishi va boshqara olishi) sifatlarini tashkil etishini ta'kidlab o'tadi[5].

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda funksional savodxonlikning o'zni juda muhim bo'lib, funksional savodxonlikka ega bo'lgan o'qituvchi nafaqat o'z fani bo'yicha bilimga ega bo'ladi, balki pedagogik jarayonlarda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, muammolarni hal qilish, muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qodir bo'ladi. Bu esa ta'lim sifatini tubdan yaxshilashga olib keladi Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va yondoshuvlar: masalan, STEAM ta'limi, loyiha asosidagi o'qitish (Project-Based Learning), raqamli ta'lim platformalari, reflektiv yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarning funksional savodxonligini oshirishda samarali vositalar sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqotchi olim D. Kolb bo'lajak o'qituvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi usullardan biri sifatida refleksiya asosida o'qitishni tavsiya etadi[6]. P. Sahlberg raqamli darslar tahlili, ya'ni video orqali darslarni tahlil qilish, maktab amaliyoti bilan doimiy faoliyat olib borishni bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydi[7]. Yana bir tadqiqotchi olim H. S. Barrows esa, o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda muammoli o'qitish orqali real hayotga yechim topish muhimligi haqidagi masalalarini ilgari suradi[8].

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda amalga oshiriladigan yondoshuvlarning mazmuni quyidagi jadval orqali yoriyish mumkin:

№	Ta'lim jarayoni elementlari	Kompetentlikka yo'naltirilgan yondashuv	Kutilayotgan natija
1.	Maqsadlar	Real faoliyatga yo'naltirilgan kompetensiyalar shakllantiriladi	Bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantiradi
2.	Ta'lim mazmuni	Individual yo'nalish: kasbiy- ta'limiy dasturlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan	Davlat ta'lim standartlari asosida tez moslashuvchanlik, natijaviylikka erishish ko'nikmalari shakllanadi
3.	Ta'limni tashkil etish shakllari	Hamkorlikda, individual, juftlikda, kichik va katta guruhlarda ishlash o'qitishni tashkil etish	Kollaborativ o'rganish: O'qituvchilar orasida tajriba almashish, guruhli ishlar va o'zaro fikr almashish orqali bilimlarni kengaytirish
4.	Pedagogik jarayonni tashkil etish va amalga oshirish	O'qituvchining nazariy va amaliy tayyorgarligining integrativ birligi sifatida didaktik yondashuv	boshlang'ich sinf o'quvchilarining funksional savodxonligini shakllantirishda o'qitishning nazariy asoslari va qonuniyatlarini ifodalaydi
5.	Ta'limni tashkil etishda bo'lajak pedagoglarning funksional savodxonligini rivojlantirish usullari	Tayyorlov dasturlari: O'qituvchilar uchun amaliy kurslar va seminarlar o'tkazish, yangi pedagogik texnologiyalar va metodlarni o'rgatish	bo'lajak o'qituvchilarning real ta'lim muassasalarida tajriba orttirish imkoniyatlari
6.	Pedagog faoliyatining jarayondagi o'rni	Texnologik yondashuv o'quv materialini mazmunini mavjudlik darajasi bilan belgilanadi	kasbiy faoliyatda chuqur bilim va keng eruditsiyaning ta'lim jarayonidagi maqsad va vazifalarini aniqlashtiriladi
7.	Pedagog faoliyatining jarayondagi o'rni	Hamkor, fasilitator, mentorlovchi, o'rganishga yo'naltiruvchi	O'qituvchilarni o'z faoliyatlarini tahlil qilish va takomillashtirish uchun imkoniyatlar yaratish
	Ta'lim oluvchining faoliyatidagi o'rni	Faol ishtirokchi, izlanuvchi, muammoli vaziyatda yechim topuvchi, fikrlovchi, baholovchi	Pedagogik faoliyatda zarur bo'lgan aniq ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan treninglar tashkillanadi
8.	Ta'lim oluvchilar faoliyatining jarayondagi o'rni	Innovatsion uslublar: Yangi ta'lim metodlarini va texnologiyalarini o'z faoliyatida qo'llashni rag'batlantirish	O'z-o'zini baholash, reflektiv yondoshuv amalga oshiriladi

Shu jihatdan olib qaraganda, pedagogik texnologiyalarning samaradorligi ular bilan bog'liq bo'lgan shart-sharoitlarning qanday tashkil etilgani va bo'lajak o'qituvchilarning bu texnologiyalarga moslashuv darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Bu esa, nafaqat o'quv dasturlarini yangilashni, balki o'qituvchi tayyorlash tizimida izchil tahlil va yangicha yondashuvlar joriy etishni taqozo etadi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

XXI asrda ta'lim sohasida yuz berayotgan transformatsiyalar natijasida bo'lajak o'qituvchilardan nafaqat o'z faniga oid bilimlarga ega bo'lish, balki funksional savodxon, innovatsion fikrlovchi, raqamli texnologiyalarni qo'llay oluvchi, kommunikativ va reflektiv kompetensiyalarga ega bo'lish talab etilmoqda. Bu esa, professional rivojlanishni ta'minlovchi pedagogik texnologiyalarning samaradorligini oshirishda yangi pedagogik yondashuvlarni qo'llashni zarur qiladi.

Pedagogik texnologiyalarning mohiyati va maqsadi shundaki pedagogik texnologiyalar – bu ta'lim jarayonini loyihalash, tashkil qilish va amalga oshirishning tizimli yondashuvini ifodalaydi. Ular orqali o'quvchilarda bilim, ko'nikma va kompetensiyalar shakllantiriladi, o'qituvchilarning esa kasbiy salohiyati rivojlanadi. Bo'lajak o'qituvchilarning professional rivojlanishiga xizmat qiluvchi texnologiyalar quyidagi mezonlarga javob berishi lozim:

- shaxsga yo'naltirilganlik;
- amaliy faoliyatga asoslanganlik;
- muammoli ta'lim elementlarining mavjudligi;
- raqamli va interaktiv vositalar bilan integratsiya;
- refleksiv va tanqidiy fikrlashga yo'naltirilganlik.

Zamonaviy texnologiyalar, masalan, STEAM, flipped classroom, peer-teaching, digital pedagogy, Project-Based Learning (PBL) kabi yondashuvlar nafaqat bilimni egallash, balki uni amaliyotga tadbiq qilish, yangilik yaratish, hamkorlikda ishlash kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

XULOSA.

Shu bilan birga, kompetentlikni bilimlarga yoki ko'nikma va malakalarga qarama-qarshi qo'yish ham mumkin emas. Kompetentlik tushunchasi bilim yoki ko'nikma yoki malaka tushunchalariga nisbatan kengroq, kompetentlik ularni ta'lim natijasi sifatida o'z ichiga oladi (lekin bunda kompetentlik bilim, ko'nikma va malakalarning oddiy yig'indisi emas, bir muncha boshqacharoq mazmundagi tushunchadir). Kompetentlik tushunchasi nafaqat kognitiv va operatsiyali-texnologik, balki, motivatsion, axloqiy, ijtimoiy tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, ta'lim jarayonining ham mazmunini, ham shakllarini baravariga o'zgartirish zarur. Bunda o'zgartirilgan shakllar ta'lim oluvchilarga ma'lum bir kompetensiyalar bo'yicha bilim bermasdan, balki, butun

ta'lim jarayoni davomida ular asosida faoliyat olib borishlarini ta'minlashi kerak.

Ya'ni, ta'lim oluvchi navbatdagi ko'nikmalar to'plamini shakllantirish yo'li bilan

bo'lajak kasbiy faoliyatiga tayyorlanishi emas, balki, kompetensiyalarni hozir singdirib borishi kerak.

Hulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari oldida tahliliy fikrlash va kreativ faoliyat ko'rsatish ko'nikmasini egallash, kelgusida ularni boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirish malakasi

bilan qurollanish juda zarurdir. Buning natijasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining funksional savodxonlik asosida kasbiy kompetentligini oshirishga erishish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. OECD (2020). Teachers and School Leaders as Valued Professionals: International Summit on the Teaching Profession. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/education>
2. Ягупов В.В. Провідні методологічні характеристики основних видів компетентності майбутніх фахівців, що формуються в системі професійно-технічної освіти / В.В. Ягупов // Модернізація професійної освіти і навчання: проблеми, пошуки і перспективи: зб. наук. пр. / [редкол.: В.О. Радкевич (голова) та ін.]. – К.: Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України, 2012. – Вип. 2. – С. 45-59.
3. Палат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина. - [2-е изд., стер.]. – М.: Академия, 2002. – 368 с.
4. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя // Советская педагогика. 1990 № 8. – С.2-14.
5. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: "Sano standart" nashriyoti, 2015. – 90 bet.
6. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
7. Sahlberg, P. (2011). Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? New York: Teachers College Press.
8. Barrows, H. S. (1986). A Taxonomy of Problem-Based Learning Methods. Medical Education, 20(6), 481–486.

ELEKTROTEXNIKA VA ELEKTRONIKA FANIDAN MA'RUZA MASHG'ULOTLARINI OLIB BORISH METODIKASI

ORTIQOV MIRONSHOH SODIQOVICH,

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti "Axborot texnologiyalari"

kafedrası dotsenti, t.f.f.d. (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada "Elektrotexnika va elektronika" fanini o'qitish jarayonida ma'ruza mashg'ulotlarini samarali tashkil etish va o'tkazish metodikalari muhokama qilingan. Ta'lim jarayonining muhim elementlaridan biri bo'lgan ta'lim metodlari, ularning tasnifi va faol hamda interfaol usullarning afzalliklari tahlil qilingan. Xususan, "ZAKOVAT-QUIZ" kabi intellektual o'yin texnologiyalarini ma'ruza mashg'ulotlariga integratsiya qilish orqali talabalarning bilim olishga qiziqishi, faol ishtiroki va ijodiy fikrlashi qanday rivojlanishi mumkinligi amaliyot asosida ko'rsatib berilgan. Maqolada elektron elementlar, yarim o'tkazgichlar va o'zaro aloqalarni qamrab olgan ma'ruza rejasi va ta'lim natijalari bilan tanishtiriladi. Shuningdek, interaktiv usullardan foydalanish orqali fanni yanada tushunarli va qiziqarli qilish yo'llari haqida takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Elektrotexnika, elektronika, ta'lim metodlari, faol ta'lim, interfaol metodika, Zakovat-Quiz, ma'ruza mashg'uloti, yarim o'tkazgich, intellektual o'yin, pedagogik texnologiya.

Kirish

Ta'lim jarayonida metodlarni to'g'ri tanlash va ularni maqsadga muvofiq qo'llash o'qitish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Elektrotexnika va elektronika kabi texnik fanlarda nazariy bilimlarni samarali yetkazish, talabalarni o'quv jarayoniga faol jalb qilish va ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun innovatsion, interfaol va ijodiy yondashuvlar zarur. Bu maqolada ana shunday metodlardan biri — Zakovat-Quiz texnologiyasiga asoslangan ma'ruza mashg'uloti metodikasi ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism

1. Ta'lim metodlarining nazariy asoslari

Metod — ta'lim jarayonida ma'lum maqsadga erishish uchun o'qituvchi va talabalar tomonidan qo'llaniladigan, tartibga solingan harakatlar majmuasidir. Ta'limda asosan uch xil metodlardan foydalaniladi:

Passiv metodlar — o'qituvchi asosiy ishtirokchi, talabalar esa passiv tinglovchi;

Faol metodlar — o'qituvchi va talabalarning ikki tomonlama muloqotiga

asoslanadi;

Interfaol metodlar — talabalarning nafaqat o'qituvchi, balki bir-biri bilan ham faol munosabatini talab qiladi.

Aynan interfaol metodlar talabalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, bilimni amaliyotga qo'llash, ijodiy yondashuv kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

2. Fan to'g'risida umumiy ma'lumot

Fan nomi: Elektrotexnika va elektronika

Kodi: EE-1304

Semestr: 3-semestr, 2024–2025 o'quv yili

Kafedra: Toshkent davlat transport universiteti, "Elektrotexnika" kafedrası

Kredit: 6 ECTS

Ma'ruza soati: 30 soat

Fanning maqsadi — talabalarga elektrotexnika va elektronikaning asosiy qonun-qoidalari, elektron qurilmalar va elektr mashinalarining ishlash tamoyillarini o'rgatish va ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmasini shakllantirish.

3. Ma'ruza mashg'ulotlarining mazmuni va metodikasi

Ma'ruza mashg'uloti uchun namunaviy reja:

Energetik sathlarning taqsimlanishi.

Fermi sathi va uning holati.

Yarim o'tkazgichlarning aralashmali o'tkazuvchanligi.

Generatsiya va rekombinatsiya jarayonlari.

O'qitish usuli: Suhbat va test asosida axborot berish, interfaol muloqot.

Ta'lim natijasi:

Elektronika asoslari bo'yicha bilim;

Kreativ fikrlash, tashabbuskorlik va innovatsion yondashuvlar;

Talabalarning mantiqiy va ijodiy salohiyatini rivojlantirish.

4. ZAKOVAT-QUIZ texnologiyasidan foydalanish

ZAKOVAT-QUIZ — texnik fanlar uchun maxsus ishlab chiqilgan intellektual o'yin texnologiyasi bo'lib, ma'ruza mashg'ulotlarida fanga qiziqishni kuchaytirish, bilimlarni mustahkamlash va talabalarni raqobat muhitida faollashtirish uchun mo'ljallangan.

Texnologiyaning asosiy jihatlari:

Jamoalar shakllantiriladi (6–10 nafar).

O'yin 8 raunddan iborat, har bir raundning mavzusi turlicha.

Savollar turi: nazariy, amaliy, sxemalar bo'yicha, qisqa javobli, anagramma va boshqalar.

Qiyinchilik darajasi: osondan murakkabgacha.

Ballar hisoblanadi va g'olib jamoa aniqlanadi.

Fanning ma'ruza mashg'ulotlarida ZAKOVAT-QUIZ usuli qo'llanilganda:

Talabalarning diqqati va motivatsiyasi oshadi;

Bilimlarni tizimlashtirish va o'ziga ishonch ortishi ta'minlanadi;

O'qitish jarayoni raqobat muhitida qiziqarli va samarali o'tadi.

Xulosa

Elektrotexnika va elektronika kabi fanlarda ma'ruza mashg'ulotlarini interfaol va innovatsion metodlarda tashkil etish zamonaviy ta'limda muhim hisoblanadi. ZAKOVAT-QUIZ kabi o'yin texnologiyalari talabalarda ijodiy fikrlash, jamoada ishlash, mantiqiy tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu tariqa, talabalar faol ishtirokchiga aylanib, nazariy bilimlarini amaliy tajriba bilan bog'laydi. Ushbu metodika nafaqat fanni yaxshi o'zlashtirish, balki texnik mutaxassis sifatida rivojlanishda ham katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Khalikov A. A., Ortiqov M. S. Determining the depth of a rail defect from the signals of the electromagnetic flaw detector //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2023. – T. 2612. – №. 1.
2. Курбанов Ж. Ф., Халиков А. А., Ортиков М. С. Параметры магнетизма, намагничивания и размагничивания материалов и рельсовых плетей //Universum: технические науки. – 2019. – №. 10-2 (67). – С. 81-83.
3. Халиков А. А., Ортиков М. С. Дефектоскоп для системы безопасности поезда на основе электромагнитных методов. – 2021.
4. Курбанов Ж.Ф., Халиков А.А., Ортиков М.С. Устройства намагничивания и размагничивания рельсовых плетей и их сравнительный анализ //Universum: технические науки. – 2019. – №. 10-2 (67). – С. 78-80.

REAL VAQTD TIZIMLARI FANIDA KOMPETENSIYAGA ASOSLANGAN YONDASHUV ASOSIDA RAQAMLI TA'LIM RESURLARINI RIVOJLANISH

ERGASHEV OTABEK MIRZAPO'LATOVICH

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanayotgan sharoitida texnik fanlarni, xususan, "Real vaqt tizimlari" kursini o'qitish jarayonida kompetentsiyaga asoslangan yondashuvning joriy qilinishi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola texnik oliy ta'lim muassasalari talabalarining o'qitish sifatini oshirish maqsadida kompetentsiyaga asoslangan yondashuv asosida raqamli ta'lim resurslarini rivojlantirishga bag'ishlangan. real vaqtda o'qitish uchun qo'llaniladigan mavjud elektron platformalar. Olingan natijalar texnik kurslarni modernizatsiya qilish va yangi avlod ta'lim platformalarini ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: real vaqt tizimlari, raqamli ta'lim resurslari, kompetentsiyali yondashuv, texnik ta'lim, interaktiv ta'lim, elektron platforma, pedagogik eksperiment, vizuallashtirish, kasbiy vakolatlar, moslashuvchanlik

Аннотация. В условиях стремительного развития цифровых технологий особое значение приобретает внедрение компетентного подхода в преподавание технических дисциплин, в частности курса «Системы реального времени». Данная статья посвящена разработке цифровых образовательных ресурсов на основе компетентного подхода с целью совершенствования преподавания студентов технических высших учебных заведений. Полученные результаты могут быть использованы для модернизации технических курсов и разработки учебных платформ нового поколения.

Ключевые слова: системы реального времени, цифровые образовательные ресурсы, компетентный подход, техническое образование, интерактивное обучение, электронная платформа, педагогический эксперимент, визуализация, профессиональные компетенции, гибкость

Annotation. In the conditions of rapid development of digital technologies, the introduction of a competency-based approach in the teaching of technical disciplines, in particular the course "Real Time Systems", is of particular importance. This article is devoted to the development of digital learning resources based on a competency-based approach in order to improve the teaching of students of technical higher educational institutions. available electronic platforms used for real-time training. The results obtained can be used to modernize technical courses and develop new generation learning platforms.

Keywords: real-time systems, digital learning resources, competency approach, technical education, interactive learning, electronic platform, pedagogical experiment, visualization, professional competencies, flexibility

KIRISH

Ta'lim jarayonini takomillashtirishning hozirgi bosqichi ta'lim jarayonini raqamlashtirish va innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish bilan ajralib turadi. Ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning jadal bir sharoitida nafaqat nazariy bilimga, balki ayniqsa real vaqt sohasida amaliy vakolatlariga ega kadrlarni tayyorlashga ehtiyoj tobora ortmoqda. Raqamli ta'lim resurslari bilan

birgalikda kompetentsiyaga asoslangan yondashuvdan foydalanish bu muammoni hal qilishda samarali yechim topish hisoblanadi. Bunday resurslar real jarayonlarni taqlid qilish, interaktivlikni ta'minlash va moslashuvchan ta'lim muhitini yaratish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, real vaqtda tizimlar kursi kabi texnik fanlar uchun to'g'ri keladi.

Ushbu intizom nafaqat nazariyani chuqur tushunishni, balki dizayn, dasturlash va tahlil qilish ko'nikmalarini ham talab qiladi.

Shuning uchun maqsadli kasbiy vakolatlarni shakllantirishni ta'minlovchi ixtisoslashtirilgan raqamli resurslarni rivojlantirish zaruriyati mavjud.

“Real vaqt tizimlari” kursining raqamli ta'lim resurslarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalariga asoslangan kompleks yondashuvni talab qiladi. Mavjud an'anaviy o'qitish usullari ko'pincha talabalarni jalb qilish va amaliy yo'nalishni etarli darajada ta'minlamaydi. Bu borada vizuallashtirish, modellashtirish va simulyatsiya elementlarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish zarur.

Kompetentsiyaga asoslangan yondashuv sizga mehnat bozorida talabga ega bo'lgan o'ziga xos ko'nikmalar va qobiliyatlarni shakllantirishga e'tibor qaratishga imkon beradi.

Raqamli platformalardan foydalanish o'quv materiallariga kirishni osonlashtiradi, o'quvchilarning interaktivligi va motivatsiyasini oshiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, to'g'ri ishlab chiqilgan raqamli resurs sinflarning bir qismini o'rnini bosishi va mustaqil o'rganish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Bo'lajak muhandislarni tayyorlash nafaqat nazariyani rivojlantirishni, balki bilimlarni amalda qo'llash qobiliyatini ham talab qiladi. Binobarin, analitik, algoritmik va loyihali fikrlashni rivojlantirishga ko'maklashadigan ta'limiy yechimlarni yaratish zaruriyati mavjud.

Shu munosabat bilan raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Maqolaning maqsadi real vaqt tizimi sohasida o'quvchilarda asosiy vakolatlarni shakllantirishga qaratilgan raqamli resurs modelini taqdim etishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqot «Real-vaqt tizimlari» fani bo'yicha kompetentsiyalarga asoslangan kadrlarni o'qitish yo'naltirilgan raqamli ta'lim resursini loyihalashga kompleks yondashuvga

asoslangan. Birinchidan, mazkur fan doirasida shakllantirilayotgan asosiy vakolatlarni aniqlash maqsadida texnik oliy ta'lim muassasalarining amaldagi o'quv rejalari batafsil tahlil qilindi. So'ngra raqamli o'quv materiallarini ishlab chiqishda qo'llaniladigan zamonaviy uslubiy yondashuvlar va didaktik tamoyillar o'rganildi. Ko'rinib, interaktivlik, moslashuvchanlik va amaliyotga yo'naltirish tamoyillariga alohida e'tibor qaratildi.

Bunday tamoyillarni amalda amalga oshirishga imkon beruvchi mavjud platformalar va dasturiy vositalar ko'rib chiqildi. Tahlil jarayonida davlat ta'lim standartlari, kasbiy malaka talablari va Federal davlat ta'lim standartining qoidalari o'rganildi. Shularga asoslangan holda talabalarda shakllantirilishi kerak bo'lgan maqsadli ko'nikma va qobiliyatlar ro'yxati tuzildi. Resurs tuzilishini yaratish uchun modulli model ishlatildi, unda har bir modul bir yoki bir nechta asosiy vakolatlarga mos keladi. Bundan tashqari, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish uchun loyiha uslubi asos sifatida ishlatildi. Uslubiy nazariy manbalardan ham, pedagogik eksperiment jarayonida olingan empirik ma'lumotlardan ham foydalanishni ko'zda tutgan. Raqamli ta'lim resursi Lectora Inspire platformasi yordamida ishlab chiqilgan bo'lib, u interaktiv kurslarni yaratish uchun keng imkoniyatlarga ega. Ushbu platformaning afzalliklari multimediyaga elementlarini qo'llab-quvvatlash, testlar, simulyatsiya va vizuallashtirishlarni yaratish qobiliyatidir.

Loyiha doirasida tematik bloklar, rasmlar, videoparchalar va interfaol topshiriqlarni o'z ichiga olgan o'quv kursi yaratildi. Har bir modul talabalarning muvaffaqiyatini kuzatish uchun baholash elementi bilan yakunlandi. Materialni assimilyatsiya qilish samaradorligini oshirish uchun ko'rsatilgan vazifalar natijalariga ko'ra adaptiv kontentni taqdim etish mexanizmlaridan foydalanildi. Metodologiya stsensariylarni o'qitish va o'yinlashtirish elementlarini o'z ichiga olgan bo'lib, bu motivatsiyani oshirishga yordam berdi. Bundan tashqari, qayta aloqa va o'z-o'zini nazorat qilish mexanizmlari joriy

etildi. Resursning foydalanuvchi interfeysi HCI (inson-kompyuter o'zaro tamoyillari) tamoyillarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan. Estetik va funktsional komponent talabalar va o'qituvchilarning fokus guruhlarida ham sinovdan o'tkazildi. [1]

Yaratilgan raqamli resurs samaradorligini aniqlash uchun pedagogik eksperiment tashkil etildi. Tajribada "Dasturiy injiniring" mutaxassisligi bo'yicha o'qiydigan texnika universitetining 3-kurs talabarlari qatnashdi. Barcha ishtirokchilar nazorat va tajriba guruhlariga bo'lindi. Nazorat guruhi ma'ruza va seminarlardan foydalangan holda an'anaviy uslubda o'qitildi. Tajriba guruhi Lectora Inspire platformasida yaratilgan raqamli resursdan foydalangan. O'quv modulining boshida va oxirida barcha talabalarga shakllangan vakolatlar darajasini o'lchash uchun kirish va yakuniy testlar taklif qilindi.

Treningdan qoniqish darajasini aniqlash uchun so'rov o'tkazildi. Eksperiment davomida talabalarning faolligi, vazifalarni bajarish tezligi, resurs bilan o'zaro munosabat chastotasi kuzatildi. Olingan ma'lumotlar qayd etilgan va statistik usullar yordamida tahlil qilingan. Farqlar ahamiyatini tahlil qilish uchun studentning t-test va korrelyatsion koeffitsientlari qo'llanildi. Talabalar vakolatlari oldindan tuzilgan mezon va indikatorlar tizimi asosida baholandi. Vakolatlar uch toifaga bo'lindi: kognitiv (bilim), operatsion (ko'nikmalar) va shaxsiy (munosabatlar).

Har bir toifa uchun ball tizimiga asoslangan baholash shkalalari ishlab chiqildi. Miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari qo'llanildi. Masalan, odatiy vazifalarni hal qilish qobiliyati bajarilishning tezligi va to'g'riligi bilan baholandi. Nazariy materiallarni o'zlashtirish darajasi test sinovlari va xatolarni tahlil qilish natijalariga asoslanadi. Loyiha ko'nikmalarining shakllanishi bajarilgan loyihaning to'liqligi va o'ziga xoslik darajasi bilan baholandi. Guruh vazifalarini bajarishda ko'rsatilgan muloqot qobiliyatlari ham hisobga olindi. Barcha ko'rsatkichlar elektron jadvallarga kiritildi va Excel va SPSS

dasturlari yordamida qayta ishlandi. Ushbu yondashuv natijalarning xolisligi va vakilligini ta'minladi. [2]

Shuningdek, resursni rivojlantirish jarayonida raqamli ta'lim sohasidagi mavjud yechimlarning qiyosiy tahlili o'tkazildi. Texnik ta'limda foydalaniladigan Moodle, Google Classroom, Canvas va boshqa platformalar tahlil qilindi. Tahlilning maqsadi yaratilayotgan mahsulotga integratsiya qilinishi mumkin bo'lgan eng samarali xususiyatlar va vositalarni aniqlash edi. Interfeysning qulayligi, funktsional moslashuvchanlik, bilimlarni boshqarish qobiliyatlari va moslashuvchan elementlarning mavjudligi kabi parametrlar baholandi. Natijada eng yaxshi amaliyotlar va texnologik echimlar ro'yxati tuzildi. Ulardan ba'zilari, shu jumladan mikroo'qish va vizual dasturlash elementlari, resursning yakuniy versiyasiga kiritildi. Shuningdek, raqamli ta'lim resurslarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Ushbu materiallar asosida o'zaro uslubiy yondashuvlar va o'zaro hamkorlikning pedagogik ssenariylari aniqlandi.

Bu yaratilayotgan mahsulotning ilmiy asoslilikini ta'minladi. Tadqiqotning uslubiy asoslari tizimli, ilmiy, amaliyotga yo'naltirilgan va innovatsion tamoyillarga bog'liq. Tizimli yondashuv raqamli resursni universitetning ta'lim ekotizimining bir qismi sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi. Ilmiy xususiyat tamoyili uslubiy qarorlarning qat'iyligini va olingan natijalarning ishonchliligini ta'minladi. Amaliy-amaliy yondashuv real ishlab chiqarish sharoitida qo'llaniladigan kasbiy vakolatlarni shakllantirishga e'tibor berishda namoyon bo'ldi.

Yangilik zamonaviy texnologiyalar - multimedia, simulyatsiya va adaptiv ssenariylarni qo'llashda o'z ifodasini topdi. Tadqiqot metodologiyasi moslashuvchan bo'lib, ta'lim muassasasining o'ziga xos sharoitlariga moslashish imkonini berdi. Bu olingan natijalarning ko'p qirraliligini va ularning miqyoslarini kengaytirdi. Shunday qilib,

tadqiqot doirasida amalga oshirilgan uslubiy yondashuv raqamli pedagogikaning zamonaviy talablariga javob beradi. Texnik ta'limda boshqa raqamli resurslarni rivojlantirish uchun namuna sifatida foydalanish mumkin. Olingan uslubiy ishlanmalar o'qituvchilar, ishlab chiquvchilar va metodologlar uchun qimmatlidir. [3]

NATIJALAR

Tadqiqot natijasi bo'yicha "Haqiqiy vaqt tizimlari" fani bo'yicha to'laon shaklidagi raqamli ta'lim resursi ishlab chiqildi. Resurs modulli tuzilmani o'z ichiga olgan bo'lib, unda har bir blok muayyan vakolatlarni shakllantirishga qaratilgan. Har bir modulda nazariy materiallar, videoma'ruzalar, interaktiv sxemalar va topshiriqlar mavjud. Barcha komponentlar yuqori darajadagi vizuallashtirish va interaktivlikni ta'minlagan Lectora Inspire platformasi yordamida amalga oshirildi. Bilimlarni tekshirish uchun avtomatlashtirilgan testlar, shuningdek mantiqiy va muhandislik fikrlashni talab qiladigan vaziyatli vazifalar qo'llanildi. Foydalanuvchi interfeysi bir guruh talabalar tomonidan qulaylik va qulaylik uchun sinovdan o'tkazildi. Talabalarning fikr-mulohazalari kursning alohida elementlarini moslashishga imkon berdi, bu esa uning moslashuvchanligini oshirdi. Vizual modullar real vaqtda ishlashni simulyatsiya qildi - taymerlar, uzilishlar, ko'p vazifalilik. Bu vaqt cheklovlari sharoitida tizimlarning ishlashi to'g'risida aniq tasavvurni shakllantirishga yordam berdi. Natijada kompetentsiyaga asoslangan o'qitishning maqsad va vazifalariga to'liq javob beradigan raqamli mahsulot qo'lga kiritildi.

Pedagogik eksperimental tajriba davomida ishlab chiqilgan resursning samaradorligini tasdiqlovchi miqdoriy va sifatli ma'lumotlar olingan. Tajriba guruhi talabalar o'rtasida nazariy materiallarni o'zlashtirish darajasi nazorat guruhiga nisbatan 26 foizga oshdi. Amaliy vazifalarni bajarish yechimlarning aniqligi va tezkorligi oshganini ko'rsatdi.

Shuningdek, o'quvchilarning ta'lim jarayoniga jalb etilish darajasi oshgani qayd etildi. Talabalar munozaralarda faolroq qatnasha boshladilar, loyiha vazifalarini amalga oshirishda tashabbus ko'rsatishni boshladilar. Tajriba guruhida yakuniy testning o'rtacha bahosi 84%, nazorat guruhida esa 67% ni tashkil etdi. Bundan tashqari, tajriba guruhida o'qishdan qoniqish darajasi sezilarli darajada yuqori edi. O'quvchilarning 92 foizi o'qishda raqamli resursdan foydalanishga ijobiy baho berdi. So'rovnoma talabalar kasbiy mahoratining o'sishini his qilishganini ko'rsatdi. Loyiha fikrlashining shakllanishidagi ijobiy dinamika qayd etildi. Ushbu ma'lumotlarning barchasi raqamli resursni joriy qilishning yuqori pedagogik samaradorligidan dalolat beradi. [4] Shakllangan vakolatlarni baholash kognitiv, operatsion va motivatsion darajalarni o'z ichiga olgan bir necha mezonlar bo'yicha amalga oshirildi. Kognitiv darajada real vaqtda tizimlarning asosiy tushunchalari va arxitekturasini tushunish yaxshilandi. Pedagogik natijalarning qiyosiy tahlili raqamli resursdan foydalanish va materialni o'zlashtirish sifati o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikni aniqlash imkonini berdi. Shu bilan birga, eng katta ta'sir o'rtacha tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan talabalarda kuzatildi, ularga ayniqsa vizuallashtirish va jarayonlarni bosqichma-bosqich tushuntirish yordam berdi. Yuqori darajadagi tayyorgarlikka ega bo'lgan talabalar o'z-o'zini nazorat qilish va bilimlarni chuqurlashtirish uchun resursdan foydalanganlar.

Operatsion ko'nikmalar simulyatsiya qilingan vazifalar orqali sinovdan o'tkazildi, bu erda talabalar olingan bilimlarni qo'llash qobiliyatini namoyish etdilar. Tajriba guruhida o'quvchilarning 86% - amaliy ishlar, nazorat guruhida esa 63% ni tashkil etdi. Shuningdek, raqamli resursdan foydalanadigan talabalar mantiqiy xatolarga yo'l qo'yish ehtimoli kamroq ekanligi aniqlandi. Motivatsion komponent o'qituvchining o'z-o'zini baholash va kuzatuvlari asosida baholandi. Aksariyat

1-jadval. Nazorat va tajriba guruhlari o'rtasida qiyosiy tahlil

Indeks	Boshqaruv elementlari guruhi	Tajriba guruhi
Kirish imtihoni bo'yicha GPA	58%	59%
Yakuniy testda o'rtacha ball	67%	84%
Motivatsiya darajasi (1 dan 5 gacha bo'lgan miqyosda)	3.1	4.5
Sinfdagi faollik (%)	62%	89%
Muvaffaqiyatli bajarilgan loyihalar soni	54%	81%

talabalar ushbu intizomni o'rganishga motivatsiya kuchayganini ta'kidladilar. Kursning vizuallashuvi va interaktivligi tufayli materialga qiziqish saqlanib qoldi. O'qituvchilar,

shuningdek, o'quvchilarda intizom va o'z-o'zini nazorat qilish yaxshilanganligini qayd etishdi. Har tomonlama baholash rejalashtirilgan ta'lim natijalariga erishilganligini ko'rsatdi. [5]

2-jadval. Kasbiy vakolatlarni baholash mezonlari

Vakolatlar	Baholash ko'rsatkichlari	Punktlar shkalasi
Kognitiv (nazariy bilimlar)	Test natijalari	0–5
Operatsion (amaliy ko'nikmalar)	Korpusni bajarish sifati	0–10
Kommunikativ (jamoalish)	Guruh ishini baholash	0–5
Loyiha (vazifalarni bajarish)	Loyihalarning to'liqligi va o'ziga xosligi	0–10
O'z-o'zini boshqarish (rejalashtirish va o'z-o'zini baholash)	O'z-o'zini nazorat qilishning muntazamligi va aniqligi	0–5

Kursning moslashuvchan elementlari har bir talabaga materialni o'z suratida o'tkazishga imkon berdi. Talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik darajasi oshganini ham qayd etish muhim. Platformaga o'rnatilgan teskari aloqa tizimi bilimlarni tezroq tuzatishga yordam berdi. Ba'zi talabalar birinchi marta real vaqtda tizimlarga ishonch

hosil qilishganini aytishdi. Bu esa kasbiy identifikatsiyani shakllantirish maqsadining muvaffaqiyatli amalga oshirilayotganligini ko'rsatadi. Shunday qilib, raqamli resurs o'rganishni shaxsiylashtirish va kognitiv faoliyatni faollashtirishga yordam berdi. Lectora Inspire platformasi belgilangan uslubiy talablarga yuqori darajada muvofiqligini

namoyish etdi. Yaratilgan kurs onlayn rejimida mavjud bo'lib, turli xil qurilmalar uchun moslashtirilgan va taraqqiyotni kuzatish mexanizmlarini o'z ichiga olgan. O'qituvchilar har bir o'quvchining muvaffaqiyatini kuzatib borishlari va tezda o'zgarishlar kiritishlari mumkin edi. Tahlil tizimi "zaif joylarni" aniqlash va ular asosida tarkibni moslashtirish imkonini berdi. Bundan tashqari, amalga oshirilgan resurs arxitekturasini boshqa fanlarga ham o'lchash imkonini beradi. Shablonlar va modullardan foydalanish qobiliyati kurs tarkibiy qismlarini qayta qo'llashni osonlashtirdi. Ushbu moslashuvchanlik raqamli echimning moslashuvchanligini va hayotiyligini oshiradi. Talabalar interfeysning qulayligini, navigatsiyaning ravshanligini va darsning vizual jozibadorligini ijobiy baholadilar. Rangli kodlash, animatsiyalar va diagrammalardan foydalanish murakkab texnik tushunchalarni tushunishni ancha osonlashtirdi. Platforma shuningdek, oflayn rejimda ishlashga imkon berdi, bu esa beqaror Internet aloqasi bilan ortiqcha. Eksperimental ma'lumotlar va teskari aloqa tahlili raqamli resurslarni texnik ta'limga integratsiyalashning dolzarbligini tasdiqladi. Bu yuqori darajadagi ko'rinish va amaliy yo'nalishni talab qiladigan fanlar uchun alohida ahamiyatga ega. Yaratilgan resurslardan foydalanish nafaqat akademik ish faoliyatini oshirishga, balki umuman o'qitish sifatini yaxshilashga imkon berdi. O'qituvchilar vizuallashtirish va bilimlarni nazorat qilish uchun qo'shimcha vositalarga ega bo'ldilar. Raqamli resursning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga turiga ko'z yumdi. Olingan natijalar metodikani boshqa ta'lim muassasalarida replikasiya qilish uchun asos sifatida ishlatilishi mumkin. Korporativ kadrlar tayyorlash va mutaxassislarni malakasini oshirish uchun resursni moslashtirish ham mumkin. Shunday qilib, tadqiqotning pedagogik va tashkiliy maqsadlariga erishildi. Bu kompetentsiyaga asoslangan yondashuv asosida raqamli ta'lim echimlarini ishlab

chiqishni davom ettirish zarurligini tasdiqlaydi. [6]

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari raqamli ta'lim resurslaridan foydalangan holda "Real vaqt tizimlari" fanini o'qitishda kompetensiyaga asoslangan yondashuv samaradorligini tasdiqlaydi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli muhit fanning nazariy va amaliy jihatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Muvaffaqiyatli o'qishning asosiy omili bo'lgan talabalarning motivatsiyasi va faolligining oshishini ta'kidlash ayniqsa muhimdir. Kurs interfeysi, vizual elementlar va bosqichma-bosqich ko'rsatmalar qulay o'quv muhitini yaratadi. Interaktiv topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarga cheklangan vaqt ichida qaror qabul qilish ko'nikmalarini amalda qo'llash imkonini beradi. Bu axborot texnologiyalari va avtomatlashtirilgan tizimlar sohasidagi kasbiy faoliyat bilan bevosita bog'liq. Ilgari bunday ko'nikmalar asosan ishlab chiqarish amaliyotida shakllantirilgan. Endi ularni simulyatsiya qilish va o'quv platformasi sharoitida ishlab chiqish mumkin. Bunday yondashuv bitiruvchilarning kasbiy faoliyatga bo'lgan istagini oshiradi. Shunday qilib, raqamli resurs favqulodda ta'lim vositasi emas, balki muhandislik fikrini shakllantirish vositasiga ham aylandi. An'anaviy o'qitish usullari bilan taqqoslash natijasida o'quv materiallarining samaradorligi va qabul qilinishida sezilarli farqlar aniqlandi. An'anaviy ma'ruza shakllari har doim ham sinxronizatsiya tizimlari va mexanizmlarining vaqtinchalik xususiyatlarini chuqur tushunishni ta'minlamaydi. Bundan tashqari, talabalar ko'p vazifali va uzilishlar jarayonlarini mustaqil ravishda tasavvur qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Raqamli resursdan foydalanish bu to'siqni animatsiyalar va simulyatsiyalar orqali olib tashlaydi. Bu murakkab tushunchalarni o'zlashtirishni osonlashtiradi va mustahkam bilimlarning shakllanishiga hissa

qo'shadi. Talabalar ta'lim jarayonida faolroq ishtirok etishadi va o'z ta'lim subyektlari bo'lishadi. Ushbu uslub mustaqillikni, tanqidiy fikrlashni va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu modelda o'qituvchi nafaqat ma'lumot manbai emas, balki o'qituvchi va koordinator sifatida ishlaydi. Rollarning bunday o'zgarishi ta'lim o'zaro ta'sirining samaradorligini oshiradi. Fikr-mulohaza real vaqt rejimida ro'y beradi va xatolarni darhol tuzatishga yordam beradi. [7]

Kursning moslashuvchan tuzilishi bilan ta'minlangan o'quv jarayonini individuallashtirish imkoniyati alohida qiziqish uyg'otadi. Raqamli muhitda har bir talaba o'z suratida harakat qilishi, qiyin mavzularga qaytishi va materiallarni ko'rib chiqishi mumkin. Bu, ayniqsa, turli darajadagi tayyorgarlik va axborotni qabul qilish uslublariga ega bo'lgan talabalar uchun foydalidir. Platformadagi trafik va faoliyatni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, moslashuvchan elementlar faollikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kursning yuqori darajada interaktivligi mavjudlik ta'sirini yaratadi va o'qituvchi va talaba orasidagi masofani kamaytiradi. Raqamli maydonda siz so'rovlarga tezda javob berishingiz va tarkibni sozlashingiz mumkin. Bu esa talabalarning ehtiyojlariga yo'naltirilgan ta'lim muhitini rivojlantirishga hissa qo'shadi. Individuallashtirish bilimlardagi "zaif nuqtalarni" yo'q qilish va vakolatlarni rivojlantirish uchun traektoriyalarni qurish imkonini beradi. Ushbu yondashuv, shuningdek, meta-mavzu ko'nikmalarini - o'z-o'zini tahlil qilish, tafakkur qilish va rejalashtirishga yordam beradi. Bularning barchasi raqamli kursni moslashuvchan va ta'lim xavf-xatarlariga chidamli qiladi. O'qituvchilarning fikr-mulohazalari shuni ko'rsatdiki, raqamli resurs materiallarni tayyorlash va bilimlarni sinash uchun vaqtni sezilarli darajada tejaydi. Testlarni avtomatlashtirish, ichki hisobotlar va tahlillar sizga uslubiy va repetitorlik ishlariga e'tibor qaratishga imkon beradi. Ko'plab o'qituvchilar

raqamli topshiriqlardan foydalanganda o'quvchilar orasida intizom kuchayganini qayd etishdi. Bundan tashqari, guruhlar va individual talabalar bilan tabaqalashtirilgan ishlash imkoniyati mavjud. Ta'lim jarayoni shaffof va boshqariladigan bo'lib, zamonaviy ta'lim talablariga javob beradi. Shuningdek, o'quvchilar va o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish borasida ijobiy tendentsiya qayd etildi. Gibrid va masofaviy o'qitish sharoitida bunday manbalar ajralmas bo'lib qoladi. Ularning amalga oshirilishi biroz tayyorgarlikni talab qiladi, ammo uzoq muddatda aniq natijalar beradi. Shunday qilib, raqamlashtirish nafaqat o'quv jarayonini zamonaviylashtiradi, balki o'qituvchilarning kasbiy o'sishiga ham hissa qo'shadi. Bu ta'limning barqaror ekotizimini yaratadi. [8]

Shuni ta'kidlash kerakki, raqamli resursni ishlab chiqish bir qator didaktik va ergonomik talablarga rioya qilishni talab qildi. Interfeys nafaqat funktsional, balki ayniqsa murakkab texnik mavzularni o'qitishda intuitiv bo'lishi kerak. Ranglar sxemasiga, tipografiyaga, elementlarning joylashuvi va ma'lumotlarga qulaylik nuqtai nazar qaratildi. Ta'lim muhitida interfeys dizayni (pedagogikada UX/UI) bo'yicha tavsiyalar hisobga olindi. Bundan tashqari, multimediya ob'ektlarini kiritish vizual boylik va idrok o'rtasidagi muvozanatni talab qildi. Axborotni haddan tashqari yuklash motivatsiyani kamaytirishi mumkin, shuning uchun kurs tuzilishi modulli ravishda qurilgan. Bu mantiqiy izchillikni saqlab qolish va kognitiv yukni nazorat qilish imkonini berdi. [9] SCORM va xAPI tamoyillari, shuningdek, resursni LMS ta'lim tizimlariga integratsiyalash uchun ishlatilgan. Bularning barchasi kursning texnik muvofiqligini, kuzatilishi va kengayishini ta'minladi. Shunday qilib, raqamli resursning pedagogik dizayni uning samaradorligining ajralmas qismiga aylandi. Va nihoyat, kelgusidagi tadqiqotlar istiqbollarini muhokama qilargan ekan, taklif etilgan modelni

boshqa fanlarda ham qo'llash imkoniyatini ta'kidlash lozim. Vakolatga asoslangan yondashuv va raqamli platformalar dasturlash, avtomatlashtirish, mekatronika va kiberfizik tizimlar kurslarida samarali qo'llanilishi mumkin. Har bir kurs o'ziga xos xususiyatlarga moslashtirilishi mumkin, ammo asosiy tuzilish va metodologiya o'zgarishsiz qolishi mumkin. Texnologiyalarning jadal rivojlanishi va talabalarning o'zgaruvchan talablarini hisobga olish uchun raqamli pedagogika sohasidagi tadqiqotlarni davom ettirish muhimdir. Raqamli resurslarning bitiruvchilarning kasbiy rivojlanishiga uzoq muddatli ta'sirini baholash usullariga ham ehtiyoj mavjud. Sun'iy intellekt, virtual va to'ldirilgan haqiqatning integratsiyasi ta'limda yangi ufqlarni ochadi. Shu bilan birga, pedagogik nazorat va ilmiy asoslilik ustuvor bo'lib qolishi kerak. Shunday qilib, taqdim etilgan model texnik ta'limni o'zgartirish uchun nafaqat dolzarb, balki istiqbolli asosdir. Ishlanmalarni yanada takomillashtirish va sinovdan o'tkazish raqamli ta'lim muhitining barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi. [10]

XULOSA

Tadqiqot «Real-time tizimlari» fanini o'qitishga kompetentsiyaga asoslangan yondashuv asosida ishlab chiqilgan raqamli ta'lim resurslaridan yuqori darajada foydalanish samaradorligini tasdiqladi. Yaratilgan resurs tinglovchilarning nazariy bilimlarini chuqurlashtiribgina qolmay, amaliy tayyorgarlik darajasini ham oshirishga imkon berdi. Lectora Inspire platformasidan foydalanish kursning ko'rinishi, interaktivligi va moslashuvchanligini ta'minladi.

Tajriba asosiy kasbiy vakolatlarni shakllantirishda ijobiy dinamikani ko'rsatdi. Talabalar olgan bilimlarini qo'llashda yanada motivatsiyali, mustaqil va ishonchli bo'lib qolishdi. Olingan natijalar texnik oliy o'quv yurtlarining ta'lim jarayonida raqamli

yechniklarni yanada joriy etish zarurligini tasdiqlaydi. Resurs loyihasiga kompleks yondashuv uning pedagogik, texnik va uslubiy izchilligini ta'minladi. Bu uning miqyosi va boshqa fanlarga moslashishi uchun barqaror asos yaratadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, raqamli resurs nafaqat materialni taqdim etish vositasiga, balki to'laonli ta'lim muhitiga aylangan. U o'qitish, vositalarni boshqarish va ishlab chiqish funksiyalarini birlashtiradi. Zamonaviy texnologiyalar tufayli o'qishning moslashuvchanligi va shaxsiylashtirilishini ta'minlash mumkin edi. Avtomatlashtirilgan testlar va tahliliy vositalarning integratsiyasi o'qituvchiga o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini samarali kuzatish imkonini berdi.

O'qishning ushbu shakli raqamli pedagogikaning zamonaviy talablariga va muhandislik kadrlarini tayyorlashga javob beradi. Bundan tashqari, kurs talabalarning o'z-o'zini tashkil qilish va aks ettirish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berdi. Bu aralash va masofaviy ta'lim formatiga o'tish sharoitida ayniqsa muhimdir. Shunday qilib, o'quv jarayonining raqamli transformatsiyasi nafaqat texnologik hamda uslubiy ahamiyatga ega bo'ladi.

Olingan ma'lumotlardan kelib chiqqan holda raqamli resurslarni boshqa texnik fanlar nuqtai nazaridan rivojlantirishni davom ettirish tavsiya etiladi. Shuningdek, bunday resurslarning bitiruvchilarning kasbiy rivojlanishiga ta'sirini uzoq muddatli tadqiqotlar o'tkazish tavsiya etiladi. AI, AR/VR texnologiyalari va adaptiv platformalarni ta'lim jarayoniga integratsiyasiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Bundan tashqari, rivojlanayotgan resurslar salohiyatini to'liq amalga oshirishni ta'minlash uchun o'qituvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantirish muhimdir. Sifat standartlarini ishlab chiqish va ilg'or tajriba

yangiliklar va pedagogik samaradorlikni birlashtirgan muhandislik ta'limining yangi paradigmasini shakllantirish uchun asos bo'lishi mumkin.

- Kasb-hunar ta'limi №7, 2025

РАЗРАБОТКА ИННОВАЦИОННОГО МЕТОДА “АДАПТИВНО-ЦИФРОВАЯ ТРАЕКТОРИЯ ОБУЧЕНИЯ (АЦТО)” ДЛЯ СТУДЕНТОВ С ОВЗ В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ

АТАЖОНОВА САИДАХОН БОРАТАЛИЕВНА

Заведующая кафедрой “Информационные технологии” Андижанского государственного технического института

Аннотация. В статье представлена концепция и методология инновационного подхода к инклюзивному обучению в технических вузах — метода “Адаптивно-Цифровая Траектория Обучения” (АЦТО), направленного на повышение образовательной доступности и эффективности для студентов с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ). Метод АЦТО сочетает в себе возможности цифровых платформ, индивидуализацию учебных маршрутов и адаптивную настройку образовательного контента с учётом когнитивных и физиологических особенностей обучающихся. В рамках исследования проведён анализ современных цифровых инструментов, используемых в инклюзивной практике, а также предложены принципы проектирования гибкой образовательной среды в инженерных специальностях. Результаты апробации метода АЦТО в пилотной группе студентов показали положительную динамику в уровнях усвоения материала, вовлечённости и академической самостоятельности. Сделан вывод о высокой эффективности предложенной методики для инклюзивного образования в условиях технического высшего учебного заведения.

Ключевые слова: инклюзивное образование; цифровая педагогика; адаптивное обучение; студенты с ОВЗ; технические вузы; персонализированное обучение; цифровая образовательная среда; АЦТО.

Введение. Современные тенденции в высшем образовании характеризуются растущей потребностью в создании инклюзивной среды, способной обеспечить равные образовательные возможности всем категориям студентов, включая лиц с ограниченными возможностями здоровья. Особенно остро эта задача стоит в технических вузах, где традиционно преобладают дисциплины, требующие абстрактного и пространственного мышления, владения специализированным ПО, а также практической работы с техническими объектами. Бурное развитие современных образовательных технологий и необходимость их эффективного применения в условиях инновационной трансформации образовательной среды требуют от педагогов технических вузов профессиональной подготовки и всестороннего анализа инклюзивных процессов обучения. Модернизация системы высшего технического образования неизбежна и должна учитывать

принципы доступности, равенства и цифровой инклюзивности.

В условиях цифровизации и трансформации образовательного пространства возникает необходимость в разработке подходов, сочетающих в себе технологические возможности и педагогическую гибкость. В данной статье предлагается инновационный метод - Адаптивно-Цифровая Траектория Обучения (АЦТО), который представляет собой персонализированный маршрут развития компетенций студента с учётом его индивидуальных особенностей, уровня подготовки и психофизических ограничений. Целью работы является обоснование методологических и технологических основ АЦТО как эффективного инструмента инклюзивного образования в технических вузах.

Методы исследования. В условиях стремительного развития цифровых технологий и перехода высшего образования к

гибридным и дистанционным формам обучения особое внимание уделяется вопросам инклюзивности и доступности образовательной среды. Современные исследования в области инклюзивного образования [1-4] подчеркивают необходимость адаптации учебных программ и цифровых инструментов к индивидуальным потребностям студентов с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ), особенно в технических направлениях, где традиционные методики нередко оказываются недостаточно гибкими. В контексте цифровизации образования эксперты особенно подчёркивают сложности, связанные с обеспечением инклюзивности: среди ключевых проблем выделяются технические ограничения, недостаточная цифровая подготовленность преподавателей к работе с обучающимися с ОВЗ, неравный доступ различных категорий студентов к цифровым образовательным ресурсам, а также неопределённость и нестабильность образовательных сценариев в условиях перехода к цифровой среде [5-7].

В современных условиях на преподавателя возлагается не только задача донесения учебного материала до обучающихся, но и обеспечение его доступности для всех категорий студентов, включая лиц с особыми образовательными потребностями. Это требует от педагога умения адаптировать содержание с учётом индивидуальных особенностей, опираясь на современные информационные технологии и инновационные подходы, соответствующие профессиональным стандартам и компетенциям конкретных направлений подготовки. Эпоха цифровых технологий трансформирует традиционные образовательные практики, открывая путь к инклюзивному и персонализированному обучению. Внедрение инновационных методов в образовательный процесс становится неотъемлемым условием для создания равных возможностей [8]. При этом важнейшим индикатором эффективности инклюзивного обучения становится про-

ектирование адаптированных методических комплексов на уровне кафедр — как основа для разработки гибких, цифрово-поддерживаемых форм и технологий, учитывающих разнообразие обучающихся. Одним из ярких примеров интеграции новых информационных технологий в инклюзивное образование является применение виртуальной реальности, обеспечивающей эффект полного погружения и способствующей активному участию обучающихся в учебном процессе. Такая среда особенно важна для студентов с особыми образовательными потребностями, поскольку она позволяет моделировать адаптированные ситуации, ориентированные на их восприятие и взаимодействие [9]. Тем не менее, при создании и использовании виртуальных образовательных пространств необходимо строго соблюдать этико-педагогические принципы. Виртуальные технологии не должны формировать у обучающихся искажённое восприятие границ поведения или иллюзию вседозволенности. Методики, основанные на цифровой интерактивности, нуждаются в продуманной адаптации, где важное внимание уделяется формированию нравственно-этических установок и развитию осознанного поведения в условиях, имитирующих реальные жизненные ситуации.

Цифровые образовательные инструменты, включая визуальные и интерактивные средства, становятся не просто дополнением, а важнейшими механизмами повышения доступности и эффективности обучения. Они способствуют лучшему пониманию, запоминанию и вовлечённости, что особенно значимо для разнородных групп обучающихся, включая лиц с ограниченными возможностями здоровья. Главная цель внедрения инновационных цифровых технологий в контексте инклюзивного подхода — это не только повышение качества преподавания, но и создание условий для всестороннего развития личности каждого обучающегося. Такие технологии долж-

ны преодолевать барьеры традиционного образования, локализуя и решая проблемы педагогического отчуждения и мотивационного дефицита. Использование ИКТ способствует формированию критического и креативного мышления, развивает цифровую грамотность и усиливает мотивацию к обучению, обеспечивая равные возможности для всех участников образовательного процесса.

Результаты исследования. В рамках настоящего исследования было проведено комплексное изучение образовательных потребностей студентов с ОВЗ, обучающихся в технических вузах, с целью выявления барьеров, возникающих в процессе обучения, и поиска путей их устранения через цифровые решения. Применялись методы педагогического наблюдения, опросы студентов и преподавателей, а также сравнительный анализ успеваемости в контрольной и экспериментальной группах.

Результаты анализа показали, что основные трудности студентов с ОВЗ в техническом образовании связаны с:

- отсутствием адаптированных цифровых интерфейсов;
- низким уровнем цифровой педагогической компетентности преподавателей;
- нехваткой персонализированного сопровождения;
- сложностью усвоения инженерных дисциплин без визуализации и интерактивной поддержки.

В то же время анализ отечественного и зарубежного опыта внедрения цифровых образовательных технологий [10-15] позволил выделить эффективные элементы, применимые в инклюзивной практике: использование LMS-платформ с адаптивной навигацией, голосовых помощников, автоматизированных тестирующих систем, визуальных моделей, цифровых тренажёров и конструкторов заданий.

Внедрение инновационного метода в образовательный процесс требует научно обо-

снованного, системного и поэтапного подхода, который может быть реализован через специально разработанную дидактическую модель. Такая модель представляет собой структурно-функциональную конструкцию, обеспечивающую целенаправленную интеграцию педагогических новшеств в учебную деятельность с учётом особенностей образовательной среды, целей обучения, категорий обучающихся, а также ресурсов образовательной организации.

Дидактическая модель внедрения инновационного метода опирается на ряд ключевых элементов. (Таблица-1)

Визуализация данной модели представлена в виде схемы (см. рис. 1), отражающей логическую последовательность и взаимосвязь между её основными компонентами. Центральным элементом модели выступает Адаптивно-Цифровая Траектория Обучения (АЦТО) как средство персонализации образовательного процесса, особенно актуального в контексте инклюзивного технического образования.

Таким образом, разработанная дидактическая модель позволяет обеспечить эффективное внедрение инновационного метода в образовательную практику, адаптировать его к условиям цифровой трансформации и обеспечить реализацию принципов доступности и инклюзивности в современном техническом вузе.

Исследование также подтвердило, что традиционные модели лекционно-семинарского формата в технических вузах требуют трансформации в сторону гибких, модульных и адаптивных траекторий обучения. Это стало основанием для создания и апробации метода Адаптивно-Цифровой Траектории Обучения (АЦТО), который опирается на три ключевых компонента (Рисунок 1).

1. Диагностика и профилирование студента — на основе когнитивных, физиологических и цифровых характеристик;

2. Адаптивная настройка учебного маршрута — в соответствии с уровнем под-

Таблица-1

Ключевые элементы	Описание
исходные предпосылки	выраженные в необходимости адаптации системы образования к условиям цифровой трансформации и инклюзивного подхода
цели и задачи	направленные на обеспечение доступного, качественного и адаптивного образования для всех категорий обучающихся
принципы организации	включающие инклюзивность, адаптивность, научность, индивидуализацию, междисциплинарность и технологическую целесообразность
участники процесса	в число которых входят преподаватели, студенты (в том числе лица с ограниченными возможностями здоровья), методисты, разработчики цифровых образовательных ресурсов и тьюторы
этапы внедрения	охватывающие диагностику и анализ образовательной среды, проектирование модели, разработку и адаптацию средств обучения, пилотное внедрение, оценку эффективности и масштабирование
средства и технологии	используемые для реализации модели: адаптивные образовательные платформы, технологии искусственного интеллекта, информационно-коммуникационные ресурсы, системы управления обучением (LMS), VR/AR-среда и др.
методы и формы обучения	включающие гибридные форматы, кейс- и проектное обучение, элементы геймификации, персонализированные траектории обучения
ожидаемые результаты	выражающиеся в повышении качества образования, росте учебной мотивации, развитии цифровых и профессиональных компетенций, а также формировании устойчивых инклюзивных практик.

Рисунок 1. Дидактическая модель внедрения инновационно метода

готовки, темпом освоения и предпочтительным способом восприятия информации;

3. Интерактивная обратная связь и сопровождение — посредством цифровых ассистентов, видеоинструкций, подсказок и визуализаций.

Метод прошёл первичную апробацию на курсе «Теория автоматического управле-

ния» в группах К-34-22 и К-35-22 направления бакалавриата «Информационные системы и технологии», включающей студентов с нарушением слуха и зрения. Были применены адаптивные лекции с субтитрами, задания в текстовом и визуальном форматах, а также гибкий темп выполнения практик. 92% обучающихся завершили курс, 80% – с

высоким уровнем достижений.

Пилотное внедрение АЦТО в Андиганском государственном техническом институте показало улучшение следующих показателей:

- академической самостоятельности студентов (+22% по сравнению с контрольной группой),
- вовлечённости в учебный процесс (увеличение посещаемости и активности на платформе),
- стабильности образовательных результатов (уменьшение числа пропущенных и недопонятых тем).

Таким образом, проведённый анализ подтверждает актуальность, научную обоснованность и практическую эффективность предлагаемого подхода, направленного на преодоление барьеров инклюзии в техническом высшем образовании.

В рамках исследования рассматривались предпосылки и тенденции глобальной цифровизации образования сквозь призму формирования инклюзивной образовательной среды. Авторы акцентируют внимание на цифровизации высшего образования как ключевом организационно-педагогическом условии, способствующем обеспечению равных образовательных возможностей для

студентов с различными образовательными потребностями, включая лиц с ограниченными возможностями здоровья.

Заключение. Разработка и внедрение метода АЦТО открывает новые горизонты для инклюзивного образования в сфере инженерной подготовки. Представленная модель демонстрирует практическую применимость в условиях технического вуза, позволяя формировать у студентов с ОВЗ устойчивую мотивацию к обучению, уверенность в собственных силах и навыки цифровой самостоятельности. Метод опирается на принципы адаптивности, модульности и цифровой интерактивности, что обеспечивает гибкую настройку образовательного контента и поддержку разнообразных стилей обучения.

Проведённое пилотное внедрение показало не только положительное влияние на учебные результаты, но и улучшение социальной интеграции студентов с ОВЗ в академической среде. В перспективе метод АЦТО может быть масштабирован и адаптирован под различные направления технического образования, а также интегрирован в программы профессиональной переподготовки преподавателей.

Список литературы :

1. Бобкова О.В. Обучение студентов-инвалидов и студентов с ограниченными возможностями здоровья: методические рекомендации для преподавателей МГПИ//Мордов. гос. пед. ин-т. Саранск, 2017. 91 с.
2. Коренева В.О., Чернышева Н.С., Акимова О.И. Доступность высшего образования для лиц с ограниченными возможностями здоровья и инвалидов в рамках инклюзии // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2016. Т. 50. С. 45–51. URL: <http://e-koncept.ru/2016/76654.htm>.
3. Кохан С.Т., Патеюк А.В. Современный взгляд преподавателей и студентов-инвалидов на организацию инклюзивного образования в вузе // Электронный научно-образовательный вестник «Здоровье и образование в XXI веке». 2017. Том 19(9). – URL: <http://dx.doi.org/10.26787/nydha-2226-7417-2017-19-9-2-8>
4. Пронина Н. А., Зылыгаева С. А., Романова Е. В., Шалагинова К. С. Система инклюзивного высшего образования лиц с ограниченными возможностями здоровья: проблемы, риски, перспективы // Мир науки. Педагогика и психология. 2020. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-inklyuzivnogo-vysshego-obrazovaniya-lits-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami-zdorovya-problemy-riski-perspektivy> (дата обращения: 22.07.2025).
5. Артамонова М.В. Подготовка кадров для цифровой экономики: проблемы и пути решения // Костинские чтения : сб. матер. первой междунар. науч.- практ. конф. М. ; Берлин, 2018. С. 67—71.
6. Зенков А.Р. Образование в условиях пандемии: возможности и ограничения цифрового обучения // Анализ и прогноз. Журнал ИМЭМО РАН. 2020. №3. С. 51—64. doi: 10.20542/afij-2020-3-51-64.

O'QUVCHILARDA BILISH FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

ABDUSALOMOVA MAFTUNA SHERALIYEVNA

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Navoiy bo'limi, tayanch doktorant

Annotatsiya: Zamonaviy ta'limiy-kognitiv muhit sharoitida bilish faolligining shakllanishi va rivojlanishi ta'lim subyekting shaxsiy ishtiroki, o'z fikriga egalik hissi, yangi bilimlarni izlashdagi tashabbuskorligi orqali namoyon bo'ladi. Bilish faolligining o'ziga xos jihatlari o'quv subyekting bilish faoliyatida namoyon bo'luvchi tafakkur uslublari, tahliliy yondashuvlari, izlanish harakati va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarida yaqqol ifodalanadi. Bu jarayon o'quvchining shaxsiy tafakkur trayektoriyasini shakllantirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish va kognitiv o'sishning barqarorligini ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Shu bois bilish faolligining o'ziga xos jihatlari chuqur o'rganish, ularni rivojlantirish mexanizmlarini aniqlash ta'lim tizimini rivojlantirishdagi dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Fikrlash, fikrlash faolligi, ta'lim trayektoriyasi, ta'lim muhiti, pedagogik hamkorlik, pedagogik omil, faollikni oshiruvchi omillar.

Аннотация. Введение. В условиях современного образовательного когнитивного пространства формирование и развитие познавательной активности проявляется через личное участие субъекта образования, чувство владения собственным мнением, инициативность в поиске новых знаний. Специфика познавательной активности ярко выражается в стилях мышления, аналитических подходах, исследовательской деятельности и способности принимать самостоятельные решения в учебной деятельности. Этот процесс играет важную роль в формировании индивидуальной траектории мышления, развитии навыков самостоятельного суждения и обеспечении устойчивого когнитивного роста. В связи с этим глубокое изучение особенностей познавательной активности и выявление механизмов её развития является актуальной проблемой совершенствования системы образования.

Ключевые слова: мышление, познавательная активность, образовательная траектория, образовательная среда, педагогическое взаимодействие, педагогический фактор, факторы повышения активности.

Kirishma'lumotlari/dolzarbligi. O'quvchi-yoshlarning bilish faolligini rivojlantirish, ularda olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirilishini ta'minlash maqsadida pedagoglar dars jarayonlarini muntazam ravishda yangi mazmun, shakl va usullar bilan boyitib bormoqdalar. Ushbu masala respublikamizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida bir qator direktiv hujjatlar asosida tashkillashtirilib amalga oshirilmoqda.

Yangi O'zbekistonda o'quvchi-yoshlarga jahon andozalari darajasida zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallashi, jismonan va ma'nan

yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishlari, qobiliyatlari, iste'dodlari, intellektual salohiyatlarini yuzaga chiqarishlari borasida salmoqli ishlar jadal sur'atlar bilan amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevralda "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 4947-sonli farmoni bilan ta'lim va ilm-fan sohalarini takomillashtirish borasida qator vazifalar belgilangan¹.

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston

Shuningdek, 2017-yil 20-apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2909-sonli², 2020-yil 23-sentabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi ta’lim to’g’risida ”gi 637-sonli Qonuni³, 2018-yil 25- yanvardagi “Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5313-sonli⁴ va 2019-yil 29-apreldagi "O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida"gi PF-5712-sonli⁵ farmonlari bilan yoshlarni har tomonlama rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonini innovatsion shakl va usullar asosida tashkil etish, mamalakatimizda umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv-tarbiya jarayoniga ta’limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etishga alohida urg‘u berilgan.

Ta’kidlash joizki, o‘quvchilarda bilish

faolligini rivojlantirish o‘ta murakkab bo‘lgan psixologik-pedagogik muammolardan sanaladi. O‘quvchi-yoshlarning bilish faolligini rivojlantirishda mazkur jarayonning o‘ziga xos jihatlarini aniqlab, ta’lim jarayonini tashkil etishda ularni hisobga olinishi zarur. Shu maqsadda mahalliy, mustaqil davlatlar hamdo‘stligi va xorijda o‘quvchilarda bilish faolligini rivojlantirishga oid bir qator olimlarning ilmiy va ilmiy-uslubiy tadqiqot ishlarini o‘rganib chiqdik. Quyida muammoga oid ilmiy-tadqiqot ishlarining tahlili natijalari havola qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Fikrlash tushunchasi inson sezgi organlari va aqliy faoliyatining birligi natijasi bo‘lib, borliqni inson ongida aks ettirishga yo‘naltirilgan bilish jarayoni, obyektlar o‘rtasidagi aloqa va munosabatlar bilan bog‘liq vazifalarni hal etishga qobiliyatlilik ma’nosini anglatadi. O‘quvchining mustaqil fikrlashi uni mustaqil ravishda ma’lumotlarni tahlil qilishi va ularni o‘zaro qiyoslashi, umumlashtirishi, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarishi kabi fikriy amallardan foydalangan holda amalga oshiriladigan aqliy faoliyatni tushuniladi.

Kognitiv rivojlanish nazariyasi tafakkur jarayonlarining rivojlanishi bilan bog‘liqdir. Mazkur nazariya muallifi Ж.Пижае insonning atrof-muhit bilan o‘zaro aloqada bo‘lgan harakatlari orqali bilish qobiliyatlarini mustaqil ravishda qurish imkoniga ega ekanligiga e’tibor qaratgan [Пижае Ж., 1969: 34-38].

"Kognitiv rivojlanish" deganda insonning aqliy, ma’naviy va fikrlash qobiliyatlarining o‘sishi nazarda tutiladi [Bekmurzayeva, S. et al., 2023].

I.I.To‘ychiyeva bolalarning fikrlash faolligini rivojlantirish muammosini ilmiy tadqiq etib, fikrlash tushunchasiga quydagicha ta’rif bergan: borliqni inson ongida aks ettirishga yo‘naltirilgan bilish jarayoni bo‘lib, obyektlar o‘rtasidagi aloqa va munosabatlar

Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

2 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

3 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020- yil 23- sentabrdagi 637-sonli “O‘zbekiston Respublikasi ta’lim to‘g‘risida ”gi Qonuni.

4 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-yanvardagi PF-5313-sonli “Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

5 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.

bilan bog'liq vazifalarni hal etishga qobiliyatlilikdir. Fikrlash ko'rgazmali-amaliy, ko'rgazmali-obrazli va mantiqiy fikrlashga tomon-jadal rivojlanib boradi. Fikrlash faolligini rivojlantirish bolalarda mantiqiy tafakkur yuritish ko'nikmasini qaror toptirishning yuqori bosqichi hisoblanib, bola intellektual rivojlanishning asosi bo'lgan aqliy harakatlarni bajarish qobiliyatini shakllantirish uchun zarur shart-sharoit yaratadi. [To'ychiyeva I.I., 2020: 20].

Sh.O.Toshpulatova o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ularda aqliy sifatlarni, umumiy aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish zarur, deb hisoblaydi. Н.С.Лейтеснинг ko'rsatishicha, deb davom ettiradi olima, oliy nerv faoliyati xususiyatlarida aktivlik va o'z-o'zini tartibga solishning ayrim shart-sharoitlari yashiringan bo'lib, bular umumiy aqliy qobiliyatlarni tarkib toptirishning muhim ichki shartlaridan biridir. Ushbu loyiha asosida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini hisobga olish, nazorat qilish va baholash hamda mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin, deb xulosa qilgan. [Toshpulatova Sh.O., 2019: 16].

O'quvchining ta'lim jarayonidagi mustaqil fikrlashini quyidagi omillar ta'minlaydi: nazariy bilimlarning mavjudligi; muammolarni tahlil etish ko'nikmasi; o'zgalar fikrini tinglash va hurmat qilish; o'z faoliyatini maqsadli tashkil etish; orttirilgan tajribaga asoslanish; ijtimoiy faol bo'lish. Mazkur omillar o'quv materiallari bolalar tomonidan to'laqonli o'zlashtirilishiga asos bo'lib xizmat qilishi tajriba-sinovi yo'li bilan aniqlangan [Musayev J.P., 2022: 29].

I.I.To'ychiyeva oilada bolalarning yaqin qarindoshlari bilan hamkorlikdagi va mustaqil faoliyatini tashkil etish bilan bog'liq kundalik mashg'ulotlarni bajarishi ularning fikrlash faolligini rivojlantirishga jadal ta'sir ko'rsatishini kuzatgan [To'ychiyeva I.I., 2020].

O'quvchilarning fikrlash faolligini oshirish orqali ularning bilish faoliyati rivojlantiriladi. Buning uchun ularda atrof-olamdagi narsa-buyumlar va hodisalar haqida to'g'ri tasavvurlarni shakllantirish hamda bilishga oid psixik jarayonlar (his-tuyg'ular, idrok, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq), qiziquvchanlik, aqliy qobiliyatlar, intellektual ko'nikma va malakalarni rivojlantirish kabi vazifalar hal etiltshi kerak [G'ofurova M.A., 2022: 24].

Bilish, tushunish, bilimni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi, tahlil qilish, sintezlash va baholash Bloom taksonomiyasining asosiy darajalari hisoblanadi. Ta'lim maqsadlarini tartibga solishda Bloom tomonidan kognitiv ta'lim, psixomotor ta'lim va affektiv ta'lim domenlari kiritilgan. Kognitiv ta'lim domeni "bilimni eslash yoki tan olish hamda tushunish va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish bilan bog'liq sohani" ifodalaydi [Reigeluth, C.M. et al., 1999: p.52]. Ko'plab ta'lim muassasalari tomonidan joriy etilgan kognitiv ta'lim domenida ma'lumotni tushunish, anglash, qo'llash va sintezlashga urg'u beriladi [Bolin, A.U. et al., 2005]. Kognitiv ta'lim domenida tafakkur asosiydan ilg'or darajalargacha bo'lgan intellektual ko'nikmalarni nazarda tutadi [Kasilingam, G. & Chinnavan, E., 2014].

Ta'limning ikkinchi domeni – psixomotor domen bo'lib uskunalarini boshqarish bo'lib, motorika bilan bog'liq bo'lgan turli vazifalarini bajarishda zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan [Rovai, A.P. et al., 2009].

G.Kasilingam, E.Chinnavan va M.Babaie psixomotor o'qish domenining quyidagi to'rtta bosqichlarini aniqlaganlar: [Kasilingam, G. et al., 2014; Babaie, M., 2017].

1) harakatda, shaxs topshiriqda nima bajarilishi kerakligini aniqlash uchun ilk qadamni qo'yadi. O'quvchilar o'z hissiyotlari orqali qanday qadamlar kerakligini qaror qiladilar;

2) muvofiqlashtirishda, o'quvchi o'qituvchi yoki mutaxassisning yo'l-yordami bilan topshiriqni bajaradi;

3) shakllanishda, o'quvchi kamroq yordam bilan topshiriqni bajaradi;

4) mahsulotda, o'quvchi mustaqil ravishda muayyan bir topshiriq yoki faoliyatni bajarishida aks etadi.

Ta'limning uchinchi domeni – affektiv domen deb ataladi. Ushbu domen ijtimoiy munosabatlar, his-tuyg'ular va qadriyatlardan iborat [Savic, M. et al., 2013.] bo'lib, ushbu domenni J.K.Muehleck, C.L.Smith va J.M.Allen xulq-atvor bilan bog'liq bo'lgan quyidagi beshta darajaga ajratganlar:

birinchi – “qabul qilish” darajasida ta'lim oluvchilar o'z hislari orqali jarayon yoki hodisani sezadilar;

ikkinchi – “reaksiya” darajasida o'quvchilar ko'zdan kechirgan jism yoki kuzatgan hodisaga nisbatan o'z munosabatlarini bildiradilar. O'quvchilarning reaksiyalari savollar berish yo'li bilan ma'lumotlarni aniqlashtirishni o'z ichiga olishi mumkin;

uchinchi – qadrlash darajasida o'quvchilar qabul qilingan ma'lumotning o'z qadriyatlariga qay darajada muvofiq kelishini aniqlaydilar;

to'rtinchi – tashkil etish bosqichida o'quvchilarning yangi ma'lumotni mavjud ma'lumot bilan uyg'un holda umumlashtiradilar;

beshinci – tavsiflash bosqichida qadriyatlar umumiy xulq-atvor xususiyatiga aylanadi [Muehleck, J.K. et al., 2014].

M.Babaie ta'limning afektiv domenini qo'llab-quvvatlash va takomillashtirish uchun o'quv fani kursidagi bilimlarni o'quvchilar hayoti, qadriyatli-motivatsion tizimlari, manfaatlari va qiziqishlari bilan bog'lab muhokamalar olib borishni tavsiya qiladi [Babaie, M., 2017].

O'quvchining shaxs sifatida kamolotga yetishini ta'minlashda, shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va qobiliyatlarini

rivojlantirishda, tafakkuri va dunyoqarashini boyitishda ta'lim muhitining ahamiyati kattadir. M.Babaie o'quvchilarning bilish faolligini, eng avvalo, ta'lim muhiti bilan bog'laydi. O'quvchilar va ta'lim muhiti o'rtasida o'zaro konstruktiv aloqa va interaktiv muhit yaratilganda ularning bilish jarayoni mazmunli bo'lib, bilish faolligi rivojlanishi mumkin. Agar o'quvchi ma'lumotlarni tushunish maqsadida savollar berib muhokama va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirsa, bu jarayon ta'limning konstruktivistik muhitiga muvofiq bo'ladi [Babaie, M., 2017]. Bu turdagi ta'lim o'quvchilarda mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik kabi sifatlar, shuningdek, mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bunday turdagi ta'lim muhitini tashkil etish uchun pedagoglar ta'lim jarayoniga individual yondashishlari, o'quvchining shaxsini hurmat qilishlari va unga ishonch bildirishlarini taqozo etadi [Soatova H., 2022: 481].

Ta'lim muhitini tashkil etish, o'z navbatida, o'quvchilarning individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirishga yordam beradi. Bu jarayonda o'quvchi shaxsining rivojlanishi uchun ahamiyatli mazmunga ega bo'lgan o'quv-tadqiqot, o'quv-loyiha hamda ijtimoiy-yo'naltirilgan loyihaviy faoliyatlarni mustaqil ravishda tanlash va amalga oshirish imkoni yaratiladi [Юдина Ю.Г., 2005]. O'quvchi mazkur muhitda qanday o'rin egallashi faqatgina uning tafakkur faoliyati samaradorligiga emas, balki shaxsiy rivojlanishi darajasiga ham bog'liq [Хайрулаева А.З., 2016: 123].

O'quvchining ta'lim trayektoriyasi deganda uning sifatli ta'lim strategiyasini nazarda tutadi. Individual ta'lim trayektoriyasi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish maxsus metodologiya va texnologiyani talab qiladi. Zamonaviy didaktikada bu muammoni hal qilish uchun odatda ikkita qarama-qarshi usul

taklif etilgan:

Birinchi usul — tabaqalashtirilgan ta'lim bo'lib, unga ko'ra har bir o'quvchiga individual yondashish, u o'rganayotgan materialni murakkablik, diqqat-e'tibor darajasiga qarab farqlash taklif etiladi. Buning uchun o'quvchilar odatda guruhlariga yoki darajalarga bo'linadi.

Ikkinchi usul o'quvchi o'zi o'rganadigan ta'lim sohasiga nisbatan o'z ta'lim yo'lini tanlashini nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, har bir o'quvchiga barcha o'quv fanlarini o'zlashtirish uchun o'z ta'lim trayektoriyasini yaratish imkoniyati beriladi. Biroq bu usul mamlakatimiz ta'lim muassasalarida kamdan-kam uchraydi. Chunki u tashqaridan qo'yilgan umumiy maqsadlar fonida o'quvchilarning nafaqat individual harakati, balki har birining turli xil ta'lim modellari o'ziga xos tarzda va shaxsiy salohiyati bilan bog'liq holda bir vaqtning o'zida ishlab chiqish hamda amalga oshirishni talab qiladi [O'sarov J., 2023]. O'quvchilarning individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirish pedagogik omillarning rivojlantirilishini talab qiladi [Юдина Ю.Г., 2005].

С.Н.Казначеева o'quvchilarning bilish faolligining shakllanishi, mustahkamlanishi va rivojlanishiga ta'sir qiluvchi bir qator subyektiv va obyektiv omillarni aniqlagan. Tadqiqotchi subyektiv omillarga — qiziquvchanlik, bag'rikenglik, iroda, motivatsiyani hamda obyektiv omillar qatoriga — atrof-muhit sharoiti, o'qituvchi shaxsiyati, ta'lim usul va uslublari kabilarni kiritgan [Казначеева С.Н., 2015].

Intelлектни atrof muhitga moslashuvchanligi, aqliy masalalarni yechish qobiliyati, kognitiv tizim va kognitiv struktura — inson xarakterini shakllantirish, tarbiyalash, o'qitish, kuzatish va atrof-muhitda aks ettirish natijasida uning ongida rivojlangan bilish tizimidir. Tadqiqotchi insonning kognitiv qobiliyati uning yashash tarzi, ovqatlanishi, ijtimoiy muhit, salomatlik, irsiy omillar,

mutolaa kabi omillar bilan belgilanadi, deb xulosa qilgan [Ивина А.А., 2004].

Ta'lim usulini tanlash bir qator omillar bilan belgilanadi, jumladan ta'lim maqsadlari, vositalari, ta'lim mazmuni, materialni taqdim etish xususiyatlari hamda ham alohida o'quvchining, ham butun guruhning individual xususiyatlari. Quyida tabiiy fanlar o'qitilishida ko'p qo'llanadigan va kasbiy yo'naltirilgan ta'lim materialini samarali qo'llash imkonini beradigan asosiy usullar ko'rib chiqiladi. [Пахимов М.М., 2017].

М.А.Г'офурова o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish omillaridan biri — dars jarayonida nostandart va mantiqiy mazmundagi masala hamda topshiriqlardan foydalanish ekanligini aniqlagan [G'ofurova M.A., 2022: 25].

O'quvchilarning kognitiv faolligini oshirishning eng muhim omillari: o'quvchilar — faol mustaqil ta'lim va turli kognitiv faoliyatlarda ishtirok etish; o'qituvchilar — ta'limni tashkil etishda maxsus ishlab chiqilgan o'quv tizimi va ijodiy vazifalardan foydalanish. Axborot-kommunikatsiya

texnologiyalarini o'quv jarayonining barcha bosqichlarida qo'llanilishi o'quvchilarning mustaqil bilim olish bilan bog'liq bo'lgan faoliyatining rivojlanish darajasini oshiradi, kognitiv faolligining shakllanganlik darajasi esa ularning kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [Grigorenko, L.A. et al., 2022].

С.И.Мелехина o'quv faoliyatida o'quvchining harakatlar izchilligining omillari sifatida quyidagilarni belgilagan: ta'limning resurslar bilan ta'minlanganligi, o'qituvchi qo'ygan pedagogik vazifalar, o'quvchilarning bilish ehtiyojlari va o'quv jarayonidagi pozitsiyalari [Мелехина С.И., 2005: 14].

Л.М.Акиф гызы o'quvchilarda bilish faolligining shakllanishiga tashqi (jarayonga oid, faoliyatda mavjud — amaliy, umumiy) va

ichki (intellektual, emotsional, irodaviy va boshqalar) omillar guruhi ta'sir ko'rsatishini aniqlagan. O'quvchilarda bilish faolligini turli usullar turli darajada samara berishi mumkin bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

ta'lim jarayonida o'quvchilarda bilish faolligini rivojlantirish;

ta'limiy xususiyatga ega auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish;

ularda tashabbuskorlik, tashkiliy qobiliyatlar va mustaqillikni shakllantirish;

o'quvchilarda bilish faolligini rivojlantirishga qaratilgan ishlar uchun tajribali o'qituvchilar jamoasini tayyorlash [Акиф гызы Л.М., 2012: 201].

Ta'lim oluvchilarning ta'lim jarayonidagi faolliklarini samarali shakllantirish omillari sifatida M.Ochilov quyidagilarni belgilagan:

o'quv faoliyatini tashkil etishni izohlovchi sabablar (motivatsiya);

diqqatning barqarorligiga erishish;

xotirani mustahkamlash;

tafakkur va nutqni rivojlantirish;

ta'lim oluvchilarning irodaviy sifatleri va ijobiy fazilatlarini shakllantirish [Ochilov M., 2000: 32].

A.C.Глинский o'quvchilarning bilish faolligini rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni ikki guruhga ajratgan:

1. O'quvchining o'quv faoliyati motivatsiyasi, o'quv faoliyatining individual sur'ati, qobiliyatlari va mehnatga layoqati.

2. O'qituvchi tomonidan ta'lim-tarbiyaviy tadbirlar jarayonida o'quvchilarning bilish faolligini shakllantirish va rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratish, ularni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishning turli usullarini qo'llanilishi [Глинский А.С., 2007].

M.H.Скаткин fikriga ko'ra, bolalarda bilish faolligining rivojlanishiga ta'lim materialining mazmuni, o'qitish usullari, tashkiliy shakllar, tarbiya ishlarini tashkil

etilishi, maktabning moddiy-texnik bazasi va, nihoyat, o'qituvchining shaxsiyati ta'sir ko'rsatadi [Скаткин М.Н., 1984]. Ushbu fikrni rivojlantirib, D.T.Elchiyeva o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan qiziqish va bilish faolligi o'quv jarayonida o'zi-o'zidan shakllanmaydi va rivojlanmaydi, deb yozadi. Faol shaklga ega bo'lgan o'quv jarayoni o'ziga xos mazmun kasb etadi, Bu mazmunni o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlanishi ularda o'qishga qiziqishni shakllantirishga va bilish faolligini rivojlantirishga imkon yaratadi. Dars jarayonida ma'lum o'quv materiallari o'quvchining o'qishga bo'lgan qiziqishini va bilishga oid faoliyatini amalga oshirish uchun xizmat qiladi [Elchiyeva D.T., 2022].

Pedagogik hamkorlik jarayonining o'ziga xos xususiyatlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

o'quvchining dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod qilish va izlanishga majbur etilishi;

o'quvchilarning o'quv jarayonida fanga bo'lgan qiziqishlari doimiyligining ta'minlanishi;

o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarining mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirilishi;

pedagog va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini doimiy ravishda tashkil etishlari [Ochilov M., 2000: 34].

E.B.Тимофеева o'quv faoliyatidagi hamkorlikning asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilarni aniqlagan:

o'qituvchi – o'quvchi hamkorligi;

o'quvchi – o'quvchi (diada va triadalarda);

umumiy guruhdagi o'zaro aloqalar;

o'quvchining "o'zi bilan" hamkorligi [Тимофеева Е.В., 2011].

Bilish faolligini shakllantirish shaxsga yo'naltirilgan aniq ta'lim shart-sharoitlari

ta'sirida motivatsiya, subyekt tajribasini aktuallashtirish va o'quvchilar refleksiya qilishni tashkil etish orqali yuzaga keladi, deb hisoblaydi В.И.Загвязинский. Bilish faolligini rivojlantirish ta'limiy vazifalarni hal etish jarayonida amalga oshadi. Bunda vazifalar ierarxiyasi reproduktiv va reproduktiv-ijodiy turdagi vazifalardan ijodiy vazifalarga, yo'riqnoma asosidagi harakatlardan bilish faolligining o'zini tashkil etishga bosqichma-bosqich o'tishni nazarda tutadi. O'quvchilarning ta'limiy faoliyatdagi qiyinchiliklarni yengib o'tishlari jarayonida ta'limiy refleksiya, nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalari shakllanadi [Загвязинский В.И., 1982].

С.Н.Казначеева va Д.И.Гриценко o'quvchilarning bilish faolligini rivojlantirishni besh bosqichda amalga oshirishni taklif qilganlar:

1-bosqich – muammoli vaziyatni belgilash bo'lib, o'quvchilar vaziyat bilan tanishtiriladilar, vaziyatni tahlil qiladilar, ziddiyatlarni aniqlab ajratib oladilar va mavjud muammoni, uning mohiyati va yechim yo'llarini tahlil qiladilar;

2-bosqich – muammoli vaziyatni hal etishga qaratilgan modelni yaratish va asoslash bosqichida o'quvchilar mavjud nazariy bilimlariga tayanib tadqiq etilayotgan muammoning nazariy modelini tuzadilar;

3-bosqich – yaratilgan modelni amaliyotda qo'llash maqsadida qabul qilingan yechim yo'llarini aniqlanadi, baholanadi va, zarur hollarda, tuzatishlar kiritiladi;

4-bosqich – muammoni hal qilingach olingan (erishilgan) natijalar tahlil qilinadi va baholanadi;

5-bosqich – o'quvchilar refleksiya vositasida yuqoridagi bosqichlarda o'zlari va sinfdoshlarining amaliy harakatlarini anglaydilar [Казначеева С.Н. и др., 2015].

С.И.Мелехина o'quv-biluv faoliyatining rivojlanganligini o'quvchining ta'lim jarayonidagi pozitsiyasi va bilish faoliyatini

o'qituvchining pedagogik rahbarligi bilan uzviy bog'lagan holda to'rtta darajada ifodalashni taklif qilgan:

1) reproduktiv (favqulodda past) faollik darajasi – o'quv-bilish faoliyatining asosiy subyekt o'qituvchi o'quv jarayonini to'liq boshqaradi;

2) vaziyatli-emotsional daraja – o'quvchi o'z faoliyatini namuna yoki o'xshashlik asosida ongli ravishda boshqaradi. Ushbu jarayon emotsional jihatdan jozibali vaziyatlarda amalga oshadi;

3) ijrochi-faol daraja – o'quvchi o'z bilish faoliyatini boshqarishi emotsiya, aql va irodaviy sa'y-harakatlarni o'quv maqsadlariga yo'naltirishida aks etadi;

4) faol-ijodiy daraja (bilish mustaqilligi) – o'quv-biluv faoliyatining yuksak rivojlanganlik pog'onasi bo'lib, o'quvchining asosiy subyekt sifatidagi pozitsiyasi hamda o'quv-biluv faoliyatini mustaqil boshqarish qobiliyati bilan ifodalanadi. Bunda bilish faolligi shaxs sifatiga aylanadi – o'quvchining o'z o'quv-biluv faoliyatini mustaqil ravishda motivatsiyalash, tashkil etish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalari shakllangan bo'lib muammolarni hal qilishda yangicha va innovatsion takliflar kiritishida o'z aksini topadi [Мелехина С.И., 2005: 12].

С.А.Аксючик esa o'quvchilarning bilish faolligi rivojlanganligini baholash mezonlarining uchta darajasini ishlab chiqqan:

1) reproduktiv faollik – loyiha vazifasini hal qilishda qiziqish beqaror, vaziyatga qarab namoyon bo'ladi. O'quvchi faoliyatida maqsad qo'yish va harakat rejasini tuzish, vazifa shartlariga mos vosita va harakat usullarini tanlash, vazifa mazmunini tahlil qilish va uni guruhli hamkorlikda hal qilish jarayoni modellashtirish ko'nikmalari qisman mavjud bo'lib, taqdimot faolligi motivatsiya va nazorat-qiymatlash mustaqilligi yetarlicha shakllanmagan;

2) refleksiv faollik – loyiha vazifasini hal qilishga qiziqish namoyon bo‘lib, maqsad qo‘yish va harakat rejasini tuzish, vazifa shartlariga mos vosita va harakat usullarini tanlash, vazifa mazmunini tahlil qilish va tanlov asosida uni hal qilish jarayonini modellash, o‘z nuqtai nazarni asoslash va ish natijasini taqdim qilish ko‘nikmalari mavjud bo‘lib, nazorat-qiyamatlash mustaqilligi qisman shakllangan;

3) ijodiy faollik – loyiha vazifasini hal qilishga qiziqish namoyon bo‘lishi barqaror. O‘quvchida o‘z oldiga maqsad qo‘yish va harakat rejasini xato qilmasdan tuzish, vazifa shartlariga mos vosita va harakat usullarini tanlash, vazifa mazmunini tahlil qilish va uni hal qilish jarayonini modellash tirish, o‘z nuqtai nazarini dalillarga tayanib asoslash va amaliyotga joriy etish ko‘nikmalari hamda nazorat-qiyamatlash mustaqilligi shakllangan [Аксютиц С.А., 2015: 11-12].

Natija va muhokama. O‘quv vaziyatida o‘quvchining bilish ehtiyojini qondirish uning rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir. Agar o‘quvchiga dars jarayonida muvaffaqiyat qozonish imkoni berilsa, u hayotda ham to‘g‘ri yo‘l tanlay oladi [Rahmonova M.Q., 2021]. O‘quvchilarning bilim olishga qiziqishini shakllantirish uchun bilish faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv vazifalari ma‘lum tamoyillar asosida tanlab olinib, ularning intellektual rivojlanishiga va o‘quvchilarni guruhlar orqali mashg‘ulotlarni bajarishlariga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, o‘quvchilarning ijtimoiy tajribasini hisobga olgan holda, ularning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishga muqobil e‘tibor qaratilish lozim [Elchiyeva D.T., 2022: 19].

Ta‘kidlash joizki, “o‘qituvchi-o‘quvchilar” hamkorligining o‘zi o‘quvchilarni bilish faolligini rivojlantirish uchun yetarli emas. Ta‘lim ijodiy va mahsuldor faoliyatga aylanishi uchun “o‘quvchilar-o‘quvchilar” turidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zaro ta‘sir etuvchi subyektlarning bilish faolligini namoyon qiluvchi tizim sifatida tashkil etilgan bunday o‘quv hamkorligi – didaktik muloqot shakli sifatida – bilish faolligini oshirishga xizmat qilib o‘quvchilarda hamnafaslik, maqsad birligi, faoliyatni tashkil etish va boshqarish, vazifalar, harakatlar va operatsiyalarni taqsimlash, o‘zararo ishchanlik munosabatlarining mavjudligi bilan tavsiflanadi.

O‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyati samaradorligi o‘qituvchining maxsus faoliyat funksiyalari orqali muvaffaqiyatli amalga oshirilishining didaktik shartlari sifatida quyidagilarni taklif qilish mumkin:

1) ta‘lim jarayonida o‘qituvchi mavqeyining birinchi o‘ringa qo‘yilishi;

2) o‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatiga bevosita emas, balki o‘quv dasturlari, darsliklar va boshqa ta‘lim vositalari orqali bilvosita rahbarlik qilish;

3) o‘qituvchining ta‘limiy faoliyati o‘quvchilar faolligini rag‘batlantirishga va ta‘lim-tarbiya vazifalarini kompleks hal qilishga qaratilishi;

4) o‘qituvchining ta‘lim jarayonidagi rolini o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil qiluvchi sifatida kuchaytirish [Рахимов М.М., 2017: 379].

Ushbu shartlarning bajarilishi ta‘lim jarayonini boshqarish – o‘quv materialini tanlab uni didaktik jihatdan qayta ishlash, o‘quv faoliyatini tashkil etish, nazorat qilish va rag‘batlantirish orqali amalga oshiriladi. Bu faoliyat jarayonida o‘quvchilar tarbiyalanadi va rivojlanadi, zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni egallaydilar.

O‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatini faollashtirish o‘qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat bo‘lib ta‘lim mazmuni, usul va vositalarini, shakl va metodlarni takomillashtirishga qaratilgan. Ushbu faoliyat o‘quvchilarning

qiziqishini kuchaytirish, mustaqillik va ijodiy faolligini oshirish, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, bilimlarni o'zlashtirish va ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatini ta'minlashda aks etish bilan bir qatorda, o'quvchilar faoliyatini mavjud bilimlarni takomillashtirish va yangi bilimlarni izlashga yo'naltirilishini o'z ichiga oladi.

Xulosa. O'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish muammosi ta'limning asosiy muammolaridan biri sifatida ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan bo'lib, buning uchun o'qituvchilarning pedagogik tajribasi va yangi ta'lim texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta'lim muassasalarida o'quvchilarning bilish faolligini shakllantirish va rivojlantirish jarayoni takomillashtirish va yangi tendensiyalar hamda xususiyatlar bilan boyimoqda. Xususan, bilish faolligi tushunchasining kengayishi, ta'limni tashkil etishda motivatsion va maqsadga yo'naltirilgan

sohalarga e'tibor kuchayishi, maktab ta'limi va qo'shimcha ta'limning integratsiyasi, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, maktab va oila hamkorligining mustahkamlanishi kabilar bunga misol bo'la oladi. Bilish jarayonida muvaffaqiyat qozonishi uchun o'quvchida bilim olishga barqaror qiziqish, ehtiyoj va sog'lom mayllar shakllangan bo'lishi kerak. Shuningdek, bolalarning fikrlash faolligini rivojlantirishda oilaning o'rni va rolga ham alohida e'tibor qaratish lozim.

Bugungi kunda o'quvchilarning bilish faolligi mohiyati va tuzilmasi haqidagi zamonaviy tadqiqotlar tahlili uni ko'p qirrali, ko'p funksiyali hodisa sifatida qaralishi ma'lum bo'ldi. U faqatgina o'quv jarayoniga emas, balki shaxsga ham dahldor bo'lib, bilishga nisbatan faoliyat munosabati sifatida ko'rib chiqilishi muhim ahamiyatga ega. Bu munosabat o'quvchining o'zi-o'zini rivojlantirishini nazarda tutuvchi insonparvarlik tamoyillariga asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 23-sentabrdagi 637-sonli "O'zbekiston Respublikasi ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-yanvardagi PF-5313-sonli "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
6. Babaie, Mahya, "Cognitive knowledge, attitude toward science, and skill development in virtual science laboratories": dissertation for the degree of Doctor of Education. – Malibu, CA: Pepperdine University, 2017. – 136 p. – (Theses and Dissertations; № 769). – URL: <https://digitalcommons.pepperdine.edu/etd/769>
7. Bekmurzayeva, S., Begimbetova, G.A., Yuqi, F., Hebeeci, M.T., Kassymova, G.K. (2023). Improving students' cognitive processes to enhance the quality of education. *Challenges of Science*. Issue VI, 2023, Pp. 53-61. <https://doi.org/10.31643/2023.06>
8. Bolin, A.U., Khramtsova, I., & Saarnio, D. (2005). Using student journals to stimulate authentic learning: Balancing Bloom's cognitive and affective domains. *Teaching of Psychology*, 2005. Vol.32, № 3. Pp.154-159. Retrieved from ERIC database. (EJ695553)
9. Elchiyeva D.T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimlarga qiziqishini shakllantirish uchun didaktik imkoniyatlarini takomillashtirish: 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Samarqand, 2022. – 44 b.
10. G'ofurova M.A. Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2022. -56 b. <https://tiu-edu.uz/media/books/2024/05/28/3354534f-b989-42b4-af16-76fcac576947.pdf>

DIFFERENSIAL TA'LIMNING AMALIY STRATEGIYALARI VA USULLARI

RASULOVA NOZIGUL ABDIVAHID QIZI
Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi
ta'lim sifati monitoringi bo'limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Maqolada differensial ta'limning nazariy va amaliy jihatlari, o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ta'lim strategiyalari ko'rib chiqiladi. O'zbekiston va xorijiy olimlarning tadqiqotlari asosida differensial ta'limning turlari, afzalliklari va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyasi tahlil qilinadi. Ona tili fanida tabaqalashtirilgan ta'limning boshlang'ich sinflarda qo'llanilishi, o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi misollar orqali yoritiladi. Bloom taksonomiyasi va boshqa zamonaviy modellar asosida ta'lim jarayonini moslashtirish usullari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: differensial ta'lim, tabaqalashtirilgan ta'lim, individual ta'lim, guruhli ta'lim, ixtisoslashtirilgan ta'lim, Bloom taksonomiyasi, pedagogik texnologiyalar, ona tili, individual ehtiyojlar, iqtidor.

Аннотация. Статья посвящена теоретическим и практическим аспектам дифференцированного обучения, стратегиям и методам, учитывающим индивидуальные потребности и способности учащихся. На основе исследований ученых Узбекистана и зарубежья анализируются виды дифференцированного обучения, его преимущества и интеграция с современными педагогическими технологиями. Рассматривается применение стратифицированного обучения в преподавании родного языка в начальных классах, его эффективность в развитии языковых навыков учащихся на примерах. Обсуждаются методы адаптации учебного процесса на основе таксономии Блума и других современных моделей.

Ключевые слова: дифференцированное обучение, стратифицированное обучение, индивидуальное обучение, групповое обучение, специализированное обучение, таксономия Блума, педагогические технологии, родной язык, индивидуальные потребности, одаренность.

Annotation. The article explores the theoretical and practical aspects of differentiated instruction, focusing on strategies and methods tailored to students' individual needs and abilities. Based on research by Uzbek and international scholars, the types, advantages, and integration of differentiated instruction with modern pedagogical technologies are analyzed. The application of stratified learning in teaching the native language in primary classes and its effectiveness in developing language skills are illustrated with examples. Methods for adapting the learning process based on Bloom's taxonomy and other contemporary models are discussed.

Keywords: differentiated instruction, stratified learning, individual learning, group learning, specialized learning, Bloom's taxonomy, pedagogical technologies, native language, individual needs, giftedness.

Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlari, individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olgan holda ta'lim berish zarurati tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu zarurat differensial ta'lim yondashuvini keng tatbiq etishni talab etadi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar yordamida bu yondashuv yanada samarali

amalga oshirilmoqda. Differensial ta'limning ilmiy-pedagogik, nazariy jihatlari haqida respublikamizning ko'plab olimlari tomonidan xususan, Abdumannopovna, T.S. Husnitdinovna, A.U. Ja'farovna, F. Qodirov, D. Fayzullayeva, X.E. Shonazarovich, R.N. Shodiqulovna tomonidan o'rganilgan va o'rganilib kelinmoqda.

Ta'lim jarayonini tashkil etishga zamonaviy yondashuvlar, kredit-modul tizimiga o'tkazish zarurati, mohiyati, afzalliklari, bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning psixologik va pedagogik jihatlari, kasbiy tayyorlash mazmuni, differensial ta'lim mazmuni, xususiyatlari va pedagogik shart-sharoitlarini ta'minlash masalalari respublikamiz olimlari B. Abdullayeva, B. Adizov, A. Aripdjanova, U. Begimqulov, R. Djuraev, X. Ibraimov, Z. Ismailova, O. Musurmonova, N. Muslimov, M. Xakimova, D. Ximmataliyev, B. Xodjaev, Sh. Sharipov, O. Qo'ysinov, T. G'afforova va boshqalar tomonidan o'rganilgan.[1]

Chet el olimlaridan Осмоловская И.М. Азарова Т.В., Артюхов М.В., Афанасьев А.Е. Н Рогановский, НБ Ульянова, ЖА Жу- нисбекова, АЛ Сиротюк, Степанов Е.Н, Се- левко Г.К., Русалов В.М., Родионов В.А. va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Differensial ta'lim o'quv jarayoni tashkiliy shakllaridan biri bo'lib, bunday

ta'lim jarayonida o'quvchilar ma'lum bir xususiyatlariga ko'ra guruhlariga ajratiladi

va shunga ko'ra o'quv jarayoni tashkil etiladi. Differensiatsiya lotin tilidan olingan

bo'lib, "differentia"- farq, tabaqa ma'nolarini anglatadi.[2]

Differensial ta'lim — bu o'quvchilarning individual o'ziga xosliklarini inobatga olgan holda, ularning bilim olishiga yo'naltirilgan moslashuvchan ta'lim jarayonidir. Ta'lim psixologiyasi bo'yicha tadqiqotchi R.E. Slavin bu yondashuvni individual ehtiyojlarni qondirishga asoslangan o'qitish' deb ta'riflagan[3]. Bunda o'qituvchi har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishlari va rivojlanish sur'atiga mos ravishda dars mazmuni va metodikasini moslashtiradi.

Pedagogikada differensial ta'lim va tabaqalashtirilgan ta'lim atamalari bir mavqe'ga ega. Pedagogika nazariyasi pedagog olimlar tomonidan tabaqalashtirilgan ta'limning ikki xil turini qayd etadi[4]:

1. Darajali tabaqalashtirish.

2. Ixtisoslashtirilgan tabaqalashtirish.

Darajali tabaqalashtirish ikki turga bo'linadi:

1. Individual ta'lim. Bunda o'quvchilarning qobiliyati va imkoniyatlariga qarab ularning har biri bilan alohida-alohida ish olib boriladi.

2. Guruhli ta'lim. Bunda o'quvchilarning qobiliyati va imkoniyatlariga qarab ularni ikki va undan ortiq guruhlariga ajratib o'qitiladi.

Ixtisoslashtirilgan tabaqalashtirish esa u yoki bu fanni chuqur o'rgatish, o'zlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Bular qatoriga tasviriy san'atni chuqur o'rgatadigan fakultativlar, to'garaklar kiradi.

Ta'lim nazariyasi va amaliyotida tasviriy san'at fanida tabaqalashtirilgan ta'limning quyidagi turlari mavjud:

- Tabaqalashtirilgan guruhlar ta'limi;
- individuallashtirilgan ta'lim.

Qurbonovanning ushbu fikrlarini inobatga olsak, ona tili fanida tabaqalashtirilgan ta'lim boshlang'ich sinf o'quvchilarining tilni o'zlashtirish darajasi va qiziqishlariga mos ravishda moslashuvchan yondashuvni ta'minlaydi. Bu usul o'quvchilarning o'qish, yozish va ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'lib, har bir bolaning individual salohiyatini ro'yobga chiqarishga yordam beradi.

1. Darajali tabaqalashtirish:

a) Individual ta'lim: Masalan, ona tili darsida o'qish va yozish ko'nikmalarida qiyinchilik chekayotgan o'quvchi bilan o'qituvchi alohida ishlaydi. Bu o'quvchiga oddiy matnlarni o'qish, so'zlarning to'g'ri talaffuzini o'rganish yoki qisqa jumlar yozish bo'yicha maxsus topshiriqlar beriladi. Misol: 1-sinf o'quvchisiga harflarni tanish uchun rangli kartochkalar yordamida mashqlar berilishi mumkin.

b) Guruhli ta'lim: Sinf o'quvchilari o'zlarining o'qish-yozish darajasiga qarab guruhlariga bo'linadi. Masalan, bir guruh o'quvchilar oddiy matnlarni o'qish va tushunish bilan shug'ullansa, boshqa guruh murakkabroq matnlarni tahlil qilish yoki hikoya yozish bilan ishlaydi. Misol: 3-sinfda bir guruh "O'zbek

xalq ertaklari”ni o‘qib, savollariga javob beradi, boshqa guruh esa ertak asosida o‘z hikoyasini yozadi.

2. Ixtisoslashtirilgan tabaqalashtirish: Ona tili fanida ixtisoslashtirilgan ta’lim o‘quvchilarga tilni chuqur o‘rganish imkonini beradi. Masalan, fakultativ yoki to‘garaklarda o‘quvchilar o‘zbek adabiyotidagi she’rlar, hikoyalar yoki xalq og‘zaki ijodini chuqurroq o‘rganadi. Misol: 4-sinfda “Alisher Navoiy ijodi” to‘garagi tashkil qilinib, o‘quvchilar uning g‘azallarini yodlash, ma’nosini tahlil qilish va o‘zlarining kichik she’rlarini yozish bilan shug‘ulanishi mumkin.

C.A. Tomlinson ta’kidlaganidek, differensial ta’lim o‘quvchilarni tenglashtirish emas, balki har birini shaxs sifatida rivojlantirishga xizmat qiladi[5].

Iqtidor - qaysidir qobiliyatning eng yuqori darajadagi rivojlanishdir. V.Yurkevich iqtidorning uch asosiy turini farqlaydi, buni umumta’lim maktablarida hisobga olinishi lozim deb hisoblaydi:[6]

- akademik (o‘qishga aniq ko‘rinib turgan qobiliyat);

- intellektual (dalillarni tahlil qilib, qiyoslab fikrlash qobiliyati);

- ijodiy (dunyoni nostandart ko‘rish va fikrlash).

V. Yurkevichning fikricha, iqtidor turlari farqlanishiga qaramay, iqtidorli bolalarni bilishga qiziqish va talabi birlashtiradi, bu bilimga bo‘lgan chanqoqlik va aqliy mehnatdan qoniqishda ko‘rinadi. Iqtidorning boshqa belgilari ham bor: kattalar bilan muomalaga kirisha olish va shunga intilish, yuqori xissiyotlik, yumor qila olish va o‘zgacha nutqqa ega bo‘lish.

Jahon amaliyotida L. Caluve[7] (1993) to‘rt asosiy differensial modelni ajratib ko‘rsatadi:

1. Oqimlarning differensial modeli;

2. Sinfning moslashuvchan tarkibining differensial modeli;

3. Turli sinflarning differensial modeli;

4. Integrativ model.

Ushbu modellar ta’lim tizimining

maqsadlari, resurslari va madaniy xususiyatlariga qarab qo‘llanilishi kerak. Integrativ model zamonaviy inklyuziv ta’lim talablariga eng mos keladi, chunki u o‘quvchilarning xilma-xilligini hurmat qilgan holda umumiy muhitda rivojlanish imkonini beradi. Biroq, muvaffaqiyat o‘qituvchilarning malakasi, ta’lim resurslari va moslashuvchan dasturlarga bog‘liq. O‘zbekiston ta’lim tizimida ushbu modellar, ayniqsa integrativ va moslashuvchan tarkib modellari, boshlang‘ich ta’limda sinf ichidagi xilma-xillikni boshqarishda samarali qo‘llanilishi mumkin. Ona tili fanida boshlang‘ich ta’limda L. Caluvening differensial modellari o‘quvchilarning tilni o‘zlashtirish darajasi va qiziqishlariga mos ta’limni tashkil qilishda samarali. O‘zbekiston ta’lim tizimida, ayniqsa, integrativ va moslashuvchan tarkib modellari sinf ichidagi xilma-xillikni boshqarishda qulay bo‘lib, o‘quvchilarning o‘qish, yozish va ijodiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Muvaffaqiyat o‘qituvchilarning malakasi va ta’lim resurslariga bog‘liq. Masalan: 3-sinf o‘quvchilari o‘qish va yozish ko‘nikmalariga qarab uch oqimga bo‘linadi: birinchi oqim oddiy matnlarni o‘qish va tushunish bilan shug‘ullansa, ikkinchi oqim hikoya tahlil qiladi, uchinchi oqim esa kichik insho yozadi. Masalan, “Alpomish” ertagini o‘qib, har bir oqim o‘z darajasiga mos savollarga javob beradi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar va innovatsion uslublar keng joriy qilinmoqda. Ular orasida Yevropada “flipped classroom”(Aylanma sinf), “blended learning”(Birlashtirilgan ta’lim), loyiha asosida ta’lim, o‘yinli metodlar, hamkorlikda o‘qitish kabi shakllar mavjud. D.T. Yusufovning fikricha, pedagogik texnologiyalarni o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasiga moslashtirish, ularning faol ishtirokini ta’minlash imkonini beradi[8]. Masalan, kuchli o‘quvchilarga chuqurlashtirilgan topshiriqlar, o‘rtacha o‘quvchilarga normativ vazifalar, sust o‘zlashtiruvchilarga esa ko‘maklashuvchi materiallar beriladi.

N.F. Talizina — u o'quvchilarning individual xususiyatlarini e'tiborga olmaslik natijasida turli qiyinchiliklar yuzaga kelishini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, differensial yondashuv — muvaffaqiyatli o'qitish kalitidir. [9]

Differensial yondashuvni amaliyotda tatbiq etishda o'qituvchi birinchi navbatda o'quvchilarni chuqur o'rganadi, ularning bilim darajasini, qiziqishlarini, mustaqil ishlash ko'nikmasini tahlil qiladi. B.B. Xasanovning ta'kidlashicha, amaliyotda ko'pincha o'qituvchilar bir xil topshiriqdan foydalanishadi, bu esa ayrim o'quvchilarning o'zlashtirishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi[10]. Shuning uchun dars jarayonida guruhlariga ajratish, modul asosida dars o'tish, differensial testlar, slaydli va videodarslar yordamida individual yondashuv ta'minlanishi lozim.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarni guruhlariga ajratish shartli ravishda amalga oshiriladi, bu esa ularning o'zlashtirish darajasiga qarab yuqoriroq guruhga o'tish imkonini beradi. Talabalarni intellektual salohiyatiga ko'ra guruhlariga bo'lish o'qituvchidan o'quv materiallarini turli shakl va metodlar orqali taqdim etishni talab qiladi. Odatda, o'quv materiallari o'rta darajadagi o'zlashtirish qobiliyatiga ega talabalar uchun mo'ljallanadi. O'qituvchining asosiy vazifasi yuqori va past darajadagi intellektual qobiliyatga ega talabalar uchun qo'shimcha materiallar tayyorlashdan iborat. Yuqori darajadagi talabalar uchun qo'shimcha murakkab topshiriqlar tizimi ishlab chiqiladi, past darajadagi talabalar uchun esa o'quv materialini o'zlashtirishni osonlashtiruvchi algoritmlar, eslatmalar va yo'l-yo'riqlar tuziladi.

O'quvchilarni guruhlariga ajratishda ularning psixologik xususiyatlari, xususan, xotira, tafakkur va diqqat kabi ko'nikmalari hisobga olinadi. B.G. Ananyev psixologik individuallikni chuqur o'rganib, har bir o'quvchining o'ziga xos jihatlarini hisobga olish zarurligini asoslaydi. U differensial yondashuvda psixofiziologik individual farqlarga tayanishni taklif qiladi[11].

Differensial ta'lim jarayonida o'qituvchi nafaqat talabalarning individual xususiyatlarini aniqlab, guruhlariga ajratadi, balki ularning rivojlanishda orqada qolgan psixologik jihatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi topshiriqlar tizimini ham ishlab chiqadi.

Zamonaviy pedagogikada ta'limni texnologiyalashtirish masalasi muhim o'rin tutmoqda. S.A. Izyumova mnestik (xotira) xususiyatlar asosida differensial ta'limga yondashib, bu yondashuv o'quv faoliyatida samaradorlikni oshirishini isbotlaydi[12].

Differensial ta'lim texnologiyasi o'quv jarayonining maqsadlariga erishish uchun o'qituvchi, guruhlangan talabalar va ta'lim vositalarining o'zaro hamkorligini loyihalashtirish, tashkil qilish va boshqarish tizimi sifatida xizmat qiladi. Ushbu ta'lim shakli ikkita muhim vazifani bajaradi:

1. O'quvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlariga mos ta'lim berish.
2. O'qitish jarayonini talabalarning turli xususiyatlariga moslashtirish.

Differensial ta'lim quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- O'quvchilarni akademik yoki psixologik xususiyatlariga qarab guruhlariga ajratish.
- Guruhlarning dinamik xarakterda bo'lishi, ya'ni o'quvchilar guruhlar o'rtasida ko'chishi mumkin.
- O'quv materiallarining moslashuvchan va xilma-xil bo'lishi.
- Ta'limning individual va guruhli shakllarda tashkil etilishi.
- Ta'lim jarayonining demokratik va insonparvar xarakterga ega bo'lishi.

Differensial ta'limning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- O'quvchilarning individual xususiyatlari va qiziqishlariga mos optimal ta'lim shart-sharoitlarini yaratish.
- O'quv jarayonining samaradorligini oshirish.
- Bo'lajak pedagoglarning kasbiy faoliyatga ijobiy va ijodiy munosabatlarini shakllantirish.
- O'quvchilarning pedagogik

qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish imkoniyatini ta'minlash.

- Turli darajadagi o'zlashtirish qobiliyatiga ega talabalarda o'ziga ishonch va muvaffaqiyatga intilish hissini shakllantirish.

Differensial ta'lim o'qituvchiga qo'shimcha vazifalar yuklasa-da, uning faoliyati uchun bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Birinchidan, o'qituvchi turli darajadagi talabalar bilan ishlashning eng samarali usullarini o'zlashtiradi. Ikkinchidan, muntazam diagnostik tadbirlar o'qituvchiga o'z faoliyatini ob'ektiv baholash imkonini beradi. O'quvchilar esa individual yondashuv asosida ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Xususan, Ye.A. Yamburg individual farqlarni e'tiborga olgan holda moslashtirilgan o'qitish modelini ishlab chiqadi va uni amaliyotga joriy qilishning afzalliklarini tahlil qiladi [13]. Benjamin Bloom esa "Bloom taksonomiyasi" orqali ta'limning bosqichma-bosqich maqsadlarini aniqlash va individual rivojlanishga e'tibor qaratadi [14].

Bloom taksonomiyasi [15] — bu ta'limdagi maqsadlarni tizimli ravishda tasniflovchi model bo'lib, amerikalik pedagog va psixolog Benjamin Bloom tomonidan 1956-yilda ishlab chiqilgan. Ushbu taksonomiya o'quvchilarning kognitiv (bilish), affektiv (hissiy) va psixomotor (harakatga oid) jihatdan rivojlanishini tartibga solishga xizmat qiladi. U ayniqsa kognitiv soha bo'yicha mashhur bo'lib, bu yerda bilimlar oddiydan murakkabgacha bo'lgan bosqichlarda taqsimlanadi.

Bloom taksonomiyasining 6 bosqichi (kognitiv sohada):

1. Bilish (Knowledge) — faktlar, tushunchalar, qoidalarni eslab qolish.

- o Savol turlari: Qanday? Kim? Qachon?

2. Tushunish (Comprehension) — ma'lumotlarni sharhlash, izohlash.

- o Savollar: Bu nimani anglatadi? Misol keltiring.

3. Qo'llash (Application) — bilimni amaliyotda qo'llash.

- o Savollar: Qanday qilib...? Qaysi holatda bu ishlaydi?

4. Tahlil (Analysis) — tarkibiy qismlarga

ajratish, mantiqiy bog'liqlikni aniqlash.

- o Savollar: Nega...? Sababi nima?

5. Sintetiklash (Synthesis) — yangi tuzilma, g'oya yaratish.

- o Savollar: Agar siz... bo'lsangiz, nima bo'lardi?

6. Baholash (Evaluation) — fikr bildirish, qaror chiqarish.

- o Savollar: Siz bunga qo'shilasizmi? Nima sababdan?

Yuqori intellektual salohiyatga ega o'quvchilarda yangi bilimlarni egallash motivatsiyasi oshadi, past darajadagi talabalarda esa muvaffaqiyatga erishish istagi paydo bo'ladi.

Odatiy ta'lim metodida bugungi kun talabi darajasida yetarlicha yondashuvlar hisoba olinmayapti. Masalan: Har bir o'quvchining bilish tezligi, qiziqishlari va tayyorgarlik darajasi turlicha bo'lganiga qaramay, barcha uchun yagona dars yondashuvi qo'llanilmoqda. Bu kuchli o'quvchilarning zerikishiga, past tayyorgarlikdagi o'quvchilarning esa o'zlashtira olmasligiga olib keladi. Aqsh olimi Robert Sternberg analitik, ijodiy va amaliy intellektlarni farqlaydi va ta'limda ushbu intellekt turlariga moslashgan differensial yondashuvni taklif etadi [16]. O'qituvchilar ko'pincha har bir o'quvchining o'ziga xos bilish uslublari, nutq rivoji, o'rganishga tayyorlik darajalarini inobatga olishga ulgurmaydi. Ko'pchilik o'qituvchilar differensial yondashuvning nazariy asoslarini bilsa-da, amaliyotda qanday tatbiq etishni bilmaydi. I.S. Yakimanskaya shaxsga yo'naltirilgan ta'lim metodologiyasini ishlab chiqqan, bu esa differensial yondashuvning nazariy asosidir [17]. Yakimanskaya o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, kognitiv uslublari va ichki motivatsiyasini ta'lim jarayonining markaziga qo'yadi. Bu metodologiya o'quvchining individual tajribasi va bilim olish uslubiga asoslanadi. Masalan: 2-sinfda o'quvchilar "Tabiat" mavzusida dars o'tayotganda, o'qituvchi har bir o'quvchining qiziqishiga qarab vazifalarni farqlashtiradi. Masalan, ba'zi o'quvchilar tabiat haqida she'r yozadi (ijodiy

o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshiradi va ona tili kabi fanlarda ijodiy va shaxsiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'zbekiston ta'limida bu usul sinf ichidagi xilma-xillikni boshqarishda samarali bo'lib, o'qituvchilardan har bir o'quvchining ehtiyojlarini tahlil qilishni talab qiladi.

- Kasb-hunar ta'limi №7, 2025

RINOLALIYADA OPERATSIYADAN KEYIN O'TKAZILADIGAN KORREKSION ISHLAR AHAMIYATI

UMIDA O'TBASAROVA MEXMANOVNA

Alfraganus Universiteti oliy ta'lim tashkiloti v.b. dotsenti, PhD

MAKSUDBEKOVA XOVAJON XAMIDBEK QIZI

Alfraganus Universiteti Pedagogika va Psixologiya fakulteti Defektologiya
yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada rinolaliya bilan tug'ilgan yoki turli sabablar natijasida nutq apparatida anatomik va fiziologik nuqsonlarga ega bo'lgan bolalarda jarrohlik amaliyotidan keyingi davrda olib boriladigan korreksion ishlarning ahamiyati yoritiladi. Operatsiyadan so'ng nutq organlarining tuzilishi tiklansa-da, bolaning tovush hosil qilishi, nafasni to'g'ri boshqarishi hamda artikulyatsiya jarayonida barqaror ko'nikmalar shakllantirilishi uchun maxsus logopedik mashg'ulotlar zarur bo'ladi. Maqolada logopedik mashqlar, nafas va ovoz ustida ishlash, artikulyatsion gimnastika, fonematik eshituvni rivojlantirish kabi usullarning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, korreksion ishlarning erta boshlanishi bolaning nutq rivojiga ijobiy ta'siri, psixologik moslashuvi va ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirishi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: rinolaliya, jarrohlik amaliyoti, nutq apparati, korreksion ishlar, logopedik mashg'ulotlar, artikulyatsiya, nafas mashqlari, fonematik eshituv, nutq rivoji.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение коррекционной работы, проводимой после хирургического вмешательства у детей с ринолалией, возникающей вследствие врождённых или приобретённых анатомо-физиологических дефектов речевого аппарата. Несмотря на восстановление строения органов речи после операции, для формирования правильного звукопроизношения, дыхания и устойчивых артикуляционных навыков необходимы специальные логопедические занятия. В статье анализируется значение логопедических упражнений, работы над дыханием и голосом, артикуляционной гимнастики, развития фонематического слуха. Кроме того, подчеркивается, что раннее начало коррекционной работы положительно влияет на речевое развитие ребёнка, способствует его психологической адаптации и расширяет возможности успешного общения в социуме.

Ключевые слова: ринолалия, хирургическое вмешательство, речевой аппарат, коррекционная работа, логопедические занятия, артикуляция, дыхательные упражнения, фонематический слух, развитие речи.

Kirish. Nutq insonning ijtimoiy hayotida, shaxs sifatida shakllanishida va jamiyatda faol muloqot olib borishida muhim vosita hisoblanadi. Nutq buzilishlari, xususan rinolaliya, bolalarning nafaqat muloqot jarayoniga, balki ularning psixologik holatiga, o'ziga bo'lgan ishonchiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Rinolaliya nutq apparati tuzilishidagi anatomik va fiziologik nuqsonlar oqibatida paydo bo'lib, tovushlar talaffuzi va ovoz tembrida sezilarli buzilishlarni yuzaga keltiradi.

So'nggi yillarda jarrohlik amaliyotlari yordamida rinolaliya muammosini bartaraf etish bo'yicha samarali natijalarga erishilmoqda. Biroq operatsiya yakka o'zi to'liq ijobiy natija bermaydi. Chunki anatomik tuzilma tiklangani bilan nutq funksiyasining me'yoriy rivojlanishi uchun maxsus logopedik va korreksion mashg'ulotlarni olib borish zarur. Shu bois operatsiyadan keyingi davrda nutqni tiklashga qaratilgan korreksion ishlarning o'rni beqiyosdir.

Mazkur tadqiqotda rinolaliyada

operatsiyadan keyin o'tkaziladigan logopedik mashg'ulotlarning ahamiyati, ularning bolaning nutq rivojiga, psixologik moslashuviga va ijtimoiy faoliyatida muvaffaqiyat qozonishiga ta'siri tahlil qilinadi.

Rinolaliya (grekcha so'zdan olingan bo'lib, rhinos-burun, lalia-nutq) nutq apparatining anatomik va fiziologik kamchiliklari sababli ovoz tembri va tovushlar talaffuzidagi buzilishdir. Rinolaliyani o'rganish tarixi juda uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib o'tdi. Muommoni o'rganishda vrachlar, psixologlar, defektologlar o'zlarining katta hisslarini qo'shdilar.

Lab va tanglay yoriqlari bilan izohlanadigan rinolaliya tibbiyot va logopediyaning turli tarmoqlari uchun xirurg-stomatologlar, ortodontlar, psixonevrologlar, logopedlar uchun muammo, ahamiyatga molik o'rganish obyekti, predmeti hisoblangan.

Rinolaliya hosil bo'lishiga ko'ra dislaliyadan farq qiladi, ya'ni rinolaliyada tovushlarni burun-dimog' bilan bilan tallafuz qilish hollari kuzatiladi. Rinolaliyada tovushlar artikulyatsiyasi, fonatsiya, tovush hosil bo'lish mexanizmlari jiddiy ravishda normadan chetga chiqadi.

Normal fonatsiya bo'lganda kishida burun tovushlaridan tashqari nutqdagi hamma tovushlarni talaffuz qilish vaqtida burun-halqum va burun boshlig'ining bo'g'iz va og'iz boshlig'idan ajralish ro'y beradi.

Nutq jarayonida yumshoq tanglay uzluksiz ravishda turli balandlikka ko'tariladi va tushadi, bu holat tovushlar talaffuziga bog'liqdir. Unli tovushlar tallafuzida tanglay halqum undosh tovushlar talaffuziga nisbatan kamroq birlashadi. Tanglay –halqumning eng kuchsiz birlashishi “v” undosh tovush talaffuzida, eng kuchli birlashish “s” undosh tovush talaffuzida kuzatiladi.

Rinolaliya bo'yicha dastlabki ilmiy ishlar shifokorlar tomonidan yozilgan. Ularning harakatlari tanglay bo'rtmasini to'liq tiklashga qaratilgan edi, qayta hosil qilingan tanglay pardasi yetarli darajada uzun va haraktachan

bo'lishi va halqumning orqa devori uchun birika olishi lozim. N.I. Pirogov (1884), N.V. Voronovskiy (1875) P. Subbotin (1895) M.I. Paykin (1996) o'zlarining ishlarida operativ tadbirlar ta'sirida tanglay razmeri qay darajada o'zgarishi, tanglay razmerlarining qaysi ko'rsatkichlari manqalanishdagi logoterapiyaga yaxshi ta'sir ko'rsatkichi kabi masalarni muhokoma qilganlar.

Nuqson mohiyatini va uni bartaraf etish imkoniyatlarini tibbiy va pedagogik hamda tibbiy tomondan o'rganish ochiq manqalanishda nutq buzilishlarini bartaraf etuvchi pedagogik metodlardaikki yo'nalish vujudga keldi.

Ularning birinchi-nemis yo'nilishi bo'lib Germaniyada va boshqa qator mamlakatlarda qabul qilingan (G. Gutsmon 1924, G. Arnold 1959, M.M. Vankevich 1929, V.A. Koretnikova 1927, M.E. Xvatsev 1931-1959) Qo'llaniladigan mashqlar qisman tarang, kuchli xarakteri bo'ladi. Shundan keyin esa artikulyatsion va nafas terininggi bo'yicha mashqlar kiritilar edi. Ikkinchi yo'nalish shartli ravishda fransuz yo'nalishi deb atalib, to'g'ri nafas olish va ovoz hosil qilish tamoyiliga iasoslanadi. (S. Borel-Mezoni, 1929) Nutq mashqlarining asosi yuqori balandlikdagi ovozni qo'yish hisoblanadi. Baland nutq ovoz bo'shlig'ining barcha ichki qismlarda qattiq inervatsiya paydo bo'lib tanglay pardasining faolligini ortadi. 1952-1955 yillarda A.G. Ippolitova tomonidan rinolaliklar bilan ishlash tajribasini “Ochiq manqalanish va psevdobulbar paralich logopedik ish usullari” va “Ochiq manqalanishda logopedik ish usullari” maqolalarida umumlashtiradi.

Ovoz —bu insonning ovoz apparati hosil qiluvchi turli tovushlar yig'indisidir. Ovoz nutqiy, kuylovchi va shivirlovchi bo'ladi. Inson baqirishi, ingrashi, turli tovushlarda taqlid qilishi mumkin. Ovoz nutqning ifodaliligi, emotsionalligi va mazmuni ahamiyatini ta'minlovchi vositalardan biri bo'lib, u nutqning eshitilishini ta'minlaydi. Shu sababli, ovoz buzilishlari natijasida bolaning nutqida kamchilik kuzatiladi va atrofdagilarga o'z fikrini to'liq bayon etishga to'sqinlik qiladi

Tanglay yoriqligi anatomik nuqson sifatida burun, hiqildoq, bo'yin bo'shlig'ining rezanatorlik tuzilishini asimmetrik holatiga olib keladi. Yumshoq tanglay mushaklarining anatomik va funksional asimmetriyasi vaqt utishi bilan ovoz boylamlarining funksional asimmetriyasiga olib keladi va bu xol ovoz kuchini pasaytiradi, uni qisilgan, zaif ovoz xoliga kelishiga sabab bo'ladi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan patologiya ovoz sifatleri rinolaliya va rinofaniyada bemorlarning nutqiy nafas olishini qiyinlashtiradi. Natijada tanglay yoriqliklarida ovoznining jarangdorligi va fonatsiya mexanizmi o'ziga xoslik kasb etadiki, uni M.Zeyeman mustaqil nuqson sifatida ta'riflab, «palatin disfaniyasi» va «palatofaniya» deb nomlaydi. Yuqorida qayd etilgan muomalardan kelib chiqqan holda rinolaliya va rinofaniyada olib yuboriladigan korreksion-pedagogik ish jarayonida ovoz buzilishlarini korreksiyalashga alohida e'tibor beriladi. Bu tadbirlarning asosiy maqsadi ovoz tembrini normalashtirish, bolalarni tabiiy ovozini rivojlantirish, ovoz apparati xastaliklarida xiqildoqning harakat funksiyalarini tiklash va to'g'ri ovoz hosil qilishni tarbiyalash.

Operatsiyadan so'ng ovoz ustida olib boriladigan ishlar quyidagilardan iborat: nafas gimnastikasi; to'g'ri ovoz hosil qilish malakalarini tarbiyalash; ovoz diapazonini kengaytirish; uni kuchini oshirish, shuningdek, hiqildoqning harakat funksiyasidagi buzilishlarini kompensatsiyalash.

Operatsiyadan keyingi logopedik ishning o'ziga xos xususiyatlari

Uranoplastikadan keyin logopedik mashg'ulotlarga jalb qilinadi. Rinolaliklar o'z tarkibi bo'yicha bir xil emas. Bu logoped bilan mashg'ulotlardagi operatsiyagacha bo'lgan tayyorgarlikning sifatiga va operatsiya natijalariga bog'liqdir.

Operatsiyalar natijasi har xil bo'lishi mumkin. Uranoplastika yaxshi natija berga holatlarda yumshoq tanglay to'liq shakillanadi, ya'ni u yetarli darajada uzun va harakatchan bo'ladi, ko'tarilganda halqumning orqa devori

bilan o'zaro tutashadi. (Passavan valigi bilan). Aksariyat hollarda esa yumshoq tanglay uranoplastikadan keyin ham qisqaligicha qoladi, halqumning orqa devori bilan uning tutashi yuz bermaydi. Buning oqibatida tanglay-halqum tortmasi yuzaga kelmaydi. Ayrim hollarda. Buning oqibatida tanglay da chandiq (tanglayning yetarli o'smagan joylari) qoladi, takroriy operatsiyalar qilish zarurli yuzaga keladi.

Bevosita ovoz mashqlarining I bosqichida fonemalarni nutqga kuyishdan boshlanadi. II bosqichda esa tanglay pardasini harakatlanchanligini oshirish maqsadida vokal mashqlari sifatida davom ettiriladi, meyorida qo'shiq kuylash vaqtida tanglay pardasi tonusi oshishi bilan birgalikda keskin ravishda ortib boradi. Bunda yumshoq tanglay reflektor ravishda tepaga kutiriladi.

Vokal mashqlari tanglay pardasini kengaytiradi, bir vaqtning uzida xalqum mushaklarini ham tormozlaydi, ham faollashtiradi, bolani og'izini katta ochishga majbur qiladi, tovush kuchini ortiradi. Fonapedik mashqlarni o'tkazish metodikasi va uning izchilligi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

II bosqichda bu mashqlarda quyidagi unlilarni qo'shiq qilib aytiladi: avval «a» va «e» tovushlari, 2-3 mashg'ulotdan so'ng «o» tovushi, bir xaftadan so'ng «i» va oxirida «u» tovushi.

Vokal mashqlari yumshoq tanglayda sezilsiz harakatlar yuzaga kelganda, unli tovushlarni takrorlagach, 3-4 chi mashg'ulotlardan boshlab o'tkaziladi.

Tanglay pardasi mutloqo harakatsiz bo'lsa yoki uni yon chekkalari salgina tebransa «a» va «e» unlilari bir notada kuylanadi. Bola uchun meyorli bo'lgan yuklamani aniqlash uchun dastlabki mashg'ulotlar logopedning nazorati ostida bajariladi. Odatda unli tovushlar 2-3 martadan bir kunda 12 marta fortepiano jo'rligida kuylanadi. Unlilarni kuylash quyi notalardan boshlanadi.

Vokal mashqlarda har bir o'quvchi qat'iy differensial ravishda tanlanishi kerak, chunki

bu mashqlar jarayonida ovoz apparati barcha bo'limlari ishtirok etadi va ularni ayniqsa qo'rqmasdan va toliqmasdan ishlashlari katta ahamiyatga ega. N.F.Lebedeva va G.Yermolayevning ko'r-satishlaricha, bolalarning ovozini maksimal darajada asrash kerak. Buning uchun quyidagi talabalarga rioya qilish kerak:

- faqat yoshiga mos bo'lgan diapazonda kuylash;
- o'z yoshiga mos keladigan diapazonning chegara notalarini kuydymaslik;
- qisqa kuyli frazalarda kuylash;
- zo'riqishsiz va baland bo'lmagan ovozda kuylash.

- Bu talablar bola organizmining anotomik va fiziologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tanlangan bo'lib, bu talablarga rioya qilmaslik ovoz funksiyasining buzilishiga olib keladi.

Vokal mashqlarini tanlashda bolalar ovozinig o'rtacha diopozoni jadvaliga asoslanish kerak (V.G.Yermolayev va N.F.Lebedeva).

3-4 yoshda - mi - sol

5-6 yosh - mi - si

7-10 yosh -re-re

10-14 yosh - mi - re

Vokal mashqlarni to'g'ri olib borilishi natijasida asta-sekin qushiq kuylash davomida u yoki bu tovushda manqalanish bartaraf etilsa keyinchalik manqalanish butunlay qolib ketadi.

Tovushlar talaffuzini korreksiyalash fonopedik mashqlar bilan paralel ravishda olib boriladi.

Ovoz hosil qilish apparatida kamchiliklar kuzatilmagan bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulot unli tovushlarni talaffuz qilishdan boshlanadi. Avval alohida tanlangan unli tovushlar mashq qilinadi, so'ngra ularning birikmasi talaffuz qilinadi. Unli tovushlarning nutqqa quyish quyidagi izchilikda amalga oshiriladi: a,e,o,u,i.

Bola unli tovushlarni logopeddan so'ng, uning fonatsiya holatiga taqlid -qilgan holda talaffuz qiladi. Bunda bolaga to'g'ri va uning

imkoniyatlariga mos keladigan instruksiyalarni berish kerak. Bunday mashg'ulotlar davomida bolani og'zini katta ochishiga, til uchini pastki tishlar tomon harakatlantirishga, to'g'ri va zo'riqishsiz ovoz chiqarishga ahamiyat berish kerak.

Kattalar va o'smirlarda fonosteniya yoki hiqildoqning ichki mushaklarida parez hollari kuzatilganda korreksion-pedagogik ish jarayonida ovoz apparatining turli buzilishlarida ovozni tiklashda fonopedik mashqlardan foydalaniladi.

Bunda tuzatuvchi ishlar quyidagi izchilikda olib boriladi:

- lab gormoshkasiga puflash;
- «murash»;
- juft bo'g'inlarni talaffuz qilish;
- «m» tovushi birikmalarini uzoq vakt talaffuz qilish;
- unli tovushlar birikmalarini bir, ikki, uch, to'rt va izchilikda talaffuz qilish;
- ma, mo, mu, me, mi bo'g'inlaridan boshlab so'zlarda to'g'ri ovoz qo'yish malakalarini mustahkamlash;
- frazali mashqlar;
- matnlarnio'qish;
- vokal mashqlari.

Bo'yin va bo'g'iz muskullarini bo'shashtirish, faollashtirish bo'yicha qo'yidagi mashqlari olib boriladi:

- birinchi holat-barmoqlar bir-biriga birikgan holda boshini orqasiga quyiladi va bosh orqaga harakatlantiriladi;
- birinchi holat-barmoqlar musht holida daxanimizga itariladi va bosh oldinga harakatlantiriladi;
- birinchi holat-kaftlar bilan quloqlarni berkitib yon tomonlarga boshni harakatlantirish;
- bir vaqtning o'zida ikki lunjni shishirish;
- til uchini yumshoq tanglayga tekkizish;
- pastki jag'ni yon tomonlarga, oldinga harakatlantirish. Jag'larni birlashtirish.
- esnash imitatsiyasi.

Bu mashqlar kompleksini mustaqqil ravishda uyda kun davomida 6 marta, har bir mashq 4-5 marta bajarish tavsiya etiladi.

Rinolaliyada nutq kechikib rivojlanadi, ya'ni birinchi so'zlar ikki yoshda va undan keyin paydo bo'ladi. Nutq o'ziga xos sifatli xususiyatlarga ega bo'ladi. Impressiv nutq nisbatan normal rivojlanadi, ekspressiv nutqda ahamiyatli o'zgarishlar bo'ladi. Birinchi navbatda bemorlar nutqining kam tushunarligini ta'kidlash zarur. Og'iz bo'shlig'ida tilning nuqsonli holati natijasida undosh tovushlar til uchi holatining o'zgarishi va yuz muskullarining ortiqcha faollashuvi hisobiga hosil bo'ladi. Til uchi holatini bu kabi o'zgarishlar nisbatan doimiy bo'lib ma'lum bir tovushlarning artikulyatsiyasi bilan o'zaro munosabatda bo'ladi. Bemorlar uchun ba'zi undosh tovushlarning talaffuzi katta qiyinchilik tug'doradi, ya'ni l, t, o, ch, sh, j, r tovushlari uchun yuqori tishlar va alveollar oldida zaruriy to'siq yarata olmaydilar, s, z tovushlarining talaffuzi uchun pastki tishlar oldida to'siqni yarata olmaydilar, s, z tovushlarining talaffuzi uchun pastki tishlar oldida to'siqni hosil qilmaydilar va og'izdan nagas chiqara bilmaydilar. Shuning uchun rinolaliklarda sirg'aluvchi va shovqinli undosh tovushlar talaffuzi o'ziga xos jaranglashga ega bo'ladi. K, g tovushlari umuman yo'q bo'ladi, yoki xarakterli portlash ular o'rnini bosadi. Unli tovushlar tilning orqa tortilishi va havoni burundan chiqishi bilan talaffuz qilinadi va sustlashgan lab artikulyatsiyasi bilan xarakterlanadi. Shu tarzda unli va undosh tovushlar kuchli burun ottenkasi bilan shakillanadi. Ularning artikulyatsiyasi ahamiyatli darajada o'zgargan bo'ladi va tovushlar o'zaro aniq differensiralashmagan bo'ladi. rinolalik nutqining tinglovchi uchun umumiy xarakteristikasi burun ottenkasi xirillashgan tovushlardir. Bunda jarangsiz tovushlar x tovushiga yaqin holda, k, g frikativ tarzda ulardan lab va lab tishlari matn tovushiga yaqin oldingi lab tovushlari n tovushiga o'xshatilib jaranglashi modifikatsiya qilingan bo'ladi. Ba'zida rinolaliyalar nutqidagi artikulemalar normaga juda yaqin bo'ladi, lekin shunga qaramay ularning talaffuzi eshituvchi tomonidan nuqsonli deb idrok

qilinadi, chunki nutqiy nafas olish buzilgan bo'ladi artikulyatsiyasi va tovush effektiviga ta'sir qiluvchi yuz muskullarining ortiqcha kuchlanish paydo bo'ladi. Rinolaliyada tovushlar talaffuzi yalpi (total) buzilgan bo'ladi. Bemorlarda nuqson mavjudligini mustaqil anglash odatda bo'lmaydi yoki tanqidiylik ko'zi bilan qarash pasaygan bo'ladi. Nutqning magnit yozuvlarini eshitib chiqish bemorlarni jiddiy logopedik mashg'ulotlarga stilmullashtiradi. Rinolaliyada nutq faoliyati strukturasida fonetiko-fonematik tizim nuqsoni buzilishning asosiy, yetakchi zvenosi bo'lib hisoblanadi. Nutqni fonetik jihatdan jihozlashni buzilishi birlamchi hisoblanib, u nutqning leksik-grammatik tuzumining shakillanishiga birmuncha ta'sir qiladi, lekin chuqur sifatida o'zgarishlari odatda rinolaliyaning boshqa nutq buzilishlari bilan birga kelishida kuzatiladi. Rinolaliyada nutqning to'liq bo'lmaganligi barcha psixik funksiyalarning shakillanishiga va birinchi navbatda shaxsning kamol topishiga ta'sir qiladi.

Amaliyotda ko'piroq lab tanglaydagi yoriqlar kuzatiladi. Tanglay yoriqlari shakllari favqulodda xilma-xil bo'lib, ularning hammasi nutq buzilishiga olib keladi.

Lab yoriqlar labning qisman va to'liq yoriqliklariga ajratiladi. Qisman lab yoriqligi faqat lab chetida bo'ladi, ya'ni nuqson pastki burun tirqishiga yetib bormaydi. Agar yoriqlik burun tirqishining pastki sohasini ba'zan burun yo'lini oldingi uchini qamrab olgan yoriqlik to'liq hisoblanadi. Tanglaydagi tug'ma yoriqliklarning bo'lishi bolaning jismoniy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Nuqson qanchalikkeng bo'lsa, bola shunchalik ko'p rivojlanishiga buzilishiga ega bo'ladi. Tanglayning qo'pol nuqsoni bilan tug'ilgan bolalar anamnezida ularga ko'krak tutishini iloji bo'lmagani qayd qilindi. Emizishga uringan sut nafas yo'liga tushib bolani nafasi ichiga tushib ketadi. Bolalarni qoshiqchadan ovqatlantirishga o'tilgan bu usulda ham ovqat rivojlanib yetmagan tanglayga burun bo'shlig'iga burun halqumga nafasyo'llariga

tushib ketadi. Yuqorida aytganimizdek tug'ma tanglay yoriqlaribor bolalar surish harakatlarini bajaraolmaydilar natijada ularda tug'ma surish refleksi so'nib boradi, butun yuz muskulaturasi tivojlanishi susayadi.

Tanglay yoriqlarini mavjudligi bolaning fizologik hafas olishni yomonlashitradi. Tug'ma yoriqligi bor bolalar o'z nuqsoniga instinktiv ravishda moslanishiga majbur bo'ladilar. Bu moslanish tilning nuqsonlari butun artkuyatsion apparati muskullari noto'g'ri muskuliy bog'liqligini keltirib chiqaradi. Rinolaliyada nutq apaparati muskullari anatomik jihatdan saqlangan bo'lsa ham ,harakatlar o'zlarining sustligi, tormolanganligi bilan ajralib turadi.

Ko'pincha rinolaliya eshitishning zaiflashuvi kuzatiladi. Bu narsa ovqatni yevstaxiyev trubalariga tushib u yerda eshitish traktida shamollash jarayonlarini keltirib chiqarishi bilan bog'liqdir. Eshitishni pasayishi turli xil darajada bo'lishi mumkin (L.V.Derbanyuk1966, V.V. Messina1971, V.S. Dmitrev, R.L.Lando 1969). Shu tariqa tug'ma

lab va tanglay yoriqlari mavjudligida u yoki bu darajada bolaning ovqatlanishi uning fizologik va nutqiy nafasi buziladi, yuz muskullarining faoliyati xarakteri o'zgaradi, eshitish qoboliyatining pasayishi kelib chiqadi, tilning og'iz bo'shlig'ida noto'g'ri holati sabillashadi. Tabiiyki bularning hammasi bola nutqning ta'sir qiladi.

Xulosa. Operatsiyagacha bo'lgan davrda boshqa metodika bo'yicha logopedik yordam olganlar. Uranoplastikadan keyin logopedik mashg'ulotlarda ishtirok etish vaqti ham har xildir. Har bir aniq holarda ushbu barcha omillarni hisobga olish uranoplastikadan keyin bo'ladigan logopedik ishlarning aniq yo'llarini izlash imkonini beradi. Logopedik ishlarning imkoniyatlari takroriy operatsiysiz qisman mavjud bo'lgangik nuqsonlarni bartaraf qilishga va bola nutqini to'g'ri nutqni to'g'rilashga yordam beradi. Xirurgik tadbirlar esa bola to'g'ri nutqqa ega bo'lishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Po'latxo'jayeva M.R. Defektologiyaning klinik asoslari. O'quv qo'llanma. - T.: TDPU - 2013.
2. Алимов Х.А., Манасыпова И.Х. Некоторые вопросы организации и развития психиатрической помощи в Узбекистане. Труды Ташкентской психиатрической больницы. III том. - T.: 1996.
3. Аграновский М.И. Общая медицинская психология и психопатология. Андижан. «Андижон», 2004.
4. Sodiqova Q., Aripova S.X., Shaxmurova G.A. Yosh ftziologiyasi va gigiyenasi. - T.: «Yangi asr avlodi», 2009.
5. McGill-Franzen A., Allington R.L. (Eds.) Handbook of Reading Disability Research. Routledge, 2011. 522 p.
6. David Ronald. Clinical Pediatric Neurology. Third edition. Demos Medical Publishing, 2009. - 640 p.
7. Armstrong D., Halliday W., Hawkings C., Takashima S. Pediatric Neuropathology: A Text-Atlas. Springer Japan, 2007. - 426.
8. Aytmetova S.Sh. Yordamchi maktab o'quvchilarining psixik rivojlanish xususiyatlari. - T: «O'qituvchi», 1984.
9. Mamedov K., Po'latova F. Oligofrenopedagogika. - T.: TDPU, 1996.
10. Mamedov K, Shoumarov G', Podobed V. Psixik rivojlanishi sustlashgan bolalar haqida. - T.: 1999.

KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA AMALIYOT VA NAZARIYANING INTEGRATSIYASI

MAMAJONOVA KAMOLA AKRAMOVNA
JDPU, tayanch doktorant

Annotasiya: Maqolada kasb-hunar maktablarida o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda integratsiyalashgan amaliyotlarni tashkil etishning mazmuni va ahamiyati yoritilgan. Unda o'quv, ishlab chiqarish va diplom oldi amaliyotlarining yagona tizimda uyg'unlashtirilishi, "Science – First skills – Professional skills" modeli orqali nazariya va amaliyot integratsiyasi hamda dual ta'lim doirasida o'quvchilarni ish muhitiga tayyorlash usullari tahlil qilingan. Maqolada ta'lim muassasasi va korxona hamkorligiga asoslangan metodik yondashuvlar, baholash mezonlari va integratsiya komponentlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Kasbiy kompetensiya, integratsiyalashgan amaliyot, dual ta'lim, o'quv amaliyoti, ishlab chiqarish amaliyoti, professional ta'lim, o'quv ustaxonasi, nazariya va amaliyot integratsiyasi.

O'quvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorlanishida amaliyot asosiy tarkibiy qism hisoblanadi. U nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni ijodiy qo'llashga, shuningdek, kasbga bo'lgan qiziqishni shakllantirishga xizmat qiladi. Professional ta'limda amaliyotni tashkil etishda ikki asosiy yondashuv mavjud: birinchisi – uzluksiz amaliyot bo'lib, o'quv jarayoniga doimiy ravishda integratsiyalashgan; ikkinchisi esa – nazariy ta'limdan so'ng ishlab chiqarish amaliyotini korxonalarda tashkil etishni nazarda tutadi.

Bugungi kunda o'quv, ishlab chiqarish va diplom oldi amaliyotlari ta'lim muassasalari o'quv rejasining ajralmas qismi sanaladi. O'quv amaliyoti o'quvchilarning amaliy kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish, boshlang'ich tajriba orttirish va umumiy hamda kasbiy malakalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Ushbu amaliyotlar tegishli kasbiy modullar doirasida, o'quv mashg'ulotlari va ustaxonalarida bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarish amaliyoti esa o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini chuqurlashtirish va amaliy tajribaga ega bo'lishlariga yo'naltirilgan bo'lib, u

mutaxassislik modullariga asoslanadi. Diplom oldi amaliyoti – mustaqil ishlashga tayyorlikni tekshirish, chuqurroq tajriba to'plash hamda bitiruv malakaviy ishiga tayyorgarlik bosqichidir. Bu jarayonlarda ish beruvchilar faol ishtirok etadi va amaliyot natijalariga baho beradi.

O'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda amaliyotlarni integratsiyalab tashkil etish ya'ni integratsiyalashgan amaliyotlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Integratsiyalashgan amaliyot – bir xil natijaga xizmat qiladigan turli faoliyat, bosqich va mutaxassisliklarni yagona, uzviy boshqariladigan tizimga birlashtirish jarayonidir. Bunda maqsad — resurs va bilimlarni ko'p tarmoqli emas, balki o'zaro bog'langan holda boshqarib, muammoni "bitta tizimdan" turib kompleks yechish.

Bir so'z bilan aytganda, integratsiyalashgan amaliyot — bu ta'lim va ishlab chiqarish jarayonini yagona o'qitish kontekstida birlashtirish orqali o'quvchilarga amaliy ko'nikmalarni egallash va nazariy bilimni o'zida boyitish imkonini beradigan zamonaviy pedagogik yondashuv.

Integratsiyalashgan amaliyotning asosiy

xususiyatlari:

- Multidisiplinarlik – o‘quvchi va o‘qituvchilar o‘zaro aloqa qilish orqali bir jamoa bo‘lib ishlaydi;

- Tizimlilik – xar bosqich keyingisini to‘ldiradi;

- Hamkorlik va muvofiqlik – ma’lumot, qaror va javobgarlik bo‘linishi aniq belgilanadi;

- Natijaga yo‘naltirilganlik – sifat, tejamkorlik va foydalanuvchi qadriyatlarini bir vaqtning o‘zida oshirish.

Professional ta’limda auditoriya mashg‘ulotlari, o‘quv va ishlab chiqarish amaliyotlari maqsad va vaqt jihatdan farqlanadi. O‘quv amaliyoti ta’lim muassasasida, ishlab chiqarish amaliyoti esa korxonalar bilan tuzilgan shartnomalar asosida o‘tkaziladi. Bu jarayonda o‘quvchi yangi sharoitga moslashadi. Shu bois, integrasiyalashgan amaliyotlarni tashkil etish — ya’ni dual ta’lim shaklida yagona tizimda uyg‘unlashtirish zarur bo‘lib, u ta’lim dasturi bilan real ish muhiti o‘rtasidagi aloqani kuchaytiradi. Integratsiya oddiy birlashma emas, balki o‘zaro aloqalarni kuchaytiruvchi, tarkibiy o‘zgarishlarni nazarda tutuvchi yondashuvdir.

Bir qator komponentlar majmuasi

asosida ta’lim muassasasi va korxona ta’lim integrasiyasining algoritmini quyidagi elementlar majmuasi asosida qurish mumkin:

- ta’minlash - amaliyotning barcha bosqichlari (tayyorgarlik, asosiy yakuniy) oldindan rejalashtiriladi va izchil amalga oshiriladi;

- fanlararo aloqalarni mustahkamlash - har xil fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish va o‘quvchilarga bilimlarni keng doirada ko‘rsatish imkonini beradi;

- amaliyot maqsadlarini aniq belgilash - o‘qituvchi amaliyotning asosiy maqsadlari va natijalarini oldindan belgilaydi, bu esa amaliyotni mazmunini samarali tashkil etishga yordam beradi;

- o‘quvchilarni amaliyot jarayoniga jalb qilish - amaliyotlarni qiziqarli va turli xil usullar bilan tashkil qilinishi o‘quvchilarning motivasiyasini oshiradi va h.

Ushbu qadamlar integrasiyalashgan amaliyotni yanada to‘liq va samarali amalga oshirishga, o‘quvchilarning yuqori sifatli kasbiy tayyorgarligini ta’minlashga yordam beradi.

Bunda o‘quv dasturlari kasbiy o‘rgatuvchi modullar sifatida yaratiladi (1-jadval).

1-jadval

Ta’lim muassasasi va korxonalar integrasiyasida didaktik modullarni yaratish bosqichlari

Bosqich-lar	Ta’lim turi	Amaliy ishlar	KHM va korxonalarning roli	O‘quvchilar natijalari
1-bosqich	Nazariy ta’lim	Asosiy bilimlar	O‘quv dasturlarini yaratish	Bilim va ko‘nima olish
2-bosqich	Amaliy ta’lim	Amaliy topshiriqlar	O‘quv amaliyotini tashkil etish	Mutaxassislikka moslashuv
3-bosqich	Malaka-viy amaliyot	Amaliyotda ishlash	Dual tizim asosida hamkor korxonalarda amaliyot (o‘quv va ishlab chiqarish)	Ishlab chiqarishda tajriba orttirish

O‘quv va ishlab chiqarish maliyot dasturini ishlab chiqishda nafaqat amaliy mashg‘ulotlarning mazmuni katta ahamiyatga ega bo‘lib, ularni tanlash, Davlat ta’lim standarti va mutaxassislikning malaka talablaridan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi kerak.

Bu o‘z navbatida professional ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini egallashlariga qo‘yilgan talablarni belgilaydi.

Quyida “Science – First skills – Professional skills” uchburchagini nazariya

(auditoriya mashg'uloti), o'quv amaliyoti (korxona) jarayonlarini bir paytda bog'laydigan (KHM ustaxonasi) va ishlab chiqarish amaliyoti integrasiya modeli sifatida izohlymiz (2-rasm)

2-rasm. “Science – First skills – Professional skills”
uchburchagi

Bunda: Burchaklarda: Science (Nazariya) – fundamental bilim; First skills (Ustaxona) – amaliy-kasbiy mahoratlar; Professional skills (Korxona) – real muhitda jamoada ishlash, muloqot.

Yon tomonlar: Science ↔ First skills – kasb-hunar maktabidagi auditoriya va o'quv amaliyot mashg'ulotlari - Workshop; First skills ↔ Professional skills – ishlab chiqarish amaliyotidagi real ta'lim jarayoni - Production; Professional skills ↔ Science – auditoriyaga qaytish va xulosa (natijani baholash) bosqichi - Reflection Stage.

Markaz: “Integrated Competency” – uch blok barqaror uyg'unlashganda paydo bo'ladigan kompleks natija.

Shu uchburchak sxemasi orqali “o'quv” va “ishlab chiqarish” amaliyotlari fazoviy va metodik jihatdan bir vaqtda uyg'unlashtirilishini vizual ko'rish mumkin.

Ketma-ketlikaniq: Workshop → Production → Classroom – o'quvchi avvalo auditoriyada nazariy bilimlarni oladi, ustaxonada amaliy mashq qiladi, korxonada sinovdan o'tadi, so'ng natijani auditoriyada tahlil qiladi.

Ishlab chiqarish o'zagi: First skills ↔ Professional skills tomoniga Production yozilishi kasb-hunar maktabidagi ustaxona va korxonadagi sex o'rtasidagi uzviy ko'prikn belgilaydi.

Xulosa joyi: Classroom yozig'i Science ↔ Professional skills tomonida turadi, ya'ni korxona tajribasi auditoriyaga qayta olib kelinadi.

Bu – amaliy-kasbiy integrasiya (work-based learning integration) bo'lib, o'quv muassasasi (maktab) va ishlab chiqarish korxonasini bir xil texnologiya, bir xil standart va yagona baholash tizimi orqali to'g'ridan-to'g'ri bog'laydi.

O'lchov	Nima bog'lanadi?	Integrasiya turi
Mazmun	Nazariya ↔ amaliy ko'nikma ↔ ish jarayoni	<i>Kurrikulum integrasiyasi</i> (content alignment)
Joy	Maktab ustaxonasi ↔ korxona tsexi	<i>Fazoviy (spatial) integrasiya</i>
Vaqt	Bir hafta – bir sikl (2 + 3 + 1 kun)	<i>Xronologik integrasiya</i>
Texnologiya	Bir xil uskuna, bir xil ish usuli	<i>Texnologik integrasiya</i>
Baholash	Ustaxona va korxonada BKMLarni baholash	<i>Boshqaruv-baho integrasiyasi</i>

. Dual shaklidagi ishlab chiqarish amaliyoti integrasiyasini tashkil qilish va o'tkazish umumiy holda quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi tavsiya etiladi:

Ta'lim shakli (Dual ta'lim) bilan integrasiya:

1. Haftalik blok-grafik

- Dushanba–Seshanba: $\frac{1}{2}$ kun nazariya, $\frac{1}{2}$ kun ustaxona

- Chorshanba–Juma: to'liq kun korxonada

- Shanba: 1 soat umumiy tahlil, xulosa

2. Bitta malaka = bitta «uchta qadam»

- Kasb-hunar maktabida bilim, ko'nikma oladi → KHM ustaxonasida amaliyot o'taydi (malaka shakllanadi) → korxonada ishlab chiqaradi (kompetensiya rivojlanadi).

KHM–korxona iintegrasiyasi quriladi. O'quvchi kasb-hunar maktabida o'rganganini o'zgarishsiz holda ish joyiga olib o'tadi.

Ikkala tomon bitta natijaga xizmat qiladi. KHM – bilim va xavfsizlikni, korxona – real mahsulot va sifatni ta'minlaydi.

Baho umumiy. KHM ustaxonasidagi va korxonadagi ishlab chiqarish amaliyotida bajarilgan ishlar bitta reytingga qo'shiladi.

Dual shakldagi dasturning umumiy maqsadi: Nazariya va amaliyotni birlashtirib, kasb-hunar maktablarida o'qitish davomida

egallangan ko'nikmalarni korxonalardagi ishlab chiqarish sharoitlarida amalda sinovdan o'tkazish va takomillashtirish.

Asosiy vazifalar:

- Nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan boyitish

- Dual ta'lim orqali amaldagi ish sharoitlariga o'tish

- Integratsiyalashtirilgan loyihalar, murabbiylik va monitoring tizimi orqali doimiy rivojlanishni ta'minlash

Amaliyotni dual ta'lim shaklida tashkil etish mumkinligi to'g'risida bayon etilgan ilmiy-uslubiy asoslar orqali nazariy mashg'ulotlar, o'quv amaliyoti va ishlab chiqarish amaliyotini birtizimda uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda chuqur nazariy bilim, aniq amaliy ko'nikma va aniq vaziyatdagi ish o'rnida moslashuvchanlik shakllanadi. Shu bilan birga, dual ta'limda eng muhim jihat — korxona bilan uzviy hamkorlik, muntazam monitoring va amaliyot natijalariga ko'ra ishga joylashish imkoniyati yuqoriligidir.

Yuqorida keltirilgan usullar va modellar amalga oshirilganda, integratsiyalashgan amaliyot jarayoni kasbiy ta'lim sifatini yanada oshirishi, bitiruvchilarni mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N.A. "Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini shakllantirish nazariyasi va texnologiyasi". Toshkent, 2014.
2. Mamajonova K. "O'quvchi shaxsi ma'naviyatini shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyat mazmuni". Jizzax: JDPI, 2006.
3. Xolmatov P.K., Mamajonova K.A., Isoqov Sh.T., Xasanova N.T. "Pedagogik texnologiyalar va innovatsion faoliyat". Toshkent: "Istiqbol ziyosi", 2021.
4. Nazarova G.R. "Kasbiy ta'limda amaliyotni tashkil etishning innovatsion yondashuvlari". – T.: "Fan va texnologiyalar", 2019.
5. European Training Foundation. "Work-based learning: benefits and models". ETF, 2018.
6. Kolb D.A. "Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development". Prentice Hall, 1984.
7. Billett S. "Vocational Education: Purposes, Traditions and Prospects". Springer, 2011.

TARBIYASI QIYIN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA MIGRANT OILALAR OMILINING TA'SIRI VA INDIVIDUAL YONDASHUVLAR

JABBOROV MAQSUD MASHRABOVICH

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi, p.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashda migrant oilalardan chiqqan o'quvchilarning moslashuv muammolari, shuningdek, oilaviy va psixologik omillar bilan bog'liq tarbiyaviy holatlar yoritiladi. Shu bilan birga, oilaviy muhit, psixologik holatlar va ijtimoiy moslashuv omillarining o'quvchi shaxsiga ko'rsatadigan ta'siri pedagogik nuqtai nazardan tahlil etiladi. Maqolada o'qituvchining tarbiyaviy salohiyatini kuchaytirish, o'quvchi-oila-maktab hamkorligini yo'lga qo'yish bo'yicha ham amaliy tavsiyalar bayon etilgan.

Аннотация: В данной статье освещаются проблемы адаптации учащихся из семей мигрантов при работе с трудновоспитуемыми детьми, а также воспитательные ситуации, связанные с семейными и психологическими факторами. Кроме того, с педагогической точки зрения анализируется влияние семейной среды, психологического состояния и факторов социальной адаптации на личность учащегося. В статье также представлены практические рекомендации по укреплению воспитательного потенциала педагога и налаживанию сотрудничества между учеником, семьей и школой.

Abstract: This article explores the adaptation challenges faced by students from migrant families in the context of working with difficult-to-educate children, as well as educational situations related to family and psychological factors. It also analyzes, from a pedagogical perspective, the impact of family environment, psychological conditions, and social adaptation factors on the student's personality. The article provides practical recommendations for enhancing the teacher's educational capacity and establishing effective collaboration between the student, family, and school.

Kalit so'zlar: tarbiyasi qiyin o'quvchilar, migrant oilalar, moslashuv, tarbiya metodlari, ijtimoiy omil, shaxs, individual yondashuv.

Ключевые слова: трудновоспитуемые учащиеся, мигрантские семьи, адаптация, методы воспитания, социальный фактор, личность, индивидуальный подход.

Key words: students with behavioral difficulties, migrant families, adaptation, educational methods, social factor, personality, individual approach.

KIRISH

Zamonaviy maktab ta'limida tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ayni paytda, jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy-demografik o'zgarishlar, xususan, migrant oilalarning ko'payishi o'quvchi shaxsining shakllanishi va tarbiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Migratsiya oqibatida bolalarda psixologik beqarorlik, ijtimoiy moslashuv muammolari, o'zini yolg'iz his qilish holatlari kuchaymoqda. Bu holatlar esa ko'pincha tarbiyada og'ishlar, dars jarayonidagi passivlik yoki ag'ressivlik, ijtimoiy yakkalanish kabi salbiy oqibatlarga

olib keladi.

Mazkur vaziyatda tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash jarayonida pedagog va mutaxassis-tashkilotchilarning roli yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Ular o'quvchilarning o'zini o'zi tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojlarini shakllantirish, istiqbolni aniq ko'ra bilish, unga erishish yo'llarini izlab topish va yuksak ideallarga intilishlariga ko'maklashishlari zarur. Ayniqsa, individual yondashuvlar orqali har bir o'quvchining psixologik holatini, oilaviy sharoitini va shaxsiy ehtiyojlarini inobatga olish muhim hisoblanadi. Zero, individuallik namunasi milliy va

insoniy ahamiyat kasb etib, taraqqiyotni harakatlantiruvchi asosiy mexanizmlardan biriga aylanadi.

Bu darajadagi shaxsning xususiyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- yuksak aql-zakovatga egalik, intellektual faoliyatda mahsuldorlik;

- xulq, faoliyat, muomala jarayonlarida o'z imkoniyatlarini oqilona baholash;

- ixtisoslararo bilimdonlik komil inson kamolotining yuksak boso'ichi bo'lib, hozirgi davrda bir necha sohalar bo'yicha mukammal bilimlarga, qarashlarga egalik bilan xarakterlanadi;

- uzluksiz ravishda yangiliklarga intiluvchanlik, ijodiy yechimlarni amalga oshirishga qobillik;

- o'z iqtidori va ijodiy salohiyatini amaliy ifodalanishini ta'minlash;

- har bir ixtisos predmetiga oid qarashlarda mukammallikka, sermahsullikka va dinamizmga erishish;

- har tomonlama rivojlangan shaxsning navbatdagi kamolot boso'ichi aqliy donishmandlik deb ataladi. Aqliy donishmandlik axloqiy madaniyat, yuksak his-tuyg'ular, muomala maromi, tabiat va jamiyat qoidalariga rioya qilish, axloqiy yetuklik, siyosiy-huquqiy, iqtisodiy ong ko'rinishlariga oqilona yondoshish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Komil inson shaxsining umum insoniy qadriyatlari yoxud ijobiy hislatlari, o'zbek xarakteridagi ijobiy hislatlarni shakllantirish va rivojlantirish texnologiyasi qanday tuziladi?

Prof. B.Ziyomuxammadovning¹ fikriga ko'ra to'g'ri tarbiyaga molik umuminsoniy ijodiy hislatlarni va fazilatlarini quyidagicha deb tasavvur etish mumkin:

Birinchidan ishbilarmonlik hislatlar va fazilatlarini: ishchanlik, tirishqoqlik,

serhafsasalik, serharakatlik, mas'uliyatlilik, halollik, insofilik, malakalilik, bekami ko'stlik, sifatlilik, epchilik, uddaburonlik, saranjom-sarishtalik, botartiblilik, tadbirkorlilik, aniqlik, tejamkorlik, barkamollik, ta'masizlik va boshqalar.

Ikkinchidan, zukkolik, idroklilik hislatlar va fazilatlarini: zehnlilik, boma'nilik, xotirjamlik, sog'lom fikrlilik, donishmandlik, asoslilik, farosatlilik, sezgirlilik, zakovat, topqirlik, lo'ndalik, dalillik, omilkorlik, savodxonlik, qiziquvchanlik, ishqibozlik va boshqalar.

Uchinchidan, sobitlik hislatlar va fazilatlarini: faollik, qat'iyatlilik, tezkorlik, kuydipishdillik, jo'shqinlik, zardalilik, sabotlilik, bir so'zda turishlik, barqarorlik, botirlik, dovyuraklik, intizomlilik, erksevarlik, jiddiylik, nafsini tiyishlik, o'zini yo'qotmaslik, sovuqqonlik, o'ziga talabchanlik, kamsuqumlik, odamoxunlik, o'zini iroda eta bilish va boshqalar.

To'rtinchidan, shaxsning umumiy hislatlar va fazilatlarini: yoqimlik, ko'rkamlik, jozibadorlik, fusunkorlik, basavlatlik, salobatlik, rivojlanganlik, hurmatga sazovorlik, shoironalik, ruhlanganlik, ulug'sifatlik, o'ziga hoslik, yetuklik, jiddiylik, madaniyatlilik, tarbiyalanganlik va boshqalar.

Beshinchidan, shaxsning axloqiy hislatlar va fazilatlarini: insonparvarlik, do'stlik, g'amxo'rlik, jonkuyarlik, samimiylik, kuyunchaklik, odamiylik, bolajonlik, imonlilik, fidokorlik, xushmuomalalik, boadablik, iltifotlik, ochiq yuzlik, kechirimlilik, mehmondo'stlik, xushaxloqlik, hajmihatlik va boshqalar.

Oltinchidan, ehtiroslilik hislatlar va fazilatlarini: nekinlilik, ko'tarinkilik, tantanavorlik, kulib turuvchanlik, hazinlik, ishonuvchanlik, hayolchanlik, kelajakka ishonch, ezgulik, kek saqlamaslik, mushfiqlik, olijanoblik, otashinlik, nozik tabiatlilik, uyatchanlik, hijolatlilik, iffatlilik va boshqalar.

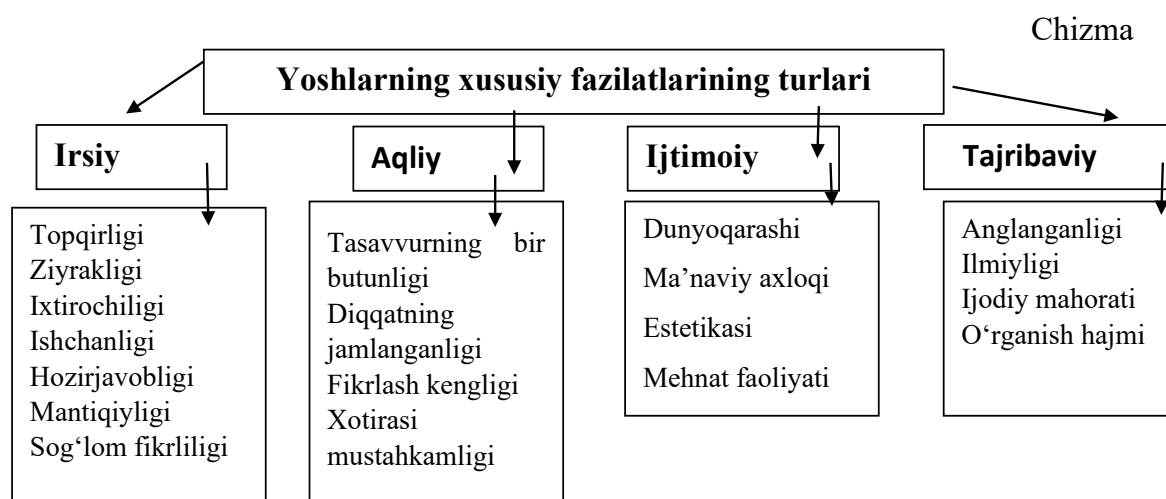
Yosh avlodni kelgusi hayoti uni inson qilib ko'rsatuvchi ruhiy va ma'naviy jarayonning qay maqsadga yo'naltirib, kelib chiqadigan muhim

1 B.Ziyomuxammadov .Komillikka eltuvchi kitob. "Turon-iqbol nashriyoti", Toshkent, 2006 – 352 b.

vazifalarni bajarishga bog'liq. Pedagogika fanining maqsadi tarbiyachi - o'qituvchilarning ongli faoliyatida o'z oldiga aniq maqsad qo'yib, uning o'z ustida ishlashi, intilishi, izlanishi tanlangan vosita va usullarining qo'llanishi natijasini ko'ra bilish kabi tarbiyachilik

san'atini o'rgatishga qaratiladi.²

2 M.Jabborov. Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash metodikasini takomillashtirish // Maktab va hayot, 2023. №8. – B. 25-27.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Migratsiya va bola tarbiyasiga ta'siri

Migrant oilalarning farzandlari ta'lim tizimiga kirib kelganida, ularning oilaviy, ijtimoiy va madaniy muhitlaridagi farqliklar sababli moslashuvda turli qiyinchiliklarga duch keladilar. Bunday oilalarda barqarorlikning yetishmasligi, iqtisodiy qiyinchiliklar, turar joyning tez-tez almashishi, ota-onalarning bandligi yoki chet elga ketishi bolalarda ruhiy va emotsional beqarorlikni yuzaga keltiradi.³ Ushbu holatlar ayniqsa maktab muhitida o'z aksini topadi: bolalar o'quv jarayoniga aralashishdan cho'chidi, tengdoshlari bilan muloqotda sustkashlik seziladi, darsga qiziqish

kamayadi, hamda ijtimoiy yakkalanish kuchayadi.

Bundan tashqari, migrant oilalar farzandlari ko'pincha o'z fikrlarini erkin ifoda eta olmaslik, o'z-o'zini qadrlamaslik, o'zini "begona" yoki "ortiqcha" deb his qilish holatlariga duch keladilar. Ularning psixologik holati noturg'un bo'lib, bu nafaqat o'z-o'zini anglashga, balki akademik muvaffaqiyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bolaning nutqi, fe'l-atvori va xatti-harakatlari turlicha madaniy tajribaga asoslangani sababli o'qituvchi uni noto'g'ri baholashi mumkin. Ko'p hollarda bunday o'quvchilar «tarbiyasi qiyin» deb e'tirof etiladi, aslida esa ular atrof-muhitdagi o'zgarishlarga nisbatan sezgir, emotsional qo'llab-quvvatlashga va barqaror munosabatga muhtoj shaxslardir.

Masalan, bola o'zini maktab muhitida chetdaqolgandeb hisqilgach, darsdagi faoliyatga

3 Karimova Z.T. Migratsiyaning bolalar psixologiyasiga ta'siri. – Toshkent: Fan, 2020. – 114 b.

nisbatan befarqlik yoki o'zboshimchalik bilan javob qaytarishi mumkin. Ba'zida esa, bu holatlar passiv qarshilik, agressiv munosabat, jamoaga qo'shilmaslik yoki darslarni buzish shaklida namoyon bo'ladi. Bu esa o'qituvchini ushbu holatni tarbiyada og'ish sifatida baholashga olib keladi. Aslida esa, bu xatti-harakatlar bolaning ichki ehtiyojlari, mehr-muhabbatga chanqoqligi, ishonch muhitiga bo'lgan talabi natijasidir.⁴

Shu sababli, pedagoglar migrant oilalardan chiqqan bolalarning tarbiyasidagi muammolarni baholashda ularning kelib chiqishi, madaniy xususiyatlari, oilaviy omillar va shaxsiy psixologik holatlarini chuqur tahlil etishlari zarur. Ularni "qiyin bola" sifatida baholashdan ko'ra, ularga ijtimoiy-psixologik ko'mak, ishonchli muloqot muhiti, va individual yondashuvlar taklif etilishi lozim.

Individual yondashuvning ahamiyati

Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashda individual yondashuvni qo'llash, ularning shaxsiy rivojlanish ehtiyojlarini tushunish va shu asosda mos strategiyalarni ishlab chiqish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Ayniqsa, migrant oilalardan chiqqan o'quvchilarga nisbatan bu yondashuv yanada dolzarb bo'lib, ularning o'quv muhitiga moslashuvi, o'zini anglash darajasi va ijtimoiy adaptatsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.⁵

1. Psixologik qo'llab-quvvatlash

Migrant oilalardan chiqqan bolalar ko'pincha emotsional beqarorlik, o'ziga ishonchsizlik, begonalik tuyg'usi va ijtimoiy yakkalanish kabi holatlarga duch keladilar. Shu sababli, ular bilan darsdan tashqari vaqtda suhbatlashish, shaxsiy yondashuv asosida ishonchli munosabatni shakllantirish, ular

uchun "emosional xavfsiz zona" yaratish muhim hisoblanadi. Ota-onalar bilan doimiy aloqa qilish orqali o'quvchining holatini yaxshiroq tushunish va unga yordam berish imkoniyati oshadi.

2. Moslashtirilgan ta'lim usullari

Bunday o'quvchilarning til bilish darajasi, avvalgi ta'lim tajribasi, madaniy tafakkuri o'ziga xos bo'lishi mumkin. Shu sababli ta'lim mazmuni va metodikasi ham individual holatga mos ravishda moslashtirilishi lozim. Masalan, vizual, kinestetik va audial o'rganish uslublari orqali ta'limni qamrab olish darajasi oshiriladi. Bundan tashqari, madaniyatlararo tafovutlarni hisobga olgan holda ko'p madaniyatli ta'lim muhitini yaratish ijobiy natija beradi.

3. Ijtimoiy faollikka yo'naltirish

Tarbiyasi qiyin deb baholangan migrant o'quvchilar ko'pincha ijtimoiy jarayonlardan chetda qoladilar. Shu bois, ularni jamoaviy loyihalarga, rolli o'yinlarga, sport musobaqalari va madaniy tadbirlarga faol jalb etish ijtimoiy moslashuv va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu orqali ular o'zini foydali va qadrlangan shaxs sifatida his qila boshlaydi, bu esa xulqidagi ijobiy o'zgarishlarga olib keladi.

Shaxsga yo'naltirilgan bunday yondashuvlar orqali o'quvchida o'ziga bo'lgan ishonch ortadi, ta'limga ijobiy munosabat shakllanadi va u atrof-muhit bilan barqaror o'zaro munosabat o'rnatishga intiladi. Bu esa uning shaxsiy muvaffaqiyatiga va butun sinfdagi ijtimoiy iqlimga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Migrant oilalarning o'ziga xos tarbiyaviy uslublari bo'lishi mumkin. Pedagog uchun bu madaniy tafovutlarni bilish, hurmat qilish va ular bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish muhimdir. Ota-onalar bilan o'zaro ishonchga asoslangan aloqa o'quvchining holatini to'g'ri baholash va unga samarali yordam ko'rsatishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashda migrant oilalarning ta'sirini chuqur tahlil qilish, bu oilalardan chiqqan bolalarning psixologik

4 Юсупова III.P. Психологические аспекты адаптации детей мигрантов в школьной среде. // Педагогика и психология, 2021. №3. – Б. 56–59.

5 Turaeva M.O. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va uning pedagogik asoslari. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2021. – 145 b.

holatini inobatga olish zamonaviy pedagogik yondashuvlarning muhim yoʻnalishidir. Har bir oʻquvchining ehtiyojlariga mos individual yondashuvlar orqali ularning dars jarayonida faolligini oshirish, ijtimoiy moslashuvini yengillashtirish va oʻzini jamiyatning teng huquqli aʼzosi sifatida his etishiga erishish mumkin. Taʼlim tizimi vakillari va pedagoglar

oʻz faoliyatini faqat bilim berish bilan cheklab qolmasdan, balki har bir bolaning shaxs sifatida shakllanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuviga koʻmaklashuvchi murabbiy sifatida olib borishlari lozim. Ana shundagina, biz taʼlim jarayonidan chetda qolayotgan, “qiyin” deb ataladigan, aslida esa eʼtiborga muhtoj oʻquvchilarga haqiqiy yordam bera olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.Ziyomuxammadov .Komillikka eltuvchi kitob. “Turon-iqbol nashriyoti”, Toshkent, 2006 – 352 b.
2. M.Jabborov. Tarbiyasi qiyin oʻquvchilar bilan ishlash metodikasini takomillashtirish // Maktab va hayot, 2023. №8. – B. 25-27.
3. Karimova Z.T. Migratsiyaning bolalar psixologiyasiga taʼsiri. – Toshkent: Fan, 2020. – 114 b.
4. Юсупова Ш.Р. Психологические аспекты адаптации детей мигрантов в школьной среде. // Педагогика и психология, 2021. №3. – Б. 56–59.
5. Turaeva M.O. Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim va uning pedagogik asoslari. – Toshkent: Ilm Ziya, 2021. – 145 b.
6. Nazarov R.A. Oʻquvchilarning psixologik portretini aniqlashda individual yondashuvning oʻrni. // Pedagogik izlanishlar jurnali, 2022, №4. – B. 63–67.

MASOFAVIY TA'LIMDA MOBIL TEXNOLOGIYALARNI O'ZLASHTIRISHDA INTERFAOL YONDASHUV

G.A.PARDAYEVA - Axborot texnologiyalari va menejment universiteti,
“Axborot texnologiyalari” kafedrası dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

L.N.VAKILOVA - Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, “Dasturiy
injiniring” yo‘nalishi talabasi

O.S.HAKIMOV - 3Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, “Dasturiy
injiniring” yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada masofaviy ta'lim jarayonida mobil texnologiyalarni o'zlashtirishda interfaol yondashuvning ahamiyati yoritib beriladi. Mobil ilovalarni yaratish va ularni o'quv jarayonida qo'llash orqali talabalarning mustaqil fikrlash, amaliy ko'nikmalarini shakllantirish hamda dars samaradorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, interfaol metodlarning ta'lim jarayoniga tatbiqi, ularning afzalliklari va amaliy qo'llanilish misollari keltiriladi. Tadqiqot natijalari masofaviy ta'limni yanada takomillashtirish va raqamli ta'lim vositalaridan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, mobil texnologiyalar, mobil ilovalar, interfaol metodlar, innovatsion ta'lim, raqamli o'quv jarayoni, samaradorlik.

Аннотация: В данной статье раскрывается значение интерактивного подхода в процессе освоения мобильных технологий при дистанционном обучении. Анализируются возможности формирования у студентов самостоятельного мышления, практических навыков, а также повышения эффективности занятий за счет создания и применения мобильных приложений в учебном процессе. Кроме того, рассматриваются примеры применения интерактивных методов в образовательной практике, их преимущества и роль в совершенствовании обучения. Результаты исследования способствуют разработке научно-методических рекомендаций по дальнейшему совершенствованию дистанционного образования и эффективному использованию цифровых образовательных ресурсов.

Ключевые слова: дистанционное обучение, мобильные технологии, мобильные приложения, интерактивные методы, инновационное образование, цифровой учебный процесс, эффективность

So'nggi yillarda mamlakatimizda zamonaviy ta'lim tizimini shakllantirish va uning samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarda Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF–60-sonli farmonida ta'lim sohasini raqamlashtirish, masofaviy va onlayn ta'lim tizimlarini rivojlantirish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilab berildi [1].

Shuningdek, 2023-yil 24-maydagi PF–76-sonli farmon va PQ–162-sonli qarorlarda

davlat boshqaruvi va ta'lim tizimida raqamli transformatsiyani jadallashtirish, elektron ta'lim platformalarini kengaytirish hamda interfaol yondashuv asosida dars jarayonlarini tashkil etish masalalariga e'tibor qaratildi.

Bundan tashqari, 2024-yilda qabul qilingan PQ–239-son qaror xorijiy tillarni o'qitish samaradorligini oshirishni ko'zda tutsa, PQ–346-son qaror iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularni zamonaviy mobil va raqamli texnologiyalar asosida ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratildi.

Mazkur farmon va qarorlar ta'lim sifati va mazmunini tubdan yaxshilash, o'quv jarayonida mobil texnologiyalar va interfaol

metodlardan samarali foydalanish uchun muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda ta'lim tizimiga boshqa sohalardan qator yangi tushunchalar va yondashuvlar kirib keldi. Xususan, raqamli texnologiyalar, mobil ilovalar va masofaviy ta'lim imkoniyatlari o'quv jarayoniga jadal tatbiq etilmoqda. Bugungi kunda deyarli barcha ta'lim muassasalarida o'qitish jarayonida interfaol metodlardan keng foydalanilmoqda.

Interfaol yondashuv o'quv jarayonini an'anaviy biryoqlama ma'ruza shaklidan chiqarib, talaba va o'qituvchi o'rtasida faol muloqotni ta'minlaydi. Bu esa ta'limni mazmunan boyitish, jarayonning mohiyatini chuqurroq anglash, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada darslar samarali, qiziqarli va sifatli tashkil etilishi mumkin bo'ladi.

Mazkur interfaol metodlarning yangi-yangi turlari, xususan, masofaviy ta'lim platformalarida test, virtual laboratoriya, onlayn muhokama, mobil ilovalar orqali amaliy mashg'ulot kabi shakllari keng qo'llanilmoqda. Ularning har biri zamonaviy ta'lim jarayoniga yangicha mazmun bag'ishlab, o'quvchilarning bilimni chuqurlashtirish va ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Interfaol metod – bu ta'lim jarayonini o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida hamkorlik, faol muloqot va o'zaro ta'sir asosida tashkil etadigan usullardir. “Interfaol” atamasi ingliz tilidagi “interactive” so'zidan olingan bo'lib, “inter” – “o'zaro”, “act” – “harakat, faoliyat” degan ma'noni anglatadi.

Interfaol metodlarda dars jarayoni o'quvchilarni faollikka, ijodiy fikrlashga, o'z fikrini erkin bayon etishga, guruhlarda hamkorlikda ishlashga, muammoli vaziyatlarni hal qilishga va tashabbuskorlikka

chorlaydi. Bunday mashg'ulotlarda o'quvchilar nafaqat bilim oladilar, balki uni amaliyotda qo'llash, o'z nuqtai nazarini himoya qilish va yozma hamda og'zaki nutq orqali ifoda etish ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Interfaollik – bu ikki tomonlama faoliyat bo'lib, ta'lim jarayonida o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida yoki o'quvchilarning o'zaro muloqoti orqali yuzaga keladi. U ko'pincha dialog, suhbat, muhokama yoki zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (masalan, kompyuter va mobil ilovalar) yordamida amalga oshiriladi.

Interfaol metodning bosh maqsadi – ta'lim jarayonida qulay psixologik muhit yaratish orqali har bir o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb qilishdir. Bu esa o'quvchilarda intellektual salohiyatni ochib berish, bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish va ta'lim samaradorligini oshirish imkonini beradi. Eng muhimi, interfaol metod asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda biror o'quvchi ham chetda qolmaydi, balki jarayonning faol ishtirokchisiga aylanadi [2].

Ta'lim jarayonida interfaol usullardan foydalanish samaradorligi

Ta'lim jarayonida interfaol usullardan foydalanishning turli vositalari va ularning ijobiy ta'siri o'z-o'zidan yuzaga chiqmaydi. Ularning samaradorligi, avvalo, metodlarni to'g'ri, o'z vaqtida va maqsadga muvofiq qo'llashga bevosita bog'liq. Shu sababli interfaol usullarni qo'llashda quyidagi omillarga alohida e'tibor qaratilishi lozim:

- Oldindan puxta tayyorgarlik va rejalashtirish – o'quv mashg'ulotini samarali tashkil etish uchun metod tanlashdan tortib, uni bosqichma-bosqich qo'llashgacha bo'lgan jarayon rejali bo'lishi shart.

- Individual yondashuvni ta'minlash – har bir o'quvchining erkin fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va ichki his-tuyg'ularini ijodiy ifodalashiga imkon beruvchi sharoit

yaratilishi zarur.

• Metodlarni turli shakllarda amalga oshirish – o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va bilim darajalaridan kelib chiqib, metodlarni kombinatsiyalash, ya’ni ularni juftlikda, kichik guruhlarda yoki umumiy muhokama shaklida qo‘llash.

Shu omillarni inobatga olgan holda, ta’lim jarayonida interfaol usullar keng ko‘lamda quyidagi shakllarda qo‘llanilmoqda:

- Juftlikda ishlash
- Kichik guruhlarda ishlash
- Karusel
- Akvarium
- Tugallanmagan gaplar
- Aqliy hujum
- Braun harakati
- “Daraxt yechimi”
- “O‘z nomimdan so‘zlayman”
- Fuqarolar eshituvlari
- Rolli o‘yinlar
- Munozara

Mazkur usullar o‘quvchilarning mustaqil

fikrlashini, ijodiy yondashuvini, jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi hamda ta’lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

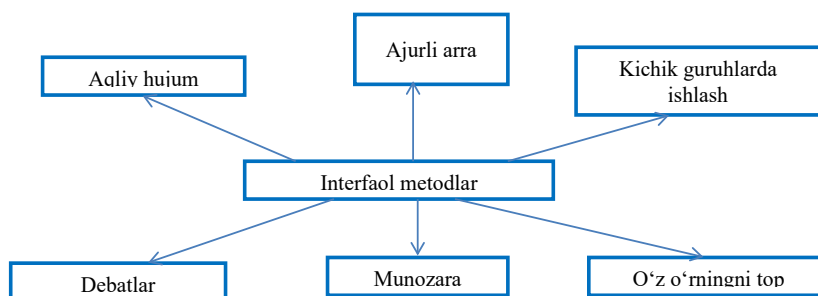
Ta’lim jarayonida interfaol usullardan foydalanishning turli vositalari va ularning ta’siri o‘z-o‘zidan yuzaga chiqmaydi. Interfaol usullarni to‘g‘ri, o‘z vaqtida va unumli qo‘llashga bog‘liq. Shunday ekan, ta’lim jarayonida interfaol usullarning samarali qo‘llanilishi quyidagi omillar bilan kafolatlanadi:

• mazkur usulni qo‘llash uchun oldindan puxta tayyorgarlik ko‘rish va rejalashtirish lozim;

• individual yondashuv jarayoni o‘quvchining erkin fikr yuritish, o‘zining ichki kechinmalarini ijodiy bayon qilishlari uchun tegishli sharoitning yaratilishi;

• interfaol metodlar turli shakllarda amalga oshirilishi zarur.

Shunga ko‘ra, interfaol metodlarning quyidagi shakllaridan ta’lim jarayonida keng ko‘lamda foydalanilmoqda.

1-rasm. Interfaol metodlarning turlari

“Kichik guruhlarda ishlash” usulidan foydalanish masofaviy ta’lim jarayonida ham o‘quvchilarning faolligini oshirishga xizmat qiladi. Mobil texnologiyalar yordamida tashkil etiladigan kichik guruhlar o‘quvchilarga bir-biri bilan erkin muloqot qilish, g‘oya almashish va hamkorlikda muammolarni hal etish imkonini beradi.

Masofaviy ta’limda o‘quvchilar virtual guruhlariga bo‘linadi. Har bir kichik guruhda

5-6 nafar o‘quvchi bo‘lib, ular mobil ilovalar (Telegram, Zoom, Google Meet, Microsoft Teams va boshqalar) orqali o‘zaro fikr almashadilar. Guruhlar turli nomlar bilan atalishi va shu nomdan kelib chiqib mavzuni yoritib berishi mumkin. Bu esa:

• har bir o‘quvchining jarayonda faol ishtirok etishini ta’minlaydi;

• hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi;

• o'quvchilarga bir-biridan o'rganish imkonini yaratadi.

Shunday qilib, kichik guruhlarda ishlash usuli masofaviy ta'limda mobil texnologiyalarni o'zlashtirish jarayonida samarali interfaol yondashuv sifatida qo'llanilishi mumkin

Masalan, «Mobil telefon va pereferiya qurilmalari bilan ishlash» mavzusini "Ilm" guruhi ilmiy yo'nalishda, "Yozuv" guruhi yozma ravishda (insho, bayon) asosida taqdimotga tayyorlaydi.

Dars ishlanmasi («Mobil ilovalarini ishlab chiqish» fani misolida)

Mashg'ulotning mavzusi: «Mobil telefon va pereferiya qurilmalari bilan ishlash».

Mashg'ulotning maqsadi:

a) o'quvchilarning mobil aloqa vositalari va mobil ilovalar to'g'risidagi bilimlarini mustahkamlash, «Mobil telefon va pereferiya qurilmalari bilan ishlash» mavzusiga doir turli manbalardan foydalanib, og'zaki va yozma nutqni o'stirish, darsning mazmuni DTS talablariga javob berishini ta'minlash;

b) ma'naviy-axloqiy tarbiya berish,

mobil aloqa vositalari haqida ma'lumotga ega bo'lish, asrab-avaylashga o'rgatish.

Mashg'ulotning usuli: kichik guruhlarda ishlash.

Kichik guruhlarda ishlash: "Ilm" guruhi, "Yozuv" guruhi.

Mashg'ulotning jihozi: ko'rgazma, rasm, internet, turli manbalar.

Mashg'ulotning borishi:

Tashkiliy qism

1. Salomlashish.

2. Kichik guruhlariga bo'lish, guruhlarini nomlash va ularga sardorlar saylash.

3. "Klaster" usuli yordamida mavzu bo'yicha qisqa kirish suhbat o'tkazish.

I. Kirish

O'quvchilarni mashg'ulotning mavzusi va rejasi bilan tanishtirish.

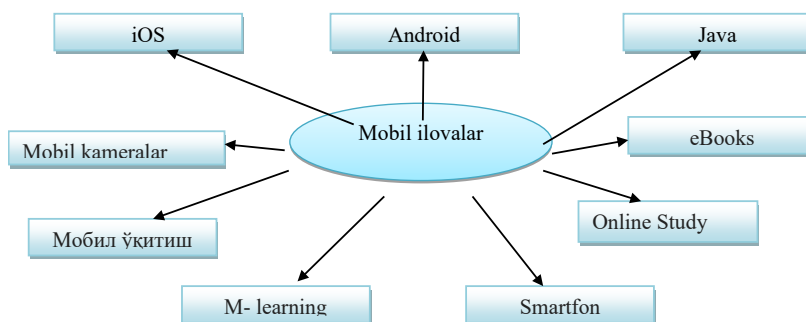
Reja:

1. Mobil ilovalar haqida suhbat. Mobil telefon eng qulay vosita.

2. Pereferiya qurilmalari bilan ishlash.

3. Xulosa.

Savol: Mobil aloqalar deganda nimani tushunasiz?

2-rasm. Mobil ilovalar ko'rinishi

II. Asosiy qisim

Mobil ilovalarni ishlab chiqish — bu shaxsiy raqamli yordamchilar, korporativ raqamli yordamchilar yoki mobil telefonlar kabi turli mobil qurilmalar uchun dastur yaratish jarayonidir.

Mobil dasturlar ishlab chiqarish platformalariga telefonlarga oldindan o'rnatilishi mumkin yoki ular veb-brauzer

orqali foydalaniladigan veb-ilovalar ko'rinishida ham taqdim etiladi. Bunday ilovalar server yoki mijoz tomoni (masalan, JavaScript) yordamida ishlov berish orqali foydalanuvchilarga yetkaziladi.

III. BAdiiy qism

Kichik guruhlariga topshiriq berish orqali mavzuni yoritib berish

I. guruh – "Ilm" (ilovalar, mobil ilova

turlari haqida ma'lumot, O'zbekiston hududi).

II. guruh – “Yozuv” (insho, she'r yozish, “Mobil ilovalar” mavzusidagi ma'lumot sharhlash).

Kichik guruhlarning har biriga tayyorgarlik uchun 4-5 daqiqa vaqt belgilanadi, so'ngra taqdimot o'tkaziladi.

1. 3 ta kichik guruh sardorlariga savollar yozilgan kartochka beriladi.

2. Test yechishda “Bilimingizni sinab ko'ring” ko'rgazmasidan foydalaniladi.

“Ilm” guruhi “Mobil telefon va periferia qurilmalari bilan ishlash” mavzusini ilmiy tomondan ochib beradi:

1. Mobil ilovalarning rivojlanishi barqaror o'sib bormoqda, daromadlar ko'paymoqda va ish o'rinlari yaratilmoqda. 2013-yilgi analitik hisobotda Yevropa Ittifoqida ilovalar iqtisodiyotida 529 mingta to'g'ridan-to'g'ri ish o'rinlari mavjud bo'lsa, Yevropa Ittifoqining 28 a'zosi (Buyuk Britaniyani ham o'z ichiga oladi), ularning 60 foizi mobil ilovalar ishlab chiquvchilaridir.

“Yozuv” guruhi mavzuni insho, bayon va jahondagi yangiliklar asosida yoritib beradi:

1. Mobil ilovalardan Android Studio, Android qurilmalarida va emulyatorlarda ilovalarni ishga tushirish va sinab ko'rish haqida ma'lumot beradi.

IV. Yakuniy qism

Masofaviy ta'lim – bu faqat mashg'ulotlar matnidani iborat jarayon emas, balki turli tizimlar orqali axborot izlash, o'zaro yozishmalar olib borish, ma'lumotlar omborlari va matbuot manbalariga murojaat qilishni ham o'z ichiga olgan yaxlit jarayondir.

Masofaviy ta'lim mohiyatan individual o'qishga asoslangan bo'lsa-da, u ta'lim oluvchining o'qituvchi va boshqa o'quvchilar bilan muloqotini, hamkorlikda faoliyat yuritishini ta'minlashi zarur.

Ta'lim samaradorligi ko'p jihatdan mobil ilovalar orqali o'quv materiallarini to'g'ri tashkil etishga bog'liq. O'quv materialining

mazmuni va shakli o'qituvchi bilan ta'lim oluvchilar hamda ta'lim oluvchilarning o'zaro hamkorligi qanday tashkil etilishiga qarab belgilanadi.

Agar o'quv kursi mustaqil ta'lim uchun mo'ljallangan bo'lsa, material bir ko'rinishda tuziladi, agar ta'lim o'qituvchi va ta'lim oluvchi hamkorligiga asoslangan bo'lsa, u holda boshqa shaklda ishlab chiqiladi [3-4].

Masofaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi professional tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur. Bu, avvalo, umumiy va kasbiy fanlar bo'yicha yetarli bilim hamda ko'nikmalarga, shakllangan pedagogik faoliyat algoritmlariga ega bo'lishni talab qiladi. Shuningdek, u texnik jihatdan tayyor bo'lishi, ya'ni zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni mukammal bilishi va psixologik barqarorlikni ta'minlashi lozim.

Masofaviy ta'limda talabalarning o'quv faoliyatini samarali qo'llab-quvvatlash o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi quyidagi tarkibiy qismlar orqali amalga oshiriladi: kursni taqdim etish, o'zini o'zi boshqaruvchi guruhlarini tashkil etish va dars mashg'ulotlarini o'tkazish [5].

Masofaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi va talabalarning hamkorlikdagi faoliyatida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim alohida ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon o'ziga xos bo'lgan subyektlararo munosabatlar orqali namoyon bo'ladi. Unda ikki to'laqonli subyekt – o'qituvchi va talaba – o'z motivlari, maqsadlari va ularga erishish imkoniyatlariga ega holda ta'lim jarayonida faol ishtirok etadi.

Masofaviy ta'lim formati shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash imkonini beradi, chunki muntazam axborot almashinuvi o'qituvchiga har bir talaba bilan alohida ishlash, unga ko'proq vaqt ajratish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, zamonaviy aloqa vositalari (elektron pochta, forumlar, xabarlar taxtasi va boshqalar) o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro muloqotni yanada samarali

va qulay qiladi. Natijada, o'qituvchi nafaqat guruh bilan, balki individual ravishda ham har bir talaba uchun shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'nalishini shakllantira oladi [6].

Ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligi o'quvchining ta'lim mazmunini o'zlashtirish jarayonida mustaqil mutolaa bilan samarali shug'ullanishi, mustaqil fikrlashi va tafakkur faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Interfaol metodlardan foydalanib dars jarayonini tashkil etish o'quvchilarda quyidagi xususiyatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi:

- O'quvchi tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil o'rganishga va izlanishga yo'naltiriladi;
- Tahlil qilish orqali o'zlashtirish, ijodiy fikrlash va shaxsiy xulosalarga asoslangan erkin mulohaza yuritishga o'rgatiladi;
- Boshqa fikrlarga tanqidiy yondashish,

o'z qarashini asoslash va himoya qilish ko'nikmalari shakllantiriladi.

Shuningdek, mobil ta'limdan samarali foydalanish uchun o'quvchilarning mustaqil faoliyatga bo'lgan motivatsiyasini oshirish zarur.

Xulosa

Ushbu maqolada masofaviy ta'lim jarayonida mobil ilovalarni yaratish texnologiyasini o'rganishda turli dasturiy vositalardan samarali foydalanish imkoniyatlari yoritib berildi. Shu bilan birga, mobil ilova ishlab chiqishning o'ziga xos xususiyatlari, talabalarga ta'lim berishda interfaollik tushunchasi, interfaol metodlarning ahamiyati va ularning qo'llanilishi tahlil qilindi. Maqolada, shuningdek, darsning texnologik xaritasi va uni amalga oshirish uslubiyotiga oid masalalar ham yoritib berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarda Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni
2. Ж.Ф.Иўлдошев., Ф.Иўлдошева., Г.Иўлдошева "Интерфаол таълим - сифат кафолати" Тошкент-2008 йил.
3. Pardaeva G., Berdiev G. Teaching methodology of the "mobile application development" subject through an integrated distance learning environment //American journal of business management. – 2025. – T. 3. – №. 5. – C. 98-105.
4. Norqulova G. P. D. et al. Mustaqil ishlarni tashkil etishda dasturiy maxsulotlarni masofaviy ta'lim texnologiyalari asosida yaratish metodikasi //News of the NUUz. – 2024. – T. 1. – №. 1.6. – C. 135-137.
5. Ахматова С., Пардаева Г. Организация самостоятельной работы студентов с помощью дистанционных образовательных технологий //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2024. – T. 6. – №. 16. – C. 391-398.
6. Zohirov K. et al. Electromyography-Based Sign Language Recognition: A Low-Channel Approach for Classifying Fruit Name Gestures. – 2025.
7. Pardaeva G. A., Rakhmonov Z. R. Mobile application development education methodology with integrated distance learning environment //Central Asian Journal of Education and Computer Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 2.

QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINI O'QITISHDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHATLARNING ISTIQBOLLARI HAQIDA

QODIROVA XAMIDAXON NURMUXAMADOVNA
p.f.f.d.PhD “UzTest” DM mutaxassisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishning asosiy omillari, atrof muhitni asl holatida saqlab qolish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash, aholi turmush tarzini yaxshilash, davlat energetika xavfsizligini ta'minlash, kelajak avlod uchun energetik resurslar zaxirasini saqlab qolish hamda muqobil va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini ta'lim tizimiga integratsiya qilishda amalga oshirilayotgan islohatlar haqida fikrlar bayon etilgan. Oliy ta'lim muassasalarida „Qayta tiklanuvchi energiya manbalari“ va „Muqobil energiya manbalari ta'minoti“ fanlarining o'qitilishi, fanlararo yondashuvlar va amaliy loyihalarning o'rni ko'rib chiqilgan. Shuningdek, bu fanlarning ta'limidagi mavjud muammo va imkoniyatlair tahlil etilgan. Shu bilan birga o'qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim jihatlar, statistik ma'lumotlar va xalqaro loyihalar tahlili asosida xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: qayta tiklanuvchi energiya, muqobil energiya, yashil energetika, yashil iqtisod, ekologik barqarorlik, ta'lim, fan, energiya tejamkorlik, quyosh, shamol, okean.

Аннотация. В статье рассматриваются основные факторы развития возобновляемых источников энергии в Узбекистане на современном этапе, реформы, реализуемые для сохранения окружающей среды в ее первозданном виде и обеспечения экологической безопасности, повышения уровня жизни населения, обеспечения энергетической безопасности государства, сохранения энергоресурсов для будущих поколений, интеграции альтернативных и возобновляемых источников энергии в систему образования. Рассмотрены вопросы преподавания дисциплин «Возобновляемые источники энергии» и «Альтернативные источники энергии» в высших учебных заведениях, роль междисциплинарных подходов и практических проектов. Также была проанализированы текущие проблемы и возможности в преподавании этих предметов. При этом излагаются важные аспекты, направленные на повышение эффективности обучения, делаются выводы на основе статических данных и анализа международных проектов.

Ключевые слова: возобновляемая энергия, альтернативная энергетика, зеленая энергия, зеленая экономика, экологическая устойчивость, образование, наука, энергоэффективность, солнце, ветер, океан.

Kirish

Iqlim o'zgarishi va energiya xavfsizligi muammolari XXI asrning eng dolzarb masalalaridan biriga aylandi. Ma'lumki, dunyo miqyosida neft, gaz kabi an'anaviy energiya manbalarining zaxirasi cheklangan. Qolaversa, ularning tabiatga zarari ham ko'p. Shu bois rivojlangan davlatlar “yashil” energetikaga o'tmoqda. Bunday say-harakatlar nafaqat bugun, balki kelajak uchun juda muhim. Yer yuzida aholi sonining ortib borayotganligi va energetik resurslar zaxirasini

esa kamayib borishi ayrim davlatlarning energiya ta'minotida bugungi kundayoq muayyan muammolar tug'dirmoqda. Insoniyat uchun zarur bo'lgan energiya turlari orasida elektr energiyasi universalligi, iste'molchilarga yuqori tezlikda va qulay yetkazib berilishi, ekologik sofligi va boshqa sifatleri jihatlaridan iqtisodiyatning barcha sektorlarida, xizmat ko'rsatish sohalarida va aholi tomonidan keng foydalanib kelinadi.

Dunyo davlatlarida elektr energiyasi ishlab chiqarishning miqdoriy ko'rsatkichlari

turlicha bo'lib, muayyan bir davlatdagi energetik resurslar-organik yoqilg'ilar (neft mahsulotlari, ko'mir, gaz va boshqalar), gidroenergetik resurslar zaxiralari, atom elektr stantsiyalarini harakatga keltiruvchi xom ashyolar, daryo va dengiz hamda okeanlar bilan chegaradoshligi va boshqa omillarga bog'liqdir.

Mamlakatimizda ham bu borada bir necha yillar oldin katta ishlar boshlangan. 2019-yilda "Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida" qonun qabul qilinib, soha rivojiga asos yaratildi [1]. Natijada Xorijiy investorlar jalb etilib, ko'plab istiqbolli loyihalar ishlab chiqildi. Umuman, 2022-2024 yillarda jami quvvati qariyb 3 ming megavattli 10 ta quyosh va shamol elektr stantsiyalarini barpo etish rejasi amalga oshirildi. 2023-yil 16-fevraldagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2023-yilda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini va energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori ijrosini ta'minlash hamda qayta tiklanuvchi energiya ta'minotini tashkil etish sohasini tartibga solish bo'yicha bir qancha ishlar amalga oshirildi. Umuman, 2022-2024 yillarda jami quvvati qariyb 3 ming megavattli 10 ta quyosh va shamol elektr stantsiyalarini barpo etish rejasi amalga oshirildi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev 2024 yilning 27-fevral kuni qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish chora-tadbirlari yuzasidan o'tkizgan yigilishida, so'nggi yillarda energetika butun dunyoda dolzarb masalaga aylanib borayotganligi, shu bois salohiyatli davlatlar uning muqobil yo'llarini izlayotganligi va bugun jahon energetikasida "yashil energetika" ulushi qariyb 30 foizga yetgankigi, ayrim Yevropa davlatlarida 80-90 foizdan oshganligini ta'kidlab o'tgan. Yaqinda Shotlandiyaning Glazgo shahrida bo'lib o'tgan iqlim bo'yicha

xalqaro sammitda O'zbekiston 2030-yilgacha issiqxona gazlarining yalpi ichki mahsulot bir birligiga to'g'ri keladigan ulushini 2010-yilga nisbatan 35 foizga kamaytirish tashabbusini e'lon qildi. Buning uchun barcha asoslar bor. Xususan, 2026-yilga qadar mamlakatimizda quyosh va shamol elektr stantsiyalari umumiy quvvatini 8 ming megavattga yetkazish choralari ko'rilishi aytib otikgan [2].

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish nafaqat iqtisodiy yoki texnologik, balki ta'lim sohasi orqali ham amalga oshirilishi zarur. Respublikamizda ta'lim tizimi orqali ekologik xabardorlik va qayta tiklanuvchi energiya bo'yicha bilim berishga katta e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Prezidentining shu yil 16 fevraldagi qarori bilan, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etishni jadallashtirish bo'yicha katta dastur qabul qilindi. "Yashil energiya" manbalarini barpo qilish bo'yicha yurtimizda katta dasturlar boshlandi. Kelgusida muqobil va qayta tiklanuvchi energiyalarni olish uchun quriladigan quyosh va shamol elektr stantsiyalarini qurish uchun butlovchi qismlar va materiallarni yurtimizda ishlab chiqarish orqali ham loyihalarni arzonlashtirish, ham mahalliy korxonalar uchun bozor yaratish mumkin. Shu bois bunday mahsulotlarni mahalliy lashtirish bo'yicha dastur ishlab chiqish vazifasi qo'yildi. Bo'lajak elektr stantsiyalarini sifatli ishlatish uchun malakali muhandis va xodimlar hamda pedagoglar zarurligi prezidentimiz tomonidan ta'kidlab otildi. Davlatimiz rahbari bu ishlarni hozirdanoq boshlash muhimligini aytib, Navoiy shahrida kadrlar tayyorlash markazini tashkil etish, shu bilan birga oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv dasturlarini zamonaviy talablar asosida yangilash yuzasidan ko'rsatmalar berdi [2].

Asosiy qism

Jahon energetikasining birlamchi

energiya resuslariga ehtiyoj faqat ko'mir, gaz va neft hisobiga qondirilsa, bu holda ularning zaxiralari 100-150 yilga yetadi. Respublikada olib borilgan tadqiqotlar va xalqaro ekspertlar xulosalarida energiya iste'moli bugungi kun darajasida bo'lib tursa, respublikamizda mavjud ko'mir zaxiralari 40-50 yilga, neft zaxiralari 10-12 yilga, tabiiy gaz zaxiralari 28-30 yilga yetishi bashorat qilingan. Bugungi kunda ishlab chiqarilayotgan (bir yilda 52,0 mlrd kVt.soat) elektr energiyaning 85,5 % organik yoqilg'ılardan foydalanishga asoslangan issiqlik elektr stansiyalarda (IESda) va 14,5 % suv energiyasidan foydalanishga asoslangan GESlarda ishlab chiqariladi.

Hozirgi kunda yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, oliy ta'limda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini o'qitish ishlari, oliy ta'lim jarayonini raqamli formatga o'tkazish, raqamli ta'lim texnologiyalarini keng joriy etishasosidabilimlartransferinita'minlash, har bir ta'lim oluvchining shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirish uchun axborot tizimlarini joriy etish, talabalarda tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish, biznes loyihalarni qo'llab-quvvatlash dasturlarini yaratish, oliy ta'lim muassasasini hududdagi mahalliy jamoalarning ta'lim, ilm-fan va ijtimoiy-madaniy sohalarida rivojlanishini ta'minlaydigan markaz sifatida shakllantirish, hududning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari va vazifalarini hal qilish borasida mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari hamda jamoat tashkilotlari bilan strategik sheriklik munosabatlarini mustahkamlash va rivojlantirish kabi vazifalar bilan uzviylikda amalga oshirilmoqda.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning qayta tiklanuvchi energiya manbalariga oid bilimlar transformatsiyasi, fanni o'qitishning pedagogik xususiyatlari,

talabalarda fan bo'yicha kompetensiyalarini shakllantirishning didaktik yondashuvlari, o'qitishda turli zamonaviy yondoshuvlar va metodlardan foydalanishga qaratilgan tadqiqotlar salmog'i yildan yilga ortib bormoqda. Mazkur ilmiy tadqiqotlar talabalarda qayta tiklanuvchi energiya manbalariga doir ilmiy bilimlar hamda amaliy kompetensiyalarni rivojlantirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan samarali, oqilona hamda tejamkorlik bilan foydalanish madaniyatini oshirishga xizmat qiladi.

Davlatimizda oliy ta'lim tizimini isloh qilish, oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini modernizatsiyalash, o'quv jarayonining mazmunini xalqaro ta'lim standartlari asosida tashkillashtirish, kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish asosida talabalarning mutaxassislik fanlariga doir kompetensiyalarini rivojlantirish, o'qitish samaradorligini innovatsion ta'lim metodlari bilan oshirish imkoniyati yuzaga keldi.

Jamiyat va hayotda sodir bo'layotgan yangilanishlar ta'lim tizimiga ham yangicha innovatsion yondashuvni, ta'lim, fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiya jarayonlarini yanada tezlashtirishga zamin yaratdi. Natijada, yangicha innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish dolzarb masalalar qatoridan joy oldi.

O'zbekiston elektr energetikasi asosan qayta tiklanmaydigan energetik resurslarga asoslanganligi va ularning mavjud zaxiralarini kelajak avlodlar uchun yetkazilishiga qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish orqali erishish mumkinligi jahon amaliyotida isbotlanib kelinmoqdi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga quyosh, geotermal, shamol, dengiz to'lqinlari energiyasi, oqimlar, bo'g'ozlar va okean, biomassa energiyasi, gidroenergiya, past potentsialli issiqlik energiyasi va tiklanuvchi energiyaning boshqa „yangi“ turlari kiradi. Shamol

turbinalari va quyosh panellari kabi qayta tiklanadigan energiya uskunalari narxining doimiy pasayishi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishning ko'payishiga olib keladi [3].

Oliy ta'lim mazmunini shakllantirish va uzluksiz ravishda rivojlantirish fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuv natijasida sodir bo'ladi. Respublika oliy ta'lim tizimida bu borada ko'plab amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 24-martdagi 127- sonli qarori bilan Energetika vazirligi huzurida "Qayta tiklanuvchi energiya manbalari" milliy ilmiy-tadqiqot instituti o'z faoliyatini boshladi [4]. Prezidentning 2021-yil 9-apreldagi PQ-5063-son qaroriga muvofiq Fanlar akademiyasining „Xalqaro quyosh energiyasi instituti“ MChJ negizida Energetika vazirligi huzurida „Qayta tiklanuvchi energiya“ manbalari milliy ilmiy-tadqiqot instituti va uning tuzilmasida „Vodorod energetikasi“ ilmiy-tadqiqot markazi hamda „Qayta tiklanuvchi va vodorod energetikasi texnologiyalarini sinash va sertifikatlash laboratoriyasi“ tashkil qilingan [5]. Mazkur institutning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar keltirib o'tilgan:

- qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va vodorod energetikasini rivojlantirish;

- ushbu sohalarda fundamental va amaliy tadqiqotlarni o'tkazish hamda innovatsion loyihalarni ishlab chiqish;

- qayta tiklanuvchi energiya manbalari va vodoroddan olingan energiyani elektr hamda issiqlik energiyasiga aylantirish hisobiga ulardan iqtisodiyotning yuqori texnologik sohalari va tarmoqlarida samarali foydalanish usullarini o'rganish va joriy etish;

- qayta tiklanuvchi energiya va vodorodni ishlab chiqarish, yetkazib berish va ulardan samarali foydalanish masalalari bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari hamda

texnik jihatdan tartibga solish sohasidagi normativ hujjatlarni ishlab chiqish va ularni xalqaro (davlatlararo, mintaqaviy) standartlar talablariga moslashtirish; ilg'or davlatlarning mazkur sohalardagi ilmiy muassasalari, markazlari hamda ekspertlari bilan hamkorlik o'rnatish va ular ishtirokida tadqiqotlarni tashkil qilish, shuningdek, investitsiya loyihalarini ishlab chiqish, amalga oshirish, ularda ishtirok etish va boshqalar.

2021-2023-yillarda fizika fanlari bo'yicha ta'lim sifatini oshirish va fizika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning natijadorligini ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturida, „...ta'lim jarayoniga zamonaviy o'qitish uslublarini, shu jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish; ta'lim jarayoniga „virtual laboratoriya“ larni joriy qilish; quyosh energiyasi va muqobil energiya manbalaridan foydalanishga oid ta'lim dasturlari bo'yicha talabalar uchun maxsus ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish; yarimo'tkazgichlar fizikasi, mikro-elektronika, materialshunoslik va muqobil energiya manbalari sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish“ vazifalari belgilab qo'yilgan [6]. Bu borada ta'lim tizimida muqobil energiya manbalari hamda energiya tejamkor texnologiyalarga doir innovatsion bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish bo'yicha metodik taklif va tavsiyalar ishlab chiqish, dasturiy ta'lim vositalari asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi [8].

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida umumkasbiy va ixtisoslik fanlarini o'qitishda yechimini topmagan ayrim masalalar ta'lim sifati va ilmiy tadqiqot samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish zaruratini ko'rsatmoqda.

Quyida oliy ta'lim muassasalarida umumkasbiy va ixtisoslik fanlarini o'qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim jihatlar keltirib o'tilgan:

- fanlarni oqitishda talabalarning qiziqishlarini kuchaytirishga e'tibor qaratish;

- fan ta'lim dasturlari talabalarda mustaqil, kreativ fikrlashni shakllantirishga va rivojlantirishga ko'proq yo'naltirish;

- ta'lim jarayonini tashkil etishda umumiy o'rta va oliy ta'lim dasturlarining uzviyligini ta'minlash;

- pedagog kadrlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini oshirish maqsadida ularni xorijdagi nufuzli ta'lim va ilmiy muassasalarda ta'lim olishi hamda stajirovkadan o'tishi uchun qulay sharoitlar yaratish;

- xorijlik yetakchi mutaxassis, olim va o'qituvchilarni dars jarayoniga jalb etish darajasini oshirish;

- zamonaviy darsliklarni yaratish, o'quv adabiyotlarining mazmuni fan va texnika taraqqiyotining bugungi darajasini yetarli qamrab olinganligini ta'minlash;

- laboratoriya ishlarini bajarish bo'yicha qo'llanmalar, multimedia dasturlarini yaratishga e'tibor qaratish;

- o'qitishda va tadqiqot o'tkazishda oliy ta'lim muassasalarida moddiy-texnik bazasini muntazam yangilab borish;

- o'quv va ilmiy laboratoriyalarning zamonaviy jihozlar bilan ta'minlanganligi va buning kadrlar tayyorlash sifatiga hamda tadqiqotlar samaradorligiga ta'sirini muntazam tahlil qilib borish;

- fanlarni o'qitishda zamonaviy o'qitish uslublarini, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish.

- oliy ta'lim muassasalarida umumkasbiy va fizika fanlarini o'qitishning integrativ prinsiplarini joriy etish;

- ta'lim yo'nalishini ta'lim bozorida talab yuqori bo'lgan mutaxassisliklar qatoriga kirgizish yuzasidan tizimli ishlarni amalga oshirish;

- ixtisoslik fanlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarning ishlab chiqarish bilan uzviy bog'liqligini ta'minlash hamda

iqtisodiyot tarmoqlaridagi muammolar yechimiga qaratilgan ilmiy ishlar salmog'ini kengaytirish;

- ilmiy tadqiqotlarning va innovatsiya ishlarining natijadorligi va amaliy ahamiyatini oshirish (16).

Ma'lumki, ta'lim islohatlarining ustuvor yo'nalishlari sifatida hududlarda oliy ta'lim muassasalararo ilmiy-o'quv markazlarini tashkil etish nazarda tutilgan. Bu esa oliy ta'lim muassasalarini budjetdan tashqari mablag'lar topishda, xorijiy grantlarni amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Ilmiy-o'quv markazlarida hududiy ehtiyojlardan kelib chiqqan holda ilmiy-amaliy loyihalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq sanaladi.

Oliy ta'lim muassasalarida ixtisoslik fanlarini o'qitishni ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlashni, ilmiy ish natijalarini amaliyotga tatbiq etish hamda tijoratlashtirishni hisobga olgan holda tashkil etish lozim bo'ladi. Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida „Qayta tiklanuvchi energiya manbalari“, „Muqobil energiya manbalari ta'minoti“ fanlarini o'qitishda ta'lim yo'nalishlari uchun takomillashtirilgan dasturlar asosida yangi darslik va muqobil adabiyotlar yaratish, moddiy-texnik, laboratoriya va o'quv-metodik ta'minotini yangilash bo'yicha zarur choralarni ko'rishni taqozo etadi. Bunda yetakchi xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Ilm-fan va ta'limni rivojlantirishga oid dolzarb muammolarni aniqlash, ularni keng jamoatchilik ishtirokida muhokamalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu sohadagi asosiy muammo sifatida nazariyaning amaliyot bilan bog'lanmaganligi hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalarida ixtisoslik fanlarini o'qitishda o'quv dasturlari va darsliklarni takomillashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish borasida

pedagogik tadqiqotlar olib borish zaruratini ko'rsatadi. Shuningdek, ta'lim, fan va ishlab chiqarishning o'zaro mustahkam integratsiyasini ta'minlash borasida ham tashkiliy hamda ilmiy-metodik jihatdan kompleks tahlil qilish zarurati mavjud.

Jahonda ixtisoslik fanlarini o'qitish samaradorligini oshirish orqali texnika va texnologiya sohasida ilmiy yangiliklar qilishga bo'lgan e'tibor har qachongidan ham ortib bormoqda. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarida „Qayta tiklanuvchi energiya manbalari“ hamda „Muqobil energiya manbalari ta'minoti“ fanlari tatbiq etilganiga ko'p bo'lmagan bo'lsa ham, ahamiyati jihatidan bo'lajak mutaxassislar uchun ham nazariy, ham amaliy o'rganishni taqozo etadi. Fan didaktikasi hamda mazmuni jihatidan „Qayta tiklanuvchi energiya manbalari“ va „Muqobil energiya manbalari ta'minoti“ fanlarini o'qitishda samarali metodlardan foydalanishga e'tibor qaratish muhim hisoblanadi.

E'tiborli jihat shundaki, respublikamizda xorijiy investorlar bilan amalga oshirilayotgan aksariyat faoliyat loyiha ko'rinishida amalga oshiriladi. Albatta, ishlab chiqarish va o'quv loyihalari maqsad jihatdan farq qiladi. Biroq, mazmunan bir-biriga yaqin. Ishlab chiqarishda loyihaning eng muhim tavsiflari quyidagilar:

- faoliyatning bir marta (sikl) amalga oshirilishi;
- loyihaning qat'iy reja asosida amalga oshirilishi;
- loyihadagi faoliyatlar intensivligi;
- loyihada takrorlanuvchi (monoton) faoliyatning kam uchrashi;
- loyihada chegaralangan resurslar mavjudligi.

Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda „ijtimoiy buyurtma“ tushunchasi mavjud. Mazkur tushuncha jamiyat, fan va taraqqiyotning yo'nalishi va dinamikligini

hisobga olgan holda kadrlar tayyorlashni nazarda tutadi. „Qayta tiklanuvchi energiya manbalari“ hamda „Muqobil energiya manbalari ta'minoti“ fanlari ham o'z navbatida ma'lum bir ijtimoiy buyurtmaga muvofiq o'qitiladi. Hozirgi kunda qayta tiklanuvchi energiya manbalari bo'yicha mutaxassislariga qo'yilgan talablar sifatida respublikamizda amalga oshirilayotgan sohaga doir islohotlarni ilmiy asosini tushunadigan, amaliy faoliyatga doir kompleks bilimlarga ega bo'lgan, iqtisodiyotning talab va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda asosli taklif va mulohazalarga ega, o'z faoliyatining sabab va oqibatlarini, uning barqarorligini ta'minlay olishni keltirib o'tish mumkin.

Respublikamizda „Yashil iqtisodiyot“ ga o'tish, uning asosi bo'lgan qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish ko'rsatkichlarini keskin oshirish yuzasidan keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini 25 ming mega-vatga hamda jami iste'moldagi ulushini 35 foizga yetkazish maqsad qilingan. Sanoatda „yashil sertifikat“lar bozorini rivojlantirish va „ekologik markirovkalash“ amaliyotini joriy qilish borasida dastlabki ishlar amalga oshirilmoqda. Ekologiyaga zarar yetkazmaydigan infratuzilmani shakllantirish va sanoat korxonalarida „aylanma (sirkulyar) iqtisodiyot“ amaliyotini joriy qilish jarayonlari esa rag'batlantirilmoqda. Shuningdek, „O'zbekiston-2030“ taraqqiyot strategiyasida quyidagi chora tadbirlar belgilab o'tilgan:

- qayta tiklanuvchi energiya manbalarini 25 ming MVt hamda jami iste'moldagi ulushini 40 foizga yetkazish;
- 9 gVt quyosh va 5 gVt shamol elektr energiyasi stantsiyalarini davlat-xususiy sheriklik asosida hamda quvvati 1,9 gVt 28 ta gidroelektr stantsiyalarini qurish;
- 3 gVt quvvatli 3 ta issiqlik elektr stantsiyalarini modernizatsiya qilish orqali tabiiy gaz sarfini kamaytirish;

– ko‘p qavatli uy-joylardagi xonadonlarni energiya samaradorligi (energoaudit)ni baholash tizimini joriy etish;

– jamoat transportini to‘liq ekologik toza yoqilg‘iga o‘tkazish;

– iqlim o‘zgarishi sohasida barcha issiqxona gazlarini qamrab oluvchi monitoring tizimini (MRV) yaratish;

– „Yashil o‘sinh“ sharoitida bozor iqtisodiyoti nuqsonlarini bartaraf etish va „maqbul narxlarni shakllantirish“ institutlarini mustahkamlash;

– Issiqxona gazlarining yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan 2010-yildagi darajadan 30 foizga qisqartirish [9].

Amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmuni ”Qayta tiklanuvchi energiya manbalari“ va “Muqobil energiya manbalari ta’minoti” fanlarini o‘qitish usullariga yangidan-yangi vazifalar hamda intensiv pedagogik chora-tadbirlarni qollash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, bu fanlarni oqitishda yuqori samaradorlikka erishish, oliy ta’lim muassasasining ilmiy-tadqiqot institutlari hamda ishlab chiqarish bilan o‘zaro hamkorligini taqozo etadi.

Iqtisodiyotning eng tez o‘sib borayotgan yo‘nalishlarida amaliy tadqiqotlarni kuchaytirish, „korxona – oliygoh – ilmiy tashkilot“ klaster tizimini joriy etish hisoblanadi. Ma’lumki, iqtisodiyotda energiya resurslari alohida ahamiyatga ega. Aynan energiya resurslari bo‘yicha mutaxassislar tayyorlashda ularida kompleks bilimlar, muammoni hal qilishga yo‘naltirilgan strategiyalar, samarali qaror qabul qilish ko‘nikmasi, muammoni atroflicha baholay olishi va yechim topishi uning professionalligini belgilaydi. Ta’lim jarayonida kompleks yondoshuv orqali ta’limning samaradorligiga erishiladi. Boshqa tomondan mehnat bozorining yosh mutaxassislarga qo‘ygan talabi ham shundan iborat. Oliy ta’lim muassasalarida

”Qayta tiklanuvchi energiya manbalari“, “Muqobil energiya manbalari ta’minoti” fanlarini o‘qitish, bu boradagi xorijiy tajribalarni implementatsiya qilishda xalqaro loyihalarning ahamiyati katta.

Хулоса

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, energetika davlatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishining poydevori hisoblanadi. Bunday poydevorning mustahkamligini ta’minlash borasida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining o‘rni yil sayin ortib bormoqda. Shu bilan birga qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ta’lim tizimiga integratsiyasi ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim qadam hisoblanadi. Bugungukunda energetika sohasida muhandis va mutaxassislar hamda pedagoglarni tayyorlashda ”Qayta tiklanuvchi energiya manbalari“ va “Muqobil energiya manbalari ta’minoti” fanlarini o‘qitishda, talaba mazkur fanga doir ilmiy muammolarni aniq va mukammal tushunishi kerak, bu esa talabaning o‘rganish jarayoni intensivlashishiga olib keladi.

O‘qitish jarayonida fanga doir muammoli vaziyat hosil qilish, muammo qo‘yish, nazariy materialni mustahkamlash, umumlashtirish va takrorlash, fan sohasidagi so‘nggi yangiliklar va yutuqlar bilan tanishtirish orqali talabalarning ilmiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. Nazariy olingan bilimlarni amaliyotga joriy qilish juda muhim xisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalarida tashkil qilingan laboratoriya xonalari va jixozlarini bosqichma bosqich yangilab hamda rivojlantirib borish zarur. Ta’lim dasturlarini takomillashtirish, oqituvchilarning barchasi qayta tiklanuvchi energiya mutaxassisligi sohasida yetarli malakaga ega bolishi uchun shu sohada bugungi kunda yetakchilik qilayotgan xorijiy mamlakatlarning oliy oquv yurtlari oqituvchilari bilan tajriba almashish jarayonlarini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan

loyihalar yani Yevropa Ittifoqi moliyalashtirgan loyihalarni (Erasmus+ dasturi bo'yicha RENES, DEBSEUz kabi), qayta tiklanuvchi yenergiya manbalari sohasida xususiy sektorning ta'lim muassasalari bilan hamkorligini, Milliy energetika strategiyalarining ta'lim bilan bog'lanishini yanada kengaytirish zarur. Demak biz bugungi kunda oliy ta'lim muassalarida ixtisoslik fanlarini o'qitishda nazariy ma'lumotlarni orgatish, savollarga javob topish bilan cheklanmay, ularda analitik va kompleks fikrlash, ma'lumotlar

va manbalarni baholash, berilgan hodisa yoki vaziyat bo'yicha qaror qabul qilish, taqqoslash kabi atroflicha fikrlashni talab etadigan, zamon talabiga javob beradigan, raqobatbardosh kadr tayyorlashimiz maqsadga muvofiq. Yosh avlodni ilmiy va amaliy jihatdan qayta tiklanuvchi energiya manbalari bo'yicha xabardor qilish nafaqat milliy, balki global ekologik muammolarga yechim bo'lishi mumkin. Kelajakda O'zbekiston tajribasi boshqa mamlakatlar uchun ilg'or na'muna sifatida xizmat qila oladigan darajaga yetishishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 21-maydagi O'RQ-539-son „Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida“gi Qonuni// Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/docs/-4346831.ONDATE=07.06.2022>.
2. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2024 yil 27 fevraldagi „Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini ko'paytirish bo'yicha 2024 yil uchun ustuvor vazifalar“ ga bag'ishlangan yig'ilishdagi nutqi.
3. Global Trends in Sustainable Energy Investment 2007: Analysis of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency in OECD and Developing Countries. United Nations Environment Programme, 2007. – p. 174.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 24.03.2022 yildagi „Energetika vazirligi huzuridagi Qayta tiklanuvchi energiya manbalari milliy ilmiy-tadqiqot instituti faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida“gi 127-son qarori// Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/ru/docs/-5920341>.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 09.04.2021 yildagi „O'zbekiston Respublikasida qayta tiklanuvchi va vodorod energetikasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida“gi PQ-5063-son qarori// Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/docs/-5362032>.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2921 yil 9 martdagi „Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida“gi PQ-5032-son Qarori// Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/docs/-5338558>.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023-yildagi PF-158-son „O'zbekiston – 2030“ strategiyasi to'g'risida“gi Farmoni// Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/docs/-6600413>.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019-yildagi PF-5847-son „O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida“ Farmoni// Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023-yildagi PF-158-son „O'zbekiston – 2030“ strategiyasi to'g'risida“gi Farmoni// Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/docs/-6600413>.

ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И АНАЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЕКЦИИ АДАПТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

ХАСАНОВА МАХИНУР ЮЛДАШБАЕВНА

PhD докторант 1-го курса Наманганского государственного технического университета

Аннотация. В статье рассматриваются эпистемологические основания и аналитические проекции адаптивного обучения в контексте цифровой трансформации современного образования. Анализируются философско-педагогические подходы, лежащие в основе персонализации и индивидуализации учебного процесса, включая конструктивистские, когнитивные и деятельностные концепции. Раскрыта роль адаптивных образовательных технологий в формировании новых моделей познания, управления обучением и формирования компетенций в условиях высокой вариативности образовательных потребностей. Особое внимание уделено интеллектуальным обучающим системам, адаптивной гипермедиа и метакогнитивным механизмам, обеспечивающим гибкую и продуктивную траекторию обучения. Сделан акцент на необходимости формирования нового педагогического мышления и технологической среды, соответствующей парадигме адаптивности.

Ключевые слова: Адаптивное обучение; эпистемология; персонализация; когнитивные стили; интеллектуальные обучающие системы; образовательная гипермедиа; цифровая педагогика; метакогниция; образовательные технологии; цифровая трансформация.

Введение. Образование занимает ключевое место в обеспечении экономического роста, социального прогресса и общего развития общества. Оно служит не только механизмом индивидуального самореализации, но и важнейшим фактором устойчивого развития государства. Одной из актуальных задач современного общества остаётся обеспечение качественного образования, способного учитывать как темп, так и интеллектуальный потенциал каждого обучающегося.

В условиях стремительного развития информационно-коммуникационных технологий растёт значимость применения компьютерных наук в различных сферах, включая образование. Особенно это проявилось в период пандемии COVID-19, когда ограничения физического взаимодействия сделали критически важным использование дистанционных форм обучения. В такой ситуации актуальность гибких цифровых решений значительно возрастает, и особое

внимание уделяется разработке систем, способных отвечать современным требованиям образовательного процесса. Одним из таких решений являются системы управления обучением (Learning Management Systems, LMS), которые представляют собой цифровые платформы, обеспечивающие организацию, проведение и мониторинг электронного обучения. LMS позволяют преподавателям разрабатывать и размещать учебные материалы, проводить тестирование, организовывать взаимодействие со студентами и осуществлять оценку их успеваемости. Однако традиционные LMS, как правило, ориентированы на единообразное представление учебного контента, независимо от уровня подготовки, предпочтений и учебных стратегий конкретного студента.

Между тем, обучающиеся существенно различаются по когнитивным стилям, темпу усвоения информации и мотивационным установкам. Это требует наличия в системе разнообразного учебного контента и меха-

низмов его персонализации. Адаптивное обучение выступает в качестве одного из ключевых направлений совершенствования электронных образовательных сред, поскольку позволяет динамически подстраивать содержание и формы подачи материала под индивидуальные образовательные потребности, что способствует более глубокому усвоению знаний и достижению планируемых результатов обучения [1, 2].

Методы исследования. Развитие цифровых технологий стимулировало появление адаптивного обучения — подхода, при котором образовательные системы строят индивидуальные траектории для каждого учащегося. В отличие от традиционных педагогических моделей, рассчитанных на «среднего» студента, адаптивные технологии ориентированы на уникальные способности, интересы и уровень подготовки отдельного человека. Исследования показывают, что такие системы формируют персонализированный образовательный опыт и способствуют более эффективному усвоению материала [3]. Становление адаптивного обучения опирается на определённые эпистемологические (познавательные) представления о характере знания и его роли в процессе образования. Интеграция адаптивных технологий осуществляется посредством цифровых образовательных платформ и интеллектуальных инструментов, обеспечивающих интерактивность, динамичность и гибкость учебного процесса. Благодаря этому учащиеся могут осваивать учебный материал в индивидуальном темпе, что особенно важно в технических специальностях, где уровень абстракции и сложность тем варьируются.

Историческая перспектива развития адаптивных образовательных технологий позволяет глубже понять закономерности их эволюции и потенциал дальнейшего совершенствования. Возникновение АОТ не

было случайным: оно обусловлено прогрессивным развитием теорий индивидуализации обучения, технологическими прорывами и изменением социальных запросов к образованию. Первые предпосылки к созданию адаптивных систем появились в 1960-х годах с распространением вычислительной техники. Тогда начали разрабатываться первые модели программируемого обучения, направленные на подстройку содержания под уровень обучающегося [4, 5]. В 1970–1980-х годах началась активная интеграция искусственного интеллекта в образовательную практику, что стало основой для появления интеллектуальных обучающих систем (ITS), способных анализировать ошибки студентов, выявлять дефициты в знаниях и формировать адресные педагогические рекомендации. Именно на этом этапе адаптивные технологии приобрели ту функциональную гибкость, которая в XXI веке трансформировалась в современные цифровые образовательные экосистемы.

Истоки адаптивных методик берут начало в работах Б. Ф. Скиннера, который заложил основы программируемого обучения. Скиннер настаивал на отказе от внешнего контроля в пользу самоконтроля и самообучения, что обеспечило переход от модели «передачи знаний» к модели активного освоения [6]. Позднее акцент сместился в сторону конструктивистских и гуманистических подходов, согласно которым знание не является статичным набором фактов, а конструируется самим обучающимся на основе предшествующего опыта и взаимодействия с окружающей средой.

Адаптивное обучение воплощает эти идеи: оно предоставляет студенту инструменты для самостоятельного освоения материала, корректируя учебную траекторию в зависимости от уровня знаний, стиля обучения и интересов. Современные платформы анализируют данные о результатах тестов,

времени работы и даже эмоциональном состоянии учащегося, создавая профиль, на основе которого формируется персональный план обучения [7]. Такая ориентация на субъектность и индивидуальность отражает эпистемологическую установку, в которой знание рассматривается как процесс, а не как продукт.

Современные адаптивные образовательные системы строятся на основе нескольких ключевых компонентов. В статье К. А. Скворчевского и О. В. Дятловой указано, что эффективная адаптивная система включает модель предметной области, модель пользователя, модель адаптации и модель объяснения [8]. Модель предметной области представляет структуру знаний и зависимостей между разделами; модель пользователя хранит данные о знаниях, мотивации и предпочтениях студента; модель адаптации определяет, как система должна изменять подачу материала; модель объяснения отвечает за предоставление обратной связи и пояснений.

Результаты исследования. Одним из ключевых примеров внедрения АОТ являются интеллектуальные обучающие системы (Intelligent Tutoring Systems, ITS), имитирующие деятельность персонального наставника. Такие системы не только предоставляют оперативную обратную связь, но и предлагают альтернативные стратегии решения задач, анализируют ошибки и адаптируют содержание обучения под конкретные затруднения учащегося. Это способствует развитию критического мышления, аналитических способностей и когнитивной гибкости студентов. Дополнительным преимуществом адаптивных решений является их мотивационный потенциал. Персонализированная подача материала делает учебный процесс более вовлекающим и эмоционально насыщенным. Встраивание геймификационных элементов (игровых механик) по-

вышает интерес и стимулирует студентов к активному участию в обучении. Возможность отслеживать собственный прогресс и получать мгновенную обратную связь усиливает внутреннюю мотивацию и способствует устойчивой учебной активности.

АОТ также играют важную роль в развитии навыков самостоятельного обучения. Студенты приобретают опыт саморегуляции образовательного процесса: они учатся самостоятельно выбирать содержание и последовательность изучения тем, формулировать цели, а также объективно оценивать результаты своей деятельности. Это особенно актуально в условиях непрерывного профессионального развития и постоянного обновления знаний. Несмотря на значительный потенциал, широкое внедрение адаптивных технологий сопровождается рядом проблем. Среди основных трудностей следует выделить высокую стоимость разработки и сопровождения таких систем, необходимость технологической модернизации образовательной среды, а также повышение квалификации педагогов, способных грамотно интегрировать АОТ в учебную практику. Существенным аспектом является защита персональных данных обучающихся, так как реализация адаптивных механизмов требует постоянного сбора, обработки и хранения чувствительной информации.

Кроме того, важным вызовом остаётся обеспечение равного доступа к АОТ для всех категорий студентов. В условиях цифрового неравенства критически важно распространение адаптивных решений не только в ведущих вузах и урбанизированных регионах, но и в отдалённых населённых пунктах. Это требует как инфраструктурной поддержки, так и системной государственной политики в области цифровой трансформации образования.

Персонализация является ключевым принципом адаптивного обучения. Систе-

Исследования подчёркивают, что личностно ориентированные адаптивные технологии способствуют развитию критического мышления и навыков самообразования, а также повышают вовлечённость и мотивацию учащихся [9]. Подобный подход соотносится с гуманистической концепцией

Эпистемологическая новизна адаптивного обучения заключается также в признании динамичности и контекстуальности знания. Адаптивные программы не фиксированы — они постоянно корректируются по мере того, как система получает новые данные о прогрессе учащегося. Системы должны быть гибкими, чтобы реагировать на изменения в потребностях и предпочтениях студентов, включая возможность пересмотра учебного плана и методов преподавания [6]. Это отражает идею о том, что обучение - это живой процесс, а не линейное прохождение заранее определённых этапов (рисунок-1).

Большинство современных платформ ориентируются на адаптацию, учитывающую обучающие и когнитивные стили. В рамках АЕН часто применяются классификация стилей обучения Фелдера–Сильвермана, типология Кифа и модели когнитивных стилей, которые описывают способы восприятия и переработки информации у разных людей. Подобные модели позволяют системам прогнозировать оптимальные форматы подачи материала и выбирать подходящие стратегии обучения. Кроме того, в исследованиях отмечается, что персонализация не должна сводиться лишь к учёту темпа и уровня знаний. В работе по персонализированному обучению подчёркивается, что адаптация контента и примеров под интересы учащегося может повышать внутреннюю мотивацию и обеспечивать лучшие результаты, однако таких систем пока мало. Это подчёркивает необходимость расширения аналитических проекций адаптивных систем за пределы традиционных моделей.

Одним из мощнейших направлений адаптивных технологий являются интеллектуальные системы обучения (Intelligent Tutoring Systems, ITS). Они используют методы искусственного интеллекта для анализа ответов студента, диагностики ошибок и предоставления пояснений. ITS работают как персональный наставник: подбирают задания в зависимости от взаимодействия с учащимся, учитывая его темп и уровень подготовки. Такие системы уже доказали свою эффективность: адаптивное электронное обучение по механике на платформе Smart Sparrow позволило снизить количество неудовлетворительных оценок на 24 % [10]. На практике адаптивные технологии применяются не только в университетах, но и в школах. Платформы Smart Sparrow, MyLab, Mastering и Smartbooks компании McGraw-Hill Education демонстрируют, что

адаптивные системы могут обеспечить индивидуальные домашние задания, ориентированные на слабые места ученика или, наоборот, предлагать более сложные задачи в случае успешного усвоения материала [11].

Несмотря на очевидные преимущества, внедрение адаптивных технологий сталкивается с рядом вызовов. Во-первых, создание качественных адаптивных систем требует значительных инвестиций в разработку и поддержку, а также подготовки преподавателей, способных эффективно их использовать [9, 12, 13]. Во-вторых, использование персонализированных систем подразумевает сбор и анализ большого объёма данных о студентах, что ставит вопросы конфиденциальности и безопасности информации. Наконец, важным аспектом является обеспечение равного доступа к адаптивным технологиям для всех учащихся, включая тех, кто находится в удалённых регионах или имеет ограниченные ресурсы.

Заключение. Адаптивное обучение представляет собой сложную и многогранную область, связывающую философию образования, психологию, информатику и искусственный интеллект. Его эпистемологические основы опираются на переход от передачи готового знания к его совместному конструированию, признание уникальности каждого учащегося и динамичности знаний. Аналитические проекции адаптивного обучения включают различные модели систем (модель домена, пользователя, адаптации, объяснения), использование классификаций обучающих и когнитивных стилей, внедрение интеллектуальных обучающих систем и адаптивной гипермедии. Эти подходы уже доказали эффективность в ряде исследований, но дальнейшее развитие потребует преодоления технологических, организационных и этических барьеров.

Эпистемологический анализ адаптивного обучения позволяет рассматривать его

не только как технологическое явление, но и как результат трансформации фундаментальных педагогических представлений о процессе познания. Адаптивные образовательные технологии - это не просто инструмент индивидуализации, а выражение нового типа образовательного мышления, в котором обучающийся выступает активным субъектом, а образовательная среда — динамичным партнёром.

Современные адаптивные системы, опираясь на данные о поведении и потребностях студентов, способны трансформировать траекторию обучения в реальном времени, создавая условия для развития

метапознания, критического мышления и саморефлексии. Однако полноценное внедрение таких подходов требует не только технической инфраструктуры, но и методологической готовности преподавателей к переосмыслению собственных ролей и стратегий преподавания. В перспективе адаптивное обучение открывает путь к формированию гибкой, инклюзивной и эпистемологически обоснованной модели образования, способной эффективно отвечать на вызовы цифровой эпохи и обеспечивать устойчивое развитие интеллектуального потенциала обучающихся.

Используемой литературы:

1. Chaw, Lee Yen, and Chun Meng Tang. "What Makes Learning Management Systems Effective for Learning?" *Journal of Educational Technology Systems*, vol. 47, no. 2, 2018, pp. 152–169., doi:10.1177/0047239518795828.
2. Jeong, Hwa-Young, et al. "Personalized Learning Course Planner with E Learning DSS Using User Profile" *Expert Systems with Applications*, vol. 39, no. 3, 2012, pp. 2567–2577., doi: 10.1016/j.eswa.2011.08.109.
3. Шудуева З.А., Миназова З.М., Харченко С.Б. Роль адаптивных образовательных технологий в персонализации обучения // Проблемы современного педагогического образования. 2024. №84-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-adaptivnyh-obrazovatelnyh-tehnologiy-v-personalizatsii-obucheniya> (дата обращения: 26.07.2025).
4. Chen C., "An adaptive scaffolding e-learning system for middle school students' physics learning," *Australasian Journal Of Educational Technology*, vol. 30, no. 3, pp. 342–355, 2014.
5. Felder R. M. and Silverman L. K., "Learning and teaching styles in engineering education," *Engineering Education*, vol. 78, no. 7, 1988
6. Жукова, И. Г. Концепция открытой адаптивной контрольно-обучающей системы на основе персонализации процесса обучения / И. Г. Жукова, М. Б. Сипливая, О. А. Шабалина // Информационные технологии в проектировании и производстве. – 2003. – № 3. – С. 20–23
7. Алексеева, Е.Н. Современные подходы к формированию личности будущих молодых специалистов в условиях высшего и среднего профессионального образования / Е.Н. Алексеева, В.А. Лапшин, Ю.В. Сорокопуд // Мир науки, культуры, образования. - 2022. -№ 1 (92). - С. 217-219
8. Sandoval W. A., Greene J. A., Bråten I. Understanding and promoting thinking about knowledge: origins, issues, and future directions of research on epistemic cognition. *Review of Research in Education* (2016).

CHIZMACHILIK FANIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ULARNING MUSTAQIL TA'LIMG'A TA'SIRI

p.f.f.d.(PhD) MAMUROVA DILFUZA ISLOMOVNA

Buxoro davlat pedagogika instituti, Musiqa va tasviriy san'at kafedrası

P.f.d., professor OLIMOV SHIRINBOY SHAROFOVICH

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada chizmachilik fanida raqamli texnologiyalardan foydalanishning zamonaviy tendensiyalari va ularning mustaqil ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganilgan. Chizmachilik an'anaviy ravishda ko'p vaqt va kuch talab qiladigan fan bo'lib, raqamli texnologiyalar yordamida ushbu jarayonni yengillashtirish va samaradorligini oshirish mumkinligi ta'kidlangan. Tadqiqot davomida AutoCAD, ArchiCAD, SketchUp kabi zamonaviy dasturlarni qo'llashning o'quvchilar va talabalar bilim sifatiga, fazoviy tasavvurini rivojlantirishga va ijodiy qobiliyatlarini oshirishga ijobiy ta'siri tahlil qilingan. Mustaqil ta'lim jarayonida elektron kutubxonalar, onlayn platformalar va grafik dasturlardan foydalanishning afzalliklari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar talabalarda mustaqil fikrlash, yangicha yondashuvlarni qo'llash va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini berishi ta'kidlangan. Tadqiqotda olingan natijalar asosida chizmachilik fanida raqamli texnologiyalarni keng qo'llash nafaqat ta'lim samaradorligini, balki kelajakdagi mutaxassislarning raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim omil ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: Chizmachilik, raqamli texnologiyalar, mustaqil ta'lim, elektron ta'lim, innovatsiya, grafik dasturlar, fazoviy tasavvur, kreativ fikrlash.

Kirish. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, uni zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish dolzarb masalaga aylandi. Texnik fanlar ichida muhim o'rin tutadigan chizmachilik fani raqamli vositalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydigan bosqichga kirib keldi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Xususan, chizmachilik fani zamonaviy texnik vositalar va dasturlar bilan boyitilmoqda. An'anaviy usullarda bajariladigan chizmalar ko'p vaqt va kuch talab qilsa, raqamli texnologiyalar bu jarayonni tezlashtirmoqda. Mustaqil ta'limda raqamli dasturlarni qo'llash talabalarning ijodkorligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Globalizatsiya va texnologik rivojlanish davrida chizmachilik fanining ham zamonaviy

talablarga moslashuvi zarur bo'lib qolmoqda. Shu sababli ta'lim jarayonida AutoCAD, ArchiCAD, SketchUp kabi dasturlar keng joriy qilinmoqda. Bu dasturlar talabalarning fazoviy tasavvurini rivojlantirishga yordam bermoqda. Raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi talabalarga o'z mustaqil ishlarini sifatli bajarish imkonini bermoqda. Shuningdek, ularning o'quv materiallariga bo'lgan qiziqishi ham ortmoqda. O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida raqamli ta'lim resurslarini yaratish va keng tatbiq etish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir. Mustaqil ta'lim jarayonida internet resurslari, elektron kutubxonalar va onlayn kurslar katta o'rin tutmoqda.

Chizmachilik fanida raqamli texnologiyalarni qo'llash mehnat bozorida talab qilinadigan ko'nikmalarni shakllantirishda ham muhim hisoblanadi.

Chunki kelajakdagi muhandis va arxitektorlar zamonaviy grafik dasturlarni mukammal bilishi kerak. Shu nuqtai nazardan, ilmiy tadqiqotlarda chizmachilik fanida raqamli texnologiyalarning o'zni chuqur o'rganilmoqda. Mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish uchun zamonaviy metodlar ishlab chiqilmoqda. Raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonida o'quvchilarning mustaqil ishlash malakalari shakllanmoqda. Bu esa ularning bilim olishda faol, ijodkor va tashabbuskor bo'lishiga yordam bermoqda. Shu bois, ushbu tadqiqot chizmachilik fanida raqamli texnologiyalardan foydalanishning zamonaviy tendensiyalari va ularning mustaqil ta'limga ta'sirini o'rganishga qaratildi. Tadqiqotning dolzarbligi raqamli ta'lim vositalarining ta'lim sifatini oshirishdagi roli bilan belgilanadi.

Adabiyotlar tahlili. Chizmachilik fanida raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tadqiqotlarida yoritilgan. Xorijiy adabiyotlarda muhandislik grafikasi va dizayn ta'limida kompyuter dasturlaridan foydalanish samaradorligi keng tahlil qilingan. J. Brown o'z tadqiqotida 3D modellash tirish vositalarining talabalarda fazoviy tafakkur va texnik ijodkorlikni kuchaytirishini ta'kidlagan [1]. Smith va Johnson raqamli texnologiyalarni qo'llash nafaqat an'anaviy metodlarni takomillashtirish, balki ta'limning yangi muhitini yaratishini qayd etadi. UNESCO hisobotida esa raqamli ta'lim platformalari global miqyosda mustaqil ta'limni rivojlantirishga xizmat qilayotgani ko'rsatib o'tilgan [5]. Mahalliy adabiyotlarda ham ushbu mavzu bo'yicha qimmatli ilmiy ishlanmalar uchraydi. A. Sattorov chizmachilik fanida AutoCAD dasturini qo'llash talabalar ish samaradorligini 30–40% ga oshirganini tajribalar orqali asoslab bergan [2]. M. Qodirov esa mustaqil ta'limda raqamli

vositalardan foydalanish talabalarining kreativ g'oyalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlagan [3]. Ivanova tadqiqotida interaktiv dasturlar yordamida talabalar o'zlashtirish ko'rsatkichlari an'anaviy usullarga qaraganda yuqoriligi isbotlangan. Shuningdek, I. A. Kolesnikova raqamli texnologiyalarning afzalliklari bilan bir qatorda ularning salbiy jihatlari ham borligini, ya'ni an'anaviy grafik ko'nikmalar susayishi mumkinligini qayd etadi [4]. Ayrim tadqiqotchilar chizmachilik fanida faqat raqamli vositalarga tayanish emas, balki ularni an'anaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini tavsiya etadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, "Kombinatsiyalashgan yondashuv" eng samarali metod sifatida qaralmoqda. Ba'zi maqolalarda talabalarining mustaqil ta'lim faoliyatida onlayn resurslardan foydalanishi ularning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishi qayd etilgan.

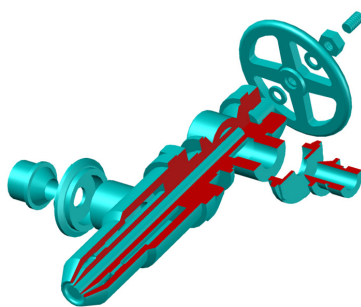
Raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha tajribalar shuni ko'rsatadiki, ular talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi. Chet el olimlari tomonidan olib borilgan tajribalarda ham talabalarining motivatsiyasi raqamli vositalar yordamida sezilarli darajada oshgani aniqlangan. Shu bilan birga, mahalliy olimlar tajribasida dasturlarni o'zlashtirishda texnik muammolar va jihozlar yetishmasligi asosiy to'siq sifatida ko'rsatilgan. Ba'zi adabiyotlarda esa raqamli texnologiyalar yordamida masofaviy ta'limni tashkil etishning afzalliklari tahlil qilingan. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, chizmachilik fanida raqamli texnologiyalardan foydalanish talabalarining mustaqil ta'limini qo'llab-quvvatlash, grafik savodxonlikni rivojlantirish va kreativ tafakkurni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda

chizmachilik fanida raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligini aniqlash uchun bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, mahalliy va xorijiy adabiyotlarni o'rganish orqali nazariy asoslar shakllantirildi. So'ngra an'anaviy va raqamli metodlarning samaradorligi taqqoslash usuli yordamida tahlil qilindi. Amaliy kuzatuvlar Buxoro davlat pedagogika instituti talabalari o'rtasida olib borildi. Talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini o'rganish maqsadida so'rovnoma va suhbat metodlari qo'llanildi. 120 nafar talaba ishtirokida o'tkazilgan so'rovnomada ularning raqamli dasturlardan foydalanish bo'yicha tajribalari tahlil qilindi. Kuzatuvlar davomida talabalarning chizmalarni bajarish tezligi va aniqligi solishtirildi. Olingan natijalar statistik usullar yordamida qayta ishlanib, umumiy xulosalar chiqarildi. Shuningdek, talabalar fikrlari sifat jihatdan ham tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari asosida raqamli texnologiyalarning mustaqil ta'limga ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, chizmachilik fanida raqamli texnologiyalardan foydalanish talabalarning mustaqil ta'lim jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. An'anaviy usullar bilan ishlagan talabalar ko'proq vaqt sarflagan bo'lsa, raqamli dasturlardan foydalangan talabalar chizmalarni tezroq va aniqroq bajardilar. Tadqiqotda 120 nafar

talaba ishtirok etdi va ularning 75 foizi raqamli texnologiyalardan foydalanishni samaraliroq deb baholadilar. So'rovnomalar shuni ko'rsatdiki, talabalar AutoCAD, SketchUp, CorelDRAW kabi dasturlardan faol foydalanishni boshlashgan. Raqamli texnologiyalar chizmalarni qayta ishlash va tahrirlash imkoniyatini ancha yengillashtirdi. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalar elektron darsliklar va onlayn resurslardan ham keng foydalanganlari kuzatildi. Kuzatuv natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalar ijodkorlikni rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Talabalar yangi dasturlarni o'zlashtirish orqali o'z bilim doiralarini kengaytirdilar. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, chizmalarni virtual muhitda bajarish ularni real hayotiy loyihalarga yaqinlashtirdi. Amaliy mashg'ulotlarda talabalar raqamli muhitda ishlashga tezroq moslashdilar. Raqamli dasturlar yordamida chizma tayyorlash tezligi an'anaviy usullarga nisbatan 2–3 barobar yuqori bo'ldi. Masalan, oddiy detalni qo'lda chizish uchun o'rtacha 90 daqiqa ketgan bo'lsa, AutoCAD dasturida bu jarayon 30–40 daqiqa davom etdi. Yoki misol tariqasida, bir nechta detallardan tashkil topgan murakkab buyumni talabalarga tushuntirish uchun 3D detalni ko'rsatish afzaldir. Talaba bu buyumni qanday detallardan tashkil topganini yaqqol ko'radi. (1-rasm)

1-rasm. Bir nechta detallardan tashkil topgan buyum.

Statistik tahlil natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni 30–40 foizga oshirdi. Shuningdek, talabalar o'z ishlarini internet orqali o'qituvchi va guruhdoshlariga tezkor taqdim etish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Natijalar talabalarning mustaqil o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirganini ko'rsatdi. Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida nazariy bilimlarni amaliyotga bog'lash imkonini yaratmoqda. Talabalar orasida hamkorlikda ishlash ko'nikmalari ham mustahkamlandi. Chizmachilik fanida raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning fazoviy tasavvurini rivojlantirdi. Natijalar asosida raqamli ta'lim resurslarini kengroq joriy etish zarurligi belgilandi. Olingan xulosalar pedagogik tajribada raqamli texnologiyalarni qo'llashning istiqbollari borligini ko'rsatdi. Umuman olganda, tahlil natijalari raqamli texnologiyalar mustaqil ta'lim samaradorligini oshiruvchi muhim omil ekanini isbotladi.

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Mustaqil ta'limga ta'siri: Talabalar mustaqil topshiriqlarni bajarishda raqamli texnologiyalardan keng foydalanmoqda. So'rovnoma ko'ra:

65% talaba AutoCAD va SolidWorks'dan,

20% SketchUp'dan,

15% esa boshqa dasturlardan foydalanishini bildirgan.

Kreativlik va innovatsiya: 3D modellashtirish dasturlari yordamida talabalar faqat chizma chizish bilan cheklanmay, balki tayyor buyumning virtual modelini yaratish, uning funksional imkoniyatlarini sinovdan o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Xulosa. Chizmachilik fanida raqamli texnologiyalarni qo'llash bugungi kunda ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, grafik dasturlar yordamida chizmalarni tayyorlash an'anaviy usullarga qaraganda tezroq va aniqroq bajariladi. Bu esa talabalar uchun vaqtni tejash bilan birga, mustaqil ta'lim jarayonida samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Raqamli vositalardan foydalanish talabalarda grafik savodxonlikni shakllantirish, fazoviy tafakkurni rivojlantirish hamda ijodkorlikni kuchaytirishda muhim o'rin tutdi. Mustaqil ta'lim jarayonida AutoCAD, SolidWorks, SketchUp kabi dasturlardan foydalanish talabalarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv tusga keltirdi. Talabalarning ko'pchiligi mustaqil topshiriqlarni bajarishda raqamli texnologiyalardan foydalanishni qulay deb hisoblab, o'z ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga erishgan. Raqamli texnologiyalar yordamida tayyorlangan chizmalar yuqori aniqlikka ega bo'lib, nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish imkonini berdi. Shu bilan birga, raqamli vositalar talabalarda muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qilish ko'nikmalarini shakllantirdi. O'tkazilgan so'rovnoma ham raqamli vositalar talabalarning motivatsiyasini oshirganini ko'rsatdi.

Raqamli texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish ta'lim sifatini oshirishda o'z samarasini berdi. An'anaviy metodlarni to'liq inkor qilmasdan, ular bilan uyg'un holda raqamli vositalardan foydalanish eng maqbul yondashuv ekanligi isbotlandi. Raqamli ta'lim vositalari talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini yanada samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. Grafik dasturlardan foydalanish kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda ham katta ahamiyat kasb etdi. Mustaqil ta'limda raqamli vositalardan foydalanish talabalarni kelajak kasbiy faoliyatiga tayyorlashga yordam berdi. Shu jarayonda talabalar

nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash, yangi dizayn va chizmalar yaratishda tajriba orttirdilar. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar talabalarda ijodkorlik va innovatsion yondashuvni kuchaytiradi. Umuman olganda, chizmachilik fanida

raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirish, mustaqil ta'limni rivojlantirish va talabalarni zamonaviy mehnat bozoriga tayyorlashda muhim omil sifatida qoraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brown, J. Digital Tools in Engineering Graphics Education. New York: Springer. 2020.
2. Sattorov, A. "Chizmachilik fanida raqamli texnologiyalarning o'rni va ahamiyati." O'zbekiston pedagogika jurnali, №4, 45–52. 2021.
3. Qodirov, M. Grafik ta'limda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Fan nashriyoti. 2023.
4. Kolesnikova, I.A. Innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonida. Moskva: Academia. 2019.
5. UNESCO Digital Education: Global Report. Paris: UNESCO Publishing. 2022.

TALABALARNING TEMURIYLAR MA'NAVIY MEROSI ASOSIDA AXLOQIY QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

SADOQAT YUSUPOVA

Erkin tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalar axloqiy qadriyatlarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida Temuriylar davri ma'naviy merosining pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Amir Temur va Temuriylar sulolasi tomonidan yaratilgan ma'naviy, madaniy va ma'rifiy merosning ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llanilishi, talabalarda vatanparvarlik, mas'uliyat, ma'naviy barkamollik kabi fazilatlarni rivojlantirishdagi roli yoritilgan. Maqolada ushbu merosni zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiyalash metodlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Temuriylar merosi, axloqiy qadriyatlar, talaba tarbiyasi, pedagogik jarayon, ma'naviy barkamollik, vatanparvarlik, tarbiyaviy metodlar.

Аннотация: В статье рассматривается педагогическое значение духовного наследия эпохи Темуридов в процессе формирования и развития нравственных ценностей студентов. Анализируется использование духовного, культурного и просветительского наследия Амира Темура и династии Темуридов в образовательном процессе, а также его роль в воспитании у студентов таких качеств, как патриотизм, ответственность и духовное совершенство. Кроме того, освещаются методы интеграции этого наследия в современный образовательный процесс.

Ключевые слова: наследие Темуридов, нравственные ценности, воспитание студентов, педагогический процесс, духовное совершенство, патриотизм, воспитательные методы.

Abstract: This article examines the pedagogical significance of the spiritual heritage of the Timurid era in shaping and developing students' moral values. It analyzes the application of the spiritual, cultural, and educational legacy of Amir Temur and the Timurid dynasty in the educational process and its role in fostering qualities such as patriotism, responsibility, and spiritual maturity among students. The article also discusses methods of integrating this heritage into modern educational practices.

Keywords: Timurid heritage, moral values, student upbringing, pedagogical process, spiritual maturity, patriotism, educational methods.

Pedagogik-metodik turkum fanlar ta'lim mazmuni metodik jihatdan tahlil ertilar ekan, OTMda talabalarni temuriylar ma'naviy merosi asosida tarbiyalash jamiyatdagi o'rni va mavqeini mustahkamlash borasida davlat ahamiyatiga molik tarixiy ishlar amalga oshirilmoqda. Jamiyatda siyosiy, metodik, ma'naviy muhitbarqarorligi vataraqqiyotiko'p jihatdan Sharq mutafakkirlari Temuriylar ma'naviy merosiga bo'lgan munosabat va e'tibor bilan belgilanadi. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida Temuriylar ma'naviy merosini metodik o'rganishga qaratilgan

bir qator huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya hamda "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, unda Yangi O'zbekistonni barpo etishda inson o'zini rivojlantirmasdan turib jamiyat oldida turgan siyosiy, iqtisodiy-metodik, axloqiy muammolarni hal qilishi mumkin emas. Yosh avlodni axloqiy tarbiyalash hozirgi kunda ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Afsuski, hozirgi vaqtda

asosiy axloqiy tushunchalar hisoblangan burch, halollik, hurmat, vatanparvarlik kabi ma'naviy fazilatlarni yoshlarga o'rgatish pedagogik-metodik turkum fanlar ta'lim mazmunini hamda metodikasini qayta ishlab chiqish lozim, chunki uning o'rnini xudbinlik, befarqlik, moddiy manfaatlarga haddan tashqari e'tibor egalladi, bu ayniqsa o'smirlar va yoshlar muhitida namoyon bo'ladi. Talabalarni Temuriylar ma'naviy merosi asosida tarbiyalashda ta'lim mazmunida axloqning mohiyatini tushunishga metodik yordam berish, ularning ma'naviy asoslarini rivojlantirish imkoniyatlarini metodik namoyish etish, madaniy va umuminsoniy qadriyatlarni metodik rivojlantirishdir. Bu yerda asosiy e'tibor ta'lim jarayoniga beriladi. Ta'limsiz jamiyat hayotini tasavvur qilib bo'lmaydi, chunki uning maqsadi keng ma'noda metodik to'plangan tajribalar keksa avloddan yosh avlodga o'tkazishdir. Ma'naviy tajribani rivojlantirish vazifasi ta'lim oluvchilarni o'z xalqining tarixiy taraqqiyoti, madaniyati, hayoti, urf-odatlarini orqali amalga oshirilishi mumkin. Ma'lumki, uzoq vaqt davomida Temuriylar ma'naviy merosini metodik tadqiq etish, o'rganish, oqsab kelindi. Talabalarni temuriylar ma'naviy merosi asosida o'qitish kelajakni rivojlantirish va mustahkamlashning kalitidir, chunki bu jamiyatda yuzaga keladigan salbiy ta'sirlarga ko'proq moyil bo'lish o'smir yigitlarda, voyaga yetayotgan qizlarda, ayrim holatlarda talaba-qizlarda ham uchramoqda. Shunday sharoitda ulardagi axloqiy tarbiyani o'z xalqining tarixiy merosidan metodik foydalanish asosida amalga oshirish kerakligini anglatadi.

Jamiyatning asosiy ta'lim sohasidagi vazifa bu sifatli ta'lim, o'qitish usullari, ta'lim sohasi rivojlanishidagi o'zgarishlar yoshlarni tarixiy taraqqiyot tajribalari asosida tarbiyalash metodikasi muammolariga qiziqish uyg'otmoqda. Talaba shaxsini axloqiy

qadriyatlar asosida rivojlantirishda alohida o'qitish usullariga, o'qitish metodikasiga e'tibor qaratiladi, u nafaqat kasbiy-metodik kompetensiyalarga, balki ma'naviy va axloqiy qadriyatlarga ham ega, urf-odatlar va axloqiy tamoyillarni hurmat qiladi. Davlat, jamiyat, oila, san'at, fan, din avloddan-avlodga o'tib kelayotgan an'anaviy axloqiy manbalardir. Shaxsning ma'naviy rivojlanishining asosiy maqsadi uning mavjudligi va maqsadlarining ma'nosini aniqlash, atrofdagi voqelikni obyektiv idrok etishdir. Shaxsning ma'naviy tarbiyasining natijasi uning dunyo haqidagi tasavvurlari, his-tuyg'ulari va haqiqiy kundalik hayoti o'rtasida ichki kelishuvga erishishdir; shaxs va uning atrofidagi insonlar o'rtasida uyg'unlikka erishish. Ta'limning eng muhim vazifasi ma'naviyat, madaniyat, tashabbuskorlik, mustaqillik, bag'rikenglik kabi ma'naviy fazilat va sifatlarni rivojlantirishdir. Pedagogik-metodik turkum fanlar ta'lim mazmunini o'qitish nafaqat yoshlarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga, balki tarixiy-madaniy ehtiyojlarni qondirishga ham qaratilgan. Axloqiy ta'limni tashkil etish quyidagi qoidalarga asoslanadi: O'qitishda talaba obyekt emas, balki faoliyat subyekti sifatida; O'qitish tizimi talabaning shaxsiga, uning dunyoqarashiga, tajribasiga, qiziqishlariga qaratilgan; jamiyatda ro'y berayotgan dolzarb voqealarni, hayotiy muammolarni muhokama qilish uchun imkoniyatlar yaratish; talaba shaxsini, uning fikrini hurmat qilish; muloqot madaniyati darajasini oshirish, nutq odob-axloq qoidalarini o'zlashtirish hamda Temuriylar davri ma'naviy merosini o'rganish uchun sharoit yaratish.

Darsdan tashqari turli xil tadbirlar shaxsning axloqiy fazilatlari va qadr-qimmatini tarbiyalash usullaridan biridir. Ularning maqsadi quyidagi vazifalardan iborat: ma'naviy-axloqiy fazilatlarning xilma-xilligi va o'zaro bog'liqlig' g'oyasini rivojlantirish

metodikasi; aksiologik yondashuvlar, urf-odatlariga ijobiy munosabatni tarbiyalash metodikasi; insoniylik, bag'rikenglik munosabatini rivojlantirish metodikasi; dars mashg'uloti va darsdan tashqari mashg'ulotlar o'quv jarayonining mantiqiy davomi bo'lishi, real hayotiy vaziyatlarga asoslanishi va talabalarni metodik tayyorlab borish kerak. Talabalarining dars mashg'uloti va darsdan tashqari mashg'ulotlardan tashqari tadbirlarda ishtirok etishi nafaqat ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda, balki: shaxsning iste'dodi, qobiliyatlarini ochib berish metodlari; aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish metodlari; o'z nuqtayi nazarini ifoda etish, bahslashish qobiliyatini rivojlantirish metodlari; qo'shma ijodiy faoliyatda o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini tasdiqlash metodlari; axloq va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish metodlari. Kelajakdagi o'z sohasining yetuk mutaxassisi bo'lish. Bundan tashqari, talabalarining dars mashg'ulotidan tashqari tadbirlarda ishtirok etishi yaxshi natijalarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin; mas'uliyatni, qaror qabul qilishda mustaqillikni, jamoada ishlash qobiliyatini, qiziquvchanlikni, maqsadga muvofiqlikni rivojlantirish metodi.

Talabalarining ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishda metodik-pedagogik ta'lim mazmuni didaktik zarurat sifatida talaba-qizlar hayotiga kreativlik, mantiqiy tafakkurini uyg'otadi. Dars mashg'ulotlarida ishtirok etish o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini rivojlantirish, o'zini o'zi anglashni rag'batlantiradi; fikrlashni, ijodkorlikni rivojlantiradi; talaba shaxsini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi; bitiruvchilarning harakatchanligi va kasbiy mustaqilligini rivojlantiradi.

Talabalarda yuqoridagi sifatlarni tarbiyalash uchun yurtimizda juda ko'plab boy adabiy ilmiy meroslar bor. "Zijji Ko'ragoniy" deb ataladigan, buyuk

allomalarimizning odob-axloq, insoniy fazilatlar, ta'lim-tarbiyaga bag'ishlangan boy ma'naviy merosi pedagogik jihatdan kam o'rganilgan qismlardan biridir. Shu jumladan, Temuriylar ma'naviy merosi asosida talabalarda axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish metodikasi bugungi kunda dolzarb pedagogik-metodik muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Yoshlarni, shu jumladan talabalarni xalqimizning buyuk tarixida o'zining jasorati va matonati, aql-zakovati, nafosati va nazokati bilan o'chmas nom qoldirgan Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Ali Qushchi, va boshqa mutafakkirlarni hamisha ehtirom bilan eslashadi. Boshqacha aytganda shavkatli hukmdorlar, yetuk donishmandlar, zabardast olimlar, suxandon shoirlar va zukko san'atshunoslar yetishib chiqqan davr bu XV asr Movaraunnahr yuragi Samarqand deb ataladi. Pedagogik turkum fanlarni o'qitishda talabalarni umumiy pedagogika ta'lim mazmuni asosida tarixning buyuk jasorat sohibalarining ta'limiy-tarbiyaviy ishlari hamda nomlari faxr bilan tilga olinadi. Sharq mutafakkirlari tarixiga murojaat etsak, Temuriylar orasidan buyuk hukmdorlar, yetuk donishmandlar, iste'dodli olimlar, suxandonlar, shoirlar, tarixchilar, zukko san'atshunoslar yetishib chiqqan. Bunday hukmdor, olimlar, shora va donishmandlar Sharq mamlakatlarida ular ko'pchilikni tashkil qiladi. Dunyo ta'lim tizimida Sharq mutafakkirlari ma'naviy merosiga qiziqish juda yuqori. Talabalarni temuriylar ma'naviy merosi asosida tarbiyalash, ularni o'qitish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. O'z taxtida o'tirgan, hukmdorlar mavqeiga tayanib, ulkan tadbirlarni amalga oshirgan va shu tufayli tarixda nomlari qolgan ular faoliyati hamda ularning ma'naviy merosini pedagogik-metodik turkum fanlar ta'lim mazmunining o'rganishga bag'ishlangan bir qator ilmiy-tadqiqot va metodik ishlar amalga oshirilgan.

Umumiy pedagogika kursini metodik tadqiq etish jarayonida XIV-XVI asrlar iqtisodiy, siyosiy, madaniy sohada muhim o'zgarishlar sodir bo'lganligi, bir so'z bilan aytganda Temur va temuriylar davri sivilizatsiyasi yuzaga keldi. Markazlashgan davlatning tashkil topishi natijasida maorif, ilm-fan, madaniyat, qurilish va obodonchilik ishlari yuqori pog'onaga ko'tarildi. Ayniqsa, ta'lim-tarbiya sohasini rivojlantirishga e'tibor qaratildi. Amir Temur va temuriylar davri tarixi haqqoniy va xolisona o'rganila boshlandi. Aniqrog'i, bu davr tarixini yoshlar ongiga singdirishda umumiy pedagogika fani nuqtayi-nazaridan yondashilayotganligi e'tiborga molikdir. Amir Temur va temuriylar davridagi maorif va ta'lim-tarbiyaning rivojlanishida bevosita temuriylar bning ma'naviy merosi asosidag o'zni beqiyos bo'lgan.

Temur va temuriylar sulolasiga Amir Temurning o'g'illari, Umarshayx Mirzo, Shoxrux Mirzo, Mirzo Ulug'bek, Ali qushchi, Zahriddin Muhammad Bobur, Jahongirshoh, Shohjahon, Avrangzeb Olamgir va hokozo shular jumlasidandir.

Ushbu temuriylar avlodi to'g'risida ko'pgina qo'lyozma va toshbosma asarlarda tegishli ma'lumotlar uchraydi. Chunonchi, Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma"si, Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"si, Ibn Arabshohning "Ajoyib ul-maqdur fi axbori Taymur" (Temur haqidagi xabarlarda taqdir ajoyibotlari), Hofizi Abro'yning "Zubdat ut-tavorixi Boysung'uriy", Kamoliddin Abdurazzoq Samarqandiyning "Matlaila' dayi va majmai baxrayn" (Ikki saodatli yulduzning chiqishi va ikki dengizning qo'shilish joyi), Foseh Xavofiyning "Mujmal-i Fosehiy" (Fosehiyning tarixlar majmuasi), Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma", G'iyosiddin Muhammad Xondamirning "Habib us-siyar fi axbor ofrod ul-bashar" (Inson xabarlarida do'stlarning tarjimai holi),

Gulbadanbegimning "Humoyunnoma" kabi asarlarida qimmatli ma'lumotlar berilgan.

Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, Sohibqiron Amir Temur hayoti va ijodiga nazar tashlanar ekan, u oila a'zolari, farzandlari va oddiy xalqni yuksak axloqiy qoidalarga amal qilishga undagan, mamlakat sultoni sifatida talab qilgan. Uning barcha tarbiyaviy g'oyalari oilasiga, farzandlariga, ahli ayoliga, amiru-ulamolariga, saroy ayollariga bo'lgan munosabatlari orqali namoyon bo'lgan. Ushbu ma'naviy-axloqiy fazilatlardan kelib chiqqan holda bugungi kunda tobora dolzarbligi ortib borayotgan jamoat orasida o'zini tutish qoidalari, xushmuomalalik odobi, yoshga qarab muloqotda bo'lish, salomlashish, holahvol so'rash qoidalari, kundalik turmush tartibi, kiyinish, kiyim tanlash me'yorlari, orastalik bilan bog'liq talablar, mehnat qilish va mehnatga munosabat odobi kabi xislatlarni talaba-qizlarda axloqiy qadriyat sifatida rivojlantirib borilishi diaktik-metodik zaruriyatga aylanmoqda. Umumiy pedagogika kursi ta'lim mazmunida tarbiyaning, asosan, uchta tipologiyasi qayd etilib, ular qattiqqo'llikka asoslangan avtoritar, yumshoqlikka asoslangan liberal hamda demokratik tamoyilga asoslangan tarbiya usullaridir. Yoshlar tarbiyasining samaradorligi, ularda axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish har bir oila, ta'lim muassasasida tarbiyaning qaysi tamoyili asosida tashkil etilganiga bog'liq. Temuriylar ma'naviy merosi asosida talabalarda axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish metodikasi ham kafolatlangan samaradorlikni bera oladi, deb hisoblanadi. Bu haqda tarixchi metodist olim Bo'riboy Ahmedov tomonidan nashrga tayyorlangan "Temur tuzuklari" to'plamida muallifko'pgina tarixiy hujjatlar, manbalardan foydalanib, dunyo mamlakatlarining aksariyatida mashhur va tarixiy shaxsga aylangan Sharq mutafakkirlarining insoniyat

tarixiga qo'shgan salmoqli hissalarini, ko'rsatgan jasoratlarini, davlatni qanday boshqarganliklari, oilaparvarligi, insoniy fazilatlarini kengroq yoritishga harakat qilgan. Ushbu kitobda temuriylar to'g'risida yozgan. Jumladan, ...Mirzo Ulug'bek saltanat ishlarida o'z maslahatlari bilan qatnashib turar, ayniqsa, ilm-ma'rifatga alohida e'tibor ila qarab, tolibi ilmlarga homiylik qilar edi", - deb ta'kidlaydi muallif.

Manbalarga qaraganda Amir Temur yaratgan "Temur tuzuklari" faqat tarixiy jihatdan emas, balki falsafiy, metodik-pedagogik, psixologik fikrlarga boyligi jihatidan ham alohida ahamiyatga ega. Undagi ta'lim-tarbiyaga oid g'oyalardan o'z davrida va undan keyingi davrlarda ham keng foydalanilgan.

Tadqiqotchi R.Alyeuva "Amir Temurning mafkuraviy-tarbiyaviy qarashlari" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida sohibqiron bobomizning o'tmishdagi madaniy-ma'naviy merosiga, ota-bobolarimizdan qolgan bilim va hayot tajribalariga alohida e'tibor berganligini qayd etadi [85].

Tadqiqotchi M.E.Axmedova "Pedagogika tarixi fanini o'qitish orqali talabalarning ma'naviy fazilatlarini tarbiyalash" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida Sohibqiron Amir Temurning madaniy-ma'naviy merosini o'qitish metodikasini tadqiq etdi, unda XV-XVI asrda ayollarni o'qitishda qanday usullar qo'llanilganligini qayd etadi.

Yangi O'zbekiston barpo etilayotgan sharoitda talabalarda yuksak axloqiy sifatlarni rivojlantirish o'quv-tarbiya jarayonining muhim, ajralmas qismiga aylanmoqda. Mustaqil ijodiy fikrlay oladigan, kasbiy tayyorgarlik bilan bir qatorda ma'naviy pok, axloqiy- faol qizlarni kamol toptirish metodikasini yaratish davr talabi bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev yoshlarni vatanparvarlik, milliy iftixor ruhida tarbiyalash, buning uchun tarixni yaxshi o'rgatish, bu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish masalasida "Milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda uning tarbiyaviy ta'siri bo'lmaydi. Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o'rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur", – deya ta'kidlagan edi.

Biz yurtimizni yangi bosqichga, yangi yuksak marraga olib chiqmoqchi ekanmiz, bunda bizga yorug' g'oya kerak. Bu g'oyaning zamirida xalqning o'zligini anglash yotadi. Haqqoniy tarixni bilmasdan turib esa o'zlikni anglash mumkin emas. Fanda bizning tarixiy ildizlarimizni aniqlaydigan, milliy g'ururimizni yuksaltiradigan yangi yo'nalishlar paydo bo'lishi kerak. Bugungi kunda umummilliy harakatga aylangan "Yangi O'zbekiston" g'oyasi zamirida yuqori axloqiy fazilatlarga ega o'zbek qizi siymosini yaratish metodik zarurat ekanligi muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Temur tuzuklari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
3. Meliyev A. Amir Temur va Temuriylar davri ma'naviy merosi. – Toshkent: Fan, 2015.
4. Jo'rayev M. O'zbekiston tarixi va ma'naviy qadriyatlar. – Toshkent: Universitet, 2019.
5. Qodirov A. Pedagogik qadriyatlar va talaba tarbiyasi. – Toshkent: TDP, 2020.

AYOLLAR BASKETBOLINING HOZIRGI DAVRDAGI HOLATI VA UNI RIVOJLANTIRISHNI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

QIRG'IZOV ISMAT

Jizzax politehnika institute dotsenti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada ayollar basketbolining zamonaviy holati, rivojlanish tendentsiyalari va o'ziga xos xususiyatlari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda global professional ligalar tizimi, texnologik innovatsiyalarning ta'siri, gender tenglik masalalari, moliyaviy barqarorlik muammolari va yoshlar sportini rivojlantirish strategiyalari ko'rib chiqilgan. Maqolada WNBA, EuroLeague Women va boshqa yetakchi ligalarning faoliyati, ayol sportchilarning fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan maxsus dasturlar, marketing strategiyalari va media qamrovi masalalari statistik ma'lumotlar asosida yoritilgan. Xalqaro miqyosda FIBA tashabbotlari, kadrlar tayyorlash tizimlari, sport tibbiyoti yutuqlari va raqamli transformatsiya jarayonlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ayollar basketboli dinamik rivojlanayotgan sport turi sifatida katta potentsialga ega bo'lib, texnologik innovatsiyalar, ijtimoiy o'zgarishlar va iqtisodiy o'sish uning kelajagini belgilab bermoqda.

Kalit so'zlar: ayollar basketboli, gender tenglik, professional ligalar, WNBA, sport marketingi, yoshlar sporti, biomexanika, sport tibbiyoti, raqamli transformatsiya, FIBA, ayol sportchilar, moliyaviy barqarorlik, texnologik innovatsiyalar, ijtimoiy ta'sir, global ekspansiya

Abstract: This scientific article provides a comprehensive analysis of the current state, development trends, and distinctive features of women's basketball. The research examines the global professional league system, the impact of technological innovations, gender equality issues, financial sustainability challenges, and youth sport development strategies. The article covers the activities of the WNBA, EuroLeague Women, and other leading leagues, specialized programs considering female athletes' physiological characteristics, marketing strategies, and media coverage issues based on statistical data. International FIBA initiatives, coaching development systems, sports medicine achievements, and digital transformation processes are analyzed on a global scale. According to the research findings, women's basketball as a dynamically developing sport has significant potential, with technological innovations, social changes, and economic growth defining its future.

Keywords: women's basketball, gender equality, professional leagues, WNBA, sports marketing, youth sports, biomechanics, sports medicine, digital transformation, FIBA, female athletes, financial sustainability, technological innovations, social impact, global expansion

Ayollar basketboli zamonaviy sport olamida o'zining mustahkam o'rniga ega bo'lib, so'nggi yillarda sezilarli rivojlanish sur'atlarini namoyish etmoqda. Bu sport turining taraqqiyoti nafaqat professional ligalar darajasida, balki yoshlar sporti, kollej basketboli va xalqaro musobaqalar doirasida ham kuzatilmoqda. Ayollar basketbolining rivojlanishi gender tenglik, ijtimoiy o'zgarishlar va sport industriyasining transformatsiyasi kontekstida alohida ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy jihatdan qaralganda, ayollar basketboli 1892-yilda Senda Berenson tomonidan Smith kollejida joriy etilganidan beri uzoq rivojlanish yo'lini bosib o'tgan. Dastlabki qoidalar erkaklar basketbolidan sezilarli farq qilgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan o'yin yanada dinamik va raqobatbardosh xarakterga ega bo'ldi.

Hozirgi kunda ayollar basketboli global miqyosda institutsional jihatdan mustahkamlangan tizimga aylangan. Amerika Qo'shma Shtatlaridagi WNBA ligasi 1996-yilda

tashkil etilganidan beri dunyodagi eng nufuzli professional ayollar basketbol ligasi sifatida tan olingan. Liga hozirda o'n ikkita jamoani o'z ichiga oladi va yillik byudjeti yuz million dollardan oshadi. Yevropadagi EuroLeague Women musobaqasi o'n olti mamlakatdan kelgan eng kuchli klublarni birlashtiradi va yuqori darajadagi texnik basketbolni namoyish etadi. Rossiyaning Premier-liga, Turkiyaning TKBL ligasi, Ispaniyaning Liga Femenina Endesa chempionati ham xalqaro miqyosda tan olingan musobaqalar hisoblanadi.

Osiyo mintaqasida Xitoyning WCBA ligasi, Yaponiyaning W-League musobaqasi va Janubiy Koreyaning WKBL ligasi mintaqaviy basketbol markazlari sifatida faoliyat yuritmoqda. Avstraliyaning WNBL ligasi

dunyodagi eng qadimiy professional ayollar basketbol ligalaridan biri bo'lib, 1981-yildan beri faoliyat yuritib kelmoqda. Lotin Amerikasida Braziliya va Argentina chempionatlari mintaqaviy liderlar hisoblanadi. Bu ligalarning mavjudligi ayol sportchilar uchun professional karyera qurish imkoniyatlarini kengaytirdi va sport turining tijorat jihatdan jozibadorligini oshirdi. Professional ligalarning rivojlanishi natijasida ayol basketbolchilarning o'rtacha maoshi so'nggi o'n yilda ikki baravarga oshgan, garchi bu ko'rsatkich erkaklar basketboliga nisbatan hali ham sezilarli past bo'lsa-da.

Texnologik taraqqiyot ayollar basketbolining rivojlanishida muhim rol o'ynamoqda. Zamonaviy tahlil vositalari, video texnologiyalar va ma'lumotlar analitikasi

Jadval 1: Dunyodagi yetakchi ayollar basketbol ligalari

Liga nomi	Mamlakat/ Mintaqa	Tas hkil etilgan yil	Jam oalar soni	O'rt acha maosh (USD)
WNB A	AQSH	199 6	12	120, 000
EuroL eague Women	Yevropa	195 8	16	50,0 00-200,000
WCB A	Xitoy	200 2	18	70,0 00-150,000
WNB L	Avstraliya	198 1	8	40,0 00-80,000
Premie r-Liga	Rossiya	199 2	12	100, 000-250,000
TKBL	Turkiya	198 0	14	60,0 00-180,000
Liga Femenina	Ispaniya	196 4	14	30,0 00-70,000
W- League	Yaponiya	199 9	12	50,0 00-100,000

trenerlik strategiyalarini takomillashtirish, o'yinchilarning individual rivojlanishini kuzatish va jarohatlarning oldini olish imkonini

bermoqda. SportVU va Second Spectrum kabi ilg'or kuzatuv tizimlari har bir o'yinchining harakatlarini millimetr aniqlikda qayd etadi va

tahlil qiladi. Bu ma'lumotlar asosida trenerlar o'yin strategiyalarini optimallashtirishlari, o'yinchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniq baholashlari mumkin. Biomexanik tadqiqotlar ayol sportchilarning fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda maxsus mashg'ulot dasturlarini ishlab chiqishga yordam bermoqda. Ayol sportchilarning erkak sportchilarga nisbatan ACL jarohatlariga ko'proq moyilligi aniqlangandan so'ng, maxsus profilaktika dasturlari ishlab chiqildi. Bu dasturlar neyromuskulyar nazoratni yaxshilash, muvozanat va koordinatsiyani rivojlantirish hamda to'g'ri texnikani o'rgatishga qaratilgan. Natijada, so'nggi besh yilda professional ligalarda ACL jarohatlarining chastotasi yigirma foizga kamaygan. Virtual reallik texnologiyalari mashg'ulot jarayoniga faol joriy etilmoqda. VR simulyatorlari o'yinchilarning qaror qabul qilish tezligini oshirish, fazoviy ko'nikmalarni rivojlantirish va o'yin vaziyatlarini takrorlash imkonini beradi. Wearable texnologiyalar, jumladan smart formalar va GPS trekerlari, o'yinchilarning jismoniy holatini real vaqt rejimida kuzatish va yuklamani optimal darajada saqlash imkonini yaratadi. Ayollar basketbolini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligi hisoblanadi. Bu sport turi qizlar va yosh ayollar uchun nafaqat jismoniy rivojlanish, balki liderlik ko'nikmalarini shakllantirish, jamoaviy ishlash qobiliyatini rivojlantirish va o'ziga ishonchni mustahkamlash vositasi sifatida xizmat qilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, basketbol bilan shug'ullanadigan qizlar maktabda yaxshiroq o'qishadi, universitetga kirish ehtimoli yuqori bo'ladi va kelajakda rahbarlik lavozimlarini egallash imkoniyati ortadi. Ta'lim muassasalarida ayollar basketbol dasturlarining mavjudligi ko'plab mamlakatlarda gender tenglikni ta'minlash va qizlarning sport bilan shug'ullanishini rag'batlantirish siyosatining muhim qismi hisoblanadi. AQShda Title IX qonuni

qabul qilinganidan beri kollejlarda ayollar basketbol dasturlari soni o'n baravarga oshgan. Yevropada Erasmus+ dasturi doirasida ayollar sportini rivojlantirish uchun maxsus grantlar ajratilmoqda. Osiyo mamlakatlarida, xususan Xitoy va Yaponiyada, hukumat darajasida ayollar sportini qo'llab-quvvatlash dasturlari amalga oshirilmoqda. Ayollar basketboli gender stereotiplarni buzish va jamiyatda ayollarning rolini qayta belgilashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Professional ayol basketbolchilar yosh qizlar uchun namuna bo'lib, ularga sport orqali muvaffaqiyatga erishish mumkinligini ko'rsatmoqda. Sue Bird, Diana Taurasi, Maya Moore kabi sportchilar nafaqat maydondagi yutuqlari, balki ijtimoiy faolligi bilan ham tanilgan. Ular gender tenglik, irqiy adolat va ijtimoiy o'zgarishlar uchun kurashmoqda.

Marketing va media qamrovi nuqtai nazaridan ayollar basketboli o'ziga xos yondashuvlarni talab qiladi. An'anaviy sport marketingidan farqli o'laroq, ayollar basketbolini targ'ib qilishda hikoyalarni aytish, ijtimoiy mas'uliyat va jamiyat bilan aloqalarni mustahkamlash kabi elementlarga katta e'tibor berilmoqda. WNBA "Watch Me Work" kampaniyasi ayol sportchilarning professionalizmini ta'kidlash orqali auditoriyani kengaytirishga muvaffaq bo'ldi. "Her Time To Play" tashabbusi yosh qizlarni sportga jalb qilishga qaratilgan kompleks dastur sifatida amalga oshirilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi ayol basketbolchilarning shaxsiy brendlarini yaratish va muxlislar bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Instagram, TikTok va Twitter platformalarida faol bo'lgan sportchilar millionlab kuzatuvchilarga ega. Sabrina Ionescu, A'ja Wilson, Breanna Stewart kabi yosh yulduzlar ijtimoiy media orqali o'z brendlarini muvaffaqiyatli rivojlantirmoqda. Bu nafaqat shaxsiy daromadlarini oshirish, balki butun sport turining mashhurligini oshirishga

Jadval 2: Ayollar basketbolining ijtimoiy ta'siri ko'rsatkichlari

Ko'rsatkic h	201 5 yil	2020 yil	2024 yil	O'sish (%)
Basketbol bilan shug'ullanadigan qizlar soni (mln)	11.5	15.2	18.7	62.6%
Ayol trenerlar ulushi	28%	35%	41%	46.4%
Media qamrovi (soat/yil)	850	1,42 0	2,10 0	147%
Ijtimoiy tarmoqlarda kuzatuvchilar (mln)	8.3	18.5	31.2	275.9 %
Homiylik shartnomalari qiymati (mln USD)	145	287	425	193.1 %

ham xizmat qilmoqda. Translyatsiya huquqlari sohasidam sezilarli o'zgarishlarni kuzatilmoqda. Amazon Prime, ESPN+, CBS Sports kabi platformalar ayollar basketbol o'yinlarini translyatsiya qilish huquqlarini sotib olmoqda. 2025-yilda WNBA yangi media shartnomasi imzoladi, uning qiymati avvalgi shartnomadan uch barobar yuqori. Bu ayollar basketbolining tijorat qiymatining o'sishidan dalolat beradi. Raqamli platformalarning rivojlanishi ayollar basketbolini global auditoriyaga yetkazish imkonini yaratmoqda. Iqtisodiy jihatdan ayollar basketboli o'sish traektoriyasida bo'lishiga qaramay, moliyaviy barqarorlik masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Ko'plab ligalar va klublar homiylik, translyatsiya huquqlari va chiptalar sotuvidan keladigan daromadlarni oshirish ustida faol ishlamoqda. WNBA so'nggi besh yilda o'rtacha tomoshabinlar sonini ellik foizga oshirdi. Chiptalar narxi ham o'rtacha o'ttiz foizga ko'tarildi, bu esa daromadlarning o'sishiga olib keldi. Investitsiyalarni jalb qilish va tijorat jihatdan samarali modellarni yaratish ayollar basketbolining uzoq muddatli

rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Korporativ homiylik, jumladan Nike, Adidas, Gatorade, AT&T kabi kompaniyalar ayollar basketboliga investitsiyalarni oshirmoqda. 2024-yilda ayollar basketboliga kiritilgan jami investitsiyalar hajmi besh yuz million dollardan oshdi, bu 2019-yilga nisbatan ikki barobar ko'p. Yangi daromad manbalari ham paydo bo'lmoqda. NFT va raqamli kolleksiyalar, virtual merchandise, gaming va esports integratsiyasi ayollar basketboli uchun qo'shimcha daromad oqimlarini yaratmoqda. Fan engagement platformalari orqali muxlislar o'yinlarga virtual ishtirok etish, o'yinchilar bilan muloqot qilish va eksklyuziv kontentga kirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Xalqaro darajada FIBA ayollar basketbolini rivojlantirish bo'yicha kompleks dasturlarni amalga oshirmoqda. "Her World Her Rules" kampaniyasi doirasida yuz yigirma mamlakatda ayollar basketbolini rivojlantirish dasturlari amalga oshirilmoqda. Jahon chempionatlari, Olimpiya o'yinlari va kontinental musobaqalar ayollar basketbolining global masshtabda

Jadval 3: Ayollar basketbolining iqtisodiy ko'rsatkichlari dinamikasi

Moliyaviy ko'rsatkich	2020	2022	2024	Progno z 2026
Global bozor hajmi (mlrd USD)	1.2	1.8	2.5	3.4
O'rtacha klub byudjeti (mln USD)	3.5	5.2	7.1	9.5
Translyatsiya huquqlari (mln USD)	85	145	230	350
Merchandise savdosi (mln USD)	42	78	125	185
Raqamli kontent daromadi (mln USD)	15	38	67	110

tarqalishiga xizmat qilmoqda. 2024-yil Parij Olimpiadasida ayollar basketbol musobaqalari rekord darajadagi qiziqish uyg'otdi, final o'yinini ikki yuz million kishi tomosha qildi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda infratuzilmani yaxshilash, trenerlar tayyorlash va yoshlar dasturlarini joriy etish orqali sport turining geografik qamrovi kengaytirilmoqda. Afrika qit'asida Basketball Africa League Women bo'limi tashkil etildi, bu mintaqaviy basketbolning rivojlanishiga kuchli turtki berdi. Osiyo-Tinch okeani mintaqasida FIBA Asia Women's Cup musobaqasi kengaytirildi va endi yigirma to'rtta mamlakatni qamrab oladi.

FIBA 3x3 basketbol formatining rivojlanishi ayollar uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratmoqda. Bu format Olimpiya dasturiga kiritilgandan beri global miqyosda tez rivojlanmoqda. 3x3 basketbol kam resurslar talab qilishi va yuqori dinamikligi tufayli rivojlanayotgan mamlakatlarda ayniqsa mashhur. Ayollar 3x3 World Tour musobaqasi o'ttizta mamlakatda o'tkaziladi va million dollarlik mukofot fondi bilan moliyaviy jihatdan jozibador.

Trenerlikvaboshqaruvkadrlarinitayyorlash ayollar basketbolini rivojlantirishning muhim jihatini hisoblanadi. FIBA Coaching License dasturi ayollar uchun maxsus kvotalar ajratgan. So'nggi uch yilda xalqaro litsenziyaga ega ayol trenerlar soni ikki baravarga oshdi. NBA va WNBA birgalikda "Her Time to Coach" dasturini amalga oshirmoqda, bu dastur doirasida yilliga yuzdan ortiq ayol trener professional tayyorgarlikdan o'tadi.

Ayol trenerlar va sport rahbarlarining sonini oshirish nafaqat gender balansni ta'minlash, balki yosh sportchi qizlar uchun namuna bo'ladigan shaxslarni shakllantirishga ham yordam beradi. Becky Hammon, Dawn Staley, Cheryl Reeve kabi muvaffaqiyatli ayol trenerlar yangi avlod uchun yo'l ochmoqda. Universitetlarda sport menejmenti bo'yicha maxsus dasturlar ochilmoqda, ularda ayollar sportining o'ziga xos jihatlari o'rgatiladi.

Maxsus ta'lim dasturlari va mentorlik tizimlari orqali professional kadrlar tayyorlash sifatini oshirish mumkin. "Women in Basketball Leadership" dasturi rahbarlik lavozimlarini egallashga tayyor bo'lgan ayollarni tayyorlaydi.

Bu dastur bitiruvchilarining sakson foizi hozirda turli sport tashkilotlarida rahbar lavozimlarida ishlaydi. Xalqaro almashinuv dasturlari orqali turli mamlakatlar tajribasini o'rganish va eng yaxshi amaliyotlarni tarqatish amalga oshirilmoqda.

Tibbiy tadqiqotlar va sport fiziologiyasi sohasidagi yutuqlar ayol sportchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini yanada yaxshiroq tushunish imkonini bermoqda. Hormonal sikl, tizza ligamentlari jarohatlari va boshqa gender-spetsifik omillarni hisobga olgan holda mashg'ulot dasturlari va profilaktika choralarini ishlab chiqish sport natijalarini yaxshilash va jarohatlar xavfini kamaytirishga yordam bermoqda. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, menstrual siklning turli fazalarida mashg'ulot intensivligini moslash natijadorlikni o'n besh foizgacha oshirishi mumkin.

Ovqatlanish bo'yicha maxsus tadqiqotlar ayol sportchilarning oziq-ovqat ehtiyojlarini

aniq belgilashga yordam bermoqda. Temir, kaltsiy va D vitamini yetishmasligi ayol sportchilarda ko'proq uchraydi, shuning uchun maxsus ovqatlanish protokollari ishlab chiqilgan. RED-S (Relative Energy Deficiency in Sport) sindromi bo'yicha tadqiqotlar ayol sportchilarning energiya balansini saqlash ahamiyatini ko'rsatdi. Bu bilimlar asosida yangi ovqatlanish strategiyalari yaratilmoqda.

Mental salomatlik dasturlari ham ayollar basketbolining ajralmas qismiga aylanmoqda. Professional psixologlar va mental trenerlar jamoalarda doimiy ravishda ishlaydi. Stress boshqaruvi, vizualizatsiya texnikalari va kognitiv-xulq terapiyasi usullari keng qo'llanilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mental tayyorgarlik dasturlaridan foydalanadigan sportchilar maydonda yaxshiroq natijalar ko'rsatadi va karyeralarini uzoqroq davom ettiradi.

Jadval 4: Ayollar basketbolida jarohatlar statistikasi va profilaktika samaradorligi

Jaro hat turi	2018 chastotasi	2024 chastotasi	Kama yish %	Profilaktika dasturi
ACL yirtilishi	0.31/1000 soat	0.19/1000 soat	38.7%	Neyromus kulyar trening
Oyoq to'pig'i bukilishi	1.2/1000 soat	0.85/1000 soat	29.2%	Propriosepsiya mashqlari
Stress sinishi	0.18/1000 soat	0.11/1000 soat	38.9%	Yuklama monitoringi
Mushak cho'zilishi	0.92/1000 soat	0.67/1000 soat	27.2%	Dinamik isinish
Kontuziya jarohatlari	2.1/1000 soat	1.8/1000 soat	14.3%	Texnika takomillashtirish

Yoshlar sporti darajasida ayollar basketbolini rivojlantirish alohida e'tibor talab qiladi. Maktab va kollej dasturlari orqali qizlarning sportga jalb etilishi, iqtidorli sportchilarni aniqlash va rivojlantirish tizimlari, shuningdek, sport va ta'limni uyg'unlashtirish

mexanizmlari yaratilmoqda. Junior NBA va Junior WNBA dasturlari qirq mamlakatda amalga oshirilmoqda va har yili besh milliondan ortiq qizni qamrab oladi.

Akademiyalar tizimi orqali yosh iqtidorlarni professional darajaga tayyorlash

amalga oshirilmoqda. IMG Academy, NBA Global Academy va milliy federatsiyalar akademiyalari yuqori darajadagi ta'lim va sport tayyorgarligini uyg'unlashtiradi. Bu akademiyalarda o'qiyotgan sportchilarning yetmish foizi professional ligalarga yoki kollej basketboliga o'tadi. Long-term athlete development (LTAD) modeli asosida yoshlar tayyorgarligining ilmiy asoslangan dasturlari yaratilgan.

Grassroots dasturlar orqali basketbolni ommalashtirish va keng qatlamlarni qamrab olish amalga oshirilmoqda. "Basketball for All" tashabboti doirasida imkoniyati cheklangan oilalardan bo'lgan qizlar uchun bepul mashg'ulotlar tashkil etilmoqda. Qishloq joylarida mini-basketbol maydonchalar qurilmoqda va mobil trenerlik brigadalari tashkil etilmoqda. Bu dasturlar natijasida so'nggi besh yilda basketbol bilan shug'ullanadigan qizlar soni ikki baravarga oshdi.

Ayollar basketbolining texnik-taktik jihatlarini ham sezilarli evolyutsiyani boshdan kechirmoqda. O'yin tezligi ortib, uch ochkolik zarba tashlashlar soni ko'paymoqda. Zamonaviy ayollar basketbolida pozitsiyasiz basketbol kontsepsiyasi keng tarqalmoqda, bu yerda barcha o'yinchilar universal ko'nikmalarga ega bo'lishi talab etiladi. Pick-and-roll, motion offense va switching defense kabi murakkab taktik sxemalar ayollar basketbolida ham keng qo'llanilmoqda.

Analytics revolution ayollar basketbolini ham qamrab oldi. Expected value, player efficiency rating, true shooting percentage kabi ilg'or statistik ko'rsatkichlar o'yin strategiyalarini belgilashda muhim rol o'ynamoqda. Shot selection optimizatsiyasi natijasida jamolar samaradorligi o'rtacha o'n ikki foizga oshgan. Defensive rating va offensive rating ko'rsatkichlari asosida o'yinchilar tanlovi va rotatsiya strategiyalari belgilanmoqda.

Jismoniy tayyorgarlik darajasining oshishi o'yinning atletik jihatlarini kuchaytirdi.

Zamonaviy ayol basketbolchilar o'n besh yil avvalgi sportchilarga nisbatan o'rtacha yigirma foiz tezroq yuguradi, o'ttiz foiz balandroq sakraydi va qirq foiz ko'proq kuch ko'rsatkichlariga ega. Bu o'zgarishlar o'yinni yanada ko'rgazmali va dinamik qilmoqda. Plyometric mashqlar, og'irliklar bilan ishlash va funksional trening ayollar basketbol tayyorgarligining ajralmas qismiga aylandi.

Ayollar basketbolida fan madaniyatini rivojlantirish o'ziga xos yondashuvlarni talab qiladi. Oilaviy muhit yaratish, qizlar va ayollar uchun qulay sharoitlar ta'minlash, ijtimoiy loyihalar bilan bog'lash muhim ahamiyat kasb etadi. "SheHoops" fan klublari harakati AQSh va Yevropada keng tarqalmoqda. Bu klublar nafaqat o'yinlarni birgalikda tomosha qilish, balki ijtimoiy loyihalar va sport tadbirlarini tashkil etish bilan ham shug'ullanadi.

Community outreach dasturlari orqali jamiyat bilan mustahkam aloqalar o'rnatilmoqda. Professional basketbolchilar maktablarga tashrif buyuradi, master-klasslar o'tkazadi va xayriya tadbirlarida ishtirok etadi. "Read to Achieve" dasturi doirasida WNBA o'yinchilari maktab o'quvchilariga kitob o'qishning ahamiyati haqida gapirib beradi. Bu dasturlar ayollar basketbolining ijtimoiy kapitalini oshiradi va yangi muxlislarni jalb qiladi.

Raqamli fan engagement platformalari orqali global auditoriya bilan aloqa o'rnatilmoqda. Virtual meet-and-greet sessiyalari, online fan festivallari va interaktiv o'yin translyatsiyalari muxlislar tajribasini boyitmoqda. Gamification elementlari, fantasy ligalar va prediction o'yinlari orqali muxlislar faolligini oshirish amalga oshirilmoqda. Blockchain texnologiyalari asosida fan tokenlar va NFT kolleksiyalari yaratilmoqda.

Ayollar basketbolida yangi formatlar va musobaqalar paydo bo'lmoqda. Athletes Unlimited professional ligasi innovatsion individual reyting tizimi bilan ishlaydi.

The Basketball Tournament ayollar bo'limi million dollarlik mukofot fondi bilan e'tiborni tortmoqda. BIG3 ligasining ayollar versiyasi rejalashtirilmoqda. Bu yangi formatlar

an'anaviy ligalarga raqobat yaratish bilan birga, sport turining umumiy rivojlanishiga hissa qo'shmoqda. Ayollar basketboli bugungi kunda dinamik rivojlanayotgan sport turi sifatida

Jadval 5: Yoshlar basketboli rivojlanish ko'rsatkichlari

Dastur/Ko'rsat kich	201 9	202 1	202 3	202 5 (prognoz)
Maktab jamoalari soni	18,5 00	22,3 00	26,8 00	31,0 00
Youth league ishtirokchilari (ming)	850	1,12 0	1,45 0	1,80 0
Akademiya bitiruvchilari	450	620	810	1,00 0
Grassroots dastur qamrovi (ming)	2,10 0	3,40 0	4,90 0	6,50 0
Kollej stipendiyalari	3,20 0	3,85 0	4,50 0	5,20 0

o'zining oltin davrini boshdan kechirmoqda. Texnologik innovatsiyalar, ijtimoiy o'zgarishlar va iqtisodiy o'sish sport turining kelajagini belgilab bermoqda. Professional ligalarning mustahkamlanishi, yoshlar dasturlarining kengayishi va global ekspansiya ayollar basketbolini yangi cho'qqilarga olib chiqmoqda. Kelajakda ayollar basketboli yanada katta auditoriyani qamrab olish, moliyaviy barqarorlikka erishish va ijtimoiy ta'sirini kuchaytirish vazifalariga duch keladi. Gender tenglik uchun kurash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va global hamkorlikni kengaytirish orqali bu vazifalarni

hal qilish mumkin. Ayollar basketbolining rivojlanishi nafaqat sport, balki butun jamiyat uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Yangi avlod sportchilar, trenerlar va rahbarlar ayollar basketbolini keyingi bosqichga olib chiqishga tayyor. Ularning shijoati, professionalligi va innovatsion yondashuvi sport turining yorqin kelajagini kafolatlaydi. Ayollar basketboli nafaqat o'yin, balki harakatga, ilhom manbai va o'zgarishlar katalizatoriga aylanmoqda. Bu sport turining rivojlanishi million qizlar va ayollar uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda va jamiyatni yanada adolatli va teng huquqli qilishga xizmat qilmoqda.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Абдуллаев, А.А. Аёллар спортининг ижтимоий-педагогик асослари / А.А. Абдуллаев. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023. – 245 б.
2. Ачкасов, Е.Е. Женский спорт: физиологические основы и медицинское сопровождение / Е.Е. Ачкасов, С.А. Парастаев. – М.: Спорт, 2022. – 328 с.
3. Благущ, П.К. Биомеханический анализ движений в женском баскетболе / П.К. Благущ, М.А. Годик // Теория и практика физической культуры. – 2023. – № 4. – С. 18-24.
4. Валиева, Г.Р. Ёшлар спортини ривожлантириш стратегияси / Г.Р. Валиева, Н.М. Каримов // Спорт фанлари журнали. – 2024. – № 2. – Б. 45-52.
5. Гомельский, В.А. Современные тенденции развития женского баскетбола / В.А. Гомельский. – М.: Физкультура и спорт, 2023. – 412 с.
6. Дворкина, Н.И. Гендерные аспекты спортивной подготовки / Н.И. Дворкина, Л.С. Дворкин // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2023. – № 6. – С. 31-37.
7. Жураев, А.Х. Баскетболда техник-тактик тайёргарлик асослари / А.Х. Жураев. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2022. – 186 б.
8. Иванова, Л.Ю. Психологическая подготовка в женском баскетболе / Л.Ю. Иванова, Т.В. Иванова // Спортивный психолог. – 2024. – № 1. – С. 42-48.

MUSIQIY-RITMIK HARAKATLAR KOMPONENTLARINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK SHART-SHAROITLARI VA PRINSIPLARI

SHODIYEVA OYGUL AXMADJONOVNA
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqiy-ritmik harakatlar komponentlarini shakllantirishning didaktik shart-sharoitlari va asosiy prinsiplari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda musiqiy-ritmik ta'limning nazariy asoslari, Dalcroze, Laban, Orff metodikalari va Gardner ko'p aqllilik nazariyasi tahlil qilingan. Maqolada bolalarning har tomonlama rivojlanishida musiqiy-ritmik harakatlarning o'ri, ularning asosiy komponentlari - musiqa idrok qilish, harakat koordinatsiyasi, plastik ifodalilik, ijodiy faollik va kommunikativ ko'nikmalar batafsil yoritilgan. Samarali ta'lim uchun zarur bo'lgan didaktik shart-sharoitlar: qulay ta'lim muhiti, malakali pedagoglar, maqsadga muvofiq dasturlar, motivatsiya va oila hamkorligi ko'rsatilgan. Asosiy didaktik prinsiplar - ketma-ketlik, namunaviylik, individuallashtirish, faollik, emotsional qo'llab-quvvatlash va ijodiylik prinsiplariga alohida e'tibor qaratilgan. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, baholash metodlari va xalqaro tajriba ham muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: musiqiy-ritmik harakatlar, didaktik prinsiplar, bolalar rivojlanishi, musiqa ta'limi, harakat koordinatsiyasi, ijodiy faoliyat, pedagogik metodlar

Аннотация. В данной статье рассматриваются дидактические условия и основные принципы формирования компонентов музыкально-ритмических движений. Исследование анализирует теоретические основы музыкально-ритмического образования, методики Далькроза, Лабана, Орфа и теорию множественного интеллекта Гарднера. В статье подробно освещается роль музыкально-ритмических движений в всестороннем развитии детей, их основные компоненты - восприятие музыки, координация движений, пластическая выразительность, творческая активность и коммуникативные навыки. Показаны необходимые для эффективного обучения дидактические условия: комфортная образовательная среда, квалифицированные педагоги, целесообразные программы, мотивация и семейное сотрудничество. Особое внимание уделено основным дидактическим принципам - последовательности, наглядности, индивидуализации, активности, эмоциональной поддержки и творчества. Также обсуждается использование современных технологий, методы оценки и международный опыт.

Ключевые слова: музыкально-ритмические движения, дидактические принципы, развитие детей, музыкальное образование, координация движений, творческая деятельность, педагогические методы

Zamonaviy ta'lim tizimida bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda musiqiy-ritmik harakatlar alohida o'rin tutadi, chunki ular bolaning jismoniy, ruhiy va ijodiy qobiliyatlarini bir vaqtning o'zida rivojlantirishga xizmat qiladi. Musiqiy-ritmik harakatlar - bu musiqa va harakat san'atining uyg'unlashgan kombinatsiyasi bo'lib, bolaning estetik didini, musiqa eshitish qobiliyatini, koordinatsiya va plastiklik ko'nikmalarini shakllantiradi.

Musiqiy-ritmik harakatlar komponentlarini shakllantirishning didaktik asoslari chuqur nazariy va amaliy tadqiqotlarni talab qiladi. Bu soha pedagogika, psixologiya, fiziologiya va musiqashunoslik fanlari kesishmasida joylashgan bo'lib, kompleks yondashuvni talab etadi. Bolalarning yoshiga mos didaktik shart-sharoitlar yaratish va tegishli prinsiplarni qo'llash musiqiy-ritmik faoliyatning samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni

ko'rsatadiki, musiqiy-ritmik ta'lim bolalarning kognitiv rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Neyrofiziologik tadqiqotlar musiqa va harakat o'rtasidagi bog'liqlik miyaning turli sohalari o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirishi, xotira va diqqat jarayonlarini yaxshilashiga yordam berishini isbotlagan. Bu esa musiqiy-ritmik ta'limning nafaqat san'atshunoslik, balki umumta'lim ahamiyatini ham ko'rsatadi.

Musiqiy-ritmik harakatlar nazariyasi bir necha asosiy kontseptsiyalarga tayanadi. Birinchidan, Émile Jaques-Dalcroze tomonidan ishlab chiqilgan Eurhythmics tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tizim musiqa va harakatni birlashtirish orqali musiqiy bilimlarni tana orqali o'zlashtirishni nazarda tutadi. Dalcroze metodikasi bo'yicha, musiqa elementlari - ritm, metro, dinamika - tana harakatlari orqali his qilinishi va tushunilishi kerak.

Ikkinchidan, Rudolf Laban tomonidan yaratilgan harakat tahlili nazariyasi ham katta ta'sir ko'rsatadi. Laban harakat elementlarini - vaqt, kuch, makon va oqim kategoriyalariga ajratish orqali sistemali yondashuvni taklif qildi. Bu yondashuv musiqiy-ritmik harakatlarni o'qitishda aniqlik va strukturalanganlikni ta'minlaydi.

Uchinchidan, Carl Orff metodikasi bolalar uchun musiqiy ta'limda amaliy faoliyatni birinchi o'ringa qo'yadi. Orff yondashuvida bolalar avval amaliy tajriba orqali musiqiy tushunchalarni egallaydi, keyin esa nazariy bilimlar beriladi. Bu metodika musiqiy-ritmik harakatlar uchun juda mos keladi, chunki u tabiiy va intuitiv o'rganish jarayonini ta'minlaydi.

To'rtinchidan, Howard Gardner tomonidan ishlab chiqilgan ko'p aqllilik nazariyasi ham muhim hisoblanadi. Bu nazariyaga ko'ra, musiqiy va kinestetik aqllilik turli bolalarda turlicha rivojlangan bo'lib, musiqiy-ritmik harakatlar aynan shu ikki aqllilik turini birlashtiradi va rivojlantiradi.

Musiqiy-ritmik harakatlar tizimi bir necha asosiy komponentlardan tashkil topadi. Birinchi navbatda, musiqa eshitish va idrok qilish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bu komponent bolaning musiqa elementlarini - ohang, ritm, dinamika, tembr kabi xususiyatlarni farqlash va tushunish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Musiqa idrokining rivojlanishi bosqichma-bosqich amalga oshadi: avval bolalar oddiy ritmik naqshlarni taniydilar, keyin murakkab musiqiy strukturalarni tushuna boshlaydilar.

Ikkinchi muhim komponent harakat koordinatsiyasi bo'lib, u bolaning tanasining turli qismlarini musiqa bilan uyg'un holda harakatlantirish ko'nikmalarini anglatadi. Koordinatsiya rivojlanishi umumiy va maxsus motorika ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Umumiy koordinatsiya butun tananing muvozanatli harakati bilan bog'liq bo'lsa, maxsus koordinatsiya aniq musiqiy vazifalarni bajarishga yo'naltirilgan. Masalan, qo'llar bilan ritm chiqarish va oyoqlar bilan yurish bir vaqtda amalga oshirilishi.

Uchinchiy komponent plastik ifodalilik bo'lib, bu bolaning hissiyotlari va his-tuyg'ularini harakat orqali ifodalash qobiliyatini bildiradi. Plastik ifodalilik nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki emotsional intelligensiyani ham rivojlantiradi. Bolalar musiqaning kayfiyatini, xarakterini harakat orqali ifodalashni o'rganadilar, bu esa ularning estetik sezgisini rivojlantiradi.

To'rtinchi komponent ijodiy faollik bo'lib, bunda bola mustaqil ravishda musiqiy-ritmik kombinatsiyalar yaratish, improvizatsiya qilish ko'nikmalarini egallaydi. Ijodiy faollik bolaning tasavvur kuchini, tanqidiy fikrlash qobiliyatini va o'z-o'zini ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu komponent ayniqsa bolaning shaxsiy rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi.

Beshinchi komponent sifatida kommunikativ ko'nikmalarni ham ajratib ko'rsatish mumkin. Musiqiy-ritmik harakatlar

jamoaviy faoliyat bo'lgani uchun, bolalar birlari bilan hamkorlik qilish, boshqalarning harakatlariga moslashish, guruh halqasida o'z o'rnini topish ko'nikmalarini egallaydilar. Bu komponentlarning har biri o'ziga xos didaktik yondashuvlarni talab qiladi va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik pedagogik jarayonni tashkil etishda hisobga olinishi zarur.

Musiqiy-ritmik harakatlar komponentlarini muvaffaqiyatli shakllantirishning birinchi sharti - qulay ta'lim muhitini yaratishdir. Bu degani, dars o'tadigan xona etarlicha keng, yorug' va havo almashish yaxshi ta'minlangan bo'lishi kerak. Xonaning minimal o'lchami 6x8 metr bo'lishi tavsiya etiladi, bu esa 12-15 boladan iborat guruh uchun etarlidir. Polning sifati ham muhim bo'lib, u sirpanmaydigan, ammo yumshoq bo'lishi zarur. Eng yaxshi variant - maxsus gimnastika pollari yoki linoleum qoplama. Xonada zarur musiqa jihozlari - sifatli audio tizimi, mikrofon, kompyuter yoki pianino, turli ritm asboblari (baraban, marakas, triangel, tamburin), gimnastika aksessuarlari (lentalar, to'plar, halqalar) mavjud bo'lishi kerak.

Muhitning psixologik jihatdan qulayligi ham muhimdir. Xona ranglari yorqin, ammo ko'zni charchatmaydigan bo'lishi, devorlarida musiqiy belgilar, harakatlar rasmlari osilishi maqsadga muvofiqdir. Oynalar o'rnatish bolalarning o'z harakatlarini kuzatish va tuzatish imkonini beradi. Ventilyatsiya tizimi yaxshi ishlashi kerak, chunki faol harakat paytida bolalar tez charchaydi.

Ikkinchi muhim shart - o'qituvchining malakasi va tayyorgarligi hisoblanadi. Pedagog nafaqat musiqiy bilimga, balki bolalar psixologiyasi, harakat fiziologiyasi va metodika sohasida ham chuqur bilimga ega bo'lishi zarur. O'qituvchi bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, har bir bolaga individual yondashuvni ta'minlash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Pedagog o'zining jismoniy tayyorgarligini ham saqlashi kerak, chunki u

dars davomida bolalar bilan birga harakat qiladi va namuna ko'rsatadi.

O'qituvchining shaxsiy fazilatlaridan emotsional barqarorlik, sabr-toqat, ijodiy fikrlash va bolalarga mehr-muhabbat ko'rsata olish qobiliyati muhim hisoblanadi. Pedagog o'zining ovozi bilan ham bolalarni boshqara olishi kerak - bu musiqiy-ritmik darslarning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi.

Uchinchi shart - ta'lim dasturining maqsadga muvofiqligi va ketma-ketligidir. Darslar mazmuni bolalarning yosh xususiyatlari, oldingi tajriba va qobiliyatlariga mos ravishda tuzilishi kerak. Dastur quyidagi tamoyillarga asoslanishi zarur: sodda harakatlardan murakkab kombinatsiyalarga o'tish, nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish, milliy va jahon musiqiy merosini uyg'unlashgirish.

Har bir yosh guruhi uchun alohida dastur ishlab chiqilishi kerak. 3-4 yoshli bolalar uchun 15-20 daqiqalik darslar, 5-6 yoshlilar uchun 25-30 daqiqalik, maktab yoshidagilar uchun esa 40-45 daqiqalik darslar optimal hisoblanadi. Dasturda nazariy qism (10-15%), amaliy mashqlar (70-80%) va ijodiy faoliyat (10-15%) nisbati saqlanishi kerak.

To'rtinchi shart - motivatsiya va qiziqish uyg'otishdir. Bolalar uchun darslar qiziqarli, o'yinli shaklda tashkil etilishi, ularning faol ishtirokini ta'minlashi zarur. Turli o'yin elementlari, masalan, "musiqiy stul", "donbira va malikalar", "hayvonlar rasmi" kabi o'yinlar musiqiy-ritmik ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Raqobat unsurlarini kiritish ham samarali hisoblanadi, ammo bu raqobat konstruktiv xarakterda bo'lishi kerak. Bolalarning yutuqlarini e'tirof etish va rag'batlantirish uchun turli shakldagi mukofotlar - sertifikatlar, nishonlar, ijobiy baholar berish muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, bunda har bir bolaning o'z sur'atida rivojlanishini hisobga olish va hech kimni kamsitmaslik zarur.

Beshinchi shart - ota-onalar va oila a'zolarining ishtirokidir. Oila bilan hamkorlik bolalarning uyda ham musiqiy-ritmik faoliyat bilan shug'ullanishi uchun zarur. Ota-onalar uchun ochiq darslar o'tkazish, uy vazifalari berish, uyda bajariladigan mashqlar haqida maslahatlar berish muhimdir. Bu nafaqat bolalarning rivojlanishini tezlashtiradi, balki oila ichidagi munosabatlarni ham yaxshilaydi.

Musiqiy-ritmik harakatlarni o'qitishning birinchi prinsipi - ketma-ketlik va tizimlilik prinsipidir. Bu prinsip bo'yicha, har bir yangi material oldingi bilim va ko'nikmalarga tayanib o'rgatiladi. Tizimlilik nafaqat har bir dars ichida, balki butun o'quv kursi davomida saqlanishi kerak. Sodda ritmik harakatlardan boshlab, masalan, qadamni ritm bilan uyg'unlashtirish, keyin qo'l harakatlari qo'shish, nihoyat murakkab koordinatsiya mashqlari va ijodiy kombinatsiyalarga o'tish ta'minlanadi.

Darslar muntazam ravishda o'tkazilishi, materialning takrorlanishi va mustahkamlanishi zarur. Takrorlash nafaqat mexanik ko'chirib olinish emas, balki har safar yangi nuanslar qo'shish, bolalarning rivojlanish darajasiga qarab murakkablashtirish bo'lishi kerak. Tizimlilik prinsipi darslar rejasini tuzishda ham namoyon bo'ladi - har bir dars aniq tuzilmaga ega bo'lishi: isinish (5-7 daqiqa), asosiy qism (20-30 daqiqa), yakuniy qism (5-8 daqiqa).

Ikkinchi muhim prinsip - namunaviylik prinsipi hisoblanadi. O'qituvchi o'zi harakatlarni to'g'ri va chiroyli ifodalashi, bolalar uchun ijobiy namuna bo'lishi kerak. Namuna nafaqat harakat texnikasini, balki musiqaga munosabatni, emotsional ifodaliliklarni ham o'z ichiga oladi. Vizual va eshitish namunalari orqali o'qitish samaradorligini oshirish mumkin.

Video materiallardan foydalanishda ehtiyot bo'lish kerak - ular yordamchi vosita sifatida ishlatilishi, asosiy e'tibor jonli namunaga qaratilishi zarur. Rasmlar va audio yozuvlar ham muhim, ammo ular haqiqiy musiqiy-ritmik faoliyatni to'liq almashtira olmaydi. O'qituvchi

o'zi eng yaxshi namuna bo'lishi kerak, shuning uchun uning tayyorgarligi va malakasi juda muhimdir.

Uchinchi prinsip - individuallashtirish prinsipidir. Har bir bolaning o'ziga xos qobiliyatlari, rivojlanish sur'ati va qiziqishlari mavjud. Pedagog bu farqlarni hisobga olib, har bir bola uchun mos vazifalar va mashqlar berishi kerak. Ba'zi bolalar tezroq o'rgansa, boshqalari ko'proq vaqt va takrorlashni talab qilishi mumkin.

Individuallashtirish degani har bir bola uchun alohida dastur tuzish emas, balki umumiy dastur doirasida har bir bolaning ehtiyojlarini hisobga olishdir. Bu differentsial yondashuv orqali amalga oshiriladi - bitta mashq uchun turli murakkablik darajasidagi variantlar taklif etish, bolalarni kichik guruhlariga bo'lish, individual maslahatlar berish.

To'rtinchi prinsip - faollik va mustaqillik prinsipidir. Bolalar nafaqat passiv ravishda harakatlarni takrorlashi, balki faol ravishda o'ylash, tahlil qilish va ijodiy echimlar topishga undash kerak. Bu prinsip improvizatsiya elementlarini kiritish, bolalardan o'zlarining harakat variantlarini taklif qilishni so'rash orqali amalga oshiriladi.

Mustaqillik bosqichma-bosqich shakllantiriladi. Avval bolalar o'qituvchini takrorlaydilar, keyin kichik vazifalarni mustaqil bajarishga o'tadilar, nihoyat o'zlari ijodiy kombinatsiyalar yaratishga qodir bo'ladilar. Bu jarayonni jadallashtirish uchun bolalarga tanlov imkoniyati berish muhim - qaysi musiqani tanlash, qaysi harakatni bajarish, qaysi akssessuardan foydalanish.

Beshinchi prinsip - emotsional qo'llab-quvvatlash prinsipidir. Musiqiy-ritmik harakatlar nafaqat texnik ko'nikmalar, balki emotsional rivojlanish ham bilan bog'liq. O'qituvchi ijobiy muhit yaratishi, har bir bolaning sa'y-harakatlarini qadrlashi, muvaffaqiyatsizliklardan keyin rag'batlantirishi kerak.

Bu prinsip dars atmosferasida ham namoyon bo'ladi. Bolalar qo'rqmasdan tajriba o'tkazishlari, xatolardan qo'rqmaslik, o'zlarini erkin his qilishlari uchun qulay muhit yaratish zarur. Muvaffaqiyatlarni nishonlash, hatto kichik yutuqlarni ham e'tirof etish bolalarning o'ziga ishonchini oshiradi.

Oltinchi prinsip - ijodiy rivojlanish prinsipidir. Bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish musiqiy-ritmik ta'limning asosiy maqsadlaridan biridir. Bu nafaqat harakatlar yaratish, balki musiqani his qilish, o'z tuyg'ularini ifodalash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Ijodiylik darsning har bir bosqichida rag'batlantirilishi kerak - isinish mashqlarida ham, asosiy qismda ham, yakuniy faoliyatda ham.

Didaktik shart-sharoitlar va prinsiplarni amaliy tatbiq etishda bir qator muhim masalalar yuzaga keladi. Birinchidan, bolalarning yosh guruhiga mos metodikani tanlash muammosi mavjud. Maktabgacha yosh bolalari (3-6 yosh) uchun ko'proq o'yin elementlari, oddiy harakatlar va qisqa mashqlar zarur bo'lsa, maktab yoshidagi bolalar (7-12 yosh) uchun murakkab kombinatsiyalar va nazariy bilimlarni kiritish mumkin.

3-4 yoshli bolalar uchun asosan taqlid o'yinlari - hayvonlar harakatlari, tabiiy hodisalarni ifodalash (yomg'ir, shamol, quyosh) samarali hisoblanadi. Bu yoshda bolalar 5-10 daqiqa davomida diqqatni jamlash qobiliyatiga ega, shuning uchun darslar qisqa va tez-tez o'zgaruvchan bo'lishi kerak.

5-6 yoshli bolalar uchun strukturali mashqlar, qoida asosidagi o'yinlar, oddiy xoreografik elementlar kiritish mumkin. Bu yoshda bolalar guruh ichida ishlash ko'nikmalarini egallaydilar va murakkab ritmik naqshlarni takrorlash qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Maktab yoshidagi bolalar uchun nazariy bilimlar, musiqiy terminlar, xoreografik yo'nalishlar o'rgatish mumkin. Ular ijodiy

loyihalar ustida ishlash, o'z koreografiyalarini yaratish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Ikkinchidan, individual farqlarni hisobga olish muammosi mavjud. Bir sinfda turli qobiliyat va tayyorgarlik darajasidagi bolalar bo'lishi mumkin. Bu holatda differentsiallangan yondashuvni qo'llash zarur. Masalan, bir xil musiqa ostida ba'zi bolalar oddiy qadamlarni bajarsa, boshqalari murakkab kombinatsiyalar bilan shug'ullana oladi.

Bu muammoni hal qilish uchun quyidagi usullar tavsiya etiladi: guruhni kichik kichik bo'limlariga ajratish, har bir daraja uchun alohida vazifalar berish, kuchli bolalarni zaif bolalarga yordam berish uchun o'qituvchi yordamchisi sifatida jalb qilish, individual konsultatsiyalar o'tkazish.

Uchinchidan, o'qitish samaradorligini baholash muammosi ham muhim hisoblanadi. Musiqiy-ritmik harakatlar ko'nikmalarini baholash uchun obyektiv mezonlar ishlab chiqish, bolalarning rivojlanish dinamikasini kuzatish va tahlil qilish zarur. Standart testlar bu sohada etarli emas, chunki har bir bolaning o'ziga xos rivojlanish yo'li mavjud.

To'rtinchidan, texnologik imkoniyatlardan foydalanish masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Zamonaviy audio-vizual vositalar, interaktiv dasturlar, musiqa ilovalaridan qanday samarali foydalanish mumkinligi pedagoglarni qiziqtiradi.

Musiqiy-ritmik harakatlar ko'nikmalarini baholash uchun kompleks yondashuv zarur. Birinchidan, kuzatish metodidan foydalanish muhim. O'qituvchi har bir bolaning dars davomida qanday harakat qilishini, musiqaga qanchalik mos tushishini, boshqa bolalar bilan qanday hamkorlik qilishini kuzatadi va qayd etadi.

Kuzatish kartasi tuzish tavsiya etiladi, unda quyidagi ko'rsatkichlar bo'lishi mumkin: ritm sezgisi (1-5 ball), harakat koordinatsiyasi (1-5 ball), musiqaga mos harakat qilish (1-5 ball), ijodiy ifodalash (1-5 ball), guruh bilan

hamkorlik (1-5 ball), darsga qiziqish darajasi (1-5 ball).

Ikkinchidan, portfolio metodidan foydalanish samarali. Har bir bola uchun alohida fayl tuziladi, unda uning video yozuvlari, rasmlar, o'qituvchi izohlar, ota-onalar fikrlari saqlanadi. Bu portfolio bolaning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi.

Uchinchidan, o'z-o'zini baholash elementlarini kiritish ham muhim. Bolalarga o'zlarining bajarilishini baholash, qaysi qismlarni yaxshilash kerakligini aniqlash imkonini berish kerak. Bu ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

To'rtinchidan, jamoaviy loyihalar orqali baholash ham qo'llaniladi. Bolalar birgalikda kichik spektakl yoki konsert tayyorlaydilar, bu esa ularning hamkorlik qobiliyatini va o'rgangan ko'nikmalarini kompleks ravishda baholash imkonini beradi.

Hozirgi zamon musiqiy-ritmik ta'limda texnologiyalardan keng foydalanish imkoniyatlari mavjud. Interactive whiteboard yordamida vizual namunalar ko'rsatish, musiqiy o'yinlar o'tkazish mumkin. Bolalar ekranda ko'rsatilgan harakatlarni takrorlash, interaktiv mashqlar bajarish orqali o'rganish jarayonini qiziqarli qilish mumkin.

Musiqi ilovalar ham katta yordam beradi. Rhyme Time, SoundTouch, Music Sparkles kabi ilovalar bolalar uchun mos keladigan interaktiv musiqiy tajriba yaratadi. Bu ilovalar orqali bolalar turli musiqiy janrlar bilan tanishishi, o'zlari ritm yaratishi mumkin.

Virtual reallik (VR) texnologiyalari ham perspektivali yo'nalish hisoblanadi. Garchi hali keng qo'llanilmasa ham, VR orqali bolalar turli makon va muhitda musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish tajribasini olishlari mumkin.

Videoyozuvlar ham muhim vosita hisoblanadi. Darslarni yozib olish, keyin tahlil qilish, bolalar va ota-onalarga ko'rsatish orqali ta'lim sifatini oshirish mumkin. Bundan tashqari, masofaviy ta'lim sharoitida video-

darslar alohida ahamiyat kasb etadi.

Dunyo tajribasini o'rganish O'zbekiston sharoitida musiqiy-ritmik ta'limni rivojlantirish uchun muhim. Finlandiya ta'lim tizimida musiqiy-ritmik harakatlar maktabgacha ta'limning majburiy qismidir. Finlandiyadagi metodika tabiiy muhitda o'qitishga katta e'tibor beradi - bolalar o'rmonda, dala yonida musiqiy mashqlar bajaradilar.

Yaponiya tajribasida Taiko barabanlari yordamida ritmik ta'lim berish keng tarqalgan. Bu nafaqat musiqiy ko'nikmalarni, balki fizik kuchni va jamoaviy hamkorlikni ham rivojlantiradi. Yapon metodikasining o'ziga xos tomoni - tinchlik va meditativ holatni musiqiy harakatlar bilan uyg'unlashtirish.

Germaniya Orff metodikasi dunyoda keng qo'llaniladi. Bu metodika bo'yicha bolalar avval amaliy tajriba orqali, keyin nazariy bilimlar orqali o'rganadilar. Orff metodikasining asosiy printsiplari - har bir bola o'zining qobiliyat darajasida ishtirok eta olishi.

Braziliya tajribasida milliy musiqalar - samba, bossa nova asosida musiqiy-ritmik ta'lim beriladi. Bu tajriba shuni ko'rsatadiki, milliy musiqiy meros bolalar uchun eng tabiiy va tushunarli o'rganish materialidir.

Rossiya tajribasida Dalcroze metodikasining rivojlantirilgan varianti qo'llaniladi. Bu erda klassik musiqa asosida chuqur nazariy bilimlar beriladi, ammo bu ba'zida bolalar uchun og'ir bo'lishi mumkin.

Musiqiy-ritmik ta'lim sohasida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularni hal qilish samarali ta'limni ta'minlash uchun zarur. Birinchi muammo - malakali pedagoglar tanqisligi hisoblanadi. Ko'pchilik ta'lim muassasalarida musiqiy va harakat didida bir vaqtda malakaga ega bo'lgan mutaxassislar etishmaydi.

Bu muammoni hal qilish uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi: mavjud musiqa o'qituvchilarini qo'shimcha treninglardan o'tkazish, harakat terapevtlari bilan hamkorlik

qilish, masofaviy ta'lim orqali malaka oshirish dasturlari tashkil etish, mentor-mentee tizimini joriy qilish.

Ikkinchi muammo - material-texnik bazaning zaif tamoyitlanishi. Ko'pchilik maktablar va bog'chalarda musiqiy-ritmik darslar uchun zarur sharoitlar yaratilmagan. Bu muammoni hal qilish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligi zarur, minimal xarajat bilan maksimal samara olish metodlarini qo'llash kerak.

Uchinchi muammo - metodika va dasturlarning etishmasligi. Hozirgi kunda O'zbekiston sharoitiga mos, milliy xususiyatlarni hisobga olgan kompleks dasturlar kam. Bu muammoni hal qilish uchun milliy va xalqaro tajribani uyg'unlashtiruvchi yangi dasturlar ishlab chiqish zarur.

To'rtinchi muammo - ota-onalar va jamiyatning bu sohaga nisbatan bilim etishmasligi. Ko'pchilik ota-onalar musiqiy-ritmik ta'limning ahamiyatini to'liq tushunmaydi va buni qo'shimcha mashg'ulot deb biladi.

Musiqiy-ritmik ta'lim sohasi kelajakda bir qator yo'nalishlar bo'yicha rivojlanishi kutilmoqda. Birinchidan, texnologik integratsiya kuchayishi prognoz qilinadi. Artitsial intellekt (AI) yordamida individual ta'lim yo'llarini ishlab chiqish, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanish kengayadi.

AI yordamida har bir bolaning rivojlanish sur'atini tahlil qilish, ular uchun optimal mashqlar tanlash, real vaqtda feedback berish imkoniyatlari paydo bo'ladi. Bu esa o'qitish sifatini sezilarli darajada oshiradi va o'qituvchi yukini kamaytiradi.

Ikkinchidan, tibbiyot va pedagogika integratsiyasi kuchayadi. Musiqiy-ritmik harakatlarning terapevtik ta'siri chuqurroq o'rganiladi va maxsus ehtiyojli bolalar uchun alohida dasturlar ishlab chiqiladi. Nevrologik kasalliklar, autizm spektri buzilishlari, harakat buzilishlari kabi muammolar bilan kurashishda

musiqiy-ritmik terapiya samarali vosita sifatida qo'llaniladi.

Uchinchidan, xalqaro hamkorlik kengayadi. Turli mamlakatlar o'rtasida tajriba almashish, qo'shma loyihalar amalga oshirish, pedagoglar almashinuvi dasturlari yo'lga qo'yiladi. Bu esa eng ilg'or metodikalarni tez sur'atda tarqatish imkonini beradi.

To'rtinchidan, tadqiqot faoliyati intensivlashadi. Musiqiy-ritmik ta'limning bolalar rivojlanishiga ta'siri chuqurroq o'rganiladi, yangi yondashuvlar sinovdan o'tkaziladi, ilmiy asoslangan metodikalar ishlab chiqiladi.

Beshinchidan, inkluziv ta'lim yo'nalishi rivojlanadi. Har xil qobiliyatga ega bolalar birgalikda musiqiy-ritmik faoliyat bilan shug'ullana oladigan dasturlar ishlab chiqiladi. Bu nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar uchun foydali, balki oddiy bolalarning tolerantlik va empatiyasini ham rivojlantiradi.

Musiqiy-ritmik harakatlar komponentlarini shakllantirishning didaktik shart-sharoitlari va prinsiplari bolalarning har tomonlama rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli musiqiy-ritmik ta'lim uchun kompleks yondashuv zarur bo'lib, u qulay ta'lim muhiti yaratish, malakali pedagog tayyorlash, maqsadga muvofiq dastur tuzish va bolalarni motivatsiya qilishni o'z ichiga oladi.

Asosiy prinsiplar - ketma-ketlik va tizimlilik, namunaviylik, individuallashtirish, faollik va mustaqillik, emotsional qo'llab-quvvatlash, ijodiy rivojlantirish - samarali o'qitish jarayonini ta'minlaydi va bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olishga yordam beradi.

Amaliy tatbiqda yuzaga keladigan muammolar - yosh xususiyatlarini hisobga olish, individual farqlarni e'tiborga olish, baholash tizimini ishlab chiqish - aniq metodlar va yondashuvlar orqali hal qilinishi mumkin. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish,

xalqaro tajribani o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslash orqali ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Kelgusida bu soha yanada rivojlanishi, yangi texnologiyalar bilan boyitilishi va ilmiy tadqiqotlar asosida takomillashtirilishi kutilmoqda. Musiqiy-ritmik ta'lim nafaqat bolalarning musiqiy qobiliyatlarini, balki umumiy intellektual, jismoniy va emotsional rivojlanishlarini ham ta'minlaydi, shuning uchun bu soha ta'lim tizimida muhim o'rin

tutishi kerak.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilarni taklif etish mumkin: pedagog kadrlarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini yaxshilash, material-texnik bazani mustahkamlash, milliy xususiyatlarni hisobga olgan dasturlar ishlab chiqish, ota-onalar va jamiyat bilan ishlashni kuchaytirish, ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуллина, О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О.А. Абдуллина. – М.: Просвещение, 2020. – 141 с.
2. Ветлугина, Н.А. Музыкальное развитие ребенка / Н.А. Ветлугина. – М.: Просвещение, 2018. – 415 с.
3. Далькроз, Э.Ж. Ритм, его воспитательное значение для жизни и для искусства / Э.Ж. Далькроз. – СПб.: Театр и искусство, 2021. – 120 с.
4. Зими́на, А.Н. Основы музыкального воспитания и развития детей младшего возраста / А.Н. Зими́на. – М.: ВЛАДОС, 2019. – 304 с.
5. Каримова, Р.Н. Мактабгача таълим муассасаларида музикий тарбия / Р.Н. Каримова. – Тошкент: Уқитувчи, 2020. – 256 б.
6. Коно́рова, Е.В. Методическое пособие по ритмике / Е.В. Коно́рова. – М.: Музыка, 2018. – 116 с.
7. Лаба́н, Р. Мастерство движения / Р. Лаба́н; пер. с англ. – М.: Музыка, 2019. – 224 с.
8. Наза́йкинский, Е.В. О психологии музыкального восприятия / Е.В. Наза́йкинский. – М.: Музыка, 2021. – 383 с.
9. Орф, К. Музыка для детей / К. Орф; пер. с нем. – М.: Советский композитор, 2020. – 88 с.
10. Рады́нова, О.П. Музыкальное воспитание дошкольников: учебник для студентов высших и средних педагогических учебных заведений / О.П. Рады́нова, А.И. Катинене, М.Л. Палавандишвили. – М.: Академия, 2019. – 240 с.